

55982

FEB 1 2

123

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA ● 1989/4. SZÁM

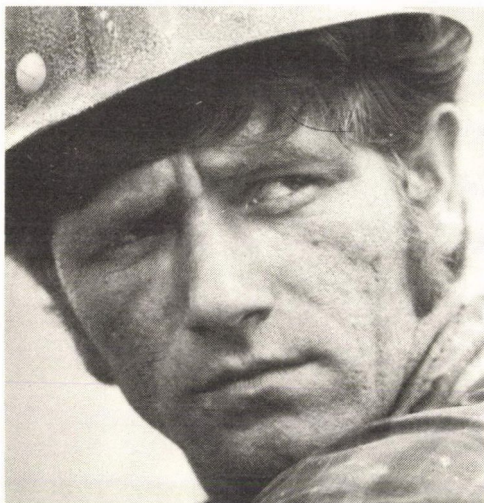
Szem és mondanivaló

Szemünkkel mindent elmondhatunk magunkról, a világról, de csak annak, aki olvasni is tud tekintetünkből. Mindent, vagyis sokkal többet, mint amennyit szavainkkal kifejezhetünk.

A címlapon: Tiszta tekintettel

A borító belső oldalán:

1. Reggel
2. Délben
3. Este
4. Nem akarom, hogy belém lássanak

(MTI-fotó, Pálfai Gábor összeállítása)

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA
X. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

TARTALOM

Szerkesztői levél	3
• KELET-EURÓPAI NYILVÁNOSÁG	
Karol Jakubovicz: Kényes egyensúly	5
Adam Michnik: Gondban a bohóc	21
Józef Tischner: A felszabadítás teológiája és a Szolidaritás etikája	32
A szociáldemokrata alternatíva (Beszélgetés Jan Józef Lipski irodalom-történésszel)	40
Ne a börtönök és temetők csendjét! (Beszélgetés Leszek Moczulskival)	45
Tamás Pál: A homokóra megfordítása. Lengyel kiegyezés '89	48
• KÖZELKÉP	
Nagy Lajos Géza: A kettészakadt társadalom	52
Lázár Guy: Mindig van valami	65
• FÓRUM	
Csepeli György: A nevetlen nevelő	73
Varga Csaba: Gondolatok a féléves Napzartáról	84
• MŰHELY	
„Az utcáról kerültem az újságírók közé” (Franka Tiborral beszélget B. Király Györgyi)	89
• KITEKINTÉS	
Európai körkép	96
• SZEMIOTIKAI SAROK	
Hoppál Mihály: A jelképkutatás történetéből	104

● MÚLTUNK	
Ritter Aladár: A sztálini korszak a korabeli magyar sajtóban	115
● DOKUMENTUM	
Európai egyezmény az országhatárokat átlépő televíziózásról	126
● TALLÓZÓ	
Könyvekről — Lapokból	136
● LAPOZGATÓ	
Heikki Jokinen: Firkálok a falra — tehát vagyok	151

JELKÉP

A MAGYAR KÖZVELEMÉNYKUTATÓ INTÉZET LAPJA • 1988/4 SZÁM

SZERKESZTŐ- BIZOTTSÁG:

Baló György, Gálik Mihály,
Lázár István, Liszkay Tamás,
Márton Anna, Márton Miklós,
Sándor György, Tamás Pál *főszerkesztő*.

SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Balogh Elemér *főmunkatárs*,
Bogdán Éva *főmunkatárs*, Erdi
Júlia, Hoppál Mihály, Tölgyesi
János, Völgyi Zsuzsa, Wisin-
ger István.

**Szerkesztőség
és kiadóhivatal**
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 1328-765
Levélcím:
Budapest, 1373 — Pf. 587

SZERZŐINK KÖZÜL:

B. Király Györgyi, Magyar Rá-
dió; *Büky Béla*, MTA Nyelvtu-
dományi Intézet; *Csepeli*

György szociológus, ELTE;
Hoppál Mihály, etnográfus,
MTA Néprajzi Intézet; *Karol*
Jakubovicz, Lengyel Rádió és
Televízió Közvéleménykutató
Központ; *Lázár Guy*, Magyar
Közvéleménykutató Intézet;
Adam Michnik, a Gazeta Wy-
borcza szerkesztője; *Nagy La-
jos Géza*, DOXAPOL véle-
ménykutató Intézet; *Ritter*
Aladár, újságíró; *Tamás Pál*,
MTA Szociológiai Intézet; *Jó-
zsef Tischner*, teológus, Krakko;
Varga Csaba, Magyar Televí-
zió.

Példa vagy anomália?

Lengyelország és Magyarország „párhuzamos történetének” utolsó tiz-tizenöt esztendejében sajátságos *mitoszok* születtek a másokról. A lengyelek számára — szaporodó gazdasági mizériáik; a stagnáció és a fokozódó elszegényedés közepette — a hatvanas-hetvenes évek viszonylagos magyarországi jóléte és a Kádár-korszak legfényesebb szakaszának relatív kulturális szabadsága (az adott geopolitikai tér változhatatlanságából kiindulva legalábbis) a reálisan elérhető csúcst jelentette. Magyarországon ugyanakkor a lakosság és a hatalom akkori, láthatóan széles körű konszenzusától elkeseredett, a hetvenes évek második felében is még az értelmiségi rétegek legnagyobb részétől is elszigetelt ellenzéki csoportok a periodikusan ismétlődő lengyel krízisekből, a társadalom mind nagyobb részének a hivatalosság közéleti pórázáról való leszakadásából, a gdański, varsói, krakkói megmozdulások híreiből saját kitartásukhoz, esetleges jövőbeli szerepbővülésükhöz, súlynövekedésükhöz is hitet, biztatást nyertek. Mindebből következően, míg nálunk csak egy kisebbség érdeklődött aktívan a lengyel történelem iránt, addig a lengyelek politikailag személyesen nem nagyon involválódott többsége körében elég aktívan élt a magyar utópia mint esetleges megoldás saját bajaikra. Így azután akár sajátságos paradoxonnak is tekinthető, hogy mostanra mintha megfordult volna az uralkodó szélirány, és a lengyel gazdasági összeomlás, a pártállam összedőlő dominósorai alól kibújni nem látszó társadalom, s az új, hatékony politikai struktúra hiánya — korántsem kívánatos scénárióként, mégis — egyre inkább egyfajta, nálunk is valószínűsíthető *jövőképként* erősödik fel.

A valóságnak, persze, sohasem volt sok köze a mítoszokhoz. 56 lengyel októberének békés kimenetele és az utána két-három éves szünettel következő restauráció végül is kizárta egy kádári típusú kiegyezés akár csak ideiglenes létrejöttét is. A magyar gazdaság pedig minden gyöngesége ellenére sem jutott el (mindmáig) a dezintegrációnak arra a fokára, amely lengyel párját most már évek óta jellemzi.

Mindenféle hiteinktől függetlenül is a kelet-európai változások valamennyi elemzője egyetért abban, hogy az utolsó negyven év lengyelországi eseményeinek nyomon követése alapvető fontosságú, vagy ahogy divatos fordulattal mondhatnánk: paradigmatisztikus értékű mind az államszocializmus történelmi helyének, mind maga a régió lehetséges fejlődési útjai értékelésének szempontjából. A vélemények azonban itt két pólus köré rendeződnek.

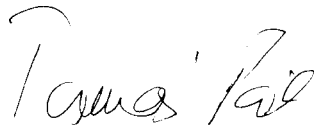
Szerkesztői levél

Az egyik felfogás szerint Lengyelország sajátságos *anomália* az államszocializmus rendszerében. Ez a rend adott történelmi szakaszban valamilyen modernizációs szerepet azért betöltött, vagy legalábbis betölthetett, ha az adott társadalomban rövidebb-hosszabb időszakra egyeduralkodóvá válhatott. Ez a rendszer — bármilyen torzult fejlődéshez vezetett — egy zárt ciklusban végül is működött. Azonban saját logikája szerint csak ebben a zárt rendben, belső világával nem antagonisztikus ellentétben álló tényezők között volt akár ideiglenesen is életképes. Ha a társadalmat és/vagy a gazdaságot nem tudta maradéktalanul maga alá gyűrni, ha annak valamely szegmensei kilógtak a pártállam üvegburája alól, akkor a sajátos logika már nem hatott. (Egyébként épp ebből, a kinti és benti légkör összevegyíthetetlenül eltérő konzisztenciájából következett, hogy a később össze-vissza repedt burát végül is nem lehetett igazán modernizálni, továbbreformálni.) Mivel e modell szerint Lengyelországban az államszocializmus sohasem tudta — részben az orosz—lengyel konfrontáció történeti folyamatosságából, részben az egyház közéleti súlyának sikeres átmentéséből következően — a működéséhez oly elengedhetetlen ideológiai monopóliumot a maga számára biztosítani, a lengyel válság végül is *atipikus* az államszocializmus általános válságára.

A második felfogás a lengyel krízisekben épp fordítva, az egész társadalmi rend lemezelenített, modellértékű krízisét látja. Laboratóriumi terepnek látja az országot, ahol szinte vegytiszta formában jelentkeztek a kívülről vagy felülről kiépített politikai-gazdasági renddel szembeni társadalmi elhárító mechanizmusok legfontosabb *alaptípusai*.

Nem itt kell a politológiai szemléletmódok között választani, egyiknek vagy másíknak igazságot szolgáltatni. Fontosnak látjuk azonban, hogy éppen lengyel írások egy csokrával tegyük ki a kérdőjeleket egy (kifejlett formájában) egyébként először szintén a lengyel közéletben jelentkező, s onnan nyugati elemzéseken, médiumokon keresztül, úgy látszik, hozzánk is eljutó, s az utóbbi időben egyre népszerűbbé váló világkép köré. Ez a kelet-európai világot saját dichotomában látja. Politikai történéseink utolsó évtizedeit a Jó és a Rossz sajátos küzdelmeként éli meg. A Rossz: a külső hódítók, az idegenek és hazai szolgálók, akik a társadalomra erőltetett absztrakt rend életidegen céljai érdekében működtek. Ez az uralkodók zárt rétege, amely igazán kísérletet sem tett arra, hogy a társadalom egyik vagy másik csoportját valódi szövetségesévé tegye. S velük szemben ott védi magát — szinte egységes rendben — a társadalom, a Jó. E modell szerint a Jó és Rossz között keveredés nem lehetséges. (Ilyen-amolyan, a nyers erőnek behódoló kollaboránsok, persze, előfordultak.) A társadalom érdekeit csak a hatalmi alakzaton kívül tudja megfogalmazni, képviselni.

Ez az ideológia sajátságos felmentést ad az egyébként a hatalmi rendbe meglehetősen jól beilleszkedett, s zömében udvari emberré vált értelmiségi önképének átszínezésével. Csak, sajnos, nem igaz.

Karol Jakubowicz

Kényes egyensúly

A nyilvánosság szférái és az újságírók Lengyelországban

A lengyel hatalmi struktúra szerint a régi, monopolista tömegkommunikációs modellt, mely teljes kognitív ellenőrzést biztosít, már csak olyan társadalmi és politikai áron lehetne fenntartani, amely semmiképp nem térülne meg. Ezért egyelőre a korlátozott kognitív ellenőrzés új modelljét szándékoznak bevezetni, mely jelentős liberalizálást hozna a sajtó és az új médiumok számára, de fenntartaná a műsorszórási monopóliumot. Az új modell felölelné az alternatív és az ellenzéki nyilvánosságot is, amely az elmúlt évtizedben kihívást intézett a hivatalos nyilvánossághoz.

Bevezetés

Amikor megpróbáltam leírni a lengyel műsorszórás és általában a tömegkommunikáció előtt álló választási lehetőségeket, az alábbi következtetésre jutottam:

„Az mondhatjuk, hogy a lengyel tömegkommunikációs eszközök elavultak. Hogy felzárkózzanak, és kielégítsék az uralkodó társadalmi igényeket, demokratizálódniuk, pluralizálódniuk és decentralizálódniuk kell. Ha ezt valamennyire is előre lehet jelezni, valószínűleg az alábbi két helyzet valamelyikében fog bekövetkezni: amikor a hatóságok meggyőződnek arról, hogy a műsorszórási monopólium megszüntetése nem ingatja meg a társadalmi rendet, vagy amikor a monopólium fenntartásának társadalmi költségei már meghaladják a belőle származó hasznot — amelyik helyzet előbb alakul ki.” (Jakubowicz, Jędrzejewski, 1988: 107.)

Az alábbi írás arról számol be, hogyan vált valóra — legalábbis nagyrészt — e jóslatok egyike. A lengyel hatalmi struktúra már valóban úgy találta, hogy a régi műsorszórási és tömegkommunikációs modell

fenntartásának társadalmi és politikai ára meghaladja a belőle származó hasznot. Ugyanakkor fél attól, hogy a régi modell felszámolása tovább növeli a zűrzavart. Ezért egy olyan folyamat során, amelyet rövid távú halogató taktikának nevezhetünk, egy ideiglenes új modell kidolgozásán fáradozik, mely az elkövetkező néhány évben lelassítja az országban most lendületet vett alapvető politikai változást.

Hányféle nyilvánosság létezik Lengyelországban?

„Minden politikai rendszer politikai kultúrájának tantételeiből származtatott alapelveket dolgoz ki a tömegkommunikációs eszközök politikai szerepének szabályozásához.” (Gurevitch—Blumler, 1983:282; vö. még Smith 1979. McQuail—Siune, 1986.) Ezeket az alapelveket eltérő szigorral alkalmazzzák a különböző időkben (részben attól függően, mennyire nagy szükség van arra, hogy a kommunikációs eszközök normatív és integráló szerepet töltsenek be a társadalomban; Alexander, 1981) és a különböző tájékoztatási eszközök vonatkozásában, meghatározásuktól (McQuail, 1987), a szá-

mukra kijelölt funkcióktól és főként attól függően, hogy közvetlenül foglalkoznak-e a társadalmi rendet érintő kérdésekkel.

Lengyelországban is eltérő módon alkalmazták ezt az általános szabályt. Először is gyaníthatjuk, hogy a politikai kultúrában bekövetkező változás a tömegkommunikációs eszközök szabályos rendszerében is változást von maga után. Mégis, mint látni fogjuk, annak ellenére, hogy az ország politikai kultúrája változóban van, és a hatóságok hajlandók liberalizálni gyakorlatilag az összes többi kommunikációs eszközre vonatkozó szabályokat, ragaszkodnak a régi műsorszórási modell fenntartásához. Másrészt már régóta képtelenek rá, hogy teljes körűen szabályozzák a nyomtatott eszközök politikai szerepét — ezek fölött csupán a kormány gyakorol könnyen kikerülhető ellenőrzést.

Ez utóbbi eredményeként azt mondhatjuk, hogy Lengyelországban 1956 óta két nyilvánosság van, melyhez az utóbbi évtizedben egy harmadik is csatlakozott. Jürgen Habermas nyomán Nicholas Garnham (1986) úgy határozza meg a nyilvánosságot, mint tömegkommunikációs, oktatási, ismeret- és véleményformáló intézmények hálózatát a civil társadalomban, amelyek működése a közvélemény mint politikai erő kialakításához vezet. Peter Dahlgren (1983) rámutat, hogy a nyilvánosság (vagyis a hírek, nézetek és eszmék termelése a nyilvános csatornákon, e termékek jellege és fogyasztásuk társadalmi feltételei) a meglévő társadalmi rendből ered, azt közvetíti és termeli újra. Ha azonban a nyilvánosság intézményeinek más hálózatait, melyek ugyanabban a társadalomban működnek, alapvetően eltérő álláspontot foglalnak el az uralkodó társadalmi rend törvényességéről és fennmaradásának célszerűségéről, akkor talán különböző nyilvánosságként kell számon tartanunk őket (vö. Downing, 1984; 1988). Minél egységesebb egy társadalom a fennálló társadalmi rend alapvető értékeit tekintve, annál valószínűbb, hogy csak egy nyilvánossága van; minél megosztottabb, annál nagyobb a valószínűsége, hogy különböző csoportjai akarat- és véleményformáló intézményeket hoznak létre, amelyek külön nyilvánosságot alkotnak.

Itt az a kérdés, hogy milyen nagyoknak kell lennie a csoportnak, és véleményének formálásához és hangoztatásához mennyire kiterjedt intézményi hálózatot kell létrehozni, milyen társadalmi kapcsolatokkal (vagy hatással, mely jóval nagyobb lehet, mint a közvetlen kapcsolat, bár nehezebb fogalmat alkotni róla és mérni) kell rendelkeznie ahhoz, hogy különböző nyilvánosságként ismerjék el. Az is feltételezhető, hogy a társadalmi rend kérdésétől függetlenül a nyilvánosság különböző szférái között elterjedt gondolatok bizonyos mértékig átfedik egymást. Mekkora lehet ez az átfedés anélkül, hogy a különböző nyilvánosságok egymásba olvadnának? Megjegyzéseink csupán javaslatokkal szolgálnak e vonatkozásokban.

Elemzésünkben itt a lengyel nyilvánosság három különböző szférájának tömegkommunikációs dimenzióira korlátozzuk (különösen a sajtóra, a műsorszórásra és a kiadóiparra.) Ezeket bizonyos mértékig egyéb oktatási, ismeret- és véleményformáló intézmények tartják fenn.

A tömegkommunikációs eszközök a népi Lengyelországban hagyományosan a hatalom gyakorlásának eszközeiként szolgáltak, pontosabban olyan eszközökként, amelyekkel kognitív ellenőrzést lehet gyakorolni, ha csak azokat a tényeket, nézeteket és eszméket juttatják a társadalom vérkeringésébe¹, amelyek segítik a hatalmi struktúrát céljai elérésében, a többi nézetet pedig egyéb, nem tömegkommunikációs eszközökkel elnyomják. Így a hivatalos tömegkommunikációs eszközöket a hivatalos nyilvánosság részeként lehet jellemezni, annál is inkább, mivel a párt és a kormány közvetlen formális és informális ellenőrzésével lényegében kiterjesztették a hatalmi struktúrát².

A „kognitív ellenőrzés” apparátusa azonban szinte sohasem volt szivárgásbiztos. Lengyelországban mintegy 50 újság és folyóirat van (köztük egy napilap is), amelyet a római katolikus egyház vagy más katolikus szervezetek adnak ki, összpéldányszámuk eléri a kétmilliót (vö. Kozniewski, 1987). Más egyházak és felekezetek is kiadják saját lapjaikat, bár közel sem olyan arányban, mint a katolikus sajtó.

A korai ötvenes évek kivételével, amikor a sztálinizmus tetőfokán legtöbbjük be volt

tiltva, az effajta újságok és folyóiratok jelentették a legnagyobb fórumot a rendszeren kívülálló hangok számára. Némelyek tartalma szigorúan vagy túlnyomóan vallásos, de sok lap a politikai, gazdasági és társadalmi kérdések széles skálájával foglalkozik, csatornát biztosítva valamennyi, a lengyel nép számára fontos kérdésben alkotott nézet kifejezésének és sok esetben azoknak az újságíróknak is, akik korábban a kormány által ellenőrzött sajtóban dolgoztak, de szakítottak a hivatalos tömegkommunikációs eszközökkel.

Ezt tehát alternatív nyilvánosságnak nevezhetjük. A cenzúra és valószínűleg az egyház politikája is (mely hosszú távú túlélésre és terjeszkedésre irányul) megakadályozza, hogy nyíltan megkérdőjelezzék a rendszer alapelveit vagy megdöntését hirdessék, de ezenkívül gyakorlatilag bármi mást megkérdőjelezhetnek.

1976 óta Lengyelországnak egy földalatti folyóiratokból és könyvekből álló ellenzéki nyilvánossága is van, ahol semmilyen (politikai vagy ideológiai) befolyás nem tiltott. Ez a nyilvánosság 1980—81-ben, a Szolidaritás időszakában került felszínre, mintegy ezer „Szolidaritás” című folyóirat formájában (skálájuk a tömeges példányszámban megjelenő országos és regionális hetilapoktól az üzemi és egyetemi kiadványokig terjedt), melyek nyíltan megkérdőjelezték az ország politikai rendszerének jogosságát.³ A „Szolidaritás” megjelenése előtt és 1982-es feloszlata után (a statárium idején) a titkos, földalatti folyóiratok ezrei jelentek meg országszerte (néhányuk tiszavirág-életű volt, mások szívósan kitartottak). Becslések szerint (vö. Szarzynski, 1989) a hadiállapot 1981 decemberében történt bevezetése óta összesen 2077 különböző földalatti kiadvány jelent meg az országban (ötven-nyolcvanezres példányszámú országos és regionális folyóiratoktól az egyes üzemekben a munkások vagy az iskolákban a gyerekek által kiadott lapokig). Jelenleg csaknem 600 ilyen folyóirat jelenik meg Lengyelország 49 megyéje közül 46-ban. Az esetek többségében vagy a Szolidaritás különböző szárnyait, vagy helyi szervezeteit képviselik, vagy valamelyik másik, az országban működő földalatti szervezetet.

A könyveket illetően becslések szerint 1977 óta a földalatti kiadók 4500 könyvet és brosúrát jelentettek meg 1000 és 7000 közötti példányszámban (kivételes esetekben 10 000 példányban), vagyis minden két lengyel felnőttre jut egy ilyen kiadvány. Mintegy 60 százaléuk társadalmi és politikai kérdésekkel foglalkozik; 25 százaléuk történelmi témájú, 15 százalék regény vagy novellagyűjtemény. Az összes kiadvány 20 százalékát más nyelvekről fordították (vö. Szarzynski, 1989). A hadiállapot bevezetése óta mintegy 500 földalatti kiadó több mint 3000 könyvet jelentetett meg (vö. még Gajewski, 1988.).

E lapokon és az alkalmanként megjelenő röpiratokon, jelzéseken és falrajzokon kívül az ellenzéki nyilvánosság előtt néha rövid (10-30 perces) rádióműsorok is szerepelnek, melyeket földalatti adók közvetítenek, rendszerint az egyes tévécsatorna vagy valamelyik országos rádiócsatorna frekvenciáján. Minthogy e műsorok rövidek és témájuk korlátozott, nem igazán tekinthetők kommunikációs eszköznek, csupán „zászlókitűző” akciónak.⁴

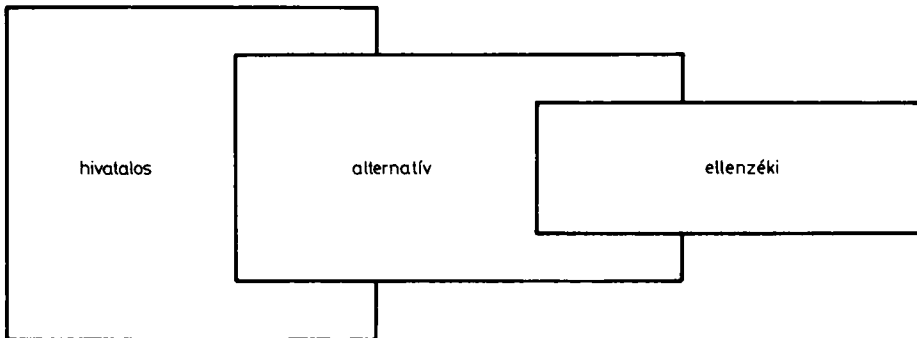
Az ellenzéki nyilvánosságot bemutatva Piotr Szarzynski (1989:1) ezt írja:

„Az egyes illegális kiadók és lapszerkesztőségek különböző mértékben elkötelezettek a kommunisták elleni harc iránt. Egyesek nyíltan ellenállásra buzdítanak »itt és most«; mások irodalmi jellegű munkákat adnak ki, melyek nem kapcsolódnak közvetlenül a politikai harchoz. Egyesek világosan meghatározott, átfogó politikai programot dolgoztak ki; mások pedig nemigen lépnek túl azon, hogy a jelenkori valóság minden mozzanatát tagadják, és főként az érdeklí őket, hogy »be-tartsanak a komcsiknak«. Vannak köztük nagyszabású kiadvállalatok, ahol értelmiségiekből álló szerkesztőbizottság működik, megvan a saját nyomdájuk, széles terjesztési hálózatuk, és évente több tucat könyvvel büszkélkednek; mások kisszerű vállalkozások, melyek időnként lopva kinyomtatnak valamit az állami nyomdákban.”

Általános irányultságukat és attitűdjüket tekintve kevés alapvető különbség van tehát az alternatív és az ellenzéki nyilvánosság

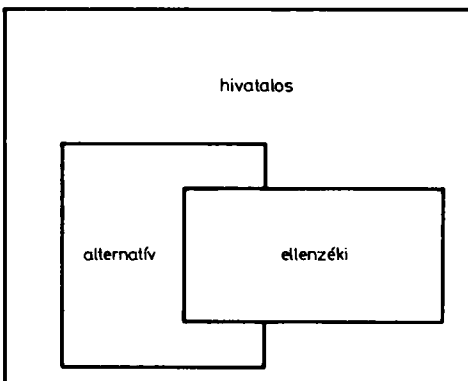
között; a lényegi különbség az, hogy míg az előbbi visszariad attól, hogy minden szempontból tagadja a hatalmi struktúra jogosságát, és a társadalmi struktúra új modelljét dolgozza ki Lengyelország számára, az utóbbi pontosan ezt teszi. Tulajdonképpen egyazon nyilvánosság különböző részeinek is tekinthetjük őket – az egyik körültekintő és óvatos, a másik merész és nyílt politikai állásfoglalásában. Úgy hisszük azonban, hogy ez nem csupán fokozati, hanem minőségi különbség, mely magyarázatot ad két különböző nyilvánosság létezésére.

A három nyilvánosságot így nagyon egyszerűen ábrázolhatjuk:

1. ábra. A háromféle nyilvánosság Lengyelországban

Nyilvánvaló, hogy a másik két nyilvánosság méreteit és társadalmi kapcsolatait tekintve nem hasonlítható a hivatalos nyilvánossághoz. Az alternatív nyilvánosság és az ellenzéki nyilvánosság könyvkiadási része elsősorban a nagyvárosokban élő művelt

rétegekhez jut el, és maga választotta közönsége van azok közül, akik nemcsak osztják az általa kifejezett nézeteket és álláspontokat (ebben az esetben a közönség jóval nagyobb lenne), hanem elég erős érzelmeket táplálnak ahhoz, hogy aktív szerepet vállaljanak gyakorlati megvalósításuk szorgalmazásában. Mondanunk sem kell, hogy e két nyilvánosság közönsége nem zárja ki egymást. Azt is feltételezhetjük, hogy az alternatív és az ellenzéki nyilvánosságot képviselő kommunikációs eszközök közönsége a hivatalos tájékoztatási eszközöket is figyelemmel kíséri. Így a háromféle nyilvánosság közönségét az alábbi módon képviselik:

Ezek persze szemiatikus ábrázolások, és a háromféle nyilvánosság és közönségük relatív méretei egyik ábrán sem jelzik, hogyan viszonyulnak egymáshoz a valóságban. Mindkét ábra eltúlozza az alternatív és az ellenzéki nyilvánosság méreteit és hatókörét. Ezzel együtt e szférák befolyásos vélemény- és akaratformáló eszközök, hatásuk jóval meghaladja tényleges nagyságukat. A külföldi eredetű műsorok beáramlásával (video, műholdas tévé, lengyel nyelvű rádiószolgáltatások, mint például a Szabad Európa vagy az Amerika Hangja, melyek adásait 1987 óta nem zavarják), valamint a peresztrojka és glasznosztj által ösztönzött politikai változással és reformmal együtt lényeges szerepet játszottak az új hivatalos kommunikációpolitika kialakulásában.

2. ábra. A különböző nyilvánosságok közönsége

Új kommunikációpolitika: a háromféle nyilvánosság összeolvadása?

Megoldást keresve Lengyelország belső konfliktusaira és nézeteltéréseire, a felső politikai hatóságok reformprogramot indítottak, hogy ösztönözzék a polgári társadalom és a szocialista parlamentáris demokrácia kialakulását. A szocialista parlamentáris demokrácia és egyéb parlamentáris demokráciák közötti különbség gyakorlati következményei még tisztázásra várnak. Mindenesetre a régi egyközpontú rendszert felszámolják, és végre-valahára a lengyel társadalom pluralista, többközpontú jellege kifejezést nyer az ország politikai rendszerében és társadalmi szervezeteiben — és bizonyos mértékig a tömegkommunikációs eszközökben is.

A teljes körű kognitív ellenőrzés régi politikája természetesen teljességgel tarthatatlanná vált. Lépésről lépésre kialakul egy meglehetősen rugalmas új politika, a korlátozott kognitív ellenőrzése, melynek célja, hogy gondosan kimért liberalizációt engedjen a többi hagyományos és új médiumban, és ameddig csak lehet, fenntartsa a teljes ellenőrzést a műsorszórási eszközökben.

A liberalizáció elsősorban azt jelenti, hogy 1) megváltoztatják a törvényt, hogy lehetővé tegyék az engedélyek alapján működő és ellenőrzött magán és/vagy kereskedelmi szektor kialakulását olyan területeken, mint a könyv- vagy lapkiadás; 2) sok politikailag motivált korlátozást megszüntetnek azzal kapcsolatban, hogy mit lehet kimondani a hivatalos tájékoztatási eszközökben; és 3) hozzájárulnak, sőt megteremtik a jogi és technikai feltételeket ahhoz, hogy új tömegkommunikációs tartalom áramoljon be az országba (lásd alább).

Az első kérdést illetően, bár a folyamat elindult,⁵ nem valószínű, hogy a magán filmstúdiók fel tudják venni a versenyt a televízióval társult állami filmiparral, vagy hamarosan olyan magánkiadók jönnek létre, melyek alááshatják a meglévő kiadválalatok pozícióját. Mindenesetre a magánvállalkozók, akik rugalmasabbak és ügyesebben reagálnak a közönség igényeire, mint a meglévő film- és kiadói ipar, mindkét területen jelentős szerepet tölthetnek be.

A második kérdést tekintve, néhány tabu még mindig megmaradt a lengyel tömegkommunikációs eszközökben. A Szovjetunióval kötött egyezmény, miszerint eltávolítják a „fehér foltokat” a lengyel—szovjet kapcsolatok történetéből, valóságos áradatát indította el a sajtóban a sztálinista atrocitások legsötétebb mozzanatairól és ennek lengyel vonatkozásairól közölt cikkeknek. Ami a jelenkori valóságot illeti, csupán a szocialista rendszer alapelveinek legújabb változata, Lengyelország külföldi szövetségesei és az adott hivatalos politika szent és sérthetetlen többé-kevésbé, bár még ezeket is sokkal nyíltabban tárgyalják, mint bármikor a múltban. Minden mást nyugodtan lehet bírálni — s élvezettel meg is teszik.

Rámutattak azonban, hogy

„(az effajta) bírálat a reménytelenség érzetét kelti, és hozzáedzi az olvasókat az őket körülvevő abnormális helyzethez. Ilyen körülmények között a válság bírálata folytatódásának egyik tényezője lesz, mivel a bírálat tárgyát képező abszurdítások elkerülhetetlenek — vagy a rendszer természetéből erednek, vagy végül is nincs olyan hatalmi rendszer, mely elég erős és intelligens ahhoz, hogy megszüntesse őket — következképp a hallgató vagy olvasó úgy véli, meg kell tanulnia élni velük.” (Szczipanski, 1987:8).

A szovjet glasznoszttyról és a lengyel tömegkommunikációs liberalizálásról írott tanulmányában Jane Curry (1988) továbbmegy és azt állítja, hogy bármilyen szándék rejlik is e politikák mögött, az üzenetek, melyeket az említett országok lakossága valóban „hall” a tájékoztatási eszközökben, az alábbiakat tartalmaznak:

— kudarcpropagandát: a gazdaság katasztrofális, a munkások erkölcstelének és felelőtlenek, a dolgozók és főnökeik nem hatékonyak és eltompultak a társadalmi bajoktól, a vezetők és az értelmiségiek alkalmazatlanok és korruptak, a rendszer nem hatékony és képtelen teljesíteni ígéreteit, a javulás reményei halványak;

— hatalmi propagandát: a rendszer olyasmint is megtehet, amire nem is gondolunk, és állampolgárainak nincs hatalmuk, hogy válasszoljanak; az egyének végül is a rendszer kiszolgáltatott alanyai; bármilyen kiterjedt

is az ellenzék, nem változtathatja vagy ijesztheti meg a vezetést; röviden: „mi győztünk, ti veszítettetek, mi diktálunk”;

— távolsági propagandát: a fejlett kommunizmus a glasznoszttyal együtt nem a részvétel és a mozgósítás érzetét kelti, hanem olyan nagy távolságot hoz létre az uralkodók és az alattvalók között, hogy a politikának a premodern és nem résztvevő társadalmak utasító hozzáállásán és partikuláris értékein kell alapulnia.

Bármilyen nagyra tartják is e tömegkommunikációs liberalizálási politikát, úgy tűnik, egyik hatása az alternatív és az ellenzéki nyilvánosság bizonyos vonásainak átvétele. Az említett elvekkel összhangban, ez elsősorban a mai társadalmi rendet közvetlenül nem érintő gondolatokra és véleményekre vonatkozik. Ezt főként a földalatti kiadók sínylik meg. Mivel hírek közlésében nem versenyezhetnek az elsőségért, de éppoly készségesen kapcsolódnak be az aktuális politikai kérdésekről folytatott vitákba, mint a földalatti sajtó, fő erősségük a tiltott szerzők tiltott témáiról írt könyvei voltak. A legtöbb esetben azonban ezek a tilalmak már nem érvényesek, és a hivatalos kiadók ma olyan munkákat is megjelentetnek, amelyek egy-két éve még csak a földalatti kiadóknál láthattak nyomdafestéket, és olyan szerzőket, akik régebben csak ezekhez vitték a kéziratokat, sőt legálisan újra kiadják a földalatti kiadók listáján szereplő műveket. Ugyanez vonatkozik az emigráns lengyel írók műveire is (vö, Skreslarie z indeksu, 1989.). Míg 1983-ban a földalatti kiadók 607 könyvet jelentettek meg, 1987-ben ez a szám 449-re, 1988-ban pedig 221-re csökkent.

A titkos kiadók mégis azt hiszik, hogy egyhamar nem szállnak ki az üzletből. A földalatti sajtót, úgy tűnik, nem rázta meg ilyen mélyen a változás, bár kétségtelen, hogy elkezdődött az ellenzéki nyilvánosság beolvasztásának folyamata.

A teljes körű kognitív ellenőrzés fent leírt politikájához képest ez nyilvánvalóan lényeges változást jelent az információs és propagandapolitikában, mely abból a felismerésből ered, hogy — mint a Lengyel Egyesült Munkáspárt egyik nemrég megrendezett ideológiai és elméleti konferenciáján rámutattak — „propagandánkban összeomlik a

régi értelmezési és érvelési rend” (Rosiecki, 1989:3)⁶. Minthogy többközpontú politikai rendszer van alakulóban, melyet az eddig homogén csoportosulások (például a párt vagy a katolikus közösség) belső differenciálódásának tendenciája jellemez, és gyakorlatilag minden akadály eltűnt az információáramlás elől, új „propagandafilozófia” (Rosiecki, 1989) és új kommunikációpolitika van kialakulóban.

Az új propagandapolitika alapelvei:

— a propaganda doktrinális béklyóinak és sztereotíp jellegének eltüntetése;

— az objektív információ és a magyarázat ügyes társítása, hogy a hírekkel kapcsolatban a kívánt attitűdöket keltsék;

— világos állásfoglalás minden kérdésben (beleértve a társadalmi rend jól meghatározott képét is, melyhez meg akarják nyerni a közönség támogatását), vállalva az ellentétes nézetek nyílt vitáját;

— a politikai és ideológiai identitás világos hirdetése;

— az üzenet hozzáigazítása a közönséghez, vagyis a tömegkommunikációs eszközök specializálódása és decentralizálása;

— hosszú távú következetesség a propagandában ahelyett, hogy a politikai gyakorlatnak és átmeneti céloknak és kampányoknak rendelnék alá;

— a tömegkommunikációs eszközök napirend-meghatározó és kultivációs szerepére való támaszkodás a közvetlen rábeszélés helyett.

Általában véve ez elmozdulást jelent az agitációs propagandától az integrációs felé (Ellul, 1965.).

Az új kommunikációpolitika a kormány és az ellenzék közötti kerekasztal-konferencián zajló vita hevében bontakozott ki. A konferencián minden oldalról hevesen támadták a kormány műsorszórási monopóliumát és a párt csaknem monopolista ellenőrzését a sajtó felett — nemcsak az ellenzék és a Szolidaritás, hanem az uralmon lévő koalíció más pártjai, a hivatalos szakszervezetek stb. Valamennyien a műsorszóráshoz való hozzáférést követelték, a sajtóterjesztés monopóliumának megszüntetését (most az RSW „Ksiazka-Prasa-Ruch” tartja kezében), az újságpapír-elosztás rendszerének felszámolását, a cenzúra megszüntetését

vagy jelentős enyhítését stb. A Szolidaritás háromlépcsős tervet terjesztett elő a műsor-szórás szocializálására.⁷

A kormány kétirányú politikát követ: liberálisabb a nyomtatott sajtót illetően, és keményebb vonalat alkalmaz a műsorszórás vonatkozásában. Következésképp a konferencián elhatározták, hogy megváltoztatják a sajtótörvényt, hogy a kiadóknak többé ne kelljen engedélyt kérniük a cenzúrahivaltól, ha új lapot akarnak indítani. A törvény értelmében bárki, magánszemély is, indíthat lapot, és most már csak be kell jelentenie ahhoz, hogy kiadhassa. Így tehát a Szolidaritás és más új szakszervezetek is megjeleníthetik saját újságjaikat. A földalatti kiadókat és folyóiratokat felszólították, hogy „jöjjenek elő”, és működjenek legálisan, bár még túl korai jóslatokba bocsátkozni azzal kapcsolatban, hányan fogják ezt megtenni, mielőtt a törvényeket megváltoztatnák, hogy kockázat nélkül folytathassák tevékenységüket. A cenzúrát liberalizálják, és sok folyóirat-kategóriát (főként a tudományos és a szervezeti lapokat) mentesítenek a közlés előtti cenzúráról. 1990-re megszűnik az újságpapír-elosztás, a szabadpiacon lehet vásárolni a papírt, bár bizonyos mennyiséget fenntartanak a főbb politikai, társadalmi, polgári és szakszervezeti sajtó számára.

A műsorszóró eszközöket illetően azonban a kormány ragaszkodik, legalábbis egyelőre, a monopólium és a változatlan intézményi struktúra fenntartásához, továbbra is ellenőrzést gyakorolva felettük. Az ellenzéket képviselő újságírók és műsorszórók heti műsorral jelentkezhettek a rádióban (legalább 60 percig) és a televízióban (legalább 30 percig). Ugyanezt a lehetőséget megkapják a más politikai, társadalmi, felekezeti szervezeteket és a szakszervezeteket képviselő újságírók és műsorszórók is. Azt is elfogadták, hogy az ellenzéket és más társadalmi és politikai erőket a Lengyel Rádió és Televízió műsorszerkesztési, felügyelő és tanácsadó testületeiben is képviselni kell. Új törvényhozás lesz, mely megnyitja az utat a magán, kereskedelmi, szövetkezeti és egyéb regionális, helyi és közösségi rádió- és tévéadóknak számára, a kábelrendszerek és a műholdas televízió stb. fejlődése előtt. Könnyen elképzelhető, hogy ha új parlamentet

választanak új választási törvény alapján, mely megfosztja a Lengyel Egyesült Munkáspártot automatikus többségétől, előbb-utóbb új műsorszórási törvény születik, mely legalább néhány jellemzőjét tartalmazza az „új információs rendnek”, amelyért a kerekasztal-konferencián az ellenzék és az intézményes társadalmi és politikai erők egyaránt sikra szálltak.

Mindez természetesen a jövő titka. Egyelőre, egy olyan folyamat során, melyet halogató taktikának nevezhetünk, a műsorszóró eszközöknek „általános társadalmi feladatokot kell teljesíteniük a nézetek és álláspontok jelentős mértékű változatosságát képviselve” — amint a kormányzóvivő elmondta (Konferencja prasowa... , 1989:6.), arra utalva, hogy a rádióknak és televízióknak integráló, centripetális szerepet kell betöltenie a társadalomban.

Stanislaw Ossowski lengyel szociológus (1967) alapvetően háromféle társadalmi rendet különböztetett meg:

— a „közös eszmék rendjét”, ahol a társadalmi élet társadalmi szokásokon alapszik, és hagyományos viselkedési minták szabályozzák;

— a többközpontú rendet, ahol a társadalmi élet alapja az interakció, és több döntéshozó központ nem összehangolt cselekvésének eredményeként jön létre, de bizonyos szabályok mindenkire vonatkoznak;

— az egyközpontú rendet, ahol a társadalmi életet a központosított döntéshozatal szabályozza, és egy intézmény felügyeli e döntések betartását.

Úgy tűnik, a fent leírt kommunikációpolitika célja, hogy kivédje, amit a hatóságok egyértelműen veszélyesnek tartanak: hogy Lengyelország társadalmi rendszere túlságosan is többközpontúvá válik (eléri azt, amit Karpinski, 1985. „atomizált többközpontúságnak” nevezett), és így irányíthatatlan és ellenőrizhetetlen lesz. E politika arra akarja használni a műsorszóró eszközöket, hogy meghatározzák a mindenkire érvényes szabályokat, és amennyire csak lehet, kiterjesszék e szabályok hatókörét. Úgy tűnik azonban, hogy a többközpontú rendet ötvözni akarja a közös eszmék rendjével, hogy létrehozza a központilag meghatározott „közös eszmék” többközpontú rendjét.

Mindezt abban a reményben, hogy a sajtó fővonala és az országos műsorszóró eszközök által gyakorolt korlátozott kognitív ellenőrzés lehetővé teszi, hogy megőrizzék, vagy újra megteremtsék a stabilitást és bizonyos mértékig ellenőrzés alatt tartásuk a társadalmi életet.

Ez az új politika a műsorszóró eszközök napirend-meghatározó és kultivációs funkcióin alapszik.⁸ Ahelyett, hogy kerülnek a társadalmi rend fenntartása szempontjából diszfunkcionális híreket, nézeteket és eszméket (s így ösztönöznek a többi nyilvánosság fennmaradását, sőt szélesedését), imponáló fensőbbiséggel igyekeznek utánozni a nyugati tömegkommunikációs eszközök módszereit⁹, miközben

„az uralkodó osztályfrakciók számára kedvező és a polgári élet és az állam szférájában intézményesült »valóságmeghatározások« alkotják az elsődleges, »megélt valóságot« az alárendelt osztályok számára (. . .). Ez nem azért működik, mert az uralkodó osztályok részletesen előírhatják vagy elítélhetik az alárendelt osztályok életének szellemi tartalmát (ők is a saját ideológiájukban »élnek«), hanem mert arra törekednek, és bizonyos mértékig el is érik, hogy a valóság összes, egymással versenyben álló meghatározását saját vonatkoztatási keretükbe illeszszék, és mindegyik alternatívát a saját gondolatvilágukba foglalják» (Hall, 1983: 332—333.).

Hogy tehát a hivatalos nyilvánosság mennyire tudja magába olvasztani a többi, az attól függ, mennyire tudja „mindegyik alternatívát a saját gondolatvilágába foglalni”. Kétségtelen, hogy megpróbálja ezt tenni (egyik módszere, hogy bevezettek egy különleges heti rádióműsort, mely a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja, a BBC stb. lengyel nyelvű műsoraiból sugároz részleteket, és a lengyel tévé is sűrűn közvetít a Lengyelországban vehető nyugati műholdas csatornák, például a CNN vagy a Sky Channel adásaiból). Általában véve azonban ez a Lengyelországban zajló politikai és gazdasági reform sikerétől vagy kudarcától függ. Ha a lengyelek elfogadják a jelenlegi változási folyamatból kibontakozó új társadalmi rendet, és azonosulnak vele, nem lesz szükség az

alternatív vagy ellenzéki nyilvánosság fenntartására. Ha viszont ez nem történik meg, akkor a társadalmi rend ellenzőinek több, mint elegendő tájékoztatási eszközük és csatornájuk lesz, hogy fenntartsák vagy újrate-emtsék őket.

Az új technikák és a nyilvánosság

A videón és a személyi számítógépeken kívül, amelyek elég gyorsan terjednek — hála azoknak, akik erős készletet érezve a mást elert technikai vívmányokkal való lépéstartásra, s magánimport révén gyorsan beszerették a szükséges hardvert — az új technikák egyelőre lassan jutnak előre Lengyelországban (vö. Jakubowicz, kiadás előtt). A műholdantennák száma lassan, de biztosan nő,¹⁰ ha egyszer az áruk elérhetővé válik, rohamosan fognak terjedni. Most folynak az előkészületek, hogy a RAI UNO és a TV5 műholdas csatornákat elérhetővé tegyék a lengyel nézők számára anélkül, hogy műholdantennát kellene venniük, tehát újraközvetítéssel (mint a szovjet műhold-közvetítette csatornák esetében bizonyos területeken) vagy kábelrendszerekkel. Mielőtt — valószínűleg az amerikai társaságokkal való együttműködés gyümölcseként — az igazi kábelhálózatok megjelennek, kicsi, kezdetleges kábelrendszerek épülnek a SMATV elv alapján, amelyek a műholdas tévéműsorokhoz való közösségi hozzáférés eszközeiként szolgálnak. Megjelent már a képűjság is, az egész országban talán néhány ezer nézőhöz jut el, akik rendelkeznek a megfelelő dekóderekkel.

A gazdaság fejlettségi szintje kizárja az új technikák gyors nagykereskedelmi bevezetését. Lengyelország ugyanolyan helyzetben van, mint, mondjuk, Portugália, Görögország és Spanyolország, ahol „a régi technikák még új technikák” (Moragas-Spa, 1986.), és ahol nincsenek meg az eszközök a csúcstechnika elég gyors fejlesztésére (Eurofutures, 1984:69.); akárcsak ezek, Lengyelország is azt kockáztatja, hogy csupán „követő” lesz, ha úgy tetszik, „tolvaj”, akit egyre nagyobb, lényegében áthidalhatatlan technikai szakadék választ el a vezető európai országoktól. Egyes szerzők már azt mondogatják, hogy ha Lengyelország fejlő-

dési modellje nem változik meg, „össze-egyeztethetetlen” lesz a fejlettebb országokéval, s ha több lesz az autó, mint a telefon, Lengyelország inkább „szállító”, mint „információs” társadalom lesz (Krzysztofek, kiadás alatt). A telematikus és az adatszolgáltatások különösen fejletlenek Lengyelországban, még más szocialista országokkal összehasonlítva is. Csupán a képűjság és mostanában a telefax ilyen szolgáltatás, mely már működik, de mindkettő nagyon korlátozott körben, míg más szocialista országok már olyan szolgáltatásokat próbálnak ki vagy vezetnek be, mint a nyilvános adathálózatok, a teletex, a videotex és egyebek (Puzman, 1989.).

Mindez persze nem jelenti azt, hogy sok új technika nem terjed a lengyel társadalom felső rétegeiben, és nem áll majd rendelkezésre azokban az iparágakban és szervezetekben, amelyek valóban szorgalmazzák bevezetésüket.

Ha Denis McQuail (1984:213.) kommunikációs mintáit kombináljuk Bordewijk és van Kaam (1986) „távinformatikai szolgáltatási kategóriáival”, a kommunikációs minták alábbi ideáltípusait kapjuk:

		Üzenetküldő	
		aktív	passzív
B E F O	aktív	Beszélgetés csere/ kölcsonosság	Konzultáció kutatás
G A D Ó	passzív	Allokúció beszéd/ismeret- terjesztés	Nyilvántartás időtöltés megfigyelés

3. ábra. A kommunikációs minták ideáltípusai

A hagyományos tömegkommunikációs eszközök megeremtetették a kommunikáció egész társadalomra kiterjedő, allokúciós mintáját. Az irodalomban meglehetősen elterjedt annak megítélése, hogy az új technika korában a „beszélgető” vagy a „nyilvántartó” modell lesz-e uralkodó.

Egyrészt ott vannak a „technofilek”, ahogy Majid Tehranian (1988.) nevezi őket,

akik optimista nézetet vallanak, és azt hiszik, hogy az új technikák demokratizálni fogják a kommunikációt és a társadalmat. Ithiel de Sola Pool (1983:39.) például „a szabadság technikáinak” nevezi őket, amelyek „több ismeret megszerzését, könnyebb hozzáférést és nagyobb szólásszabadságot tesznek lehetővé, mint valaha is”, és le fognak győzni minden, az ellenőrzésükre irányuló kísérletet. L. S. Harms (1985) egyenesen azt mondja, hogy „a beszélgetés új, elektronikus kommunikációs rendjét” fogják bevezetni, sőt néhány országban már be is vezették.

A nyilvánosság feltehetően mindenki számára nyitva ál, és bárkinek lehetővé teszi, hogy egyenlő erőviszonyok közepette, az információszerzés egyenlő esélyeivel vegyen részt benne, csatlakozva a társadalmi vitához és kifejtve nézeteit. Világos, hogy akkor az összes kommunikációs minta közül a „beszélgetés” lesz a legalkalmasabb, hogy a nyilvánosság alappillérét alkossa.

Másrésről a „technofókok” attól tartanak, hogy az új technikákat szigorúbb társadalmi ellenőrzésre és soha nem tapasztalt mértékű, közeli megfigyelésre és társadalmi

manipulációra használják majd, persze a hatalmi struktúra és a társadalmi rend fenntartása érdekében (vö. Mosco—Wasko, 1988). Röviden, úgy hiszik, az új technikák a „nyilvántartás” modelljét fogják bevezetni, a felhőtlen szórakoztatás bőségszaruját kínálva a tömegeknek, de aprólékos megfigyelést biztosítva az üzleti élet és a társadalmi manipuláció céljaira.

Tehranian a „technostrukturalistákat” is megkülönbözteti, akik úgy vélik, hogy az új technikák használatát makrotársadalmi meghatározók fogják befolyásolni.

Lengyelországban nem valószínű, hogy hamarosan kialakul akár a „beszélgetés”, akár a „nyilvánartás” modellje. Eredetileg a hatóságok attól féltek, hogy az új technikák a széles értelemben vett allokációs mintát fogják bevezetni, ahol is a nyugati országok elsősorban a műholdas televíziót használják fel arra, hogy az országot kulturális és ideológiai szempontból idegen műsorokkal áraszták el (Fryszkiewicz et al, 1987; Rygalski, 1986). Ezért voltak a kezdetben, a tömegkommunikációs liberalizálás hulláma előtt tett ideges intézkedések, mint például a potenciális műholdantenna-tulajdonosok kényszerítése, hogy engedélyt kérjenek a berendezés megvásárlására és felállítására, miután alkalmazásukat a rendőrség lehetővé tette¹¹.

Ezek az aggodalmak valamelyest csillapodtak, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az új kommunikációs technikákat Lengyelországban túlnyomóan szórakozásra és szabadidős tevékenységekre használják. A nagyközönség lényegében mindenhol lemondott a demokratikus, változatos, művészi és intellektuálisan ösztönző műsor-szerkesztésről azzal, hogy az új technikákat ily módon használta – vagyis inkább arra, hogy hagyományos igényeit elégítse ki (vö. Williams, 1985), szűkítse a kapott tartalom skáláját, és elutasítsa az ismeretlen és nemkívánatos műsorokat. Lengyelországban különösen erős a menekülési késztetés: az ország lázban égett az utóbbi évtizedben, és a gazdasági válság továbbra is lehetetlenné tesz minden biztonságérzetet vagy a jövőbe vetett reményt. Következésképp az emberek többsége főként feszültségcsökkentésre használja a tömegkommunikáció eszközeit,¹² és az új technikákat méginkább (vö. Jakubowicz, megjelenés alatt).

Mint más országokban, itt is csak a lakosság kisebb részét érdekli a kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés. A lengyelek kielégítetlen tömegkommunikációs szükségleteiről készült felmérésben (Pisarek, 1988) a válaszolók 28 százaléka jelezte általános érdeklődését az iránt, hogy rendszeresen

hozzáférjen valamelyik kommunikációs eszközhöz, de csak 4,5 százalék (művelt, politikailag és kulturálisan aktív emberek) jelezte „élénk érdeklődését”, még akkor is, ha ez bizonyos költségekkel jár. Ez is meg fogja határozni az új technika használatának mértékét.

Most azonban, hogy az egyesületi szabadság és az üzleti vállalkozás lehetősége nagymértékben megnőtt Lengyelországban, várhatjuk, hogy a gombamódra szaporodó új társaságok és üzleti vállalkozások nagy keresletet támasztanak a kommunikációs és távközlési eszközök iránt, és ez kétségtelenül húzóerőt jelent majd az új technikák fejlődésében. Ha az alternatív és ellenzéki nyilvánosság és kiterjedt kommunikációs infrastruktúrájuk fennmarad, akkor természetesen csak idő kérdése, hogy széles körben elkezdjék használni az új technikákat. Már most mindkettő sok helyütt használja a videót (Echikson, 1987). A római katolikus egyház is élen jár a videó elterjesztésében, kazettás képmagnókkal látja el a parókiákat a vallási oktatás és a saját stúdióiban készített különféle műsorok közös megtekintése céljaira. A gdanski egyházközség azzal a hivatalos kéréssel fordult a lengyel televízióhoz, hogy az égisze alatt készített heti hír- és videóműsört közvetítse a gdanski tévéadó. A kérést elutasították. A Szolidaritás illegális kiadói is használják a videót, betiltott filmeket és hasonlókat tartalmazó kazettákat készítenek és terjesztenek.

A hatóságok meglehetősen toleránsak a próbálkozásokkal szemben. Elfogadták például, hogy ha kiépülnek a kábelrendszerek, önkéntesek által készített, helyi eredetű műsorokat fognak sugározni. Bár még korai, de már javasolták, hogy ezek a műsorok legyenek mentesek a cenzúrától, annál az egyszerű oknál fogva, hogy egyébként elviselhetetlen nyomás nehezedne a cenzúrahivatal anyagi eszközeire és személyzetére.

Az újságírók, az új technikák és a nyilvánosság

Ha egymásra vetítjük az újságírók társadalmi és foglalkozási szerepeinek fő típusait, melyeket általában megkülönböztetnek az irodalomban, és a kommunikációs kapcsos-

Szerep	Kommunikációs kapcsolati mód	Funkciók, célok
hegemónia	parancs	mobilitáció, politikai oktatás, manipuláció
vezetés	asszociációs	küzdés a közös társadalmi vagy politikai célokért
érdekvédelem, bizalmi szerep	parancs/asszociációs	tanító, házórző, küzd a társadalmi bajok ellen, az ügyek bajnoka
szolgáltatás	szolgáltatás	az események semleges tudósítója, a közönség által igényelt tartalom szállítója

lati módokat (McQuail, 1987:32—34), valamint az általuk kitűzött foglalkozási célokat, akkor a fenti tipológiát kapjuk.

A valóságban természetesen az újságírók olyan szerepeket is játszhatnak, amelyekben e típusok jellemzői keverednek, vagy a különböző alkalmakkor különböző szerepeket is betölthetnek.

A lengyel újságírók viszonyulását saját társadalmi és foglalkozási szerepükhöz erősen befolyásolja a tömegkommunikációs eszközökkel kapcsolatos hivatalos politika és az ország közhangulata. A hetvenes években, az „antidemokratikus információpolitika” idején (Goban—Klas, 1981) egy tanulmány megállapította, hogy elsősorban társadalmi oktatóknak tekintették magukat, és erősen átérezték munkájuk politikai jellegét (Goban—Klas, 1986). Szerepmeghatározásuk azonban túlmélt a szoros értelemben vett hegemónián (a fogalmat is kissé eltérő jelentéssel használjuk a Gramsci-féle, fentebb alkalmazott hegemóniafogalomtól), és az érdekvédelemre/bizalmi szerepre, valamint a szolgáltatásra is kiterjedt. 68 százalékuk például azt hitte, hogy az újságíróknak meg kell védeniük az emberek jogait a különböző intézményekkel szemben, és 35 százalék gondolta azt, hogy az újságíróknak mint csoportnak mentesnek kell lenniük a külső politikai befolyástól (Garlicki, 1981).

A nyolcvanas évek eleje alapvető változást hozott e tekintetben. A Szolidaritás éve alatt általában a tömegkommunikációs eszközöket, és különösen a televíziót, heves bírálat érte a közönség részéről. Egyes újságírók a Szolidaritás élvonalában küzdöttek (az újságok, folyóiratok, a rádió és a televízió stábjának 40-60 százaléka csatlakozott a Szolidaritáshoz; bár ez az arány alacsonyabb volt az újságírók, és magasabb a műszaki és egyéb kiegészítő személyzet körében); mások az újságírás természetének és társadalmi küldetésének újrameghatározására törekedtek, hogy visszanyerjék szavahihetőségüket és újra kitűzzék a társadalom szolgálatának célját, megbízható és teljes körű információt nyújtva, és létrehozva a kormány felett gyakorolt társadalmi ellenőrzés intézményét. Sokan a tömegkommunikációs reform mellett szálltak sikra a mozgalom frontvonalában. Jogi biztosítékokat követeltek a tömegkommunikációs eszközök függetlenségére, a tömegkommunikációs eszközök információs és kritikai funkcióinak visszaállítását igényelték, és az újságírók részvételét az információpolitika kidolgozásában és a tömegkommunikációs eszközök működtetésében. Szóltak a műsor-szóró eszközök decentralizálása mellett is.

A változás mértéke nyilvánvaló, ha összehasonlítjuk két, újságírók körében 1979-ben

és 1981-ben végzett felmérés adatait, melyek ugyanazokat a kérdéseket tették fel (vö. Goiban—Klas, 1986):

Az újságírók kötelesek	1979	1981
	%	
1. objektív információt szolgáltatni	75	98
2. tájékoztatni a hatóságokat az emberek igényeiről	65,1	90,4
3. teljeskörűen tájékoztatni az embereket a hatóságok munkájáról	65,1	86,9
4. kritikai tájékoztatást adni a helyi kormány munkájáról	45,2	80
5. megteremteni a tömegkommunikációs eszközkhöz való egyéni hozzáférés lehetőségeit	—	75
6. küzdeni a társadalmi bajok ellen	83	90

Mint láthatjuk, 1981-ben sokkal nagyobb hangsúly esett a szolgáltatásra és a vezetői funkciókra is. Bizonyos vonatkozásokban elég látványos elmozdulás történt e vonalak mentén (lásd különösen az 5., a 3. és a 2. pontot). Az újságírók továbbra is tudatában voltak munkájuk politikai jellegének. De sokan közülük már nem úgy akarták folytatni, mint a kormány funkcionáriusai — a hatóságokhoz fűződő kapcsolataikat partnerként akarták újraprendezni, és a közérdek szóvivőinek kezdték tekinteni magukat.

A közvetlenül a hadiállapot utáni időszakban újra visszaállították a tömegkommunikáció régi modelljét.

Azóta a lengyel újságírók két csoportra szakadtak. A nagy többség, amennyire csak tudott, alkalmazkodott ahhoz a helyzethez, amelyet a Lengyel Népköztársaság Újságíróinak Szövetsége második kongresszusán így jellemezett az egyik küldött (a szervezetet a Lengyel Újságírók Szövetségének feloszlása után hozták létre, melyet a hatóságok az eltérő politikai nézetek melegágyának tekintettek):

„A lengyel tömegkommunikációs eszközök — a hatóságok bevallott szándékai ellenére — még mindig a felülről lefelé irányuló információközvetítés eszközeiként működnek. Ha másként lenne, sokkal jobban szolgálhatná a társadalmat, gyakrabban hangot adva az ország kormányzásával, politikájával és gazdaságával kapcsolatos nézeteknek. (E nézetek nyilvános kifejtése) nem csak a politikusok birodalma lenne, és nem csak a miénk újságíróké, akiket — mondjuk meg őszintén — még mindig kioktatnak, 'hogyan írjunk, miről írjunk, és mit kell, hogy jelentse'". (Dyskusja na II Zjezdzie . . . , 1988:11.)

Röviden, sokan, különösen a hírek és aktuális műsorok szerkesztői, még mindig arra kényszerülnek, hogy hegemon szerepet töltsenek be, bár valamelyest kevésbé durva és ormótlan formában, és több más szerep hozzáadásával, mint eddig.

Másoktól, akik a Szolidaritás alatt a legaktívabbak voltak, „megtisztították” a sajtót. Néhányan hátat fordítottak az újságírásnak, mások az egyházi, a földalatti vagy a különféle marginális lapoknál kötődtek ki¹³. Így a lengyel újságírás legismertebb nevei közül néhány eltűnt (valójában nem volt más választása) a hivatalos nyilvánosságból, és az alternatív vagy az ellenzéki nyilvánosságban bukkant fel, ezeket gazdagítva tehetségével, és nagyobb lendületet adva fejlődésüknek. A kerekasztal-konferencián az ellenzékét képviselték az „új információs rendről” folytatott vitában, és olyan megoldásokat javasoltak, amelyek felszámolnák az információs és kommunikációs monopóliumot és demokratizálnák a tömegkommunikációt. Más szóval, a társadalmi vezetők szerepét játszották, foglalkozási szerepeikben elsősorban a vezetés, az érdekvédelmi/bizalmi funkció és a szolgáltatási szerep ötvöződött.

Az új technikák és az ország társadalmi és politikai helyzete az elkövetkező években valószínűleg ellentétes kihívásokkal állítja szembe az újságírókat, és ellentmondások lehetőségeket nyújt számukra.

Anthony Smith rámutat, hogy részben az új technikáknak köszönhetően — amelyek „nagy mennyiségű, félig vagy egészen szakosodott információt kínálnak, hogy az egyéni

izlés szerint válasszanak belőle” (Smith, 1980:18) — a napilapok a hírek és szórakoztató anyagok általános nyilvántartása helyett speciális információcsomagok elektronikus tárházává válnak. Ugyanezt mondhatjuk el a telematikus és az adatszolgáltatásról is. Mindez a szolgáltatás feladatára szűkíti le az újságírók szakmai szerepét, s ezt a folyamatot a hagyományos tartalmat közvetítő csatornák sokasága is segíti, ami lehetővé teszi, hogy a közönség kizárja a nemkívánatos üzeneteket. A másik tényező abból ered, ami Smith szerint a közös tevékenységek széles skálája iránt érdeklődő állampolgárok társadalmából a magánérdekekben és helyi ügyekben egyre inkább elmerülő információfogyasztók társadalmába való átmenetet jelenti. Más szerzők ezt a folyamatot a nyilvánosság eltűnésének vagy felszámolásának nevezik (Garnham, 1986; Elliott, 1986), Colin Sparks például rámutat, hogy többé már nem a nemzetállam a politikai élet döntési területe, és a nemzeti nyilvánosság elsorvadása mellett kialakul a nemzetközi nyilvánosság.

Lengyelországban nem valószínű, hogy

hamarosan végbemegy e folyamatok bármelyike. Először is, az új technikák még messze állnak attól, hogy átalakítsák a lengyel újságírás természetét, vagy hogy egyáltalán úgy éreztessék jelenlétüket, mint másutt (vö. még Journalism, the Press and New echnology, 1985; Journalists and New Technology, 1988; McManus, 1986; Rice, 1987). Másodsor, míg a közönség többségét továbbra is a feszültségsökkenés és a menekülés igényének kielégítése motiválja a tömegkommunikációs eszközhasználatban, a közéletben való részvétel nagyobb lehetősége, az egyesülési szabadság, a küszöbön álló új politikai pártok, a demokratizálódási folyamat és a most készülődő gyors változások mind nagyobb érdeklődést keltenek majd a közügyek iránt, és legalábbis néhány vonatkozásban újratermelik a hivatalos nyilvánosságot. Következésképp az újságíróktól továbbra is elvárják, hogy valamennyi szerepüket betöltsék. Ők ellenben sokkal több kommunikációs eszköz közül választhatják ki, melyiknek dolgoznak, hogy csak azt a szerepet játsszák, amelyet megfelelőnek tartanak.

Jegyzetek

1. A teljes kognitív ellenőrzést természetesen nehéz elérni. Mint Majid Tehranian (dátum nélkül: 5) rámutat, „a legtöbb kormány számára a tömegkommunikáció (. . .) úgy teremtette meg a gondolkodás fölötti hatalom és ellenőrzés illúzióját, hogy egységes üzeneteket küldött differenciálatlan közönségnek. A tömegtájékoztató eszközök kommunikáció-ellenessége még kirívóbb ott, ahol a műsorszórás és a sajtó nem képes az információközlés és a véleményvezérlés másodlagos és harmadlagos csatornáin keresztül működni”.
2. Ez különösen a Lengyel Rádió és Televízió, a műsorszórási monopóliumot gyakorló kormányügynökség vonatkozásában igaz (vö. Jakubowicz, 1988). Ami a sajtót illeti, a Lengyel Egyesült Munkáspárt közvetlenül ellenőrzi az RSW Prasa—Ksiazka—Ruch nevű óriási kiadót és tömegkommunikációs konglomerátumot, amely a sajtókiadványok 47 százalékát, s a napilapok és hetilapok összpédányszámának 70 százalékát jelenteti meg Lengyelországban. A másik két pártnak is, mely az uralmon lévő koalíciót alkotja, megvan a kiadója. Az Egyesült Parasztpárt kiadója a kiadványok 1,3 százalékát s az átlagpédányszám 2,3 százalékát ellenőrzi. A Demokrata Párt kiadójának a lapok 1,6 százaléka és a példányszám 2,5 százaléka van a kezében (Kowalski, 1988). Vagyis méreteiben és jelentőségében az utóbbi kettő nem versenyezhet a LEMP által ellenőrzött sajtóval. Ne feledjük azonban, hogy a példányszámot részben az újságpapír-elosztási rendszer határozta meg, amely a LEMP újságait és folyóiratait részesítette előnyben.
3. A Szolidaritás sajtójáról készült tanulmányában Krzysztof Labeledz (1988:43) azt írja, hogy e sajtó a lengyel helyzet minden vonatkozását bírálta, és különösen a hatalmi struktúrát: „Véleményem szerint a Szolidaritás sajtójában a fennálló társadalmi-gazdasági és politikai rendszer értékelésére használt kritériumok közül azokat kell kiemelni, amelyek azt a nézetet támogatták, hogy a hivatalos nyilatkozatokban és programokban kitűzött célok elérésére nem törekedtek igazán. Ily módon megakarták kérdőjelezni a kormány legitimációs igényének jogosságát, és azt a nézetet akarták elterjeszteni, hogy a fennálló társadalmi és politikai rendszer nem szolgálja a társadalom által elfogadott célokat és értékeket. Mindezért a politikai rendszert és a hatalmi elitet okolták, mely saját érdekeit tartotta szem előtt, és a rendszert e célnak rendelte alá.”

4. Egyes kormánytisztviselők azonban azt állítják, hogy a külföldi eredetű, lengyel nyelvű rádiószolgáltatások az ellenzék malmára hajtják a vizet. Azzal érvelnek, hogy a Szabad Európa Rádió műsoridejének 90 százalékát a Szolidaritás és más ellenzéki vezetők nézeteinek szenteli, következtetésül megalapozatlan a lengyel műsorszóró eszközökhöz való hozzáférést sürgető követelésük. Közvetlen, kétirányú telefonkapcsolataik révén használhatják és használják is az olyan adókat, mint a SZER, s így könnyen eljuthatnak a lengyel lakossághoz. Ezt burkoltan elismerte az ellenzék, amennyiben a kormány és az ellenzék kerekasztal-konferenciáján kötött tömegkommunikációs egyezmény kimondja, hogy a válasz és a helyreigazítás joga egyaránt vonatkozik a lengyel és a külföldi tájékoztatási eszközök által közvetített hírekre.
5. 1989 januárjától mintegy 100 magánszemély és magánvállalat kapott engedélyt filmgyártásra. De valójában kevesen vállalkoztak még erre. Engedélyt kapott 120 magán filmterjesztő is (Bilska — Sarzynski, 1989). Ugyanakkor 24 magánkiadó kapta meg az engedélyt, és további hetven folyamodott érte (Kowalski, 1989). Kétségtelen, hogy mindkét iparág növekedni fog.
6. Gyenge szavahihetőségét és rábeszélőképességét tekintve azt mondhatjuk, hogy már össze is omlott. A lengyelek tömegkommunikációs szükségleteit vizsgáló tanulmány (Pisarek, 1988) megállapította, hogy csak a lengyelek 40 százaléka látja viszont saját nézeteit egyes újságokban és folyóiratokban. 37,4 százalék úgy véli, nem képviselik nézeteit; 21 százalék pedig azt állítja, tudomása van olyan lapokról, amelyek rendszerint az általuk is osztott nézeteket közlik, de nehézségeik vannak beszerzésüket illetően. Másszóval a lengyelek csaknem 60 százaléka nem azonosul a lapokban kifejtett nézetekkel. Ami a műsorszórást illeti, a válaszolók 20,3 százaléka azt mondta, nem talált olyan rádió- vagy tévéműsort, mely úgy közelített volna a társadalmi kérdésekhez, hogy azonosulni tudtak volna vele. Bár ez alacsonyabb arány, mint a sajtó esetében, kevesebb válaszoló (csak 21,6 százalék) tudott megnevezni konkrét programokat, amelyekben saját nézetei tükröződését látja.
7. Az első szakaszban a Szolidaritás szerkesztőségei a lengyel rádió és televízió szervezetén belül jönnének létre, meghatározott műsoridőt bocsátanának rendelkezésükre a napi hírműsorok, aktuális ügyekről szóló műsorok, művészeti programok és filmek közvetítésére; a rádió- és tévéműsorokban tiszteletben tartanak a válasz jogát (mely bizonyos elemeket tartalmaz a becsületesség amerikai doktrinájáról); a nemzet minden nagyobb politikai és társadalmi ereje képviselve lenne a lengyel rádiót és televíziót működtető testületekben; a második szakaszban egy országos rádiócsatornát és egy országos tévécsatornát átadnának a különböző társadalmi csoportoknak, és egy új törvény értelmében bárki létesíthetne körzeti, helyi vagy közösségi rádió- vagy tévéadót, kábelrendszert stb.; az új törvények azt is lehetővé tennék, hogy független műsorgyártók és vállalatok készítsenek programokat a meglévő vagy újabb rádió- és televíziószolgáltatások számára; a harmadik szakaszban a Nemzeti Műsorszóró Tanácsot bíznák meg a kommunikációpolitika kialakításával és a műsorszórás felügyeletével — ez nem kormánytestület lenne, melyben minden nagyobb politikai és társadalmi szervezet, szakszervezetek, társaságok, közösségek és kisebbségek is képviseltetnék magukat.
8. E stratégia azon a felismerésen alapul, hogy annak ellenére, hogy sok információs forráshoz lehet hozzájutni, a legtöbbben még mindig a lengyel televíziót tekintik fő hírközlőjüknek. Egy nemrégiben országos reprezentatív mintán végzett felmérésben (Datner—Spiewak, 1989) feltették azt a kérdést, hogy „emlékszik-e az elmúlt három évben olyan eseményekre, amelyekről a televízió nem tudósított, és más forrásokból értesült?”, 60 százalék azt válaszolta, hogy nem emlékszik ilyen eseményekre; 32 százalék azt mondta, hogy voltak olyan események, amelyekről más forrásokból értesültek, nem a televízióból, de nem emlékeztek rá, melyek voltak ezek; csak 8 százalék tudott említeni olyan eseményt, amelyről nem televíziós forrásból értesült. Így a válaszolók 92 százaléka számára a lengyel televízió lényegében az egyetlen hírforrást jelentette.
9. A szocialista és a nyugati országokban (ezúttal az Egyesült Államokban) a szociológiai propaganda, a pszichológiai manipuláció és a public relations közötti alapvetőbb kapcsolatokról lásd Olasky, 1986.
10. A legutóbbi számlálás szerint 920 magánszemélynek és 240 intézménynek volt műholdantennája, s további 2070 nézhet a műholdas tévét a SMATV rendszerek segítségével. Ezenkívül még 550 magánszemélynek, 580 intézménynek és 10 SMATV rendszernek adtak engedélyt műholdantenna vételére (Tysiace anten?, 1989).
11. Ezt a rendelkezést azóta visszavonták, és ma már a PTT kezében van a dolog, és a potenciális antennatulajdonosok a helyi postához nyújtják be kérvényüket a berendezés felállítására.
12. Egy országos reprezentatív mintán végzett felmérés során (Zapotrzebowanie widzow . . . , 1989) megkérdezték, milyen műsorokból kellene többet közvetítenie a lengyel televíziónak. A válaszok egyértelműen a feszültségsökkentési igényekre utaltak (a lista élén a krimi, a varieté és a kabaremmű-

sor állt) és erős privatizálási szindrómára (a következő három helyen a nehéz emberi kérdésekkel kapcsolatos nyomozást közvetítő műsorok, a gyakorlati tanácsok és az otthonnal, a család mindennapi életével kapcsolatos műsorok álltak).

13. A kerekasztal-konferencián átmenetileg elfogadták, hogy a tisztogatás áldozatainak sérelmeit orvosolni kell, és lehetőséget kell adni nekik, hogy ha akarnak, visszatérhessenek régi munkahelyükre. Mindenesetre már sokan megjelentek a „föld feletti” kiadványokban, kihasználva azt a változathozadást és nagyobb szólásszabadságot, amelyet az elmúlt néhány évben a tömegkommunikációs liberalizálás tett lehetővé.

Irodalom

- Alexander, J. C. 1981: *The Mass Media in Systemic, Historical and Comparative Perspective*. (in) E. Katz—T. Szecskő (eds.): *Mass Media and Social Change*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Bilska, A.—P. Sarzynski 1989: *Kultura z ograniczona odpowiedzialnoscia*. *Polityka*, No. 2.
- Blumler, J. G. et al. 1988: *Broadcasting Finance and Programme Quality*. *European Journal of Communication*, No. 3.
- Bordewijk, J. L.—B. van Kaam 1986: *Towards a New Classification of Tele-information Services*. *InterMedia*, No. 1.
- Curry, J. 1988: *Glasnost: Words Spoken and Words Heard*. Készült a Kennan Institute: The Gorbachev Reform Program számára. March 20—22, sokszorosított.
- Dahlgren, P. 1983: *Ideology and Information in the Public Sphere*. *Skriftserie*, No. 3. Stockholm: Journalisthögskolan in Stockholm.
- Datner—Spiewak, H. 1989: *Odbior swiata przedstawionego Telewizji Polskiej (Reception of the World Image of Polish Television)*, *Przekazy i Opinie*, No. 1.
- De Sola Pool, I. 1983: *Guiding the technologies of freedom*. *InterMedia*, No. 6.
- Downing, J. 1988: *The alternative public realm: the organization of the 1980s antinuclear press in West Germany and Britain*. *Media, Culture and Society*, No. 2.
- Dyskusja na II. Zjeździe SD PRL 1987. *Prasa Polska*, No. 12.
- Echikson, W. 1987: *Video Free Europe*. *Video*, September.
- Elliott, P. 1986: *Intellectuals, the „information society” and the disappearance of the public sphere*. (in): R. Collins et al. (eds): *Media, Culture and Society. A Critical Reader*. London, Beverly Hills, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Ellul, J. 1965: *Propaganda. The formation of Men's Attitudes*. New York: Alfred A. Knopf.
- Eurofutures. *The Challenges of Innovation 1984*. London: Butterworths.
- Fryszkiewicz, A. et al. 1987: *Gosc czy intruz z kosmosu?* Warszawa: MON.
- Gajewski, J. 1988: *Poza zasięgiem cenzury 1982—1986*. Krsakow: Oficyna Literacka.
- Garlicki, B. 1981: *Kadry dziennikarskie*. *Zeszyty Prasoznawcze*, No. 1.
- Garnham, N. 1986: *The Media and the Public Sphere*. *InterMedia*, No. 1.
- Goban—Klas, T. 1981: *Polityka informacyjna*. *Zeszyty Prasoznawcze*, No. 1.
- Goban—Klas, T. 1986: *Badania OBP nad dziennikarzami*. *Zeszyty Prasoznawcze*, No. 2.
- Gurevitch, M.—J. G. Blumler 1983: *Linkages between the Mass Media and Politics: a model for the analysis of political communications systems*. (in): J. Curran et al (eds): *Mass Communication and Society*. London: Edward Arnold.
- Hall, S. 1983: *Culture, the Media and the “Ideological Effect”*. (in): James Curran—Michael Gurevitch—Janet Woolcott (eds): *Mass Communication and Society*. London: Edward Arnold.
- Harms, L. S. 1985: *The Right to Communicate: What a Small World*. *The Third Channel*, Vol. I. No. 2.
- Jakubowicz, K. 1988: *Polish Television: The Sender is the Message?* Az IAMCR barcelonai konferenciáján előadott tanulmány.
- Jakubowicz, K. (megjelenés alatt): *The New Communication and Information Technologies in Poland: Stop-gap Policy-making by Default*. *Media, Culture and Society*.
- Jakubowicz, K.—S. Jedrzejewski 1988: *Polish Broadcasting: The Choices Ahead*. *European Journal of Communication* No. 1.
- Journalism, the Press and New Technology 1985*. *Communication Research Trends*, No. 1.
- Journalists and New Technology 1988*. John Lawrence, Prague: IOJ.
- Karpinski, J. 1985: *Ossowski i Tocqueville. O rodzajach ladu społecznego*. (in): Edmund Mokrzycki—Maria Ofierska—Jerzy Szacki (eds): *O społeczeństwie i teorii społecznej*. Warszawa: PWN.
- Konferencja prasowa rzecznika rządu 1989*: *Rzeczpospolita*, No. 57.

- Kowalski, M. A. 1989: Strefa strachu. *Przegląd Tygodniowy*, No. 8.
- Kowalski, T. 1988: Evolution after revolution: the Polish press system in transition. *Media, Culture and Society*, No. 2.
- Kozniewski, K. 1987: Przewodnik po prasie katolickiej. *Polityka*, No. 32, 34.
- Krzysztofek, K. (megjelenés alatt): Media a dilematy rozwoju Polski. *Przekazy i Opinie*.
- Labeled, K. 1988: Prasa NSZZ "Solidarnosc" w latach 1980—1981. *Zeszyty Prasoznawcze*, No. 4.
- McManus, J. 1986: The Media Environment of the 90s: A period of Danger for Newspaper Journalism? Az ICA chicagói konferenciáján előadott tanulmány, sokszorosított.
- McQuail, D. 1984: *Communications*. London, New York: Longman.
- McQuail, D. 1987: *Mass Communication Theory. An Introduction*. London, Newbury Park, Beverly Hills, New Delhi: Sage Publications.
- McQuail, D.—K. Siune 1986 (eds): *New Media Politics: Comparative Perspectives in Western Europe*. London, Beverly Hills, New Delhi: Sage Publication, Inc.
- Moragas—Spa, M. de 1986: *Research on Communication and New Technologies in Southern Europe*. The Nordicom Review, No. 1.
- Mosco, V.—J. Wasko 1988: *The Political Economy of Information*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Olasky, M. 1986: Public Relations Theory East and West: Coercion, Manipulation and Subjective Truth. A "Popular Culture — East and West. Approaches and Theoretical Perspectives" c. konferencián előadott tanulmány. Indiana University, Bloomington, April 30.—May 2.
- Ossowski, S. 1967: O osobliwosciach nauk społecznych (in): *Dzieła*, Vol. IV., Warszawa: PWN.
- Pisarek, W. 1988: Niezaspokojone potrzeby medialne Polaków. Kraków: OBP.
- Puzman, J. 1989: Telecommunications Services. (in): *Application of Modern Technology in Editorial Work*. Prague: IOJ.
- Rice, M. 1987: *Towards Enhancing the Social Benefits of Electronic Publishing*. New York: Aspen Institute for Humanistic Studies.
- Rosiecky, W. 1989: Warunki wzrostu efektywnosci pracy propagandowej. Warszawa: Polska Zjednoczona Partia Robotnicza.
- Rygalski, Z. 1986: Udział "nowych mediów" w konfrontacji miedzysystemowej: telewizja satelitarna i wideokasety w Polsce. (in): P Szymanski (ed): *Plaszczyzny konfrontacji miedzy dwoma systemami w swietle uchwal XXVII. Zjazdu KPZR i dyskusji przed Zjazdem PZPR*. Warsaw: Akademia Nauk Społecznych.
- Skreslanie z indeksu 1989. *Polityka*, No. 14.
- Smith, A. 1979 (ed): *Television and Political Life. Studies in Six European Countries*. London and Basingstoke: Macmillan.
- Sparks, C. 1988. The popular press and political democracy. *Media, Culture and Society*. No. 2.
- Szarzynski, P. 1989: Oficyny bez adresu. *Polityka*, No. 9.
- Szczepanski, J. 1987: Od diagnoz do dzialania. Rada narodowa, Special Issue No. 3.
- Tehranián, M. (dátum nélkül): Communication and international development: some theoretical considerations. Paris: UNESCO.
- Tehranián, M. 1988: Information Technologies and World Development. *InterMedia*, No. 3.
- Tysiace anten? 1989. *TV Sat Magazyn*, March 15.
- Williams, F. et al. 1985: Gratifications Associated with New Communication Technologies. (in): K. E. Rosengren et al. (eds): *Media Gratifications Research. Current Perspectives*. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications.
- Zapotrzebowanie widzow na roznego rodzaju proramy telewizyjne. 1989. Warszawa: OBOP, sokszorozott.

Fordította: Varga Zsuzsanna

The social and political costs of maintaining the old, monopolistic model of mass communication designed to exercise full cognitive control have been found by the Polish power structure to outweigh the benefits. It is trying to devise a makeshift new model of limited cognitive control. This involves considerable liberalization of the print and new media, while retaining broadcasting monopoly. The new model is also designed to coopt alternative and opposition public spheres which in the past decade have challenged the official one.

Adam Michnik

Gondban a bohóc

Örvendek, hogy az értelmiség, a művészek, a kultúra emberei az egyházban találják meg a szabadságnak azt a terét, amelyet máshol nemegyszer nélkülözniük kell. S ennek hála, felfedezik az egyház lényegét és szellemi valóságát, amelyet korábban mintegy kívülről láttak. Bizom benne, hogy a lengyel egyház teljes egészében megfelel a gyakran távolról érkezők bizalmának, s megtalálja a nyelvet, amelyen szívükhöz és értelmükhöz szólhat.

II. János Pál
Varsó, 1987. július 13.

Kérdés: Hogyan látja ön azt a szövetséget, amely az értelmiség, a laikus baloldal és az egyház között létrejött?

Válasz: Nagyon óvatos vagyok. Úgy vélem, hogy ez a szövetség valami nagyszerű volt, és potenciálisan valami nagyszerű is maradt. Csakhogy Lengyelországban kétségkívül felerősödtek a nacionalista tendenciák, amelyek engem — aki a két világháború közötti korszakot ismerem — a katolikus egyház és a politikai jobboldal szövetségére emlékeztetnek. És úgy érzem, veszélyes pillanatot élünk. A katolikus egyházi hierarchiában kétségkívül sokan vannak, akik érzik ezt a veszélyt, de sokan akadnak olyanok is, akik egyáltalán nem látják, mennyit veszítene a katolikus egyház, ha az értelmiség eltávolodna tőle. A lengyel egyházban még mindig elevenek azok a tendenciák, amelyek a különféle társadalmi erjedéseket a trockisták, a szabadkőművesek, a nyugati ügynökségek tevékenységével magyarázták. Vegyük csak például a soleci templomot . . .

Czesław Milosznak a Mazowsze című hetilap számára adott interjúja 1988 januárjában

Be kell számolnom egy találkozás történetéről. Hogy mennyire fontos találkozás volt ez

az egyház történetében — bizonyítják a pápa szavai. S azt, hogy fontos a lengyel értelmiség történetében — bizonyítják Czesław Milosz szavai. Azt, hogy az én életemben is fontos volt, bizonyítja tíz évvel ezelőtt megjelent könyvem, amelyet barátom, Józef Tischner atya kegyes tollal ostromozott.

A lengyel laikus értelmiség találkozása az egyházzal általában érthetetlen a külföldiek számára. Ennek az értetlenségnek a forrását az európai laikus értelmiség és a katolikus egyház sokéves konfliktusában kell keresnünk. Spanyolországban és Oroszországban, Magyarországon és Olaszországban, Franciaországban és Lengyelországban éveken át birkózott az egyházban meggyökeresedett hagyomány a liberális tiltakozás, a polgári forradalom szellemével.

„Franciaország története — mondta Francois Mauriac — egyetlen hosszú belháború története, amelyet IV. Henrik alig másfél évszázadra szakított meg. Őt azonban meggyilkolták, XIV. Lajos pedig visszavonta a nantes-i ediktumot, felszámolta a Port-Royal, üldözte a kamizardokat — nem szakította meg a háborút.

Az igazat megvallva — folytatja Mauriac — mind a jobboldal, mind a baloldal túlgyenge és kétértelmű alapot nyújt az alapvető, évszázadok óta dúló gyűlölet meghatározására. Még ha nem is nyúlunk vissza a gallok és frankok, az északi uralkodók és az albigensek, az armagnaciak és burgundiaiak, hugenották és katolikusok, hazafiak és emigránsok, Dreyfus védelmezőinek és ellenfeleinek ellenségeskedéséig, a kollaboránsok és az ellenállási mozgalom tagjai ugyanazt, csak a történelem viharos sodra által másképp színezett gyűlöletet testesítik meg. Ennek mai megnyilvánulása az algériai háború.”

Ezeket a szavakat Mauriac 1959-ben írta le, s a későbbi évek, például az 1968-as év eseményei — tökéletesen kiegészítik.

Gondolom, a szembenállások hasonló láncát építhetnénk ki a lengyel történelemben is: a más hitűek státusáért folyó — s az ariánusok kiűzésével végződő — vitától egészen a lengyel kultúra arculatáról folytatott mai vitáig. Ezt a konfliktust jellemezve Konstanty Jelencki ezt írta: „a háború kitörésének előestéjén a baloldal és a jobboldal közötti különbség Lengyelországban nagyon világos volt, az igazi szakadék azonban nem annyira politikai, mint érzelmi síkon létezett, elválasztva a nacionalista jobboldalt, Roman Dmowski örökségének folytatóját a többi, akár bal-, akár jobboldali politikai alakulattól. Ennek a nagy nemzeti demokrata párt köré tömörülő antiszemita és sovinizta jobboldalnak két arculata volt: az egyik a tömeges, a „katolikus lengyel” arculata, tehát az örök farizeus kispolgári megtestesülése, s a másik még komorabb és veszedelmesebb: a Falanga fasizáló bandái, amelyeket vezetőjük Boleslaw Piasacki a háború után átalakított és belekomponált a kommunista rendszerbe a PAX Társaság — a rendszerrel együttműködő katolikusok csoportjának — létrehozásával.”

A másik tábor közös nevezője „az ellenségesség volt a lengyel hagyománynak azzal az elemével szemben, amit a nacionalizmus jelentett”. „A XVIII. század végén — írta Czeslaw Milosz Tomasz Venclowának — Lengyelország a reformtáborra és a szarmata táborra szakadt, s ez a szakadás, különféle átalakulások után, mind a mai napig fennmaradt, de mivel nem nyílt vagy csak félig nyílt, kicsúszik a meghatározhatóság köréből.” „Századunkban pedig a modern nacionalizmust szülő szarmata mentalitás mendeke az egyház volt, legalábbis 1939-ig.”

Egy másik — a Sadzik atyáról szóló — esszéjében pedig Milosz megjegyzi, hogy „a katolicizmus és a lengyelség azonosítása egyre inkább eltávolította a klerust a világi, vallással szemben ellenséges újdonságoktól. Pedig ifjúságom idején — emlékezik vissza — az egyház (. . .) és az értelmiségi körök szétválása már befejezett, csaknem politikai tény volt, eltekintve a kis Lasek körtől és a Verbum folyóirattól. Sem nekem, sem kortársaim közül senkinek nem jutott az eszébe, hogy egy reverendás emberrel ugyanúgy lehet barátkozni, mint Pistával vagy Jóskával.

Egyszerűen ez más társadalmi rend, más tábor volt, amely iránt kevés irodalmár, művész, értelmiségi érzett rokonszenvet, s ez a tábor használta ki a »nemzeti« jelző presztízsét is”.

Katolikus szemszögből nézve ez a konfliktus másképp festett. A lengyelség és a katolicizmus egyesítésének szindrómája kivételes és különleges fegyver volt a német és orosz elnemzetietlenítő politika ellen, a felosztottság évei alatt pedig a katolikus egyház volt az egész társadalmat integráló és a lengyelek nemzeti identitását ápoló egyetlen intézmény. Ennek ellenére a XIX. századi katolicizmusra — ismeri be Jerzy Kloczkowski és Lidia Müller A lengyelországi katolikus egyház történetének vázlatja című művében — az „ostromlott vár” pszichológiája volt a jellemző. A veszély forrása nemcsak a megszálló hatalmak politikája volt, hanem a világi értelmiség tevékenysége is. A konfliktus új erőre kapott a függetlenség első éveiben, s elsősorban a közintézmények elvilágiasítását, valamint „az egyházi és állami ügyek következetes szétválasztását” érintette. A laikus, baloldalhoz kötődő értelmiség támogatta a laicizálás programját, éspedig — amint Kloczkowski írja — „az egyház, a vallás, de legalábbis a papság iránt ellenséges szellemben”. Ez a tevékenység támogatókra talált a nemzeti kisebbségek körében is, amelyek fenyegetést éreztek az egyház hatalmában és kiváltságos pozíciójában. Az ellentétes álláspontot a nacionalista jobboldal és kereszténydemokrata csoportok programja képviselte: „a katolikus állam a jogok teljes jogkörével rendelkező »katolikus lengyelek« nemzeti állama”.

A kölcsönös gyűlölködés szellemében következhetett be a Lengyel Köztársaság első demokratikusan megválasztott elnökének, Gabriel Narutowicznak a tragikus meggyilkolása.

Kloczkowski és Müller ezt írja: „Az a veszély fenyegetett, hogy az országban mély és veszedelmes szakadás következik be: két blokkra, a »katolikus-nemzeti« és az azzal szembenálló blokkra szakad”.

Hogyan látták az egyház emberei a laikus értelmiséget? Hlond primás azt írta, hogy ezekben a körökben „csak úgy hemzsegtek a XIX. századi hibák, a materialista doktri-

néria, a vallással és erkölccsel kapcsolatos hamis nézetek, a veszedelmes politikai és társadalmi elvek”. A laikus értelmiségben tehát a „lengyel nemzettel könnyűszerrel azonosított” egyház elleni fenyegetés melegyát látták. Ez a légkör jó talajul szolgált annak az „összeesküvéses” történelemszemléletnek a kialakulásához, amely mindenütt „rejtett zsidó és szabadkőműves vagy bolsevik kapcsolatokat” keresett. Ez a világgép misztifikálásához, a lehetséges ellenfelek méreteinek eltúlzásához vezetett.

A laikus értelmiség körében uralkodó sztereotípiák ugyanilyen primitívek voltak: a vallást és az egyházat a haladás és a demokrácia számára veszélyes csökevénynek tekintették. A mindent semmibe vevő laikus kritika nem különböztette meg támadásában a hit dogmáit „a történelmi és aktuális feltételektől”. Tadeusz Boy-Zelenski, a laikus értelmiség mentalitását reprezentáns módon kifejező író, a katolikus klérus befolyását „új megszállás igájának”, „lengyel csuhásországnak”, a „sötétség hatalmának” nevezte.

Úgy tűnt, hogy ez a konfliktus kiküszöbölhetetlen. Csak a totalitárius rendszerrel való találkozás mutatta meg — Boynak és a hozzá hasonlóknak is —, mi is valójában „az új megszállás igája, a sötétség hatalma”.

■ ■
Eltelt negyven év. Ignacy Tokarczuk püspök, a mai Lengyelország egyik kiemelkedő és eredeti személyisége 1978 szeptemberében előadást tartott a lublini katolikus tudományegyetemen „Az egyház fejlődésének perspektívái” címmel. Előadásában az egyház és az értelmiség viszonyrendszerével is foglalkozott. Felidézte azokat az éveket, amikor az értelmiség filozófiai tudatában a pozitívizmus, társadalmi tudatában a marxizmus, tudományos nézeteiben pedig az evolucionizmus uralkodott. Ez tartós vallás-és egyházellenes magatartást szült.

„De íme — mondta Tokarczuk atya — egy rendkívül fontos jelenségnek — az említett magatartások felgyorsult átalakulásának — a tanúi lehetünk. Szélsőséges formában ezen emberek számára az egyház még nem is olyan régen a sötétség országa volt, valami olyan, ami szélsőségesen konzervatív és bizalmatlan az emberrel szemben. Most

viszont az egyház új tartalmat képvisel: éppen ő a kultúra, az emberi jogok védelmezője. Az egyház nagyon tág, nyitott. Ez a felfedezés hatalmas esélyt jelent. A lengyel egyház nem maradhat közömbös ezekkel a folyamatokkal szemben, nem teheti meg, hogy ne vegye észre ezeket. Ez hatalmas kár és veszteség lenne mind az egyház, mind pedig a lengyel nemzet számára. Nagyon széles körű esély nyílt ma meg a számunkra. Attól függ majd az egyház dinamikája, hogyan tudjuk ezt kihasználni. Minden ember értékes, de az, akinek képzett az elméje, nyitott a szíve, s jóakarátú, jobban fel van készülve arra, hogy minél többet adjon önmagából. Ezt az esélyt nem szabad a lengyel egyháznak elfecsérelnie. Elébe kell mennie az előítéleteknek, meg kell mutatnia igazi arculatát. Az igazságot nem csak elméletben kell megmutatni, bár ez is nagyon fontos, hanem a megvalósításban, a gyakorlatban is. Ezek az emberek tíz évvel ezelőtt még harcoltak az egyház ellen, a harcos ateisták szövetségesei voltak. Ezek az emberek nyíltan beismerték tévedésüket, sajnálják korábbi magatartásukat.”

Ennyit mondott Ignacy Tokarczuk püspök. Rendkívül nehéz kommentálnom ezeket a szavakat, mert egyik ihletőjük — amint a további fejtegetésekből kiténik — az Egyház, baloldal, dialógus című könyvem volt. Így kérem, ne vegyék ezt a személyes hangvételt túlzott egocentrizmusnak.

Büntudattal írtam ezt a könyvet. Büntudatot, felelősséget éreztem elvakultságom, valamint az egyház és a vallás kérdéseinek szemtelen és becsmérlő látásmódja miatt. Ugyanakkor a könyv nem egy neofita hitvallása, a megtérés aktsa volt. Az egyházban láttam az egyetlen legálisan létező független intézményt a totalitárius államban: a lengyelség szószóóját a szovjetítés világában, a szuverenitás szószóóját az általános rabság világában, a történelmi folyamatoság szószóóját a totális forradalom gyakorlatának pusztító nihilizmusa közepette. Ezel az egyházzal kerestem a találkozást. Az ember és a nemzet jogainak védelmezőjét láttam meg benne. „A mindennemű belső élet elleni általános összeesküvés” (Bernanos) közepette az egyházban láttam meg a menedéket a transzcendenciával és metafizi-

kával, az abszolút értékekkel és végső igazsággal, a rabszolga státusába bele nem nyugvó erkölcs alapjával kapcsolatos kérdések számára.

Az egyház rendkívüli értéke egy különleges pillanatban tárult fel előttem — amikor a totális nyomás próbájának vetették alá. Tudom, hogy ebben van valami intellektuális hiba, de számunkra, akik a totalitárius Európa szívében élünk, az emberek, értékek és intézmények mércéjét az határozta meg, hogyan viszonyulnak ahhoz a gondolathoz, hogy az állam hatalmát az emberek leigázására, az emberi természet teljes képlékenységebe vetett szolgálai hitre építi.

Úgy éreztem, hogy nemcsak a magam nevében szólok, hogy könyvem egyúttal a Jacek Kuroń-nyal és Stanislaw Baranczakkal, Jan Litynskivel és Adam Zagajewskivel, Barbara Toruńczykkal és Ryszard Krynickivel folytatott beszélgetések lejegyzése is. Egyúttal az volt az érzésem, hogy az ajánlott új perspektíva nem jelenti azt, hogy le kell mondanom identitásomról. Ez viszont elvezetett a kérdéshez: milyen is ez az identitás.

Akkor ezt a megfogalmazást használtam: laikus baloldali. De bár ne tettem volna. Magam alkottam meg azt a terminust, amelyet később éveken át arra használtak mindenféle kóklerek, hogy barátaimat kommunistaként, ateistaként vagy szabadkőművesként hozták rossz hírbe. Akkor a célom az volt, hogy nevet adjak az egyház és a vallás iránt hosszú éveken át ellenszenvvel viseltető intellektuális formációnak. A név azonban akkor kezdett funkcionálni, amikor ez a formáció már megszűnt.

A laikus baloldal már nem létezik elkülöníthető, közös értéket valló, közös nyilvános magatartású eszmei közösségként. Vajon ezzel a dialógus követelménye is értelmét veszette?

Nem hiszem. A dialógus a lengyel kultúra sokféleségének elismerését, az értékteremtő magatartásokhoz vezető hagyományok tarkaságának és pluralizmusának elfogadását, a különbözőségeket is megőrző közös út választását, mások alanyiségének tiszteletbentartását, a saját gyökereinek igazsága feletti kritikus tűnődés képességét jelenti.

Az apostoli misszió szemszögéből az egyház képviselői számára a laikus értelmiség-

gel való találkozás még mindig a lehetséges megtérőkkel való beszélgetést jelenti. Ez nyilvánvaló. De nagyon szomorú lenne, ha ez lenne az egyetlen perspektíva. Ennek a találkozásnak ugyanis egyet kell jelentenie a független Lengyelország alapjainak belső megteremtésére irányuló erőfeszítéssel, a lengyel pluralista demokrácia kereteinek formálásával, az állampolgári társadalom elemeinek rögzítésével.

Ez a vízió messze túllép a politikai szövetség kategóriáiban való gondolkodáson. Azt feltételezi, hogy a katolikus egyház olyan érték, amelyet vallásától függetlenül, egyetlen lengyel sem utasíthat el. Éppen ezért minden lengyelnek az egyház védelmére kell kelnie, ha azt veszély fenyegeti. Az egész független közvélemény egyértelmű reagálása a Jerzy Popieluszko atya meggyilkolásával végződő egyházellenes kampányra kifejezően szemlélteti ezt a gondolkodásmódot. Ennek a látomásnak a másik eleme azonban, hogy a pluralizmust a lengyel szellemiség nélkülözhetetlen részeként kell elismerni. Éppen ezért minden, a totális rendszer támadásainak kitett értéket védelmezni kell, függetlenül attól, hogy annak hordozója katolikus, evangélikus vagy éppen hitetlen.

■ ■
Meggyőződésem, hogy a „jobboldal-baloldal” felosztás Lengyelországban és a létező szocializmus más országaiban már nem alkalmas a valóság leírására. Aki önmagát ezekben a kategóriákban írja le, jelmezt ölt. Ez a felosztás — amelyet a francia forradalom kezdett el és a bolsevik forradalom zárt le — anakronizmussá vált. A lengyel közvéleményt más viták és más kritériumok osztják meg. A felosztások egyik alapja az egyházhoz és a totális államhoz való viszony. Ez azonban nem felekezeti kérdés. Az egyházzal kapcsolatos vita a lengyeleket felekezeti hovatartozásuktól függetlenül osztja meg. Megosztja a katolikus klérust is. Amikor hozzászólok a jelen vitához, tudatában vagyok ennek a megosztottságnak. Azt is tudom, hogy szavaimat sokféleképpen érthetik. Meg kell tehát mondanom, ki vagyok, honnan jövök. De talán előbb azt mondom meg, ki nem vagyok.

Nem vagyok titkos kommunista, aki belülről akarja bomlasztani az egyházat, és

politikai célok eszközévé kívánja tenni. Nem szeretem Maurras tanítványait, akik becsülték a katolikus egyházat politikai konzervatívizmusáért, hierarchikus felépítéséért és társadalmi maradiságáért, de megvetették a kereszténységet az irgalmasság gondolatáért. De félek a fonák maurrasistáktól is, akik az evangéliumi ígéretekben a kommunista paradicsom ígérését látják, fűt-fát ígérnek, s az evangéliummal a kezükben agítálnak a totális forradalom mellett.

Nem vagyok trockista, sem szabadkőműves, ahogyan nemegyszer bemutattak a „katolikus” jelzővel ékeskedő lapok. És az is aggaszt, hogy ezek a becsmérlő jelzők olyan emberek szájából hangzottak el, akik nyilvánvalóan keveset tudnak arról, mi a trockizmus és kik is a mai szabadkőművesek. Van az idiotizmusnak egy nyomasztóan hosszú életű fajtája.

Nem vagyok azonban életrajz és identitás nélküli ember. Identitásomat az összeesküvők és lázadók, istenkáromlók és racionalisták, radikálisok és szocialisták hosszú sora alkotja, akik oly messze vannak az egyháztól, a konzervatív gondolkodástól, a nacionalisták táborától. Hagyományaik Zéromski és Abramowski, Pilsudski és Brzozowski, Conrad és Camus, Ossowski és Dąbrowska, Slomiński és Milosz műveiben gyökereznek.

Mégis — ezzel tisztában vagyok — ennek a hagyománynak az utolsó negyvenöt éve állandó birkózást jelent a totális kommunizmussal, amelyet elutasítok, de ugyanakkor értem a csábítás természetét és erejét; ez a hagyomány a budapesti 56 és a prágai 68, Szaharov és Szolzsenyicin, Havel és Brodski, Hannah Arendt, Orwell és Silone, Milosz, Herbert és Kolakowski, a Po prostu és a párizsi Kultúra, a lengyel 56 októbere, 68 márciusa, 70 decembere és 76 júniusa, ez a KOR és a Szolidaritás. Ez egyúttal az egyházhoz és a valláshoz való viszonyom lassú átértékelése, a Tygodnik Powszechny és a Wiez olvasása, Turowicz, Mazowiecki, Wozniakowski és Cywinski művei, Simone Weil, Bonhoeffer, Domenach könyvei. Ez még a püspöki kar dokumentumainak és Wyszynski bíboros Börtönjegyzeteinek megkésett olvasmánya. S végül ez II. János Pál megválasztásának és a pápa három za-

rándokútjának átélése, s a pápai beszédek és nyilatkozatok olvasmánya.

Minden együttvéve meglehetősen zavaros, de egy ilyen formátumú és Európának ebben a részében élő emberre valahogy mégis jellemző képet alkot. Szívesen mondogatom, hogy nem jövök sem a baloldali, sem a jobboldali táborból, hanem a koncentrációs táborból. A világ eme részének alapvető felosztása számunkra — naivul — úgy jelenik meg, mint a verőkre és vertekre való felosztás, s ezt az a tudat kíséri, hogy ezzel a konfliktussal kapcsolatban nem szabad megismételnünk Pilátus gesztusát. A sérelmekkel szembeni közömbösség elutasítása számunkra fontosabb, mint az elutasítás megindoklása: indokoljuk bár isteni törvénnyel vagy a természet törvényével, a Kant-féle imperativusszal vagy az igazságérzet és irgalmasság közönséges emberi ösztöneivel. Hisszük, hogy századunk legnagyobb szerencsétlensége a politika szférájának kivonása az erkölcsi ítélet alól, s ez a hit összeköt minket a katolikusok nagy tömegével Lengyelországban. Ebben az értelemben az erkölcsi értékek keresztény értelmezésének gyermekei vagyunk.

A kereszténység — felfogásunk szerint — nem ilyen vagy olyan társadalmi rendszer terve. Mindig úgy szólal meg, mint a lelkiismeretem mélyéről fakadó hang, amely megszabja, hogy éljek, illetve hogyan nem való élnem. A kereszténység óva int a „földi paradicsom” megteremtésétől, attól a hittől, hogy bármiféle forradalom vagy reform ki tudja küszöbölni a rosszat és a hitványságot az emberi természetből és az emberi kapcsolatokból. Bár meggyőződésünk, hogy szükségképpen tökéletlen világban szükségképpen utópisztikus tervek közepette kell élnünk, s nincs hatásunk a világ sorsára, tudjuk: kötelességünk úgy cselekedni, mintha a tetteinktől függene a világ sorsa. A totális állam és az állampolgári társadalom alapvető konfliktusában a független társadalmi intézmények, a szabadság oldalán kell állnunk a leigázással szemben; a Szolidaritás oldalán a rendőrséggel szemben.

Igen, ez igaz. Mint értelmiséginek, a független társadalom polgárának egyúttal kötelességem, hogy ne csak védelmezője, hanem bírálója is legyek, ne csak az erkölcsök hir-

detője, hanem a közkeletű mitológiák rombolója is. Bohócnak kell lennem tehát a szónak abban az értelmében, ahogyan azt Leszek Kolakowski használta harminc évvel ezelőtt.

■ ■
Leegyszerűsitem a képet, lerövidítem a gondolatmenetet. De mindenképpen hozzáteszem még, hogy az az értelmiségi, aki lemond bohóci jegyeiről az egyházzal való találkozásban, valahogyan megtagadja saját szakmai etikáját is.

Ez a követelmény az értelmiségi helyzetét különösen bonyolulttá teszi. Az egyházhoz közeledve ugyanis saját — de rendszerint más keze által rajzolt — képét viszi magával. S magával visz valamilyen képet az egyházzal is — de ez is idegen kéz műve.

Kockáztassunk meg itt a lengyel vitákhoz képest valamivel nagyobb fokú őszinteséget. Az egyházi emberek egy bizonyos kategóriájának szemében szilárdan él az ex-sztálinista, kozmopolita, trockista, szabadkőműves, megátalkodott istenkáromló képe, aki fertőzést áraszt, kétes külföldi kapcsolatai vannak, s tökéletesen birtokában van a manipulációs technikának. Annak idején ez az istentagadó manipulátor kerítette hatalmába a Szolidaritás struktúráit; most megpróbál beférkőzni az egyházba, hogy zavart és lázadást szítson, uszítson és anarchiát keltsen, belülről bomlasszon és az egyházat eszközzé tegye saját politikai céljai érdekében. Ez ostoba és felelőtlen elképzelés. Konfliktushelyzetbe akarja hozni az egyházat az állammal. És meg akarja szerezni a hatalmat, hogy azután megkezdjék az ateizálás politikáját, és sokkal hevesebben üldözze az egyházat, mint Jaruzelski mostani kommunistái.

Ebben a gondolkodási stílusban könnyű úgy minősíteni a Szolidaritás programját, hogy az „nem nemzeti, nem egyházi, nem a kereszténységből sarjad”. Könnyű figyelmeztetni a „nem lengyel inspiráció” veszélyére is. És könnyű bizalmatlanul lebecsülni mindazt, ami ellenzéki, amin nincs rajta az egyházi pecsét.

Ekkor pedig elalszik az értelem, feltámadnak a kísértetek, és következik a szégyellni való számolgotás, hogy milyen volt a katolikusok aránya az elnökségben vagy az országos bizottságban.

Nem állítom, hogy ez hivatalosan és gyakran terjesztett eszme, de azt állítom, hogy ez a fajta gondolkodás — a nemzeti demokrata rögeszmék terméke — működik, és néhány kiadványban kifejezésre is jut.

Könnyű gúnyolódni ezen a gondolkodásmódon, de érdemes eltöprengeni gyökerein, amelyek nem vezethetők vissza egyéni főbiákra.

Ignacy Tokarczuk püspök régmúlt időről írva jellemezte, hogyan született meg az egyházon belül „a megrettenés és az éber védekezés pszichózisa”. „Kialakult — írja Tokarczuk püspök — egy ijedős defenzív magatartás, a hívek és a vallás mindenáron való védelme az eretnek hibáktól. A vallási defenzíva mindenféle kódexeket, indexeket, jegyzékeket kezdett használni.” Ez történelmileg megmagyarázható, de „tragikus következményekkel” járt. Az egyház konfliktusba került a kor legkiválóbb elméivel. A jóindulatú dialógust, „a fertőzésektől való félelmében, védekező elszigetelődéssel” váltotta fel. Ennek a hagyománynak a nyomai még mindig fellelhetők.

Nyilvánvalóan ez a gondolkodásmód nem általános. Maga Tokarczuk püspök is teljesen másképp gondolkodik. Véleménye szerint „az ijedős és maradi védekező álláspont mindig konfliktusba kerül a kultúratementő erővel, mivel az élet megy előre, a tudás mélyül, a tapasztalatok szakadatlanul gazdagítják a lelki értékek kincstárát. Semmiféle negatív korlátozás nem igazolhatja az igazságok tetszőleges rendszerét; épp ellenkezőleg, ez konfliktushoz, a pozíciók lépésről lépésre történő elvesztéséhez vezetne. Az emberiség szelleme nem fér bele az indexek és cenzúrák kényszerubbonyába, lázadzik, bár természetesen nem mindig mentes a tévedésektől és hibáktól.

Ez a szellemi élet szabadságát és a dialógus szellemét hirdető gondolkodásmód a lengyel demokratikus tudat felbecsülhetetlen értékű eleme, amelyet a megfigyelők gyakran nem vesznek észre, vagy a szociotechnika valamiféle fajtájának tekintenek. Előfordul — ki nem találkozott már ilyen véleményekkel! —, hogy az egyház magatartását meglehetősen sajátos kategóriákban értelmezik. Minden megnyilatkozást, minden lépést klerikalizmusnak tekintenek, úgy

veszik, hogy feléledt az egyház hagyományos törekvése a közélet feletti teljes uralomra. Milyennek látják az egyházat rosszindulatú kritikusai? Győzelemre törekvőnek, a saját körén kívül született minden kezdeményezést és értéket lebecsülőnek. Szemükben az egyház rugalmas az ateista és totális hatalommal szemben, de rosszindulatú a laikus és demokratikus ellenzékkel szemben. A Szolidaritáson belül uralomra törekedett, amikor az hatalmas volt, de magára hagyta a szükségállapot nehéz időszakában. Az emberi jogokról beszél, de csak a saját jogaival törődik. Nem képes arra, hogy a pluralizmust és a toleranciát a közélet tartós értékének fogadja el. Az önkormányzati, pluralista és demokratikus köztársaság eszméjével a katolikus lengyel nemzeti állam látomását állítja szembe, és azt a következőkben nagyon is totális gondolatot, hogy katolikus lengyelnek kell lenni ahhoz, hogy az ember ne érezze magát Lengyelországban betolakodónak.

Azok közé tartozom — és kérem, ne vegyék ezt nagyzásnak —, akik szóban és írásban, a hazai és a külföldi sajtóban számtalanszor harcba szálltak a lengyel katolikus egyháznak ez ellen a képe ellen. Tudom hát, milyen makacsul élnek a sztereotípiák. Szívesebben táplálkoznak a Zagórna utcai templomról szóló információkból, ahol antiszemita broszúrákat árultak, mint II. János Pál pápának az antiszemizmussal kapcsolatos teljesen egyértelmű megnyilatkozásából, vagy a Tygodnik Powszechny és a Wiesz értékes publicisztikáiból.

Ez a sztereotípiá — ismétlem — a laikus értelmiségi körök sokéves vallás- és egyházellenes mániáira jellemző becsmérő, arrogáns magatartásból sarjad. A valláson kívüli funkcióira leszűkített egyházat egyszerűen politikai nyomásyakorló csoportnak tekintik, olyan intézménynek, amely kizárólag partikuláris érdekeit tartja szem előtt. A konfliktus lényege a következő tények elismerésének megtagadása: az üldözött egyház volt a sztálini években az egyetlen olyan nyilvános hely, ahol a lengyel nyelv nem szolgált az üldözöttek gyöttrésére, a szöszékekről az igazság mérész szavai hangzottak; a templomok falai szolgáltak menedékkül azok számára, aki a bebörtönzöttek és

családjaik megsegítését szervezték. Ezek a falak nyújtottak évekkel később menedéket a független gondolkodásnak, az emberek közötti független köteléknek.

Mindannyian emlékszünk azokra a percekre, amikor szabadnak és függetlennek éreztük magunkat a varsói Szent Stanislaw Kostka templom vagy a gdanski Szent Briggitta templom küszöbét átlépve. Sok ilyen templom van Lengyelországban — minden egyházmegyében, minden városban. Aki ezt nem tudja, nem sokat értett meg a mai Lengyelország természetéből.

■ ■
Tegyük fel most a kérdést: vajon ez a két sztereotípiá kizárólag a szellemi sötétség terméke? A valóságról alkotott kép még ebben az esetben is a valóság fontos része lenne. Mindkét esetben megvannak azok a magatartások is, amelyek indokolják ezt a két karikatúraszerű képet.

A laikus értelmiségen belül vannak, akik nem hisznek az egyháznak, és félnek tőle. Ezek az emberek őszintén utálják a totális kommunizmust, de ugyanilyen őszintén rettegnek az intézményesített katolicizmus tényleges diktatúrájától a lengyel szellemi élet felett. Idegen számukra az „Isten—becsület—haza” jelszava, s idegesen reagálnak, ha a szöszékekről valamennyi nem hívő becsületességét kétségbe vonó prédikációt hallanak. A bizalmatlanság és az idegesség általában igazságtalan és ostoba itéletekhez vezet. Az említett prédikációk azonban az ellenzéki laikus értelmiség vagy a kommunista propaganda kitalációi. Értetni kell azonban összefüggéseiket. Néha ugyanis úgy tűnik, hogy a lengyel katolicizmusban két szellem, a hit átélésének és hirdetésének két stílusa, az egyház lengyelországi jelenlétének kétféle felfogása küzd egymással. Ez a totális fenyegetettség kétféle felfogásában is kifejezésre jut. Az egyik számára a gonoszság lényege az ateizmus, a másik számára az ember totális leigázásának gondolata.

Ismételjük meg még egyszer Leszek Kolakowski 1978-ból származó klasszikus megfogalmazását: „A kormányzás despotikus formái és különösen a vallás üldözése ebben a rendszerben nem abból fakad, hogy a kommunizmus ateista, hanem abból, hogy totalitárius, tehát mintegy konstrukciójánál

fogva az a törvény hajtja, hogy megsemmisítse a közéletnek, a kultúra kikristályosodásának mindazokat a formáit, amelyeket nem az állam terjeszt (...) A totalitarizmus, ideológiai köntösétől függetlenül, legyen bár rasszista, kommunista vagy vallási, ma a legbaljósabb fenyegetés a kultúra és a keresztény értékek számára. Ugyanilyen visszataszító lenne, ha dogmatikus formája a niceai hitvallás, és nem Lenin összes művei segítségével határozná meg önmagát.” Ezért hát „azok a keresztények, akik az élethez való jogért harcolnak egy totalitárius helyzetben, felemás pozícióba kerülnének, ha követeléseiket nem alapoznák a társadalmi élet pluralista elveinek világos elfogadására, vagyis a totalitarizmus radikális elutasítására, függetlenül annak ideológiai tartalmától, ami lehet ateista, de lehetne vallásos is”.

Úgy vélem, ez a probléma még mindig rejtett vita tárgya a lengyel katolicizmuson belül. Olyan körök és emberek mutatják jelenlétét, akik a katolikus szimbolikát és retorikát fölhasználva a püspöki kar által felhatalmazott politikai mozgalmakat szeretnének kiépíteni, s ehhez az egyház tekintélyét akarják felhasználni. Ez a hullám mindig felszínre hozza azt a nemzeti szocialista hagyományokon alapuló érvelést, hogy össze kell fognia a katolicizmust és a politikai nacionalizmust, és a mindenképpen jelen lévő és szervezett istentelenség veszélyével szemben. Ennek a gondolatmenetnek a másik következményét azok a kísérletek jelentik, melyeknek célja egyértelműen kollaboráns tendenciájú katolikus politikai mozgalom létrehozása, mégpedig nyíltan „szolidaritás-ellenes” éllel a hivatalos struktúrák keretei között. Milyen álláspontot foglal el ezekkel a tendenciákkal kapcsolatban az egyház?

Ignacy Tokarczuk püspök nagyon pontosan fogalmazott, mondván, hogy „ha a vallást közvetlenül a politika szolgálatába állítják, előbb-utóbb a gyanúba keveredés veszélye fenyeget”. A politika és a vallás világos elhatárolásának hiánya mindig „fájdalmas és tragikus következményekhez” vezetett, s ami „a vallás pillanatnyi hasznának és győzelmének tűnt”, például a trón és oltár szövetsége, „hosszabb távon kompromittálónak és károsnak bizonyult”. Újabb időkben végzetes következményekkel járt „Innit-

zer bíboros engedékenysége, aki azzal áltatta magát, hogy az engedmények könnyíté- nek a helyzetben Ausztria megszállása után”.

Tokarczuk püspök szavai különös jelentőséggel bírnak a legutóbbi évek Lengyelországában. Ennek a helyzetnek az a sajátossága, hogy a hetvenes évek demokratikus ellenzékének mozgalma, majd pedig a Szolidaritás megtagadták a kor eszmei kritériumait, s ez lehetővé tette a politikai és vallási deklaráció azonosítását. A Szolidaritás a lengyel demokrácia mozgalma. Ennek a mozgalomnak közismert a kapcsolata a keresztény identitással és a katolikus egyházzal. A mozgalom mégis mindig pluralista és nem felekezeti jellegét hangsúlyozta. A Szolidaritásban soha senki nem kérdezte meg senkitől, hogy milyen vallású, és azt hiszem, ezt nem is kell szégyellni.

Nem célom, hogy idealizáljam a Szolidaritást — ezt a mozgalmat, amely mellett elköteleztem magam —, vagy a mozgalommal azonosuló laikus értelmiségieket. A Szolidaritás követett el hibákat. Ilyen hiba volt, hogy túlzott elvárásokat támasztottak az egyházzal szemben a rendkívüli állapot bevezetése után. A rendszerint túlzott és igazságtalan kritikizmus abból a téves feltételezésből táplálkozott, hogy december 13. után az egyház a Szolidaritással azonos álláspontot foglalhatott volna el. Ez nem volt lehetséges, de nem is volt szükséges. Az egyház valószínűleg mindent megtett, amit tehetett, de mindenképpen többet tett, mint bármilyen más, totális nyomásnak alávetett egyház. Amikor felemlegetjük az egyházi méltóságok ügyetlen megnyilatkozásait, nem szabad megfeledkeznünk arról, mennyi jót tett az egyház és a Szolidaritás embereivel. És arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a templomok falai, a plébániák, a katolikus kulturális hetek, a katolikus folyóiratok adtak életlehetőséget azoknak az értelmiségieknek, akiket a rendkívüli állapot a nemlét állapotába taszított.

Mindennek ellenére nem veszi érvényét egyetlen pápai kérdés sem. Vajon teljes egészében méltó-e az egyház ezeknek az embereknek a bizalmára? Megtalálta a nyelvet, amelyen szívükhöz, értelmükhöz szólhat?

Minden egyházi személynek külön, személyesen kell válaszolnia ezekre a kérdésekre

re. A laikus értelmiséginek viszont egy másik kérdésre is válaszolnia kell: kiérdemelt-e az egyház embereinek bizalmát? Az így feltett kérdésre azonban nem talál világos választ az egyház megnyilatkozásaiban. Meghívták találkozókra a legismertebb plébániákra. Írógatott a legelőkelőbb katolikus lapokba. Mégis valahol mindig a tudtára adták, mennyire zavarosak a szándékai és meggyőződései.

De talán az egyháznak nincs is egyetlen válasza erre a kérdésre?

Nagyon kényes dolgokat érintünk. Lengyelországban nem szokás nyilvánosan beszélni az egyházzal. Az egyházat mintegy ki kell vonni a normális kritikus gondolkodás köréből. Ennek megvannak a történelmi és politikai indokai, de megvannak a negatív következményei is. A vitát a rágalmazás, a gondolkodást a pletyka váltja fel.

A pluralizmuson és dialóguson alapuló közösség alapvető feltétele pedig — márpedig így értelmezzük az európai kulturális közösséget — saját múltunk és jelenünk kritikus szemléletének a képessége. Ez a bizalom, az érthető nyelven folyó beszélgetés, a szabadság létrehozásának a feltétele. Ennek a térnek a megépítése még mindannyiunk előtt áll. És nem azért, mert előfordult a Zagórna utcai templom vagy a Grunwald egyesület esete, hanem azért, mert még mindig nem vagyunk képesek arra, hogy nyugodtan és komplexusok nélkül beszéljünk ezekről a jelenségekről; mert még mindig nem vagyunk képesek tárgyilagos elemzésnek alávetni ezeket a patológikus jelenségeket. Még mindig nem vagyunk képesek nyugodtan elemezni a kölcsönös bizalmatlanság forrásait, anélkül pedig hogyan tudnánk létrehozni a szabadság és bizalom erőterét?

■ ■

Czeslaw Milosz ezt írta *Elmélkedés a költészetéről* című művében:

Nyúljunk mélyebbre. A nagy szkizma ideje elmúlt.

„Isten és Haza” már nem csábít.

És megutálta a költő az ulánust,

jobban mint hajdan a bohém filisztert.

Gúnyolta a zászlókat, megvetette a bibort,

s köpött egyet, amikor fiúk csapata

üvöltve, bottal kergette a kaftános

kereskedőt.

Ezt a szuggesztív képet mindig magunk előtt kell látnunk, hogy megértsük a laikus értelmiségi idegenkedését az „Isten—Becsület—Haza” szindrómától.

Emlékeznünk kell azonban más képekre is a legutóbbi évekből, amikor „Isten és a Haza” ismét csábítani kezdett. Erről az időről és rólunk írta Julia Hartwig:

A komolyság könnyelmű örökösei,

a remény felszenteletlen hirdetői,

a hazai retorika örökösei;

ez pont jó nekünk,

bár tegnap még

úgy tűnt, hogy túl szűk ránk.

Valami megváltozott. Szemünk láttára nyertek új értelmet a nemzeti rituálé gesztusai, amelyeket annyiszor nevetségessé tett a hivatalos ünnepek izléstelen pátosza, s olyan alaposan kigúnyoltak a lengyel humoristák. Ezek a gesztusok egyre inkább azt jelentették: ember — méltóság — szolidaritás. Az „Isten—Becsület—Haza” lekerült a magas emelvényekről és az ünnepekről, a föld alá taszították, leköpték, internálták, bebörtönözték és gyilkolták. Elvesztette hivatalos szankciókból fakadó hatalmát, de egyúttal megszűnt nevetségessé lenni. Már nem az anakronizmus és vidékiség jelképe volt, sajátos úttá vált modern és egyetemes kérdésekhez. A hagyományos Zbarazs Camus Pestisének Oranjává vált.

Ezek a jelképek váltak a gyengék erejévé, a védtelenek fegyverévé, a leigázottak reményévé. Elvesztették győzedelmeskedő tónusukat, partikuláris dimenziójukat. Már nem jelentették a másmyenek eltaszítását — a kitaszítottak és üldözöttek közösségébe hívó szóra váltak. Bárcsak megmaradnának örökre annak.

Az „Isten—Becsület—Haza” hármas csak így, a gyengeségben és elítélésben válhat a laikus értelmiségi számára a kollektív konformizmus kellékéből az üldözöttek és megalázottak világával való erkölcsi és intellektuális szolidaritás formulájává. A laikus értelmiségnek ugyanis védelmeznie kell bohócpozícióját, ami azt jelenti, hogy képesnek kell maradnia az általánosan érvényes mitológiák kigúnyolására, s meg kell őriznie képességét a megingathatatlannak tartott igazságok bírálatára.

A bohóc magatartása ugyanis nem a szemlélő magatartása. Bohócunknak — ha valóban bohóc és nem pojáca akar lenni — prófétai szenvedéllyel is rendelkeznie kell. Prófétának lenni pedig azt jelenti — mondta Martin Buber —, hogy „hatalom nélkül szembe kell fordulni a hatalmasokkal és emlékeztetni kell őket felelősségükre. . . . Fegyvertelenül kiállni a hatalom elé, amelytől származást követelünk — ez a próféta osztályrésze. Amikor pedig a próféta úgy érzi magát, mint akit vadállatok vesznek körül, nem vonulhat vissza a néma néző pozíciójába”. Tovább kell hirdetnie küldetését. És ha azt követelik tőle, hogy adja meg magát, meg kell mentenie magában azt a belső imperatívust, amelyről Herbert így ír:

amely azt parancsolja, hogy lépj ki, fanyalogj, gúnyosan szólj, még ha tested felbecsülhetetlen tőkéje — fejed — is az ára.

József Tischner atya A dialógus lengyel alakja című könyve végén ezeket a gondolatokat vetette papírra a laikus értelmiségiről: „Talán a szocializmus valamelyik utolsó »kóbor lovagja« majd felfedezi, hogy az egyház — az ő és társai hajdani támadásainak tárgya — nem az »imperializmus előretolt bástyája«, hanem egyszerű szélmalom, amely azok számára őrli a lisztet, akik nem csak kenyérral élnek. Akármit is mondanak, a szélmalomharc végének pozitív jelentősége is van.”

Tíz év telt el ezeknek a szavaknak a leírása óta. Csak remélhetjük, hogy szerzőjük is rájött, hogy ennek a „kóbor lovagságnak” a lényege nem az egyház elleni hadakozás, hanem sokkal inkább az az erőfeszítés, hogy hűek maradjunk Camus azon meggyőződéséhez, miszerint ha egy nyilvánvaló igazság kimondásáért nagy árat kell fizetni, nem az a fontos, hogy ezt az árat ismerjük, hanem az, hogy tudjuk, igaz-e ez az igazság.

Azt hiszem, itt húzódik a szabadságnak az a tere, amelyről a pápa beszélt, s „a történelemnek éppen ebben a szakaszában lehet újra megtalálni a szövetségét az egyházzal”. Ennek a térnek és ennek a szövetségnek az alapja az, amit a pápa a „Westerplatte momentumának” nevezett. „A vállalandó és teljesítendő feladatok valamiféle dimenzió-

ja. Valami igaz ügy, amiért nem lehet nem harcolni. Valamilyen kötelesség, amely elől nem lehet kitérni. Nem lehet »dezertálni«. Végül az igazságok és értékek valamiféle rendje, amelyet meg kell őrizni és meg kell védeni, mint annak idején a Westerplattét. Meg kell tartani magunkban és magunk körül. Meg kell őrizni magunk és mások számára.”

Miről is van itt szó? Annak az érzékenységnek a megőrzéséről, hogy a gonoszat mindig gonosznak, a hazugságot hazugságnak, a perverzítást perverzítésnek nevezzük; hogy „ne szerkesszünk elméleteket a gonosz igazolására, a rossz jónak való nevezésére”.

■ ■

A kultúra emberei és az egyház közötti kapcsolatról beszélve a pápa elismeréssel szólt „arról a különös szövetségről, amely nálunk az utóbbi időben a kultúra alkotói és a dolgozók között bekövetkezett”. Tudjuk ennek a szövetségnek a nevét is — ez a Szolidaritás. Ez a gdanski hajógyárban folytatott sztrájk befejezésének szimbolikus jelene (1988 májusa); ez a hajógyárból kivonuló munkások menete, amelyet Lech Walesa vezetett Henryk Jankowski atyával és Tadeusz Mazowieckivel együtt. Ez a lengyel szövetség: a munka emberei — az egyház — a kultúra emberei.

A pápai homiliákban benne volt ennek a képnak az előérzete, ugyanúgy, ahogy bennük van az emberi jogok mai filozófiájának lengyel szintézise: mint küldetés és mint feladat.

Nem tudjuk, hogy a mi mércénkkel mérhető feladat-e ez. Teljes bizonyossággal tudjuk viszont, hogy megoldásának kulcsa az a képesség, hogy Westerplatte fanatizmus nélküli szellemét egyesítsük az augusztusi meg egyezések szellemével, a kompromisszum szellemével — komformizmus és gyávaság nélkül. Ettől függ a demokratikus rend sorsa Lengyelországban. Kíváncsi, hogy mai találkozzunk valami lényeggel hozzájáruljon ennek a rendnek a felépítéséhez. Hadd szóljak ennek a rendnek a két szintjéről Czeslaw Milosz szavaival: „Új szövetség rajzolódik most ki; az egyház Lengyelországban a haladás hatalmas energiáit gyűjti magába, a haladás pedig ebben a rendszerben nem jelenthet mást, mint az ember hathatós védelmét.”

Ez tehát az első, elemi szint. Mélyebbre nézve Milosz ezt mondta: „Felosztásokat alkalmazva könnyen szemünk elől veszítjük azt, ami az embereket összeköti. Milyen gyakran talál ma egy hívő hitetleneket legközelebbi hozzátartozói között, s fordítva, a hitetlennek is valahogyan viszonyulnia kell a vallásos hithez legközelebbi környezetében. És azt hiszem, hogy az egyik is, a másik is ugyanahhoz a családhoz tartozik, ha egyesülnek a világ és az ember létének nagy titka iránti tiszteletben, megőrzik szívükben az alázatos tiszteletet az ellentmondásoknak e hatalmas labirintusa, az élet iránt, s kialakítják magukban a figyelemnek az adományát, amely megfelelő intenzitást

elérve — Simone Weil szavai szerint — maga az imádság. Bárhogyan is nevezzék magukat, mindannyian az ember barátai, mert magatartásuk, a tisztelet annak a megvetésnek az ellentéte, amellyel a mindenre választ adó elméletek és doktrínák hívei szemlélik a világot és az embert.”

(Bevezető szöveg ahhoz a vitához — a másik előadó prof. József Tischner atya volt —, amelyet a püspöki karnak a nem hívőkkel folytatott dialógussal foglalkozó bizottsága rendezett. A vitát Kazimierz Majdanski püspök vezetett, részt vett Paul Poupard bíboros.) (Eredetileg megjelent: Aneks, 1988. 51—52. szám).

Szuperelnököt választott a francia tömegkommunikációs hatóság a megmaradt két állami tévécsatorna közös irányítására. A politikai és újságírói körökben egyaránt kedvezően fogadott új elnök feladata, hogy hatékonyabban szálljon szembe a kereskedelmi konkurensekkel, amelyek hatására az adások az utóbbi két évben elszürkültek, miközben nézőik 20 százaléka a konkurenciához pártolt (*Kirche und Rundfunk*)

Élesedik a vita Ausztriában a rádió- és tévémonopólium kérdésében. Az ORF főintendánsa szerint az elektronikus médiumok magánkézbe adása Németországtól való függőséget, egy újabb „Anschluss” jelentene, ami a sajtó terén már meg is történt. A konzervatív jobboldali liberális párt viszont az ősszel aláírásgyűjtést kezdeményezett az ORF monopóliuma ellen. A bécsi Wochenpressében publikált Gallup-vizsgálat szerint a megkérdezettek 51 százaléka venne ezen részt, és a monopóliumot ellenzők 89 százaléka ténylegesen is annak megszüntetésére voksolna. (*Kirche und Rundfunk*)

Kétségtelen győzelmet aratott Rupert Murdoch Sky Television adója riválisával, a British Satellite Broadcasting (BSB) szemben. Azon négymillió brit háztartás közül, amelyek már biztosan vagy nagy valószínűséggel fognak műholdas tévéadásokat nézni, 25 százalék még nem döntötte el, melyik rendszert választja. A fennmaradó 75 százalékból azonban négyszer annyian részesítik előnyben a Sky-t, mint a BSB-t. A BSB esélyeit lényegesen lerontotta, hogy technikai okok miatt 1990 tavaszára kellett halasztania műholdjának felbocsátását. (*Financial Times Media Monitor*)

Az újságoknak nem szabad beadni a derekukat — jelentette ki Bill Kovach, az Atalanta Journal and Constitution volt szerkesztője, utalva arra a veszélyes tendenciára, miszerint a sajtóban is egyre jobban elharapózik a televízióra jellemző szórakoztató stílus. Ez pedig a híranyagok minőségének rovására megy. Sajnos, az újságok egyre inkább hajlamosak átvenni ezt a hangnemet, sőt ez még megjelenési formájukban is tükröződik. (*Editor and Publisher*)

József Tischner

A felszabadítás teológiája és a Szolidaritás etikája

A felszabadítás teológiájának és a Szolidaritás etikájának összehasonlítása önmagától adódik. Itt is, ott is hatalmas, a politikai és gazdasági totalitarizmus ellen irányuló mozgalomról van szó, itt is, ott is összekapcsolódik a szabadság kérdése a vallás kérdésével, s itt is, ott is kialakul az együttműködés az értelmiségiek és az elnyomottak-kizsákmányoltak között. A két mozgalom erkölcsi forrása is hasonlóan tűnik: a lelkiismeret fogékonysága az ember társadalmi sérelmeire. Hasonlóságuk azokból a megnevezésekből is következik, amelyekkel önmagukat meghatározzák: felszabadítás és szolidaritás. Kölcsönös összefüggés van a felszabadítás és a szolidaritás között; a felszabadítás szolidaritás nélkül ugyanúgy lehetetlen, mint ahogy a szolidaritás felszabadítás nélkül.

De különbségek is vannak. Az egyik oldalon ott van egy nemzetközi jellegű társadalmi mozgalom, amely teológiai fogalmi apparátussal határozza meg saját értelmét, s nemcsak az állam és a gazdaság, hanem az egyház megreformálására is törekszik, s ez a többi teológus és a hierarchia érthető nyugtalanságát váltja ki. A másik oldalon egy kimondottan lengyel jellegű mozgalom van, amelyet — sikereitől függetlenül — annyira lekötnek alkalmi és rövid távú feladatai, hogy nem marad ideje mélyebb elméleti reflexióra. Ez a mozgalom, bár kötődik a valláshoz, nem akarja a teológia segítségével meghatározni magát, és nem törekszik az egyház megreformálására sem — értelmét és legitimizálását az etikai értékek szférájában keresi.

A leglényegesebb különbség azonban a két mozgalomnak a forradalomhoz való viszonyából következik. A felszabadítás teológiája — legalábbis legjelentősebb képviselőinek személyében — a forradalomban,

amelyet vár, az elnyomottak reményeinek megvalósítását látja. A Szolidaritás mozgalma már maga mögött tudja a forradalmat mint történeti eseményt, amely több problémát hagyott hátra, mint amennyit megoldott. A forradalomból kibontakozott társadalmi rendszer a munkának a történelemben eddig még nem tapasztalt válságához vezetett. A társadalom nyomorúsága, ha kidobják az ajtón, visszajön az ablakon. Mit lehet tenni a megszüntetésére? Egy biztos: a forradalom ki van zárva. Ebből származik a két mozgalom eltérő viszonya az etikához: míg az egyik azon gondolkodik, hogyan lehet úgy átalakítani az etikát, hogy szélesre tárja a kaput a forradalom számára, a másik azt kérdezi, mit lehet tenni, hogy az etikát ismét a forradalom utáni világ sajátjává tegyék.

Itt a felszabadítás teológiáját a Szolidaritás mozgalomával hasonlítjuk össze. Mi ennek az összehasonlításnak a célja? Nem a kritika, bár kritikai megjegyzések nélkül nem lehetünk meg. Célja egymás jobb megértése. Mindkét mozgalmat gazdagíthatják a vitathatatlan eredmények. A felszabadítás teológiája segítheti a Szolidaritás mozgalmát abban, hogy kialakítsa a valláshoz és a vallás értékeihez való viszonyát, a Szolidaritás mozgalma viszont sok anyagot adhat elmélkedéshez, már ami a felszabadítás mozgalmanak a marxizmushoz és a szocializmushoz való viszonyát illeti. Ez annál is inkább lehetséges, mert mindkét mozgalom közeli viszonyban van az egyházzal, amely a dialógus platformját jelentheti.

A lázadás gyökerei

A felszabadítás mozgalmanak és a Szolidaritás mozgalmanak gyökerei hasonlóan tűnnek: a társadalmi igazságtalanságok ál-

dozatainak fájdalmas tapasztalataiból sarjadnak. A felszabadítás teológiája így határozza meg őket: *a szegények*. A szegények jelentik a felszabadítás mozgalmának és a mozgalom teológiájának az erkölcsi értelmét. Ha nem lennének szegények, sem az egyik, sem a másik nem létezhetne. A szegény legitimizálja és adja meg az egész felszabadító tevékenység értelmét. A felszabadítás teológiája egyúttal hatalmas erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a szegény fogalmának teológiai, vallási értelmet is adjon. A szegény válik a felszabadítási mozgalom valamiféle abszolút értékévé. Ennek érdekében össze kell kapcsolni a szegény fogalmát a hasonló bibliai fogalommal. Ugyanakkor felszínre kell hozni politikai értelmét is. El kell fogadni — akár csak hallgatólagosan is —, hogy a szegény a forradalmat igazoló érv. A felszabadítás teológiájának szegénye tehát ugyanaz a szegény (a „föld elátkozott népe”), amelyről a Nagy Forradalomban szó volt. A felszabadítás teológiája a szegény fogalmában keresztezi a teológiai, etikai és forradalmi gondolkodást.

Vizsgáljuk meg közelebbről a felszabadítás teológiája hirdetőinek nyilatkozatait. G. Gutiérrez ezt írja: „A szegény az elnyomott, a félretaszított ember, a legegységesebb jogaiért harcoló proletariátus tagja, a kizsákmányolt és meggyőzött társadalmi osztály, a felszabadulásért küzdő ország.” A bibliai szövegekhez kapcsolódva a szerző megkülönbözteti a lelki szegénységet és az anyagi szegénységet. Az első a lélek megnyitását jelenti Isten előtt, és keresztényi erény. A második az egekbe kiáltó sérelem. Ez ellen a második szegénység ellen harcol a felszabadítás mozgalma. Lényege: „szolidaritás a szegényekkel és tiltakozás a szegénység ellen”, ez ugyanis „az ember bűnös voltának vállalását jelenti annak érdekében, hogy megszabadítsuk minden bűnétől és azok következményeitől”. Ezt a harmadik helyzetet nevezhetjük az „együttérzésből való” szegénységnek. Sejthetjük, hogy ebben az értelemben szegényeknek számítanak a felszabadítás teológiájának szószólói is, akik általában nem származnak az elnyomott rétegekből, de szabad választásuk alapján megosztják velük tragikus sorsukat.

A szegény a felszabadítás teológiájának axiológiai abszolútuma, annak legfőbb és vitathatatlan értéke. És bizonyos értelemben így is kell lennie, ha a szegények nevében kell végbemennie a forradalomnak. A forradalmár vállalja a halál veszedelmét. A halál veszedelmét azonban csak ott szabad vállalni, ahol az életnél nagyobb értékekről van szó. Ezért Gutiérreznél a szegény a vallási abszolútum értékével bír, ugyanolyan érték lesz, mint Krisztus. J. Hanesse úgy véli, hogy Gutiérrez számára „Jézus Krisztus Isten, aki ugyanolyan értelemben lett szegény, ahogyan az Ige Testté lett”. Meghalni a szegény védelmében annyi, mint meghalni Krisztusért.

A szegénynek mint abszolút értéknek a jelentősége nem új a forradalmi gondolkodás számára. A felszabadítás teológiája csak megismétli a szegények abszolútizálásának folyamatát, amelyet már a francia forradalom ideológiájában láttunk. Az analógia annyira szembetűnő, hogy szinte kívánja a felidézést. Lássuk ennek érdekében H. Arendt vizsgálatait.

Ezt olvashatjuk: „A szegénység valami több és valami más, mint az anyagi javaktól való megfosztottság és a szűkség állapota; a szegénység »szégyene« abban rejlik, hogy a testi szükségletek — amelyek azonnali kielégítést követelnek — tartós állapotá válnak. A szegénység megalázza az emberi méltóságot, mert nyomorúsága a tiszta testiség abszolút és állandó kényszerének veti alá az embert, tehát annak a szükségszerűségnek, amelyet minden ember, a szegények és a gazdagok egyaránt ismernek saját, legbelső és minden spekulációtól független tapasztalatukból. Ennek a szükségszerűségnek a nyomására sietett a szegények tömege a francia forradalomba, hogy lángra lobbantsa és előrevigye azt, s végül a szükségletek nyomására eltemesse. A szegények tömegével együtt a politika színpadára lépett a testi szükségszerűség; megfosztotta erejétől a régi rezsimet, s csírájában elfojtotta a fiatal köztársaságot, mert világos lett, hogy a szükségszerűség oltárán végül is fel kell áldoznia a szabadságot.”

A felszabadítás teológiája megpróbálja megismételni ezt a fogalmi manővert. Abszolút értéket adva a szegénység eszméjének,

politikai erőt kovácsol abból a szükségszerűségből, amelynek a szegény alá van vetve. Ehhez megvan a teljes erkölcsi joga. Ennek ellenére felmerül a kérdés: vajon a szegények igényei nem fordulnak-e a szabadság ellen? Vajon a kenyérért kiáltó szó nem harsogja-e túl a szabadságért kiáltó szót? Vajon a szegények diadala a forradalomban nem hozza-e magával a forradalom vereségét?

Fel kell idéznünk a felszabadítás teológiájának szószólóira jellemző együttérzés és a forradalmárok együttérzése közötti analógiát is. Ezt olvassuk: „*Le peuple* a kulcs a francia forradalom megértéséhez, s mindazokat az asszociációkat, amelyek ehhez a fogalomhoz kapcsolódtak és kapcsolódnak, azok határozzák meg, akik önmagukban fedezték fel a nép igényeinek és szenvedéseinek szószólóját, bár ezeket az érzéseket önmaguk sohasem élték át. Első ízben kezdtek valaki mást és valami mást érteni ezen a kifejezésen, s nem csupán azokat, akik nem vesznek részt a hatalomban és a kormány erőszakjában, vagy akik mint lakosok és potenciális állampolgárok a köznép körébe tartoznak. Ez azt jelenti, hogy a szó meghatározása is az együttérzésből fakadt, mivel a kudarc és a szerencsétlenség fogalmai annyira összefonódtak, hogy a »nép« és a »szerencsétlen« szavak egymás szinonimáivá váltak. Robespierre szokta mondogatni: »a nép, a szerencsétlenség engem támogatnak«. Maga Sieyes, a forradalom egyik leghidegebb és legkevésbé szentimentális alakja jelentette ki: »a nép mindig szerencsétlen«. Ebből az következik, hogy a nép szószólóinak — akik meg voltak győződve arról, hogy a hatalom értelme és legalitásának forrása a nép — személyes legitimizációja szükségképpen az együttérzés szenvedélyében (zèle compatissant) keresett támaszt, s nem a »les hommes faibles ellenállhatatlan vonzerején« alapult, hanem a szegények mérhetetlen tömegével való együttérző és együtt szenvedő azonosuláson. Eppen ezért magát az együttérzést a legfontosabb politikai érzések közé kellett sorolniuk, s tudatos kialakítását a politikai élet alapvető érvényévé kellett tenniük.”

Milyen eredményre vezet a szegény abszolutizálásának folyamata? H. Arendt-nál ezt olvashatjuk: „A népnek — amint Robes-

pierre vélte — nincs szüksége különösebb erényre, hogy szeresse az igazságosságot és az egyenlőséget, elég, ha önmagát szereti”. Ez érthető. A nép ártatlan. Azért ártatlan, mert a bűn a magántulajdon, és a népnek nincs tulajdona. Ha a nép néha lop és gyilkol, akkor csakis a birtokosok bűnéből. A nép az erkölcsi abszolútum a forradalom számára. G. Gutiérrez számára egyúttal Krisztus megtestesülése is, tehát a forradalom vallási abszolútuma is.

A felszabadítás teológiája komoly problémát jelent az egyház számára. Komoly erkölcsi és vallási érvek állnak mögötte. Hogyan tagadhatnánk meg az igazságot a társadalmi igazságtalanság elleni lázadástól? Elutasíthatjuk-e tiltakozását azok ellen a kísérletek ellen, amelyek vallási alapon próbálják meg igazolni a totális hatalmat? Másrészt viszont érthető a teológusok és az egyház aggodalma. Ahhoz, hogy szeressük a szegényeket és felszabadítsuk az elnyomottakat, a vallás alapvető fogalmainak ilyen messzemenő átértelmezésére van szükség? Nem szeretnék annak a kérdéskörnek a részleteibe bocsátkozni, amely már gazdag irodalommal rendelkezik. Álljunk meg II. János Pál egyik kijelentésénél, amelyben mintegy megkísérli a „középut” felvázolását: „Igen, az egyház magáénak tekinti a szegények megváltásának jogát. De ismétlem: ez preferenciás opció. Nem kizárólagos vagy kizáró, mert a megváltás ígérete mindenkinek szól. Ezenkívül ez az opció alapvetően az Isten Igéjére épül, nem pedig az emberi tudományok vagy az ellentétes ideológiák kritériumaira, amelyek a szegényeket társadalmi-politikai vagy gazdasági kategóriákra szűkítik le. Ennek ellenére ez határozott és visszavonhatatlan opció.”

Térjünk át a Szolidaritás mozgalmára. Mi az értelme „a szegények javára történő választásnak” a Szolidaritás mozgalma számára? Vajon a szegény fogalma ebben a mozgalomban valami lényegeset jelent? Meghatározza ennek a mozgalomnak az erkölcsi értelmét?

Nyíltan meg kell vallanunk: a szegény kifejezés ebben a mozgalomban nem játszik lényeges szerepet. Nem azért, mert nincsenek szegények, vagy mert problémáik nem vonták magukra a mozgalom figyelmét.

Csak éppen ez a kifejezés nem illik a lengyel helyzet lényegére. A mozgalom kiinduló tapasztalata a munkának — nyersanyagoknak, energiának, embereknek és időnek — a történelemben eddig nem tapasztalt pazarlása volt. A pazarlás nyilvánvaló bizonyítéka volt a munka fejlődésének stagnálása. A munka megállt a fejlődésben, kevéssé termelékeny, célszerűtlen, archaikus lett. A hibás iparosítás az ökológiai egyensúly megbomlásához vezetett. Rohamosan romlott a lakosság egészségi állapota. A totalitarizmus megbontotta az elemi társadalmi kötelekeket, ezen belül a nemzeti kötelekeket. Ezekkel a jelenségekkel együtt járt egyetlen párt totális hatalma az egész nemzet felett. Mindezeknek a következménye a kétségtelen szegénység volt, de a szegénység egy sajátos fajtája — azoknak a szegénysége, akik elég gazdagnak érzik magukat ahhoz, hogy kilépjenek a nyomorból, ha megengednék nekik, hogy önmaguk lehessenek. A szegénység fájdalománál erősebb fájdalmat okozott a gazdaság — a nyersanyagok, az energia, a tehetségek és főképp az emberek jó szándékának az elpazarlása. Ezért a Szolidaritás mozgalomának alapvető célja a munka rendszerének megreformálása — „a munkával kapcsolatos munka” volt. Az volt a cél, hogy a forrásnál ragadják meg a társadalom betegségét.

Ha egy gyárban minden rendben folyik, a gyár jövedelmező, a munkások magasabb bért követelhetnek. De mit lehet tenni akkor, ha a gyár rosszul dolgozik, és csak veszteséget okoz? Ekkor meg lehet próbálni megváltoztatni a vezetőséget. Valóban a fejtől kell kezdeni. De mit lehet tenni akkor, ha a tulajdonos az állam? Nincs más megoldás: meg kell változtatni az államot. És ez a Szolidaritás mozgalomának a célja.

Az állam megváltoztatása nem jelenti az állam megsemmisítését. És semmiképpen sem jelenti erőszak alkalmazását, forradalom kirobbantását. Forradalom már volt. Az állam, amelyet meg kell reformálni, éppen a forradalom terméke. Más, békés eszközöket kell tehát választani. A Szolidaritás mozgalma önszervező mozgalommá válik.

Az erőszak nélküli harc eszméje különösen erőteljesen összekapcsolódott Jerzy Popiełuszko atya — a Szolidaritás vértanújá-

nak — nevével. Tevékenységének elvéül Szent Pál szavait választotta: „Jósággal győzd le a gonoszt”. Ezek a szavak nagyon megfeleltek az adott idő igényeinek. Nemcsak a vallási hit kifejezői voltak, hanem az ország erkölcsi és politikai helyzetének helyes értékelését is tükrözték. Jerzy atya a mozgalom jelképévé vált, kicsit ahhoz hasonlóan — ugyanakkor ellentétesen —, ahogy a felszabadítás mozgalma számára Camilio Torres, a „puskás pap” lett az. Nemcsak azért, mert tragikusan, vértanúként halt meg, hanem azért is, mert vértanúságával igazolta alapelvét — jósággal legyőzni a gonoszt.

Miután igen vázlatosan áttekintettük a felszabadítás teológiájának és a Szolidaritás mozgalomának kapcsolatát a Biblia és a forradalom szegény fogalmával, lássuk most mindkét mozgalom összefüggését a marxizmussal és a szocializmussal.

Vita a tulajdonról

A felszabadítás teológiájának kapcsolatai a marxizmussal nem egyértelműek. A felszabadítás teológiájának különböző áramlatai ezeknek az összefüggéseknek a különféle árnyalatait és vonatkozásait hangsúlyozzák. G. Gutiérrez ezt írta: „Csak a status quoval való radikális szakítás, vagyis a magántulajdonon alapuló rendszer mélyreható átalakítása, a kizsákmányolt osztály hatalomra kerülése és a meglévő kötelekeket megsemmisítő forradalom vezethet el a változáshoz és az új, a szocialista társadalom megteremtéséhez, vagy legalábbis egy ilyen társadalom lehetséges létrehozásához.” Szerzőjük sok-sok évvel ezelőtt írta le ezeket a szavakat. Vajon megismételné-e őket ma is, a sztálinizmus leplezése után, a peresztrojka korszakában?

L. Boff hasonló irányt képvisel. Először elutasítja a marxizmussal szemben felhozott vádakot: „. . . a marxizmusról nem állíthatjuk egyszerűen, hogy embertelen, amint ezt a polgári ideológia gyakran bemutatja, ugyanúgy, ahogyan a kapitalizmus sem kizárólag az, amit benne a megátalkodott (s különösen a lenini) kritika lát; ahogy a kereszténységet sem azonosíthatjuk a szent inkvizíció mechanizmusával. A legfőbb ideje, hogy legyőzzük az ilyen jellegű akadályokat,

és meglássuk, miről is van szó tulajdonképpen a marxizmusban”. VI. Pált követve L. Boff a marxizmus négy síkját különbözteti meg, de ezek közül lényegében csak egy érdekli őt, mégpedig: „... a marxizmus mint a társadalmi-történelmi valóság tudományos elmélete. Az így értelmezett marxizmus természetesen nem nyújt segítséget Isten, a kegyelem és Isten országának a felfogásához, de segítséget ad az emberi társadalom konfliktusainak és fejlődésének megértéséhez.”

A marxizmusból vett kölcsönzések természetesen számos kritikát váltottak ki. Foglalkozott ezzel a Tudomány és a Hit Kongregációjának híres instrukciója is. Ez az instrukció kiemeli, hogy bár a marxizmus különböző síkjairól beszélhetünk, ezek szorosan összefüggenek. Többek között ezt olvashatjuk: „... a marxista koncepció középpontjában az ateizmus áll, valamint az ember szabadságának és jogainak tagadása.” Ez tehát közvetlenül veszélyezteti az ember örök küldetésébe vetett hitet. Végzetes elentmondásokat rejt magában, ha olyan elemzést vezetünk be a teológiába, amelynek kritériumai ateista koncepción alapulnak. Ezekívül az ember szellemi természetének tagadása a közösségnek való teljes alárendelést jelenti, s egyúttal a társadalmi élet és az emberi méltóságnak megfelelő politikai tagadásához is vezet.

A felszabadítás teológiájának és a marxizmusnak a kérdése ma is eleven viták tárgya. Hogyan alakul ez a kérdés a Szolidaritás mozgalmának szemszögéből?

Köztudomású, hogy a marxista filozófia Kelet-Európában válságban van. Mi ennek a válságnak a forrása? A *munka* javasolt rendszerének a kudarca. Minden más forrás, bár léteznek ilyenek, másodrendű. L. Boff nem megfelelő perspektívából vizsgálja a kérdést: igaza van abban, hogy amint az inkvizíció nem semmisítette meg a kereszténységet, a sztálinizmus bűnei sem teszik semmivé a marxizmust; helytelen viszont az a következtetése, hogy a marxizmust semmi sem „tette semmivé”. A marxizmus lényeges veresége a *munka síkján* következett be. A marxizmus nem vezetett el a munka megígért felszabadításáig. A marxista módra szervezett munka már nem is munka. Mit

jelent ez a „szervezés”? Ennek lényege a munka „társadalmisítása” lett volna. A munka válsága a társadalmisítás doktrinális hibájának a következménye.

Álljunk meg ennél a pontnál. Mint tudjuk, a kérdés a magántulajdont és annak „felszámolását” érinti. A marxizmus magában hordozza a magántulajdon kritikájának örökségét. Ezt a kritikát először a francia forradalom ideológusai képviselték. A magántulajdon bírálata szelvényben-hosszában terjed. Először csak a „felesleges javak”, vagyis a közvetlen szükségletek kielégítését meghaladó javak birtoklása minősült rossznak, de hamarosan „rossz” lett a föld és minden termelőeszköz birtoklása is. De ezzel még nincs vége. A magántulajdon elutasításának együtt kellett járnia magának az emberi természetnek a mélyreható átalakulásával is. És itt nemcsak a kapzsiság bűnének a leküzdéséről volt szó, hanem annak a váagnak a legyűréséről is, hogy az ember *önmagát* saját tulajdonaként birtokolja. A kommunista mozgalmak végső soron mindig az „új ember” megteremtésére törekedtek. A „régibenek”, aki csak akadályt jelentett a fejlődés útjában, távoznia kellett — mindegy volt, hová és hogyan. A marxizmus elméletben támogatta ezt a törekvést. De mivel az ember természeténél fogva társadalmi lény, az „ember társadalmisítása” nem jelentett mást, mint „visszaadni az embernek saját természetét”.

A termelőeszközök társadalmisításának formái különbözőek voltak. Az egyik alapvető forma az államosítás: az állam egy szép napon egy sajátos rendelet alapján a termelőeszközök „tulajdonosává” vált. Függetlenül attól, hogy milyen más formákat öltött még a társadalmisítás, mindig azon az elven alapult, hogy ami „magán”, az rossz, ami pedig társadalmisított, az nem magán.

Ez messzemenő következményekkel járt.

Gazdasági síkon megindul a harc a magántőke és a magántőke-felhalmozás ellen, ami teljesen tönkreteszi a kisipart, a kézműipart és a mezőgazdaságot. A tőke ugyanis Marx híres metaforája szerint „vampir”, amely kiszívja a munkások vérét, vérből születik, és azért él, hogy vért szívjon. Csak az államnak van joga arra, hogy tőkével rendelkezék. Az állami kalitkába zárt vampír-

nak szelíd báránnyá kell változnia. A modern társadalomban azonban nem lehetséges a munka fejlődése tőke nélkül. A tőke ugyanis nem a fukar ember közönséges gazdagsága, amelynek a birtoklása örömet okoz, hanem a munkát megtestesítő valóság, amely képes új munkát, új gazdagságot szülni. Egészen más dolog a kertben elásott arannyal rendelkezni, mint egy szövőgéppel. Az arany az enyém — magánügy, a gép viszont természeténél fogva társadalmi jellegű. A marxizmus megtörte ezt a különbséget. Ezzel megindult a tőke elleni harc, ami tönkretett virágzó és gazdag országokat, s az embereket leszoktatta az alkotó munkáról. A munka hatalmas arányú fejlődésének időszakában, amikor a fejlett országokban a túltermelés és a munkaidő lerövidítése a probléma, a társadalmisított, szocialista gazdaságú országokban hiányzik az élelem, a lakás, az orvosságok; meghosszabbodik a munkaidő, túlburjánzik a bürokrácia, a látogatmunka, s gazdaságuk a kapitalista, vagyis a tőkével rendelkező országok gazdaságától válik függővé.

A társadalmisítás következménye a gazdaság feletti politikai uralom erősítésének a szükségessége. Az államnak mindenhatóvá kell hatolnia, ahol csak a legkisebb gyanú felmerül, hogy tőke születhet. Különösen nagy figyelmet kell fordítani azokra a területekre, amelyeken — egyébként engedélyével — még mindig létezik a tőke (kézműipar, mezőgazdasági kisüzemek stb.). Rohamosan növekedni kezd tehát a bürokrácia, amelynek egyetlen célja a gazdasági élet ellenőrzése. A gazdaságnak kell hordoznia a mozgásszabadságát korlátozó terheket. A gazdaság azonban nem létezhet szabad fejlődési tér, önálló és vállalkozó gazdák nélkül. Szabad piacra van szüksége. Ott azonban, ahol sok vállalat, de csak egyetlen tulajdonos van, nem lehet szó szabad piacról. Így tehát a társadalmisított, szocialista gazdaság ellentmondások között vergődik: az egyik oldalon a tőke elleni harc céljával erősíteni kell a politikai hatalmat, a másik oldalon viszont ott a gazdaság fejlődéséhez szükséges szabad piac igénye.

Ugyanilyen tragikusak a magántulajdon elleni harc erkölcsi következményei is. Az ember ezen a síkon is ellentmondások közé

kerül. Azt követelik tőle, hogy higgye: a birtoklás erkölcsileg rossz, vagy legalábbis gyanús, méghozzá nemcsak a tárgyak, hanem végső soron önmagának a birtoklása is; a legjobb az lenne, ha az ember ugyanúgy a hatalomnak adhatná önmagát, ahogyan odaadta munkaeszközeit. Ez ember azonban nem képes megszabadulni a birtoklás vágyától: minél erőteljesebben igyekszik elfojtani, annál erőteljesebben jelentkezik. Az ember tudja: ahhoz, hogy létezzen, birtokolnia kell, méghozzá elsősorban önmagát. Mi a kiút ebből az ellentmondásból? Az egyetlen kiút a fogyasztás, az élvezet. Aki fogyaszt, annak van is, meg nincs is egyszerre: van, mert fogyaszt, de még sincs — mert hiszen csak fogyaszt. A fogyasztás a birtoklás pótlólagos formájává válik. Nemcsak azt fogyasztjuk tehát, ami fogyasztani való, vagyis a fogyasztási javakat, hanem azt is, ami nem fogyasztani való, ami munkaeszköz (a gyárakat, a földeket stb.). Így azután kialakul a fogyasztói társadalom új változata a szó radikális értelmében. Ez a társadalom a kapitalista társadalommal ellentétben nem azt fogyasztja, ami a tulajdona, hanem azt, ami soha nem is volt a tulajdona.

Kinek van különleges joga a fogyasztásra a társadalmisított gazdaságban? Vajon mindenki egyenlő mértékben rendelkezik ezzel a joggal? Szó sincs róla. Azoknak adatik meg ez a jog, akik lojálisak a politikai hatalommal és annak ideológiájával szemben — vagyis a „nómenklatúra” embereinek. Ők válnak a termelőeszközök tényleges fogyasztóivá, használóivá, nekik van különleges joguk arra, hogy rendelkezzenek a munka gyümölcseivel. Így született meg az az új osztály, amelyet olykor „vörös burzsoáziának” szoktak nevezni. Ez az új burzsoázia azonban alapvetően különbözik a régittől: a régi megteremtette az ipart és felvirágoztatta a technikát, az új a stagnálás és a munka válságának fő tényezőjévé vált. A létező szocializmus országainak története jelentős mértékben a munkásosztály harcának története az említett „burzsoázia” ellen.

Röviden összefoglalva: a társadalmisítás lényegének felfogásában elkövetett hiba következménye lett a munka fejlődési folyamata fölötti uralom elvesztése. Marx a forradalomban a termelőerők felszabadításának

eszközét látta, s ennek eredményeképpen fel kellett volna virágoznia az emberi munkának. Marx jövendölése azonban hibásnak bizonyult. A forradalom gyümölcse a munka még nagyobb fokú leigázása lett. A mesterségesen létrehozott munkarendszer kiépítésének és fenntartásának költségei abszurd és tragikus mértékben nagyoknak bizonyultak. Ma, a peresztrojka időszakában, amikor a szocialista országok keresik a kiutat a válságból, világosan látszik, hogy mindez nem volt érdemes.

Vajon képes-e a felszabadítás teológiája arra, hogy komolyan vegye ezeket a tapasztalatokat? Képes-e tanulni mások tragédiájából? Képes-e megérteni II. János Pál kommunizmussal foglalkozó kiváló elemzéseinek az értelmét?

Sok évvel ezelőtt M. Novak így írt erről a kérdéstről: „A demokratikus kapitalizmus eszményei és intézményei elleni ellenségességében a felszabadítás teológiája határozottan szocialista inspirációt, terminológiát és elemzési módszereket képviselt. Szocialista volta elsősorban a valamivel való szembe fordulásban mutatkozik meg. Pozitív érvei viszont ködösek, álmodozóak. Hiába keressük bennük az európai szocialista kísérletek kritikus értékelését, amelyektől pedig állítólag elhatárolja magát. A felszabadítás teológusai azt állítják, hogy gondolataik önállóak, ez azonban nem látszik. Gyakorlatilag eszméik minden szempontból az európai szocialista eszmékből sarjadnak. (. . .) Keveset tudhatunk meg tőlük a latin-amerikai országok politikai és gazdasági valóságáról. Munkáikban a konkrét személyek, események és intézmények leírása nagyon gyenge. Hangnemük az ébredésre, a zsarnokok elleni harcra hívja fel, serkenti a tömegeket. A felszabadítás teológiája rendkívül magával ragadó.”

Ez kétségkívül nagyon szigorú kritika, de nem szabad lebecsülni. Annál is inkább, mert ma, a peresztrojka idején semmi olyat nem tartalmaz, ami ne hangozna el a létező szocializmus országaiban. A szocialista társadalmi rend modelljét éppen ott vonták kétségbe, ahol létrejött, s a felszabadítás teológiájának ebből le kell vonnia a megfelelő következtetéseket.

Közös törekvések

Eddigi fejtegetéseimben elsősorban a felszabadítás teológiája és a Szolidaritás mozgalma közötti különbségekre és ellentétekre hívtam fel a figyelmet. Mint láttuk, a különbségek nemcsak abból következnek, hogy a két mozgalom eltérő síkokon mozog — az egyik teológiai, a másik etikai síkon —, hanem a forradalom eszméjének eltérő megközelítéséből is: a felszabadítás teológiája számára a forradalom még mindig a nagy reménység, a Szolidaritás mozgalma számára pedig tragikus emlék. A különbségek azonban nem fedhetik el a hasonlóságokat. Sok hasonlóság van, közülük egyre különösen érdemes felhívni a figyelmet.

A felszabadítás teológiája azt az alapvető tézist fogalmazta meg, hogy szoros összefüggés van a társadalmi felszabadítás és a vallási megváltás között: az ember felszabadítása mindaz alól, ami elpusztítja vagy korlátozza önállóságát, az örök üdvösség elengedhetetlen feltétele. Hogyan lehet megváltani valakit, aki még nem ért meg arra, hogy önmaga legyen? Hogyan lehet megváltani egy saját akaratától, saját értelmétől megfosztott lényt, akit a mai nap túlélésének primitív félelmei gyötörnek? Az ilyen lény a személyiségi lét színvonalán kívül él. Nem válhat Isten gyermekévé, mert még nem érett meg arra, hogy önmaga legyen. A Szolidaritás mozgalmanak gondolkodása ugyanebben az irányban halad, azzal a különbséggel, hogy nagyobb súlyt helyez az emberi méltóságra: ha az ember méltóságán alul él, kockára teszi üdvösségét.

Így mindkét társadalmi mozgalom, miközben mélyreható változásokat idéz elő saját országában, mélyreható változtatásokat hajt végre a vallás szférájában is. Az ember hanyatlása iránti fogékonyságuk arra készíti őket, hogy túllépjenek a vallásos hit individualista, a hívő és Istene közé zárt szféráján. Az ilyen hitben nincs helye a felebarátnak. Nem látszik az éhség, nem látni a börtönöket, nem látni az elfecsérelt emberi mivoltokat. Látni viszont a vallásos mázzal leöntött közönséges önzést.

Az individualista vallástól az elkötelezett vallás felé való továbblépés mindkét mozgalom lényeges eredménye. Tudjuk azonban, hogy ez csak a kezdet. A távlatokat még

nehéz belátni. Szükség van tehát az együttműködésre, a tapasztalatok kicserélésére. Ennek a lényeges összefüggésnek a talaján minden különbség lényegtelennek tűnik.

Az előadás a Latin-Amerikai Fejlesztési és Integrációs Központ kollokviumára (Caracas, 1989) készült. Megjelent: Tygodnik Powszechny, 1989. június 4.

Csökkenőben van a tévé politikai tájékoztató funkciója — állapították meg a nyugatnémet Wickert Intézet kutatói egy 3210 fős országos reprezentatív felmérés alapján. Míg tavaly még a megkérdezettek 42 százaléka a televízióból szerezte főleg a politikai információkat, és csupán 30 százaléka a sajtóból, idén nyáron már 35 százalék nevezte meg a sajtót, mint legfontosabb információforrást, és csak 34 százalék a televíziót. A közvélemény-kutatók szerint a változás oka a kábelesítést követő nagyobb szórakoztató műsorkínálat és a nézők elementáris vágya a szórakozás iránt, amit ma egyre több csatorna elégít ki. Az információ így újra az újságoké lesz. (*Die Zeitung*)

Elbocsátották állásából a szovjet állami rádió- és tévébizottság elnökét, Alekszander Akszjonovot, miután egy „Telefere-adásban” felvette, hogy Lenin maradványait vegyék ki a vörös téri mauzóleumból és temessék a Kreml falába. Az új igazgató Mihail Nyenasev, a könyvkiadási bizottság eddigi vezetője lett. (Fernseh-Informationen)

Az esti újságok is ma már inkább reggel jelennek meg az NSZK-ban, alkalmazkodva a megváltozott olvasói szokásokhoz, a rövidebb és rugalmasabb munkaidőhöz, az információ-fogyasztás és a szabadidőtöltés átalakulásához. Szakértők szerint ez a folyamat a következő években tovább fog folytatódni, ellentétben az USA-val, ahol az utóbbi időben a kisebb, kiegészítő helyi információkat hozó lapok újra estére tevődtek át. (Die Zeitung)

Valamennyi bajor helyi rádióadó működési díjának befizetését átvette az új médiumok bajorországi központja. A döntés célja a helyi rádiók „gazdasági teherbírásának javítása” volt. Az adók számára ez a költségcsökkentés az év második felére összesen 0,75 millió márkát jelentett, s a központ a jövő évre 1,5 millió márkás díjártvételt tervez. (Kirche und Rundfunk)

Ariane típusú hordozórakétái révén Franciaország egyelőre lépéselőnyben van a műholdas üzletág nemzetközi piacán: jelenleg a forgalom felét biztosítja. A növekvő amerikai jelenlét miatt azonban most csökkentenie kell a költségeket, és hozzá kell látnia a hordozórakéták sorozatgyártásához. (Messages des PTT)

A PAL-Plus (egy javított PAL-rendszer) lenne a bajor rádió és televízió műszaki igazgatója szerint az egyedüli megoldás, mely a mai tévénormákkal kompatibilisan lehetővé tenné a szélesebb formátumú tévékép közvetítését is. A HDTV-rendszernek viszont a mai televízióktól teljesen függetlennek kell lennie. Ennek bevezetését az igazgató az ezredforduló után látja csak időszerűnek. (Funkschau)

Biztonságtechnikailag nincs semmi alapja a 80 cm-nél nagyobb parabolaantennák építési engedélyhez kötésének — bizonyították be szélterhelés-vizsgálatokkal a nyugatnémet kábel és műhold szövetség szakértői (Kirche und Rundfunk)

A szociáldemokrata alternatíva

Jan Józef Lipski irodalomtörténésszel, a Lengyel Szocialista Párt aktivistájával beszélget Jerzy Papuga

■ *Lesz-e a szociáldemokrácia tevékenységének valamilyen hatása a lengyel politikai rendszer desztalinizálására?*

— Az 1892-ben alapított és a második világháború végéig megszakítás nélkül működő, később emigrációba kényszerült Lengyel Szocialista Párt örökségét folytatjuk. Elutasítjuk viszont Cyrankiewicz és Jablonski Lengyel Szocialista Pártját, amelyet lényegében azért hoztak létre, hogy csatlakozzék a Lengyel Munkáspárthoz. Emlékeztetek rá, hogy 1948-ban a Lengyel Szocialista Párt vezetői, többek között Puzak és Pajdak, börtönben ültek, a sztálinista légerekben pusztultak. Ez nem jelenti azt, hogy elutasítom az egész háború utáni pártot, mivel ott is voltak olyan kivételesen becsületes emberek, mint Jan Strzelecki — a kiváló teoretikus és ideológus. A Lengyel Szocialista Párt tehát nem volt homogén.

— *Hogyan értékeli a lengyel munkásmozgalom 1948-as egyesülését?*

— Nagy kárt okozott az egész munkásmozgalomnak és a lengyel baloldal egész táborának. Az ideológiai különbségek megszüntetése megöli az alkotást, amit tragikus módon látunk, amikor szembe találjuk magunkat a baloldal gyakran igaz, de többnyire hamis értékeinek különös magmájával. Ezeket az értékeket az emberek összetévesztik.

— *A saját történelem meghamisítása nem tegnap, hanem a sztálini rendszer éveiben történt. Többek között olyan emberek követték el, akik később átálltak az ellenzékhez.*

— Függetlenül attól, hogy ki írta akkoriban a számarásokat vagy tisztességtelen dolgokat, ez semmiképpen sem dicséretes.

— *De tény. Hogyan magyarázná ezt?*

— Számomra megmagyarázhatatlan jelenség, hogy számos kiváló intellektualista a sztálinizmus „bűvöletébe” esett. Azt hiszem, az emberi lélek bonyolult világába kell néznünk, hogy meglássuk a sok rettegést, torzulást. . . Ez volt a lengyel baloldal legnagyobb intellektuális veresége, mivel sok embert kisiklatott. Talán a hatalom karizmája, talán a félelem, talán a háborúra való reakció.

— *Lát-e esélyt a marxizmus újjászületésére, amely a „létező szocializmus” országaiiban olyan nagy bajban van?*

— Szkeptikus vagyok. Látok esélyt a szocializmus újjászületésére, de a szocializmus és a marxizmus nem ugyanaz. Mindig léteztek nem marxista szocializmusok. A marxizmusban a legértékesebb a társadalmi probléma interpretálása az osztály kategóriájának alkalmazásával. Ez a módszer, óvatosan alkalmazva, termékeny lehet a „létező szocializmus” országai társadalmi rendszerének az elemzésében is. Kiváló eredményeket ért el ennek a módszernek az alkalmazásával Milovan Gyilas vagy Czesław Czapów (a sztálini kor alkonyán ő fogalmazta meg az új osztály koncepcióját), a mai kutatók közül pedig például Leszek Nowak.

— *Az tehát az ön véleménye, hogy a mai szociáldemokrácia a nem marxista szocializmus örököse?*

— Igen, de nem használunk semmiféle jelzőt. Eszmei szempontból az emigrációs szocialista vonalhoz (Ciolkosz, Zaremba), valamint ahhoz a hazaihoz kötődünk, melyet a Szabadság, Egyenlőség, Függetlenség képviselt. Nem akarunk kompromisszumot semmiféle totalitarizmussal, még a baloldali eredetével sem.

— *Határozottan szembefordul a totalitarizmussal. Vajon a párton belüli mechanizmusok hatásos gátat jelenthetnek a totalitarizmus ellen?*

— Ennek három feltétele van: először — minden pártszervnek választás útján kell kialakulnia és a választók ellenőrzése alatt kell állnia; másodsor — minden, a pártot alkotó területi szervezet autonómiáját garantálni kell; harmadszor — minden párttag lelkiismerete határozza meg, hogy ilyen vagy olyan cselekvési módot választ.

Az utolsó kérdéssel kapcsolatban egy megjegyzés: ez nem jelenti azt, hogy a párt sorsdöntő pillanatokban nem szólíthatja fel tagjait a sorok fegyelmezett rendezésére. Fő gondunk a megfelelő funkcionáriusok: őszinte, nyitott és tiszteletre méltó emberek kiválasztása.

— *Kérem, ne csodálkozzék azon, hogy a legjobbak és a makulátlanok kiválasztásának követelményét kissé irreálisnak látom. A funkcionárius szinonimája a Lengyel Népköztársaságban ennek éppen az ellenkezője — karrierista, kombináló. . .*

— Programunkat két elvre alapozzuk: az emberi természet nem eredendően rossz, s az altruista beállítottság dominálhat az ember személyiségében, és a szocializációval, tehát az alanyi szerep kialakulásával erősödni kell a segítségnyújtás kötelessége tudatosításának.

— *Kihez kívánnak szólni programjukkal?*

— A tágan értelmezett baloldalhoz, mindazokhoz a társadalmi csoportokhoz, amelyekhez közel áll a szocializmus ethosza. A szociális összetétel a következő: a felvilágosult, művelt, társadalmi aspirációkkal rendelkező munkások, akik nem fogadják el a fennálló rendet, valamint azok az értelmiségiek, akik nemcsak a maguk, hanem a közösség törekvéseit is ki tudják fejezni. A szociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy nincs lényeges különbség a két említett csoport nézeteiben.

— *Ma nincs esély arra, hogy a Lengyel Szocialista Párt tömegpárttá alakuljon.*

— Ez talán túl kategorikus megállapítás. A pártnak megvolt az alakuló kongresszusa, a demokratikusan megválasztott Főtanács irányítja. Léteznek tehát az alapvető struktúrák, megvan a pártépítés potenciális lehe-

tősége. A Lengyel Szocialista Pártot azonban fokozatosan, ésszerű rend szerint, a tervezés bizonyos elemeit szem előtt tartva kívánjuk építeni. Tartunk a politikai magmától.

— *Társadalmi követeléseik közül melyek különösen időszerűek?*

— A társadalmi igazságosság követelése, amely a szocialisták számára mindig rendelkezett az egalitarizmus dimenziójával, bár talán ma már nem olyan szélsőséges formában. Azt valljuk, hogy az állampolgárok életkörülményeiben jelentkező különbségek nem haladhatják meg azt a határt, amely már társadalmi konfliktus forrásává válhat, s az alapvető emberi szükségletek kielégítésének differenciálódását az államnak kell csökkentenie. Ebből következik a gondoskodó állam követelése, amelynek magára kell vállalnia az életkörülmények „felfelé” való kiegyenlítésének a kötelességét azoknak az embereknek az esetében, akik kétséget kizáróan nem maguk hibásak anyagi helyzetükben.

— *Milyen társadalmi csoportok várják a jóindulatú gondoskodást?*

— Elsősorban a létminimum alá taszított nyugdíjasok. De nem csak ők. A textiliparban például a keresetek aránytalanul kisebbek, mint a nehéziparban.

— *És az ifjúság?*

— Igen, de itt követelmény önmaguk megsegítése is, amit a valóban szocialista állam támogat. Az államnak gondoskodnia kell az ifjúságról, de legfőképpen esélyt kell biztosítania számára a társadalmi és kulturális felemelkedéshez, a kollektív kezdeményezést elősegítő feltételek biztosításával.

— *Az állam túlzott gondoskodása új „totalitarizmushoz” vezethet, mint például Svédországban.*

— Ez tévedés. Ott a társadalmi gondviselő beavatkozik, ha az állampolgár háza előtt nincs ott az üveg tej, ön meg azt hiszi, hogy erővel kényszeríti az ellenkezőket a tej megivására. Ez nem totalitarizmus. Lengyelországban jelenleg a „gondoskodó állam” eszméje nem fogadható el a bürokratikus mindenhatóság miatt, ami egy militarizált állammal egyesítve igen szomorú következményekkel járna: éppen a totalitarizmus feltámasztásával.

— *Tehát szocialista forradalom?*

— A forradalom, az erőszak elítélendő, és főképp igen kevésbé hatékony alkalmazása. Lényeges, mélyreható, nem túl lassú és főképp békés reformok — ez a mi forradalmunk. Attól tartok, hogy a régi rendszer elleni fegyveres harc Lengyelországot csak egy új diktatúrához vezetné.

— *Ez ugye nemcsak a módszerek, hanem az értékek kérdése is?*

— Érthető, hogy szembefordulunk a gyűlölettel és az önzéssel, s azt akarjuk megmutatni, hogy a baloldaliak kötelessége az emberi sérelmek iránti fogékonyság. A jelenlegi körülmények között nem teljesíthető egy olyan demokratizálás követelménye, amely európai alanyiságot adna társadalmunknak, ezért erőfeszítéseinket a természetes emberi kapcsolatok formálására kell összpontosítanunk. Az ifjúság körében jelenleg uralkodó közösségellenesség érthető, de veszedelmes; az együttműködő csoportok spontán társadalmi szerveződése ellen hat. Ennek hiánya makrotársadalmi szinten megkönnyíti a totalitarizmust. A másik dolog: a gazdasági liberalizmus körülményei között a haszon mint az egyén által követett erkölcs egyetlen értékének az elfogadása igen veszedelmes erkölcsi pusztítást okoz.

— *Nem hiszem, hogy a kormányt alantas indítékok vezérlik. . .*

— Véleményem szerint a jelenlegi kormány a sztálinizmus és a kapitalista gazdaság rossz oldalainak a szintézisére törekszik. Ez szánalmas társadalmi következményekkel fog járni, és számítani lehet a társadalom nagy részének ellenállására is. Ahhoz, hogy alantas indítékokról beszéljünk, az emberek lelkébe kellene beelátnunk; ez engem nem érdekel. Az „érdekek” nem ugyanaz, mint az „alantas indítékok”.

— *Akkor tehát van valamilyen ésszerű program ezeknek az elgondolásoknak az evolúciós bevezetésére? Van a jelenlegi rendszerben esély a szociáldemokrácia által követelt parlamenti demokrácia bevezetésére?*

— Nem egyszerre. Nem akarunk látszatválasztásokon indulni, vagyis olyan parlamenti játékban részt venni, amikor a helyeket ilyen vagy olyan megegyezés alapján osztják el. El tudom viszont képzelni, hogy a változások első szakaszában (például egy

választási időszakra) a Szejmet nem a pártok jelölései alapján választanák meg, tehát nem listákra, hanem olyan személyekre szavoznánk, akiket a megválasztásuk érdekében alkalmilag alakuló bizottságok javasolnának. Természetesen az emberek a jelöltek politikai nézeteit is figyelembe véve fognak szavazni, mivel nehéz lenne elvárni, hogy csak az emberi tisztességet támogassák. Mindennek dacára ez teljesen új javaslat.

— *Alkalmazható-e ez a mechanizmus a helyi hatóságok felállításában?*

— A tanácsok esetében semmiféle probléma sincs. A tanács hatáskörébe tartozó problémák szűk köre nem okoz gondot, itt nincs arról szó, mint a parlamenti választásoknál, hogy valamelyik párt megszerzi a többséget és kormányt alakít.

— *De ez a javaslat atomizálná a meglévő politikai erőviszonyokat, hiszen mindenki a saját jelöltjét támogatná.*

— Nem hiszem, éppen ellenkezőleg. A szocialisták a saját jelöltjeiket támogatnák, a neo-nemzetidemokraták a sajátjait. Nem zárom ki a taktikai koalíciókat sem.

— *Milyen helye lenne a kommunista pártnak egy ilyen radikális választási játszmában?*

— Olyan, amilyenre a párt számíthat — a választók támogatása lenne a próbakő. Olyan tervekről is tudok, hogy lenne egy terjedelmes, a mandátumok mintegy 50 százalékát felölelő országos lista, amelyen a PRON (Lengyel Nemzeti Újjászületési Mozgalom) mandátumai szerepelnének, a körzetekben pedig teljesen szabadon szavoznának. Az országos listán szereplők viszont csak akkor jutnának be, ha a választók legalább 50 százaléka szavazna. Egy sajátos népszavazás elve szerint kerülnének be, vagyis: az emberek egyáltalán elfogadják-e ezt a szavazási módot. Ez a rendszer egy kicsit közelít a mandátumok felosztásának a rendszeréhez, ezért nem túl rokonszenves nekem. Alapos megfontolás után azonban nem zárom ki. Maga az a feltevés, hogy a választók így sem lesznek hajlandók szavazni, nem meglepő. Egy dolog érdekes: a LEMP és szövetséges pártjainak félelme attól, hogy az emberekre és a választócédulákra bizza a döntést.

— *A szociáldemokrata alternatíva egyik leglényegesebb eleme a társadalom alanyi szerepének biztosítása az önkormányzat és a szakszervezeti mozgalom fejlesztésével. Mi a véleménye az Önkormányzati Kamara létrehozásáról a Szejm mellett?*

— Józan ötlet, csak éppen fölöslegesen szaporítaná a politikai szereplők számát. Alaposan és józanul meg kellene beszélni, miféle politikai testület legyen ez. Az önkormányzatokra mint a dolgozók önszerveződési formáira ugyanis nem ruházható át a gyárak tulajdona. Ha például egy korszerű gyárat, vagy pedig egy ötvenéves gépekkel dolgozó üzemet kapna meg egy kollektíva, azonnal olyan társadalmi különbségek születnének, amelyek konfliktushoz vezetnének egyazon társadalmi osztályon belül. Vajon ezeket a konfliktusokat meg tudná oldani az említett kamara? Kétkem. Az önkormányzat mint az igazgatót kinevező, és az öngazdást, valamint a vállalat függetlenségét garantáló tényező (enélkül pedig nincs szabad piac) szerepének maximalizálása — ez az, ami számításba jöhetne.

— *A hatalom a vitaklubokba, társadalmi szervezetekbe és hasonlókba legálisan szerveződő konstruktív ellenzék koncepciója felé igyekszik haladni. Egyelőre nincs szó új pártok létrehozásáról és legalizálásáról.*

— Törvényhozásként úgy van megszerkesztve, hogy új politikai pártok alapítása nem követel semmiféle legalizációs vagy bejegyzési eljárást. Ennek megfelelően egy megalakuló párt, ha nem aljas vagy bűnös célok szolgálatára jön létre, teljesen legális. Ha pedig az államigazgatás nem ismeri el a legalitását, akkor ez a törvény megsértése, amit az ügyészségnek üldöznie kell.

— *Létre fog hozni a szociáldemokrácia hivatalos politikai klubokat és egyesületeket?*

— Nincs rá okunk, hogy ne hozzunk létre. A legnagyobb egyetemi központokban szeretnénk megszervezni ezeket, amelyek azonban nem helyettesíthetik a politikai pártokat.

— *Hogyan értékeli az ellenzék integrációjának fokát?*

— Remélem, ez a kérdés nem tartalmaz szemrehányást. Ha a pluralizmus hívei vagyunk, akkor nyilván jó, ha az ellenzék pluralista. Nem képzelhető el, hogy minden el-

lenzéki egyetlen szervezetben funkcionáljon, mert ha a demokráciára gondolunk, a pluralizmus természetes és kívánatos. Ez nem zárja ki a koalíció lehetőségét. Mindaz, amire ön gondol, tehát a veszekedések és ellentétek, a Szolidaritásban jutott kifejezésre. De ne feledje: a Szolidaritásban különböző nézeteket valló emberek voltak, akik lemondtak arról, hogy híveiket és önmagukat nézeteik alapján szervezzék meg. A politikai ellenzék viszont nem teheti meg, hogy ne így cselekedjen. Különböző irányzatainak politikai és ideológiai érdekei ugyanis — szerintem — nem egyeztethetők össze. Egyeztethetők viszont bizonyos taktikai célok.

— *A többség meggyőződése szerint az emberi természetnek az egoizmus felel meg. Ebből fakad a kapitalizmus újbóli létrehozásának követelménye is. Nem tart-e attól, hogy az ellenzék kapitalista beállítottságú szárnya veszélyt jelent a szociáldemokrata politikai program számára?*

— Nem egészen van így. Társadalmi bázisunknak, tehát a munkásoknak nagyon fontos, hogy az állam betöltse a gondoskodó állam leglényegesebb funkcióit. Az egoizmus pedig olyan magatartás, amelyet társadalmilag egyeztetni kell a közérdekkel. Ennek ellenére a fejlődés meglehetősen jelentős motorja. A cél az, hogy kialakítsuk a gyengébbeket az erősebbekkel szemben megvédő mechanizmusokat. A társadalmi célok szempontjából fontosabb a nemzeti jövedelem felosztása, mint a tulajdon címe. Svédország példája bizonyítja, hogy a kapitalizmus és a szocializmus nem egymás határozott ellentéte. A leglényegesebb azoknak a társadalmi igazságtalanságoknak a kiegyenlítése, amelyek minden társadalmi rendszerben fenyegetnek.

— *Az önök viszonyítási alapja Svédország?*

— Az általunk követelt szocializmus mintaszerű országa.

— *És a bürokrácia és az erőszakszervezetek?*

— Az állami tulajdon felszámolásával párhuzamosan a bürokráciának csökkennie kell. Ha egy vállalat helyt akar állni a versenyben, nem tarthat fenn nagy bürokratikus apparátust. Közeledünk a globális leszerelés időszakához, tehát remélem, hogy vé-

get fog érní az emberiség militarista fejlődési szakasza.

— *Milyen azonnali intézkedéseket tart szükségesnek a dolgozók fokozódó elszegényedése ellen?*

— Pillanatnyilag nincs más út, mint a szabadpiaci gazdálkodás komoly megkezdése. Egy elszegényedett országban a szociális védőháló különösen nehéz kérdés. Először bőséget kell biztosítani az embereknek. Az újonnan alakuló építkezési vállalatok adómentessége például lavinaszerű beruházást indítana meg ezen a téren. Én még emlékszem a kis- és középméretű téglagyárak korára. Akkoriban nem volt probléma az építőanyag beszerzése.

— *A társadalmi igazságtalanságok kiküszöbölésére a szocialisták nagy esélyt látnak a társadalombiztosítás rendszerében.*

— Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy fizetésünk jelentős része biztosítás formájában kerül az államháztartásba. Véleményem szerint ennek a pénznek valamilyen formában a nyugdíjasok és a betegállományban lévők zsebébe kellene kerülnie. A nagy biztosítási konszern pedig, se szó, se beszéd az állam zsebébe teszi át ezeket az összegeket, ami világraszóló botrány.

— *Hozzák hát létre a szociáldemokraták a saját biztosítási pénztárukat, és mutassanak más megoldást.*

— Nem hiszem, hogy a részleges reformok sikerülhetnének. A biztosításnak általánosnak kell lennie, nem lehet egyik vagy másik párt híveié.

— *Kész-e a szociáldemokrácia támogatni a kormányt a nemzeti megegyezés létrehozásában?*

— A hatalom nem ismeri el a Lengyel Szocialista Pártot legális partnernek, de nem fogjuk megtagadni az együttműködést a véleményünk szerint helyes társadalmi programok megvalósításában, ha ilyen programok lesznek. Idáig a másik oldalról csak becsmérlést és megvetést kaptunk. Semmiképpen sem lépünk identitásunk elvesztésének útjára, de egyelőre végső céljainkat, vagyis a függetlenséget és a parlamenti demokráciát, amely biztosítja a társadalom szuverenitását az államban és az állam szuverenitását, a hatalom még nem ismeri el.

1988. novembere

Konfrontacje, 1989. 6.

Ne a börtönök és temetők csendjét!

Leszek Moczulskival beszélget Jerzy Szczesny

■ *A Független Lengyelország Konföderációja (KPN) február végén felszólított a tüntetésektől való tartózkodásra, hogy lehetőséget teremtsen a „kerekasztal” számára, hogy átlépjen a vita szakaszából a döntés szakaszába. Honnan származott ez az álláspont?*

— Ez időszakos moratórium volt. Véleményünk szerint nincs értelme, hogy állandóan érezzük a politikai harcot Lengyelországban, éleződni fog az magától is. Ezenkívül az utcai eseményeknek megvan az a tulajdonságuk, hogy kicsúszhatnak az ellenőrzés alól, a felelős politikai erők pedig nem akarhatják, hogy a helyzet elemi módon alakuljon. A legfőbb ideje, hogy a szavakról áttérjünk a tettekre. A kerekasztal első hetei fecsegéssel teltek, amit jól szemléltetett a megbeszéléseket kísérő „információs zörej”.

— *Véleménye szerint a kerekasztal, minden fogyatékossága ellenére, nem jelent mégis fordulatot?*

— A kerekasztal annak a bizonyítéka, hogy a Lengyel Népköztársaság történetében politikai fordulat következett be, s ugyanakkor ennek a fordulatnak az egyik következménye is, de önmagában nem fordulat. A kerekasztalt a hatalom akarata hozta létre, a politikai fordulat pedig a társadalom akaratából következik be. Ebben az értelemben a kerekasztal kísérlet a fordulat ellenőrzésére.

— *Mi tehát ez a fordulat?*

— A fordulat az elnyomó politika kudarca, a rendkívüli állapot filozófiájának veresége, és ami ezzel összefügg, a társadalmi aktivitás megélénkülése. Kiderült, hogy december 13-án erőszakkal megállítottak egy egész sor természetes társadalmi folyamatot. A társadalmi törekvések eleven folyama elé gátat emeltek. Ez a folyam most átcsap a gáton és szétterül.

— *És ha a gátat megerősítik?*

— Ez semmit sem használ, mert a víz állandóan folyni fog. Így gondolják a kommunisták is. Emlékeztetek rá, hogy Stanisław Ciosek egy újabb rendkívüli állapot bevezetésének lehetőségére vonatkozó kérdésre válaszolva ezt felelte: „Ez nem vezet semmire. Nem oldja meg a lengyel problémákat. Az ellenzékét még ellenkezőbbé, a hatalmat még hatalmaskodóbbá teszi. Viszszavet minket valamiféle sajátos középkorba, és ezért nem jelent kiutat nehéz helyzetünkől...” A társadalom törekvéseit és vágyait a hatalom nem fékezheti állandóan, mert mindig eljön az idő, amikor a fék elszakad. Ekkor a társadalom visszaszerzi természetes jogait, méghozzá szélesebb körben, mint a fék meghúzása előtt.

— *Vagyis, ma többről van szó, mint korábban, tehát 1980 augusztusa és 1981 decemberre között?*

— Természetesen. És ez nagyon jól látszik.

— *Az is látszik, hogy a helyzet javult.*

— Kétségtelenül. December 13. előtt börtönben ültem, a hatalom pedig leváltotta a Sztandar Młodych főszerkesztőjét, aki interjút közölt Kuroń-nyal. Ma Kuroń ül, de a kerekasztal mellett, én pedig interjút adok az ön lapjának. És ha ez az interjú meg fog jelenni, ami egyáltalán nem olyan biztos, akkor fogadni merek, hogy senkinek sem fog eszébe jutni, hogy leváltsa a folyóiratuk főszerkesztőjét. A Szolidaritás álláspontjának ismertetése a televízióban az augusztus utáni időkben és ma — ég és föld. A televízió természetesen nem áll kellő mértékben nyitva előttünk, de mégis sokkal nagyobb mértékben, mint 80 augusztusa után. Ezenkívül sokkal nagyobb azoknak a kérdéseknek a fajsúlya is, amelyekről a hatalom beszél az ellenzékkel, mint régebben. 1981-ben a Szo-

lidaritással való megegyezés keretében senki sem akarta megreformálni a társadalmi rendszert. Így tehát ma sokkal előbbre vagyunk, mint az augusztus utáni időkben.

— *A kerekasztal — ezt március közepén a tévedés veszélye nélkül feltételezhetjük — a politikai rendszer további fejlődése szempontjából lényeges megállapodásokkal fog véget érni. Milyen feltételek mellett lenne kész ön és környezete támogatni ezeket a megállapodásokat?*

— Minden feltétel nélkül, de nem minden megállapodást.

— *És a Szolidaritásra vonatkozókat?*

— A Szolidaritásra vonatkozó megállapodások a Szolidaritás megállapodásai is lesznek. És bármilyenek lesznek, helyesnek fogom tartani azokat, ha egyszer a szakszervezet képviselői is helyesnek vélték, és elfogadták azokat. Ha viszont például a Független Lengyelország Konföderációjával kapcsolatban születne valamiféle megállapodás, azt természetesen nem fogadnám el, mert annál az asztalnál általában senki sem képviseli a szervezetünket.

— *Ha a kerekasztal mégis létrehozná a társadalmi rendszer fejlődésének valamiféle modelljét, milyennek kellene lennie ennek ahhoz, hogy ön is helyesnek ismerje el és támogassa?*

— Ennek a kérdésnek nincs tárgya, mivel beszélgetésünk kezdete óta kirajzolódik a közöttünk lévő alapvető véleménykülönbség. Ön úgy véli, hogy a kerekasztal létrehoz valamit, én pedig ellenkezőleg, azt vallom, hogy nem alkot semmit, csak leszögezi azt a politikai fejlődést, amely kivülről és valamilyen értelemben tőle függetlenül végbemegy. Ez a fejlődés egész idő alatt folyik, és tovább folyrna attól függetlenül, hogy a henrykowói bútorgyár kap-e megrendelést erre a bútordarabra, vagy sem.

— *Ön tehát azt állítja, hogy a kerekasztal nem járul hozzá a társadalmi rendszer megváltoztatásához?*

— Nem, semmi ilyet nem állítok. A kerekasztal, tehát a hatalom és az ellenzék egy része közötti párbeszéd megkezdése már önmagában is a politikai rendszer változását jelenti. Ne feledjük ugyanis, hogy jó négy évtizeden keresztül olyan rendszerben éltünk, ahol az ellenzékét először lelőtték, ké-

sőbb bebörtönözték és üldözték. Olyan rendszer volt ez, amelyben maga az ellenzék fogalma olyan jelző, olyan címke volt, amely önmagában elég ürügyül szolgált a hatalom számára az állampolgárok üldözéséhez. A kerekasztal tehát kétségkívül a politikai rendszer megváltozásának világos jele, bár a változás forrásai a kerekasztalon kívül vannak. A kerekasztal kizárólag eredmény. Részleges és időszakos, s ezt feltétlenül hangsúlyoznom kell.

— *Mit jelent az, hogy részleges és időszakos?*

— Ez azt jelenti, hogy a kerekasztal nem lezárja, hanem csak megnyitja a tárgyalások korszakát. Feltéve, hogy nem kerül sor tömegmértetű és ellenőrizhetetlen robbanásra. De a tárgyalásokra akkor is szükség lesz.

— *Véleménye szerint kinek állhat érdekében a társadalmi elégedetlenség tömegmértetű kirobbanása?*

— Fordítva válaszolok erre a kérdésre: egészen biztosan kinek *nem* az érdeke. Nem áll érdekében mindazoknak, akik számba veszik a nemzet veszteségeit és nyereségeit, s számításuk felelős, politikus. A Független Lengyelország Konföderációja elvégezte ezt a számvetést, és ebből kétségbevonhatatlanul kitűnik, hogy a lengyel problémák megoldásának általunk előnyben részesített módja a politikai rendszer megváltoztatása felgyorsított fejlődés útján, a társadalom számára költséges megrázkódtatások és robbanások nélkül. Az erőszak és tülerő nélküli útnak kell jelentenie mindenki számára a lengyel problémák megoldásának útját. Erőnk az erőszak elutasításában rejlik. A független és demokratikus harmadik köztársaságot nem kell feltétlenül romokra építenünk. Nagy nemzeti szerencsétlenség lenne, ha mégis így történe. De nem kizárólag az ellenzékétől függ, hogy a jogállam megteremtése — amelyben minden állampolgárnak ténylegesen és nem csak formálisan azonos jogai vannak, s melynek alánya a nemzet — költséges társadalmi megrázkódtatások nélkül fog-e végbemenni.

— *Mitől függ ez?*

— Attól, hogy képesek vagyunk-e a lengyelországi történéseknek normális, civilizált, konvencionális politikai harc-jelleget adni. Ez a legcivilizáltabb és leghumanis-

több társadalmak lényege. Egy normális társadalomban rendelettel nem intézkedhetünk a politikai harc nemlétééről, ugyanúgy, ahogy rendelet útján nem szüntethető meg az ellenzék sem. A politikai harc folyhat a koncentrációs táborokban, büntetőtáborokban, a rendőrség nyílt és titkos börtöneiben, de folyhat parlamenti zsvivajban, vitákban és tülekedésben, sokszor zajosan, ahogyan ez például az alsóházban történik. A politikai harc jelképe — s ez a harc folyik, folyt és folyni fog — lehet a temetők vagy börtönök csendje, de lehet a parlamenti zsvivaj is. A sorsforduló, amely előtt Lengyelország jelenleg áll, választ követel a kérdésre: a politikai harc melyik jelképét választjuk?

— *A kerekasztalnál létrejövő megegyezés már tanúskodhat a megtörtént választásról.*

— Első pillantásra igen. Világosan hozzá kell tennünk azonban még néhány dolgot. A Lengyel Népköztársaság hatóságai és az ellenzék egy része közötti megegyezés csak az egyik választási lehetőség. Ez a megegyezés csak az ország állampolgárainak soha ki nem hunyó jogai alapján köthető meg. Nem hiszem ugyanis, hogy tartósnak bizonyulhat egy olyan megállapodás, amely bármiben is korlátozza az emberek, állampolgárok, társadalmi csoportok és politikai csoportosulások jogait. A politika fantáziát követel, a lehetséges helyzetek variációinak előrelátását. Még a nemzeti szempontból legrosszabbakét is. Feltételezzük, hogy fejlődés útján fogunk eljutni a függetlenségig és a demokráciáig, de nem zárhatjuk ki a társadalmi robbanást sem. Ez a robbanás pusztító lehet, veszedelmes következményekkel járhat mindkét fél számára. Ha tehát fennáll ez a lehetőség, természetesen jobb, ha a felek megegyeznek abban, hogy lehet ezt a robbanást elkerülni. Ez egyúttal azt is jelenti, milyen engedményeket kell tennie a hatalom-

nak a társadalom javára ma, s melyeket halaszthat holnapra.

— *Az, amit ön mond, talán nem is teszi kétségessé, hogy már megvan a válaszunk arra a kérdésre, hogy a politikai harc melyik jelképét — a börtönök csendjét vagy a parlamenti zsvivajt sikerült választani.*

— Azért ezt meglehetősen nehéz teljes biztonsággal állítani. Kérem, figyelje csak meg, mi változott lényegében az utóbbi években. Megváltozott az állam? Megváltozott a törvény? Nem. Továbbra is az a törvény van érvényben, amely néhány évvel ezelőtt lehetővé tette, hogy a más nézeteket vallókat bebörtönözzék, az a törvény, amely a politikai ellenfelek elleni harc eszköze volt. Mi változott meg tehát? Megváltozott — ez nyilvánvaló — a politika. És hirtelen kiderül, hogy ugyanaz az állam ugyanannak a törvénynek a keretei között normális politikai harcot is folytathat. A politika azonban lehet például a konjunktúra kérdése is. És ha holnap mások lesznek a viszonyok, azokat, akik ma a televízióban nyíltan bevallják, hogy a hivatalos kiadókon kívül is publikálnak könyveket, rács mögé lehet küldeni. A lényeg tehát az, hogy a politikai harc fajtája ne függjön a hatalom kényétőlkedvétől. Ha tehát valahol megállapodnak abban — és ezt még a legkomolyabb pecséttekkel is ellátják —, hogy egyesek ellenzékben lehetnek, mások viszont mindig kormányozhatnak, akkor ez a megegyezés még nem biztosítja, hogy a politikai harc a parlamentben fog folyni. Ennek a megállapodásnak az alapja ugyanis az lesz, hogy a társadalom megengedhetetlen módon lemond a neki kijáró elidegeníthetetlen jogokról.

Konfrontacje, 1989. 5. szám (márc. 16.)

E rovat cikkeit fordította: Bárkányi Zoltánné

Tamás Pál

A homokóra megfordítása

A lengyel kiegyezés '89

S.: Látja, szerkesztő úr, mondtam én, hogy óvatosabban.

Én: Inkább bölcsebben szerettem volna.

S.: Végül is az ön bölcsessége nem sokat jelentett.

Én: De az ön óvatossága sem . . .

(Tadeusz Mazowiecki: Internálás)

A részlet az új lengyel miniszterelnök, akkor a Szolidaritás hetilapjának internált főszerkesztője 1982-es feljegyzéseiből származik (T. M.: Internowanie, W. Krag, 1982).

A háború utáni kelet-európai államszocializmus utolsó két évtizedének minden bizonnyal legfontosabb politikai innovációja: a hatalmat birtokoló csoportok és az ellenzék közötti nyílt konfrontáció felváltása a kooperáció valamilyen változatával a társadalom legfontosabb érdekcsoportjai és az egymással ellentétes szociális jövőképek hordozói között.

Nem tudom, mennyire lesz tartós az új varsói politikai formula. Nem tudom végül is, hogyan szerepel majd a nyári átalakulás-sorozat egy majdani történetíró valódi forogatókönyvében. Azonban bizonyára fontos üzeneteket jelent az egész kelet-európai átalakulás, s konkrétan a magyar modell újrafogalmazása számára is. A *Lengyel Forogatókönyv* három fejezete közül a két elsőt: a tél és a tavasz kerekasztal-tárgyalásait és a nyárelő választási drámáját elhagyom. Vázlatomban csak a választások utáni hatalommegosztás (kezdetének) motívumait, hangulatát, az új szerepek várható dialóguslistáit próbálom valahogy felrajzolni.

1989 nyara Lengyelországban általában a frusztráció, a politikai élet szereplőinél pedig a félelmek felerősödésének időszaka volt. A széteső gazdaság, a libanonzálódás

határán lévő politikai rendszer számára kidolgozott mentő ötlet: az új centrum kialakulását megcélzó Rakowski—Geremek formula egyfelől működőképesnek bizonyult. A kerekasztal alap gondolata: a polarizált lengyel társadalomban egy olyan reformkalicció vagy legalábbis kooperációra hajlandó politikai mező kialakítása, amelyben időről időre megegyezések is szülehetnek, végül is megvalósult. Mindebből következően a lengyel politikai életben a tavasszal — ha kisebb, bár esetenként igen fontos szerepeket betöltő bolygóikat nem számítom is — végül is az alapfrontok megkettőződésével négy markáns csoport született. Egy megegyezni vágyó LEMP-szárny; vezetőinek nagy részét, érdekes módon, erős reformretorikájuk ellenére is elsöpörték a választások. Egy kemény LEMP-mag: idősebb, vagy rosszul képzett aktivisták, a vezetés néhány populista tagja és a tagság jelentős hányada (a pártot egyre nagyobb hányadban a liberálisok hagyták el, következésképpen a visszamaradó tagság egyre konzervatívabb lett). Ezek már a tavasszal sem igen fogadták el a pluralista formulát. Tudták, hogy egy bolsevik típusú pártnak — s furcsa módon magukat jobban ismerve (?) ők tudták, hogy a LEMP az utolsó tizenöt év reformretorikája ellenére is egyre nagyobb mértékben az — nem sok keresnivalója van a különböző választási szövetségekben. Júniusban természetesen ők is vesztek, de miután a reformkommunistáktól eltérően ügysem vartak semmi jót a választásoktól, végül is különböző pártszervekben elsáncolva, ha marginalizálva is, de viszonylag jó erőben érték meg a nyarat. „Mi már tavasszal megmondtuk” szövegeik viszonylag ritkán érik el a szélesebb nyilvánosságot (a pártsajtó túl-

nyomó többsége a reformszárny kezében van). Pillanatnyilag az országos politikában játszott súlyuk elenyésző.

A harmadik csoport, egy, elsősorban nem a munkástömegekkel operáló, hanem bázisában, stílusában értelmiségi Szolidaritás. Ebben ott van a Szolidaritás értelmiségi elitjének mindkét hagyományos szárnya: hajdan újbals hatások alatt formálódott egykori KOR-alapítói és a katolikus intellektüellek (és velük együtt a Szolidaritás-vezetés legelső munkáshullámának reprezentánsai is). És a Szolidaritás oldalán is van egy kemény, konfrontációra kész csoport: néhány 80-as gdanski alapító, meg ifjú radikálisok csoportjai.

A megegyezésre hajló reformerek közül a kommunistáknak volt több bajuk a saját engesztelhetlenséikkel. Akármennyire elmeszesedve is, de a párhierarchia különböző szintjei közötti kommunikációnak több formális demokratikus kötelme van, mint a Szolidaritásénak. 80–81-ben a mozgalom tulajdonképpen a semmiből vált az időhiány miatt sem kiépült szervezeti csontvázzal óriássá. Fejlődését, sőt tulajdonképpen stabilizálódását is a 81 decemberi hadiállapot évekre megakasztotta. Furcsa módon, a nyolcvanas évek közepén újrászülető Szolidaritás-vezetésnek ezért lényegesen nagyobb önállósága van a saját apparátusával szemben, mint LEMP-es ellenfeleinek (némi maliciával ezt el is ismeri Z. Romaszewski, a lengyel emigráció legismertebb értelmiségi folyóiratában, a párizsi KULTURA 89/5-ben). Így azután a megegyezésellenes Szolidaritás-csoportok — legalábbis pillanatnyilag — a politikai tájkép peremére kerültek (többnyire le is váltak a Szolidaritás „anyaszervezetéről”).

A választások az előjelek ellenére sem hozták meg a politikai légköri viszonyok ugrásszerű javulását. Az új politikai formula létrehozóinak mindegyike, bár másként és másként, de frusztrált maradt, sőt mintha egyre fokozódó félelmeit sem tudta volna igazán rendben tartani.

A reformkommunistákat — bár azt hiszem, nem csak őket — meglepte kiütéses vereségük. Helyzetüket a választási harcban kétségtelenül súlyosbították tévedések és koncepcionális hibák (maga az országos lis-

ta léte, a kormánykoalíció egymással vetélkedő jelöltjei, a gyengécske, s rosszul tervezett kampány), de nem szabadna elfeledniük két tényezőt. Először, hogy a reformistáknak nem sikerült magukat leválasztaniuk az egész párt évtizedek alatt összecementeződött, stabilan negatív imágójáról. (Igaz, hogy a Jaruzelski—Rakowski—Kiszczak triumvirátus nem is ígért új arcokat, megoldási módokat, nyelvet.) Másodszor: a Szolidaritásra leadott szavazatok egy része nem a politikai szakszervezet évtizedes harcát honorálta, hanem megbízható garanciát, harcos alternatívát keresett az addigi politikai monokulturára helyett. A kommunistákat visszazsorító markáns ellenerő szükséglete végül is kiszorította a lengyel politikai kultúrában egyébként mindig is élő más politikai erők reprezentánsait is: a szélsőséges nacionalistákat (lásd Moczulski szövegét összeállításunkban), vagy a formálódó, de a Szolidaritástól független kereszténydemokratákat.

A súlyos választási vereséget követték aztán a hercehurcák Jaruzelski elnökké választásakor, a részleges kudarc a nyári inflációellenes lépések elfogadtatásánál, majd Kiszczak kormányalakítási próbálkozásának kudarca. Egyre világosabb lett, hogy a politikailag megrendült LEMP-koalíció egyre kevésbé számíthat automatikusan a kerekasztalon elért pozícióira. A valóban megerősödött Szolidaritás pedig egyre szűkebbnek érzi a kerekasztal megállapodásainál kijelölt játékeret. Mondjuk ki nyíltan, a kommunisták alapfélelmei fenyegető marginalizálódásukból, a jelenlegi pártstruktúrák visszafordíthatatlan előregedéséből (a LEMP-tagság átlagéletkora valahol 50 év körül van. „A fiatalok szemében ugyanolyan politikai óslények vagyunk, mint Pilsudski légionáriusai” — mondja M. Bartosik, a KB tagja), és a még mindig nagyobb részt a pártnomenklatúra ellenőrzése alatt álló gazdaság elemeire hullásából származnak. Lengyelországban a pártállam hosszan és csúnyán haldoklik.

A Szolidaritásban nagyon gyorsan elmúlt a választási győzelem könnyű spiccessége. Akkora volt a „szabad sávban” a politikai győzelem, hogy a mozgalom egyszerűen nem térhetett ki valamilyen (társ)felelősség-

vállalás elől. Erre azonban semmiképpen nem volt felkészülve. Programja választási, de ezt megelőzően a nyolcvanas években újra- és újrafogalmazott koncepciója szerint is — nem a kormányzati hatalmat akarták megragadni, hanem erős ellenzék akartak lenni. A demokrácia, a társadalom érdekeinek őrei a kormánnyal szemben. Ez tulajdonképpen egy sajátos negatív hatalommodell kiépítését jelentette. (Mindent meg tud akadályozni, ha akarja. De nem ő kormányoz. A változások primer gerjesztője, az azokért felelősséget vállaló szereplő azonban a kormányzat — amelynek ebben az értelemben „pozitív” hatalma van.) Ebből a szerepfelfogásból nehéz kimozdulni. A negatív hatalom „destruktív” gyakorlatához másmilyen szakismeret kell, bizonyos értelemben a reakció mindig könnyebb az akciónál. Persze a törvényen kívüli ellenzék létviszonyai az előző években nem is kedveztek túlságosan az összefüggő szociopolitikai koncepciók kialakulásának. Emellett, miután a válságért felelősnek „azokat”, a hatalom eddigi struktúráját tartották, taktikai megfontolásból sem igen akarózott a pártállam szanalását magukra venni.

Az új parlamenti lét politikai technikák és a forgalomba kerülő ideák szempontjából — egyébként sokak jóindulatú várakozásainak is megfelelően — baj nélkül ugyan, de nem túl fényesen indult a Szolidaritás számára. Az első két hónap — a szükségszerű szervezeti, bizottságalapítási ügyeken túl — a tanulásra ment el. Ugyanakkor láthatóan nem sikerült megoldani két alapproblémát. A Szolidaritásnak a választásokon bekerült képviselői, szenátorai között voltak ugyan kiváló gondolkodók, közismert értelmiségiek (nem kevesek választási sikere nagy részben eddigi nyilvánosság előtti „szakszerepléseknek”, s nem magának az általuk követett politikának köszönhető), a konkrét szakpolitikák csinálásában, vagy egyáltalán a gyakorlati politikában azonban kifejezetten járatlanok voltak. Ez bizonyos vonatkozásokban a parlamenti munka (valószínűleg ideiglenes) deprofesszionizálásához vezetett. Az amúgy is feszült hangulatú parlamenti üléseken mindez pótlólagos feszültségforrást jelentett. Másrészt a Szolidaritás az elmúlt években saját helyzetét,

történetét, programját igen erősen mitizálta. Az illegalitás körülményei között ezek a politikai mítoszok (a szervezetet a lengyel nép kollektív történeti vértanúságának legújabb stációja) nyilvánvalóan a túlélést és a konfrontációt szolgálták. A mártírmitológia, a világnak a Jó és a Rossz küzdelmeként való megélése alkalmas lehet egy föld alá szorított mozgalom életben tartásához, a politikai harc új fázisában azonban — legalábbis elvben — már koncepciókkal kellett szembebesíteni. Kompromisszumokat kellett kötni. Az ellenfél terveiből a saját érdekeknek megfelelően mindenki számára elfogadható változatokat kellett kialakítani. Mindebben a mártírmítoszok diszfunkcionálisak, ugyanúgy, mint ahogy azok voltak a „társadalom vezető ereje” mítoszok is az elmúlt évtizedekben. Ráadásul a nyár folyamán rohamosan tovább romló gazdasági helyzet, s a kezdődő újabb sztrájkhullám felelevenítette az egy éve ismét előbukkanó rémet: a nagy, anarchikus éhséglázadás képét.

Egyre többen beszélnek a Szolidaritás-aktivisták között a társadalmi bázis fogyó türelméről. Többen attól tartanak, hogy a hatalmi centrum hallgatólagos részévé vált, de a hatalmat igazán nem megragadó ellenzék helyett a tömegek a „valódi”, vagyis az eddigi mitizált szerepmodellnek inkább megfelelő, „engesztelhetetlen” ellenzék fogják támogatni. Ehhez járul, hogy az eddig egymással csak meglehetősen laza kapcsolatban álló, de az illegalitás feltételei között elvi különbségeiket és személyi ambícióikat szükségszerűen nem manifesztáló Szolidaritás-vezetők (a nyilvánosságnak számukra új feltételeivel élve) ezeket is kezdték a napvilágra hozni. Ez — talán demonstratív erővel — újabb, a központ erejét bizonyító akciót is szükségessé tett. Az elmúlt háromnegyed évben a Szolidaritást támogató tömegek hozzászórtak a sikerekhez. Most új sikerre volt szükség. A LEMP is koalíciót akar, de — öröklött jogon, a saját vezetésével. Ehhez csatlakozni — vélik sokan a Szolidaritás vezetői közül — nemcsak súlyos presztízsvesztést, hanem esetleg ennél is rosszabbat: a nehezen megszenvedett imágó felbomlását jelentheti. Ugyanakkor az ország pillanatnyilag legnagyobb politikai ereje nem nézheti lábhoz tett fegyverrel

Lengyelország gazdasági és szociális összeomlását.

A Szolidaritáson belül mindebből következő viták és akciók részleteiből sok elem ismert (Tygodnik Solidarnosc, 1989/14. 10. old.). Augusztus közepétől, úgy tűnik, Walesa teljes személyes tekintélyének bevetésével, számos Szolidaritás-politikus ellenállását feloldva, a LEMP-et először sokkölva, azután megpuhítva, a lehetséges parlamenti manőverek széles körét felhasználva, végül is Szolidaritás-miniszterelnöke van az országnak. A változás drámaisága nyilvánvaló, de a koalíciónak gyakorlatilag minden lényeges erő (kulcstárcák élén a LEMP is) tagja. Ezért rendszerváltozásról beszélni aligha lehet. S hatalmában van — fontos jogkörökkel — a kommunista államelnök. Egyelőre nincs alternatív állam- és szakigazgatási apparátus sem. Az azonban aligha vitatható, hogy a Szolidaritás átlépett egy-fajta Rubicont (még ha nem tudjuk is biztosan, milyent). Ennek a változásnak különösen nagy a szimbolikus értéke, s a lengyel politika hagyományosan (a nemzetközi szo-

kásoknál jobban) szimbólumok szintjén zajlik.

Érdekes módon az új „széles” koalíció a lengyel belpolitikában évtizedek óta elképzelhetetlen hatalomhoz jutott: tulajdonképpen nincs számottevő ellenzéke. A LEMP politizálási stílusát már legalább másfél évtizede szükségképpen meghatározta, hogy hullámokban feljövő, majd visszaeső, de egészében folyamatosan erősödő ellenzék léteivel kellett akcióinál számolnia. A Szolidaritás-centrum és a LEMP-centrum szövetsége ebben az értelemben — egyelőre marginalizált saját ellenzékeiit leszámítva — unikális lehetőség. Ugyanakkor kétségtelenül kérdés, hogyan működhet a koalíció ellensúly nélkül.

Daniel Passent esszéjében a változásokat egy homokórán modellezi. Most minden *hatalom* az óra felső, homokkal teli részében van. (Polityka, 1989/35. 16. old.). Én fontosabbnak tartom a homokóra-hasonlat *politikai időértékét*. Az eddigi állásban a LEMP-szóló homokszemei elfogytak. Megfordítottuk az órát: ismét indul a számlálás.

Nagy Lajos Géza

A kettészakadt társadalom

A lakosság, az értelmiség és saját tagságának képe az MSZMP-ről

1988 végére Magyarországon már nemcsak az értelmiség, de a lakosság egésze, sőt saját tagsága is elidegenedett a MSZMP-től. Az emberek a pártot a pártapparátussal azonosították, s benne látták a társadalmi-gazdasági-politikai haladás legfőbb akadályát. Így összegezhethetnék az alábbiakban ismertetendő empirikus közvélemény-kutatás tanulságait.

A kép, amelyet a valóságról formálunk, valóságunk része. A dolgok olyanok, amilyeneknek tartjuk őket; ítéleteinkben, minősítéseinkben válnak azzá, amik — s magatartásunkban a képpé formált valósághoz viszonyulunk.

A közgondolkodásban társadalmunk kettészakadt; a mindennapok embere azt érzi, hogy egy szűkebb-tágabb hatalmi elit a „köz”-től, a társadalom egészétől elkülönülve működik. Múlt- s jelenbeli politikája, követett értékei s érdekérvényesítési törekvései nem vagy csak alig harmonizálnak azzal, amire a társadalmi akarat irányul. Tevékenysége kritikát, kételyeket vált ki az emberekből, múltjáról ambivalensen vélekednek, jövőjében nem akarnak osztozni.

E néhány sor, egy 1988 végén végzett empirikus kutatás summája. • A felnőtt lakosságot, az MSZMP párttagságát és a pártonkívüli értelmiséget reprezentáló országos mintán lebonyolított közvélemény-kutatás

legfontosabb eredményeire támaszkodik. A vizsgálat célja az volt, hogy leírja a nevezett „nagy társadalmi csoportok” MSZMP-képét (miközben egy átfogó kutatási programba — „A politikai rendszer változásainak hatása az MSZMP belső viszonyaira, vezető szerepének alakulására” — illeszkedik).

E dolgozat három problémakört — a párt legitimitása, reformorientációja és a neki tulajdonított társadalomideál — tárgyal. Távrolról sem azzal az igénnyel, hogy a kérdéseket teljes gazdagságukban kifejtse, de azzal a határozott szándékkal, hogy felfejtse azokat a legfontosabb sajátosságokat, melyek a közgondolkodást az adott problémakörökkel összefüggésben a múlt év végén jellemezték. Pillanatképet adunk, nem vizsgáljuk, hogy miként módosult. A tendenciákat meghosszabbíthatja a képzelet; hogy milyen irányba mozdultak el, elemezze a politika, s kutassa a tudomány.

• A kérdőíves adatfelvételre 1988. november 24. és december 16. között került sor a felnőtt lakosságot, az MSZMP tagságát, illetve a pártonkívüli értelmiséget reprezentáló 1000, 750, illetve 250 fős mintákon. Az adatfelvétel és a gépi adatfeldolgozás a Magyar Közvéleménykutató Intézetben folyt. A cikk — terjedelmi korlátok miatt — csak a legfontosabb eredményeket közli. Az érdeklődő — további információkért — a szerzőhöz fordulhat.

A Kádár-korszak a vélemények tükrében

Az 1956—1988-ig terjedő időszakot s az MSZMP e korszak alatt folytatott politikáját a magyar társadalom ambivalensen ítéli meg. Igaz ez a felnőtt lakosságra, a párt tagságára és az értelmiségre, s általános értelemben igaz ez az elmúlt negyven évre.

Ha a múltat durva korszakolással három szakaszra — az „50-es évek”, „1956 után” és az „utóbbi négy-öt év”-re bontjuk —, s azt vizsgáljuk, hogy az emberek véleménye szerint a párt „jó irányba vezette-e az országot”, negatív összképet kapunk. A követett iránnyal — melyet a lakosság és a párttagság is csak kismértékben tart jónak — a legkevésbé az értelmiségiek elégedettek. A negatív összképen belül az 50-es évek és az utóbbi négy-öt év markánsan negatív megítélésével szemben az 56 utáni periódus felértékelődik. Megítélése azonban ellentmondásos, nagyfokú bizonytalanság jellemzi: a magyar társadalom jelentős többsége — a lakosság 72, a párttagság és az értelmiség 75 százaléka — a Kádár-korszakot a sikerek és a kudarcok időszakaként jellemzi, s az értékelésben jelentkező ambivalencia a korszak reális ellentmondásait tükrözi.

Felmerül a kérdés, hogyan látják az emberek az MSZMP, pontosabban felső vezetőinek, apparátusának, tagságának és magának Kádár Jánosnak a szerepét az elmúlt korszak sikereiben és kudarcaiban. Ahhoz, hogy erről képet kapjunk, viszonyítási pontként a társadalom különböző dimenziók alapján képződő csoportjait — a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket, a kisvállalkozókat, a fiatalokat, az öregeket, a termelési hierarchia csúcsán álló vállalatvezetőket és igazgatókat, valamint a pártönkívülieket — is bevontuk az értékelendőkhöz.

Az összkép — ha a sikerekben és kudarcokban játszott szerepet együttesen vesszük szemügyre — azt mutatja, hogy a magyar társadalom az emberek értékelésében polárisan kettévál a „hatalmi elit”-re és a „társadalom”-ra (lásd 1. tábla). Az előbbi — az apparátus, a felső pártvezetés, a vállalatvezetők — „történelmi összhoadékát”, harmincéves produktumát inkább negatívan, az utóbbiét — munkások, parasztok, fiatalok,

értelmiségiek — inkább pozitívan ítéli meg a magyar társadalom. A pártönkívüliek összességükben inkább a „társadalom”-hoz, a párttagok inkább a „hatalmi elit”-hez tartoznak.

Kádár János megítélése ambivalens. Személyének értékelésében szinte összegződik az MSZMP 56 utáni, s elmúlt 4-5 éves tevékenységének ellentmondásossága. A legtöbbet tett a sikerekért, de döntő szerepe volt a kudarcokban is. Politikája az ország gazdasági életében gyökeres, a belpolitikában már kevésbé alapvető, s a párt belső életében csak kisebb változásokat eredményezett. Szerepének megítélése a párttagság körében a legkedvezőbb, s az értelmiségnél a legkedvezőtlenebb. Hogy pontosan hová tartozik a poláris társadalomképben, nehezen eldönthető. A vélemények alapján mediátornak tűnik, aki önmagában nemcsak a „jót” és „rosszat” egyesítette, hanem aki balanszírozott a felhajtó és visszahúzó erők között.

A kudarcokért, a sikertelenségekért döntően az *apparátus*, s jelentős mértékben a *felső vezetés* hibáztatható. Ezzel a magyar társadalom többsége egyetért, s legfeljebb abban van különbség, hogy a pártbürokráciát és -hierarchiát milyen mértékben marasztalják el.

A Kádár-korszak teljesítményét értékelve a társadalom többsége egyaránt számon tart sikereket és kudarcokat. A sikerek a rendszer, s az adott hatalmi viszonyokat tekintve az MSZMP legitimitását erősítő, a kudarcok azt gyengítő, felhalmozódásuk meghatározóvá válásuk esetén azt megkérdőjelező tényezőkként hatnak. Kérdés, hogy melyik tendenciáról van szó. Az elmúlt évek során végzett kutatások azt mutatják, hogy az utóbbiról. A rendszer fokozatosan felélte legitimációs tőkéjét, bizalmi bázisát, s ez egyaránt megmutatkozott az ideológiai-politikai és a mindennapi fogyasztás általi legitimáció szintjén.

E megállapítást alátámasztandó vegyük sorra a kutatás tényeit:

a) 1988 végén — a májusi pártértekezlet után — a magyar társadalomban általánosan elfogadott vélemény volt, hogy az „emberek” nem bíznak abban, hogy az MSZMP jó irányba vezeti az országot. A lakosság 56, a párttagság 62 és az értelmiség 59 százaléka

1. táblázat

Néhány kiemelt társadalmi csoport és Kádár János szerepe az elmúlt 30 év sikereiben és kudarcaiban — a lakosság, a párttagság és az értelmiség választai alapján* — (az átlagok különbségéből képzett mutató alapján számolt rangsorok)						
	felnőtt lakosság		párttagság		értelmiség	
	rangsor	index	rangsor	index	rangsor	index
munkások	1	+43,0	1—2	+44,0	2	+42,5
parasztok	2	+42,5	1—2	+44,0	1	+44,0
fiatalok	3	+29,5	3	+24,5	4	+29,5
értelmiségiek	4	+24,0	7	+18,5	3	+32,5
kisvállalkozók	5—6	+23,0	8	+17,0	5	+25,0
öregék	5—6	+23,0	6	+19,0	7	+18,0
pártonkívüliek	7	+21,5	5	+21,0	6	+24,0
Kádár János	8	+20,0	4	+24,0	8	+13,0
párttagok	9	+10,5	9	+16,0	9	-2,0
vállalatvezetők, igazgatók	10	-1,0	11	-1,5	10	-7,0
felső pártvezetés	11	-3,5	10	-0,5	11	-15,5
a párt apparátusában dolgozók	12	-14,5	12	-15,5	12	-33,5

* Az adatok azokra vonatkoznak, akik „sikert” és/vagy „kudarcot” vagy „sikert” és „kudarcot” mondtak. Az indexet úgy képeztük, hogy a „siker” és a „kudarc” átlagkülönbségét +100 és -100 közötti intervallumú skálára transzformáltuk.

mondta azt, hogy a bizalom „kis mértékű”, s rendre 15, 8, illetve 22 százaléka azt, hogy megítélése szerint az emberek egyáltalán nem bíznak a pártban.

b) A bizalomvesztés az MSZMP-vel mint kormányzó párttal szemben is megnyilvánult. Ezt mutatja az a néhány kérdés, amelyet a választások legitimitásával összefüggésben tettünk fel. A többség — a lakosság 59, a párttagság 51 és az értelmiség 76 százaléka — egyetértett azzal, hogy „a választásokon az emberek többsége csak azért szavaz a párt politikáját képviselő jelöltekre, mert más jelöltek nem indulhatnak”. S e kijelentést rendre egyötödük, harmaduk, illetve tizedük utasította csak el határozottan. Hasonló volt a vélemények megoszlása a hatalom legitimitását absztraktnan firtató, de a magyarországi gyakorlatra közvetlenül vonatkoztatható kérdés esetében is. A többség — rendre 58, 50, illetve 72 százalék — szerint „csak azok a pártok gyakorolhatják törvényesen a hatalmat, amelyeket az emberek több párt közül választanak ki”. (Az ezzel egyet nem értők aránya 21, 34, illetve

17 százalék.) Ami pedig az MSZMP jövőbeli választási esélyeit illeti, 1988 végén a lakosság és a párttagság erősen megosztott volt. Majdnem azonos arányban mondták azt, hogy „a kommunisták akkor is megkapnák a szavazatok többségét, ha több párt indulna”, mint azt, hogy nem (a lakosság 38, illetve 39, a párttagság 48, illetve 31 százaléka). Az értelmiség többsége (56 százalék) az utóbbi álláspontot képviselte, s negyedük nem kételkedett a párt többségi győzelmében.

A korábbi választások legitimitását, valamint a plurális politikai rendszer és a szocializmus viszonyát érintő kérdésekre adott válaszok, valamint a bemutatott vélemények alapján mindhárom vizsgált csoportban két, tartalmi irányultságát tekintve egymással szembenálló attitűd formálódik. Az egyik, mely az MSZMP, a hatalom törvényességét az egypártrendszer keretein belül elfogadja; a másik, amely a párt, s bármely párt legitimitását a plurális pártrendszerhez köti. A lakosságon belül igen jól elhatárolhatók azok a társadalmi-demográfiai csoportok, amelyek az első, illetve a második attitűdöt képviselték: az el-

2. táblázat

Miben áll jobban Magyarország, ha a Nyugathoz mérjük magunkat? — 1981, 1986 és 1988* (a válaszolók százalékában)					
	Magyarország áll jobban				
	1981 OR	1986 OR	1988 OR	1988 PR	1988 É
a gyermekek megfelelő felnevelésének lehetősége	98	87	42	46	27
a munkához való jog	96	93	80	88	80
a dolgozók érdekeinek védelme	93	89	46	51	34
az egészségügyi ellátás színvonala	90	66	47	45	23
a társadalom erkölcsi színvonala	88	81	50	59	38
a családok kiegyensúlyozott élete	86	73	36	40	24
a kulturált emberi kapcsolatok	82	78	44	44	40
egyenlő esélyek az érvényesülésre	78	69	38	49	29
a véleménynyilvánítás szabadsága	74	67	43	50	29
a pénz értékének állandósága	66	41	6	6	2
a lakáshoz jutás lehetőségei	63	39	16	19	5
szórakozási, pihenési lehetőségek	59	44	27	26	15
a szabadidő mennyisége	58	46	27	26	17
az anyagi jólét	46	29	10	9	1
az árubőség	44	34	18	15	5
az emberek öltözködése	42	33	28	29	18
a lakások szép berendezése	38	31	18	15	7
a külföldi utazások lehetősége	29	27	33	28	14
a házi munka gépesítettsége	22	16	13	7	4

*Az 1981-es, illetve 1986-os vizsgálatok a felnőtt lakosság 1000 fős országos reprezentatív mintáján készültek. Vö.: Hann—Vásárhelyi: Ha a Nyugathoz mérjük magunkat. Kézirat. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1986.

OR = országos reprezentatív, PR = párttag-reprezentatív, É = értelmiség.

múlt évtizedek szisztémáját az iskolázatlan, idős, párttag nők, a megvalósulni látszó gyakorlatot az iskolázott, fővárosi pártonkívüliek.

c) A legitimációs töke csökkenését, fokozatos szétporladását egyértelműen mutatják azok a vizsgálatok, amelyek arra kerestek

választ, hogy az emberek Magyarországon vagy a nyugati országokban látják-e kiteljesedettebbnek a mindennapi élet konkrétumaira és a társadalom egészére vonatkozó értékeket. A tizenkilenc megadott érték közül 1981 és 1986 között tizenháromról kilencre, 1986-ról 1988-ra pedig egyre csök-

kent azoknak az értékeknek a száma, amelyekről a felnőtt lakosság (válaszóinak) többsége úgy gondolta, hogy Magyarország „jobbban áll”, mint a Nyugat (lásd 2. tábla).

A lakosság mindazokon a területeken, melyek a rendszer legitimációját szándékoztak biztosítani, jelentős romlást tapasztalt. A helyzetmegítélés drasztikus negatív irányú elmozdulását markánsan mutatja azon válaszolók arányának csökkenése, akik az egyes területeket tekintve az országot tartották előnyösebb helyzetben lévőnek. 1981 és 1988 között a tizenkilenc értékre átlagosan számolva 33,6 százalékkal csökkent az így vélekedők aránya. A válaszok tükrében a Nyugat fényévnyi távolságra került tőlünk.

A változások tendenciáját nézve látható, hogy a vélemények „nagy fordulata” 1986 és 1988 között ment végbe. A rendszer a Kádár-korszak végére felélte legitimációs bázisát, s ez a társadalom egészének véleményében tükröződik. Jól mutatja ezt a rendszer és az MSZMP irányműködés véleménye is. Igaz, az alapvetőbb kérdésekben — munkához való jog, érdekvédelem, gyermeknevelés, a társadalom erkölcsi színvonala, esély-

egyenlőség, a véleménynyilvánítás szabadsága — a felnőtt lakossághoz képest az országra nézve pozitívabb véleményt fogalmaznak meg, az összképet tekintve nemigen különböznek attól. Miként véleményváltozásuk tendenciája is a társadalom egészében tapasztalattal megegyező.

Az utóbbi évek pártdokumentumai s kiváltképp a párt egyes vezetőinek megnyilatkozásai a párt identitásávarát tükrözték. A kérdés ugyancsak leegyszerűsítve így szól: kit képvisel az MSZMP? — valamely társadalmi osztály, réteg vagy talán az egész társadalom — a nép, a nemzet érdekeit? Kutatásunk azt mutatja, hogy a magyar társadalom kevésbé szenved ebben az identitásávarban: egységesen úgy véli, hogy az MSZMP a hierarchia és az apparátus pártja: a felső pártvezetés, a pártapparátus és a gazdasági-technokrata elit — vállalatvezetők és igazgatók — érdekeit képviseli (lásd 3. tábla). A „kettészakadt társadalom” itt — s mint látni fogjuk, más dimenziók mentén is — ismét megjelenik. A társadalom úgy látja, hogy az a hatalmi elit, melynek az elmúlt 30 év során felhalmozott társadalmi összhozadéka inkább kudarcokból, mint si-

3. táblázat

	Kinek az érdekét képviseli a párt? — a lakosság, a párttagság és az értelmiség véleménye alapján* (átlag alapján számolt rangsorok)					
	felnőtt lakosság		párttagság		értelmiség	
	ranghely	átlag	ranghely	átlag	ranghely	átlag
felső pártvezetés	1	2,89	1	2,81	1	2,91
a párt apparátusában	2	2,81	2	2,73	2	2,84
dolgozók						
vállalatvezetők,	3	2,66	3	2,52	3	2,50
igazgatók						
párttagok	4	2,57	5	2,41	4	2,42
értelmiségiek	5	2,33	6	2,35	7	1,86
munkások	6	2,26	4	2,46	5	2,18
fiatalok	7	2,14	8	2,22	8	1,81
parasztk	8	2,11	7	2,31	6	2,00
öreg	9	2,03	10—11	2,11	11	1,67
kisvállalkozók	10—11	1,97	10—11	2,11	9	1,80
pártonkívüliek	10—11	1,97	9	2,14	10	1,77

* Az adatok azokra vonatkoznak, akik vállalkoztak arra, hogy a „nagyértékben” (3), „kismértékben” (2), „egyáltalán nem” (1) skála segítségével elmondják véleményüket.

kerekből áll, politikáját a saját javára, mintsem a társadalom érdekének érvényesítésére használta fel.

Abban, hogy a két társadalom között hol húzódnak a határok, a magyar társadalomban többé-kevésbé konszenzus van. Többé-kevésbé, mert „a párttagok” besorolása az érdekszférában nem egységes. Miként az alkalmazott többváltozós elemzés kimutatja, a felnőtt lakosság és az értelmiség hezitál: majdnem azonos értékkel sorolják a párttagokat az elithez és a társadalomhoz. A párttagság esetében erről nincs szó: a párttagokat, vagyis saját magukat igen egyértelműen az érdekképviselő szempontjából *diszpreferált* társadalomhoz számítják.

Párt és megújulás

A magyar társadalom reformelkötelezett, s híve a politika demokratizálásának és a párt demokratikus megújulásának. Amikor ezt a mondatot leírjuk, természetesen bennünk is, miként az olvasóban, munkál némi kétely. Ki, illetve kik azok, akik ebben a reform- és demokráciaretorikával elárasztott országban az ellenkezőjét állítanák magukról. Mégis, ha a kérdezettek önminősítését és a társadalom más csoportjainak reformorientáltságáról való véleményeket nézzük, s a nyilvánvaló értékigazodásból származó többletet levonjuk, annyit kimondhatunk, hogy a magyar társadalom változaspárti — megújuló gazdaságot, demokratikus közéletet igenel. Közvetlen és közvetett tapasztalatai alapján feltételezi, hogy a társadalom meghatározó rétegei és csoportjai az általa

mellett vannak. A hatalmon lévő elitről azonban más képet formál. Kevesebb készséget, a társadalom átalakításának gondolatával való mérsékeltbb azonosulást tulajdonít neki.

Azt vizsgálva, hogy az emberek a társadalom különböző, már említett csoportjait miként minősítik, ha a gazdasági élet, a belpolitika és a párt belső életének megváltoztatásáról van szó, azt is megkérdeztük: hol helyezik el saját magukat egy olyan skálán, melyet a „gyökeres változás”, illetve a „nem szükséges változás” polaritása feszít ki. Miként a 4. táblán látható, a kérdezettek mindhárom területen lényeges változásokat tartanak szükségesnek. A gazdaság szférájában gyökeresebbeket, mint a politikában, s a párttagok a párt belső életének demokratizálását majdan olyan mértékben tartják fontosnak, mint a gazdaság megreformálását. Az is látható, hogy a legradikálisabb változásokat az értelmiségiek igényelték, s e tekintetben a párttagság — önbesorolása alapján — közöttük és a lakosság egésze között helyezkedett el.

Az egyes társadalmi rétegeknek tulajdonított reformkészséget három területen vizsgáltuk: a gazdaság, a (bel)politika és a párt belső élete. Mindegyik esetében a korábban már jelzett szindróma körvonalazódik: a közgondolkodásban határozott kontúrokkal polarizálódik a magyar társadalom. Az egyik oldalon a hierarchia csúcsán álló hatalmi elit, a másikon a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket, a kisvállalkozókat, a pártonkívülieket és az öregeket és fiatalokat egyaránt átfogó társadalom. Az

4. táblázat

Mennyire tartja szükségesnek a gazdasági élet gyökeres megváltoztatását, a belpolitikai élet és a párt belső életének demokratizálását — önbesorolás (átlagok alapján)			
	felnőtt lakosság	párttagság	értelmiség
gazdasági élet	4,38	4,60	4,73
belpolitika	4,19	4,36	4,50
párt*	—	4,50	4,00

* A lakossági mintán a párt belső életére vonatkozó kérdést nem tettük fel.

5. táblázat

Néhány kiemelt társadalmi csoport megítélése aszerint, hogy mennyiben tartják szükségesnek a gazdasági élet gyökeres megváltoztatását, reformját — a lakosság, a párttagság és az értelmiség válasza alapján* (átlag alapján számolt rangsorok)						
	felnőtt lakosság		párttagság		értelmiség	
	rangsor	átlag	rangsor	átlag	rangsor	átlag
értelmiségiek	1	4,55	1—2	4,62	1	4,81
fiatalok	2	4,53	1—2	4,62	2	4,76
munkások	3	4,41	3	4,42	5	4,35
pártonkívüliek	4	4,22	6	4,24	4	4,39
kisvállalkozók	5	4,19	7	4,16	3	4,40
parasztok	6	4,17	8—9	4,13	6	4,06
felső pártvezetés	7	4,13	5	4,35	9	3,77
párttagok	8	4,09	4	4,36	7	3,84
vállalatvezetők, igazgatók	9	4,08	8—9	4,13	10	3,70
a párt apparátusában dolgozók	10	3,88	10	3,91	11	3,22
öregesek	11	3,62	11	3,64	8	3,80
a kérdezett		4,38		4,60		4,73

* Az adatok a válaszolókra vonatkoznak; a skála öttől („gyökeres változások”) egyig („nem szükséges”) tart.

utóbbiaknak határozott megújítási készséget, az előbbieknél relatív konzervatívizmust tulajdonítanak az emberek.

Annak megítélésében, hogy az egyes társadalmi rétegek és csoportok „mennyiben tartják szükségesnek a gazdasági élet gyökeres megváltoztatását, reformját”, a lakosság és az értelmiség között konszenzus van (lásd 5. tábla). Az értékelések alapján kialakított rangsorok csekély eltéréssel azonosak; természetesen azt is látni kell, hogy a két minta válaszolóinak véleménye között különbségek is vannak. Az értelmiség önmagát, a fiatalokat, a kisvállalkozókat, a pártonkívülieket és az öregeket, a felnőtt lakosság pedig a felső pártvezetést, az apparátust, a vállalatvezetőket és a párttagokat értékeli magasabbra a skálán. A párttagság nemcsak ab-

ban tér el mindkét minta válaszolótól, hogy saját csoportjának — a párttagoknak — nagyobb reformkészséget tulajdonít, hanem abban is, hogy a „társadalmi átlagnál” magasabbra értékeli a felső pártvezetést is.

Azt, hogy a közgondolkodásban a „két társadalom” elválik egymástól, az alkalmazott többváltozós elemzés határozottan kimutatja.

— *A lakosság véleménye* alapján két nagy csoport határolódik el egymástól: a társadalom többségét tömörítő, nagyobb reformorientáltsággal jellemzett — parasztokat, munkásokat, fiatalokat, értelmiségieket, pártonkívülieket, öregeket és kisvállalkozókat átfogó — „társadalom”, és az apparátusból, a felső pártvezetésből, a párttagokból és a vállalatvezetőkből álló, a gazdaság

gyökeres megváltoztatását az emberek véleménye szerint kevésbé akaró „hatalmi elit”. Míg az előbbieket a magasabb iskolázottságú és fővárosi lakosok, az utóbbiakat az iskolázatlanabb, községi, párttag, nők értékelik magasabbra a reformkészség skáláján.

— *A párttagság véleménye* alapján a társadalom három csoportra bomlik: markánsan elkülönül a hatalmi elit és a gazdasági reformok elvi és gyakorlati szorgalmazóit — a kisvállalkozókat, fiatalokat és értelmiségieket — tömörítő csoport; nevezük őket radikális reformereknek. A harmadikba a munkások, parasztok, öregek, párttagok és pártönkívüliek kerülnek; a tradicionális termelői rétegek, a „köznép”, akiknek reformkészségét a párttagság iskolázatlanabb rétegei magasabbra értékelik, mint a párttagság bármely más csoportja. Ami az elitet illeti, megítélése kedvezőbb az iskolázatlan, községi nők körében, a radikális reformerek csoportjának pedig az iskolázottabb fővárosi párttagok tulajdonítanak az átlagosnál nagyobb reformelkötelezettséget.

— *Az értelmiségiek válaszai* a fentiekhez hasonló módon szerveződnek; a különbség annyi, hogy a párttagok a hatalmi elitben, a pártönkívüliek pedig a radikális reformerek csoportjában jelennek meg.

Azt vizsgálva, hogy milyen kép körvonalazódik a közgondolkodásban, ha az emberek az egyes kiemelt csoportokat aszerint minősítik, hogy azok mennyiben tartják szükségesnek a belpolitikai élet gyökeres megváltoztatását, demokratizálását, hasonló tendenciák figyelhetők meg. Ugyanakkor említésre méltó különbség is tapasztalható, mely elsősorban abban mutatkozik, hogy az egyes csoportok a radikális megváltoztatás-megőrzés skáláján mindhárom minta válaszolóitól alacsonyabb értékeket kapnak, mint a gazdasági élet megreformálása esetében. Az összkép tehát valamelyest kedvezőtlenebb; az emberek úgy gondolják, hogy a magyar társadalom egyes csoportjai kevésbé hívei a politikai élet demokratizálásának, mint a gazdaság reformjának.

Az egyes rétegeknek tulajdonított „demokratizálási készség” mentén is polarizálódik a társadalom. Az ismert kép köszön vissza: hatalmi elit kontra „társadalom”. Mindhárom minta esetében hasonló módon

szerveződnek a vélemények, s a hatalmi elitbe, illetve „a társadalomba” lényegében ugyanazok a rétegek kerülnek. Az előbbibe a politikai és gazdasági hatalom képviselői, valamint a párttagok, az utóbbiba az összes többi réteg. Az „alul lévőeknek” a felnőtt lakosságon belül a budapestiek, s a párttagok közül az iskolázottabb fővárosiak, a „felül lévőeknek” a lakosság iskolázatlanabb, falun élő, párttag nő válaszolói és a párttagság iskolázatlanabb, idősebb nő képviselői tulajdonítanak nagyobb demokratikus hajlandóságot.

A párttag és az értelmiségi minta tagjait arra is felkértük, hogy az egyes rétegeket aszerint is minősítsék, hogy azok mennyiben tartják szükségesnek a párt belső életének gyökeres megváltoztatását, demokratizálását.

Az értékelések alapján kialakított rangsorok markánsan eltérnek egymástól, ami különösen négy réteg — a felső pártvezetés, a párttagok, a pártönkívüliek és a kisvállalkozók — minősítésekor figyelhető meg. Az előbbi kettőt a párttagság, az utóbbi kettőt pedig az értelmiség helyezi magasabbra. Jóllehet a pártapparátus mindkét minta esetében közel azonos helyet foglal el (párttagságnál kilencedik, értelmiségnél tizenegyedik), megítélésében lényeges különbségek tapasztalhatók. Az értelmiségiek válaszaiból kitűnik, hogy a pártbürokráciát egyenesen a megújítások fékezőjének, ellenzőjének tartják, s a legkevésbé sem gondolják róla, hogy a párt belső életének demokratizálására törekedne. E csoport összképe itt teljesedik ki: a társadalmi-gazdasági-politikai megújulás legfőbb akadályozóját benne látják az emberek. „Kitüntetett szerepe” relatív, hiszen itt is, mint az eddig vizsgált két szféra esetében, szervesen beilleszkedik a radikális átalakulásokat az emberek véleménye szerint kevésbé szorgalmazó hatalmi elitbe.

Összegezve megállapítható, hogy a magyar társadalom híve a társadalmi-gazdasági átalakulásnak. Úgy véli, hogy a társadalom különböző rétegeit határozott reformkészség jellemzi a gazdasági élet szférájában, és a társadalom többsége a politikai élet és a párt belső életének demokratizálását is szükségesnek tartja. Ugyanakkor különbséget, az értelmiség pedig éles szakadékot lát a társadalmi hierarchia csúcán lévő politi-

kai-gazdasági hatalmi elit és a társadalom között. Bár a párttagság is észleli az ország megosztottságát, a „két társadalom” között szűkebb határokat húz. Ez elsősorban abból adódik, hogy a hatalmi elitnek összességében nagyobb megújítási szándékot, a reformok és a demokrácia iránt nagyobb nyitottságot tulajdonít, mint a társadalom többi rétege.

Az ideális társadalom és amit a párt akar

Egy társadalmi rendszer, egy hatalmon lévő politikai párt társadalmi elfogadottsága jól mérhető azon, hogy alapvető célkitűzései mennyiben harmonizálnak a társadalom által preferált értékekkel. Miként kimutattuk, a magyar társadalom elégedetlen a rendszer negyvenéves teljesítményével, s a mindennapi élet olajozott működése szempontjából alapvető értékek relatív vagy abszolút korlátozottságát észleli. Csökkenőben vagy megszűnőben van az MSZMP legitimációs bázisa, s a társadalom különböző rétegei — maga a párttagság is — a pártot egy tőlük elkülönülő, önálló és önmagáért való — a maga érdekeit képviselő —, a társadalom felett álló hatalmi koncentrációnak tartják.

Kérdés, hogy az emberek véleményében megfogalmazódó ideális társadalomkép és az általuk a pártnak tulajdonított ideál között az azonosság vagy a különbség dominál. Mielőtt ezt megválaszolnánk, tekintsük át — ha vázlatosan is — a kettő legfőbb jellegzetességeit. Megállapításaink két kérdés elemzésén alapulnak. Az első az iránt érdeklődött, hogy az emberek a felsorolt huszonnégy — a mindennapi életre, a gazdaságra, a politikára vonatkozó — érték közül melyikre mondják azt, hogy annak „a leginkább”, illetve a „legkevésbé kellene megvalósulnia ahhoz”, hogy „az ország olyan legyen, amilyenek ön szeretné”. A második így fogalmazott: „melyek ma a párt legfontosabb célkitűzései . . . s melyek ma a legkevésbé fontosak a párt számára”.

Az ideális társadalom a közgondolkodásban a gazdasági-szociális stabilitást, az emberi-állampolgári jogokat biztosító jóléti társadalom képében körvonalazódik. Így van ez a felnőtt lakosság, a párttagság és az

értelmiség esetében egyaránt. Ez a társadalomkép az elmúlt negyven év konkrét társadalmi gyakorlatában és az ideológiában tételezett társadalomképpel szemben áll. Azok a meghatározottságok, melyek a rendszer specifikumát adták, az értékelési sorrendek végére kerültek. Jóllehet az egyes vizsgált csoportok eltérő mértékben utasítják el ezeket, az összkép azt sugallja, hogy megítélésükben nagyfokú konszenzus van a magyar társadalomban. A központosított tervezdálkodást, az egypártrendszert, az egész mezőgazdaság kollektivizálását, a munkásosztály diktatúráját, s minden gyár és üzem állami tulajdonát egységesen a huszonnégy összetevő rangsorának végére helyezik.

Az egyes tényezők értékelése alapján kialakított lakossági, párttagsági és értelmiségi sorrend — miként a 6. tábla mutatja — nagymértékű hasonlóságot mutat. (A kiszámított rangkorrelációk együtthatók ezt egyértelműen jelzik.) Az első tíz helyre magas választási aránnyal lényegében ugyanazok az értékek kerültek. Azt is látni kell azonban, hogy a párttagság és az értelmiség az ideális társadalom politikai berendezkedését, valamint megújuló gazdasági struktúráját minősítő értékeket — demokrácia, reform, konkuráló vállalatok — előbbre helyezi, magasabbra értékeli, mint az összlakosság egésze. Általános tendencia, hogy a lakosságon belül nagyobb fontosságot kapnak a szociális-szociálpolitikai, míg a párttagság, s kiváltképp az értelmiség körében a politikai mozzanatok. Az előbbieknél a politikum a keret; az utóbbiaknál az a feltételrendszer, mely a jóléti társadalom kialakítását biztosítja.

Az összkép markáns hasonlósága tehát feltöredezik. Ezt tapasztaljuk akkor is, ha az egyes értékeket aszerint nézzük, hogy a társadalom egyes csoportjai milyen arányban mondják róluk, hogy a leginkább, illetve a legkevésbé kellene megvalósulniuk. A legjellegzetesebb különbségeket azoknak a tényezőknél a megítélésében láthatjuk, melyek 1988 végén a politikai viták centrumában álltak. Így az egypárt- kontra többpártrendszer, a gyülekezési szabadság, a munkásosztály diktatúrája, az állami tulajdon és a tervezdálkodás. Az „új” értékeket a leghatározottabban az értelmiség képvisel-

6. táblázat

Milyen lenne az ideális társadalom — a lakosság, a párttagság és az értelmiség szerint (átlagok alapján)						
	felölt lakosság		párttagság		értelmiség	
	rangsor	átlag	rangsor	átlag	rangsor	átlag
a teljesítménynek megfelelő jövedelem	1	2,91	1	2,92	1	2,92
az emberi jogok érvényesülése	2	2,84	5	2,82	3	2,87
munkalehetőség minden ember számára	3	2,81	10	2,70	12	2,60
a szegénység megszűnése	4—5	2,79	11	2,68	10	2,71
a folyamatos és állandó gazdasági növekedés	4—5	2,79	4	2,83	4—5	2,82
társadalmi igazságosság	6—7	2,78	3	2,84	4—5	2,82
inflációmentes gazdaság	6—7	2,78	6	2,77	7	2,77
demokrácia	8	2,75	2	2,87	2	2,89
egyenlő esély a felemelkedéshez	9	2,71	7—8	2,73	9	2,72
ingyenes orvosi ellátás	10	2,70	12	2,63	15	2,47
folyamatos megújulás reformok útján	11	2,61	7—8	2,73	8	2,75
egymással versenyző, önállóan gazdálkodó vállalatok	12	2,57	9	2,71	6	2,81
vállásszabadság	13	2,52	14	2,39	13	2,59
az állami és pártfeladatok szétválasztása	14	2,36	13	2,51	11	2,66
egyesületi és gyűlekezési szabadság	15	2,33	15	2,34	14	2,58
erős kezű hatalom	16	2,31	16	2,27	18	1,97
osztály nélküli társadalom	17	2,10	19	2,08	19	1,85
az egyéni érdek alárendelése a közérdeknek	18—19	2,04	17	2,18	17	2,02
többpártrendszer	18—19	2,04	20	1,90	16	2,52
központosított tervgazdálkodás	20	2,02	24	1,74	20	1,54

a 6. táblázat folytatása

	felnőtt lakosság		párttagság		értelmiség	
	rangsor	átlag	rangsor	átlag	rangsor	átlag
egypártrendszer	21	1,93	18	2,09	21—22	1,49
az egész mező- gazdaság kollektívizálása	22	1,90	22—23	1,79	21—22	1,49
a munkásosztály diktatúrája	23—24	1,88	22—23	1,79	24	1,43
minden gyár és üzem állami tulajdon	23—24	1,88	21	1,80	23	1,48

te, s polárisan szembeállította a hagyományos szocializmusmodell paradigmáival.

De a fentieket erősíti meg az is, hogy a vélemények szerveződése alapján a lakosság és a párttagság esetében négy-négy attitűd különül el.

A lakosságnál az első a jóléti társadalomhoz kötődik; képviselői a fiatalok, az iskolázottabbak, a fővárosiak és a párttagok köréből kerülnek ki. A második kifejezetten *szociálpolitikai orientációjú*, s az iskolázatlanabb rétegek gondolkodását jellemzi a leginkább. A harmadik a *hagyományos-ortodox szocializmus*kép legtöbb értékét fogja egybe, s az iskolázatlan községi nők körében a legelterjedtebb. A negyedik a *demokratikus megújulás*, a *liberális társadalomfelfogás* alapértékeit tartalmazza, melyet a leginkább az iskolázott, fővárosi, idősebb pártonkívüliek képviselnek. A *párttagságnál*, hasonlóan, mint a lakosság esetében, markánsan megjelenik az ortodox attitűd, kiváltképp az iskolázatlanabbak körében. A szociálpolitikai orientáció is kimutatható — képviselői az iskolázatlan idősebb párttagok között vannak többségben. A liberális felfogást, miként a lakosság körében, az iskolázott budapesti párttag férfiak képviselik. S negyedikként egy *technokratáreform*er attitűd körvonalazódik, mely a fiatal párttagok között talál a leginkább követőkre.

A pártnak tulajdonított társadalomkép legfőbb meghatározottsága, hogy egyrészt erőteljesen politizált, másrészt ambivalens. A rangsorokban előbbre kerülnek a társadalmi együttélés politikai vagy politikai értéként tételezett mozzanatai (a demokrácia, a reformok, de az egypártrendszer, az

erős kezű hatalom is); hátrább a mindennapi élet anyagi feltételeit biztosító gazdasági és szociálpolitikai garanciák. Miként hátrább sorolódnak a civil társadalom értékei — a gyülekezési jog, a vallásszabadság és a többpártrendszer is.

Visszatérve alapkérdésünkre, az elmondottak és az itt nem részletezett elemzések alapján úgy válaszolható meg, hogy a közgondolkodásban körvonalazódó ideális társadalom képe és az MSZMP-nek tulajdonított társadalomideál között számos tekintetben ellentét feszül. Az emberek véleménye szerint az MSZMP mást képvisel, mint amire a társadalmi akarat irányul. S ha ugyanazok is a törekvései, ezek kevésbé határozottak, kevésbé egyértelműek, mint ahogy a társadalom elképzeléseiben megfogalmazódnak.

A két társadalomkép a párttagság körében mutatta a legnagyobb hasonlóságot. Ez azonban relatív; akkor igaz, ha a másik két csoporttal — a lakossággal és az értelmiséggel — vetjük össze. Ezt támasztja alá az is, hogy kilenc tényező esetében számottevő különbséget tapasztalhatunk az értékelésben. A párttagság, amikor saját társadalomideáljáról beszél, a szociálpolitikai mozzanatok (ingyenes orvosi ellátás, szegénység felszámolása), a társadalmi igazságosság értékét és az ezzel szorosan összefüggő esélyegyenlőséget s a teljesítmények értékarányos díjazását nagyobb arányban (19—26 százalékkal) említi, mint amikor az MSZMP célkitűzéseit értékeli. Ezzel szemben úgy véli,

hogy a párt kevésbé utasítja az osztálydiktatúra, a tervezdalkodás elvét, és gyakorlatát, s sokkal határozottabban szembeszáll a vallásszabadság és a többpártrendszer gondolatával, mint a párttagság.

Az ország felnőtt lakossága nagyobb distanciát észlelt saját elképzelései és a párt törekvései között, mint a párttagság. A minősített huszonnégy tényező között tíz olyan van, amelyet a lakosság több mint egynegyede másként értelt, amikor saját társadalomideáljáról, mint amikor a párt céljairól beszélt. A tényezők egy része ugyanaz, mint a párttagságnál, azzal a különbséggel, hogy az eltérések mértéke nagyobb. A szociálpolitikai értékek esetében (ingyenes orvosi ellátás, szegénység felszámolása) 30-30 százalék, a társadalmi igazságosságnál 26 százalék, az esélyegyenlőségnél 32 százalék; s mindent egybevetve a legnagyobb a teljesítményeknek megfelelő jövedelemnél — 47 százalék. Emellett, s a különbséget igazán ez jelzi, a lakosság nagyobb fontosságot tulajdonít az emberi-állampolgári jogokat képviselő értékeknek, mint feltételezése szerint a párt. Az emberi jogok érvényesítését 83, a vallásszabadságot 62, a többpártrendszert 36 százalékuk említi a leginkább megvalósítandó értékek sorában, amikor az ideális társadalmi berendezkedés potenciális összetevőiről gondolkodik, s ugyanezeket az értékeket rendre 55, 45, illetve 10 százalékuk, amikor a pártnak tulajdonított célokról beszél. Jóllehet a demokrácia esetében a különbség kisebb — 18 százalék —, de a jelzett tendenciát erősíti: a lakosság 76 százaléka az eszményi társadalom elengedhetetlen feltételének tartja, de csak 58 százaléka gondolja úgy, hogy ez a párt törekvéseiben is hasonló fontosságot kap.

Bár a különbségek kisebbek az elutasított, a „legkevésbé lényegesnek” tartott értékek esetében, mégis említést érdemelnek, mert a jelzett irányba mutatnak. A lakosság 36 százaléka az egypártrendszert, 34 százaléka a munkásosztály diktatúráját és 29 százaléka a tervezdalkodást egyértelműen ebbe a kategóriába sorolja, s hasonló álláspontot csak 11, 20, illetve 16 százaléka tulajdonít a pártnak.

Az értelmiség más társadalomban gondolkodik, más társadalmi-politikai berendez-

kedést akar, mint véleménye szerint a párt. (Ez kifejeződik a rangkorrelációs értékben is: 0,6378.) Különösen nagy a távolság az egypártrendszer és az „erős kezű hatalom”, valamint a reformok és természetesen a többpártrendszer megítélésében. Az előbbieket a pártnak tulajdonított célkitűzések rangsorában, az utóbbiak az értelmiség ideális társadalomképében kerülnek előbbre.

Ennél többet mond, ha a két társadalmi paradigmát aszerint hasonlítjuk össze, hogy az egyes tényezőket milyen mértékben tartja az értelmiség a leginkább, illetve a legkevésbé szükségesnek a maga által felvázolt, illetve a pártnak tulajdonított társadalomban. A két kép ott válik el egymástól a legmarkánsabban, ahol az állampolgári-politikai jogokról, a rendszer politikai minőségéről van szó. Az értelmiség úgy véli, hogy a párt nála kevésbé akarja a plurális politikai rendszert, s ami ezzel egybevág, a demokráciát és az egyesülési és gyülekezési szabadságot. Kevésbé törekszik az emberi jogok érvényesítésére, a vallásszabadság megteremtésére, miként az állami és pártfeladatok szétválasztása — a pártállam megszüntetése is — kevésbé realizálódik politikájában, miként az értelmiség igényelné. De jelentős különbségeket észlel az értelmiség a gazdaság megreformálása és a szociálpolitika területén is. Úgy véli: a párt kevésbé szorgalmazza e területeken a gyökeres változásokat, s egészében a társadalmi igazságosság megteremtését sem tartja olyan fontosnak, miként az értelmiség.

Az értelmiség társadalomideálja a demokratikus, állampolgári és politikai jogokat érvényesítő, reformokban megújuló, a szociális problémákat kezelni és megoldani tudó társadalmat körvonalazza. Hasonló szándékot és törekvést e társadalmi réteg kevésbé tapasztal és tételez fel a párt részéről, úgy véli, az MSZMP még mindig erősen kötődik a hagyományos szocializmusképi értékeihez.

Az elmondottak alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar társadalom vizsgálatba bevont nagy csoportjai — s különösen áll ez az értelmiségre — a társadalmi-politikai viszonyok, az emberi életfeltételek radikálisabb megváltoztatását, gyökeresebb átalakítását igénylik, mint feltéte-

lezésük szerint az MSZMP. Az emberek gondolkodásában a társadalmi ideálokat tekintve is elkülönül a „két társadalom”. A „hatalmi elit” a status quo fenntartását, módosítását, a „társadalom” annak alapve-

tő megváltoztatását akarja. Mindez megerősíti a korábban leírtakat is: a párt legitimációs válságban van, a társadalom más utat választana, mint amilyenben — megítélése szerint — a párt 1988 végén járt.

 By the end of 1988 not only intellectuals but the whole population and even its own members have become alienated from the Hungarian Socialist Workers' Party. People identified the party apparatus with the party itself, seeing in it the main obstacle of socio-economic and political progress. These conclusions were drawn from the findings of an empiric opinion poll presented in the above article.

Szigorú ellenőrzés alá vonják Hollandiában a sajtót. Minden kiadónak évente egyszer nyilvánosan tájékoztatást kell adnia pénzügyi helyzetéről. Ha bármely vállalatnál részvényeinek aránya meghaladja a 20 százalékot, ezt be kell jelentenie az illetékes felügyelőbizottságnak. Ugyanennek a bizottságnak az engedélye nélkül szükséges fűzők esetén. Ha valamelyik vállalat nem szerepel a bizottság céglistáján, az anyagi támogatást sem kap, s e bizottság tudta nélkül foganatosított jogi aktusok is érvénytelenek. Bizonyos esetekben ez a szerv még a publikálás jogát is megvonhatja a szabálytalankodó kiadóktól. (*De Journalist*)

Újabb halasztást jelentett be Robert Maxwell a *The European*, a nyugat-európai országok közös napilapjának beindítását illetően. Eredetileg idén tavasszal akarták megjelentetni, de többszöri időpont-módosítás után most úgy néz ki, hogy 1990-re várható, s csak hetilapként. (*IOJ Newsletter*)

Újabb nyugatnémet cég hatolt be az osztrák sajtópiacra: Georg Holtzbrinck megvásárolta a Wiener Option Verlage részvényeinek ötven százalékát. Az osztrákok nem bántódnak túlságosan a német terjeszkedés miatt, hiszen arra számítanak, hogy így igénybe vehetik a partner tudósítónálzatát és újabb hirdetőket is szerezhetnek. A közelmúltban egyébként a Westdeutsche Allgemeine Zeitung és a Springer is bekebelezett néhány osztrák újságot. (*Journalist*)

Nem mindennapi házasság kötött két amerikai partner között: az egyik a Time Inc., amely a sajtó, a televízió és a könyvkiadás terén érdekelt, a másik a Warner Communications Inc., amely a hanglemez- és filmgyártás területén tevékenykedik. A frigy egyébként csak fokozatosan, két év alatt teljedik be. Az új vállalat, a Time Warner Inc. a világ legnagyobb ilyen jellegű egyesülése lesz, megelőzve a nyugatnémet Bertelsmann és az ausztrál Rupert Murdoch vállalatbirodalmát. (*Le Monde*)

Óriási előnyökkel járna, ha a teleföntársaságok is áttérnének a száloptika alkalmazására — jelentette ki Robert Pepper vezető amerikai szakember. (Valószínűleg ez csak úgy vihető keresztül, ha a teleföntársaságok videoprogramok közvetítésére is vállalkoznak.) Ebben az esetben a száloptikai kábelek ára a mostani rézvezetők árára esne két-öt éven belül. Ez hatalmas előrelépést jelentene az egységesített digitális hálózat (ISDN) bevezetése szempontjából. (*Telecommunications Update*)

Segítségre szorul a monte-carlói rádió: az utóbbi évtizedben hallgatottsága a felére csökkent a dél-franciaországi lakosság körében (12-ről 6 százalékra). Herve Bourges igazgató előterjesztett egy hároméves fejlesztési tervet, amelyet elsősorban a magánadókkal való együttműködésre akar alapozni. (Ő maga is 35 százalékban részesedik a Radio Nostalgie részvényeiből. (*Le Monde*))

Lázár Guy

Mindig van valami

Közvélemény-kutatások a nemzetközi helyzet alakulásáról

A hetvenes évek elején a közvélemény úgy érzekelte, hogy megnőtt a háborús veszély, és ezt az érzést nem ellensúlyozta igazán az, hogy Magyarország és a nyugati országok között tovább javultak a kapcsolatok. Az elmúlt négy évben a Szovjetunió és az Egyesült Államok látványos közeledése csökkentette a világháborús félelmet, és nagy reményeket ébresztett a leszerelést illetően. Ezt az érzületet viszont egyre jobban beárnyékolja a magyar—román viszony megromlása.●

Konfliktusok . . .

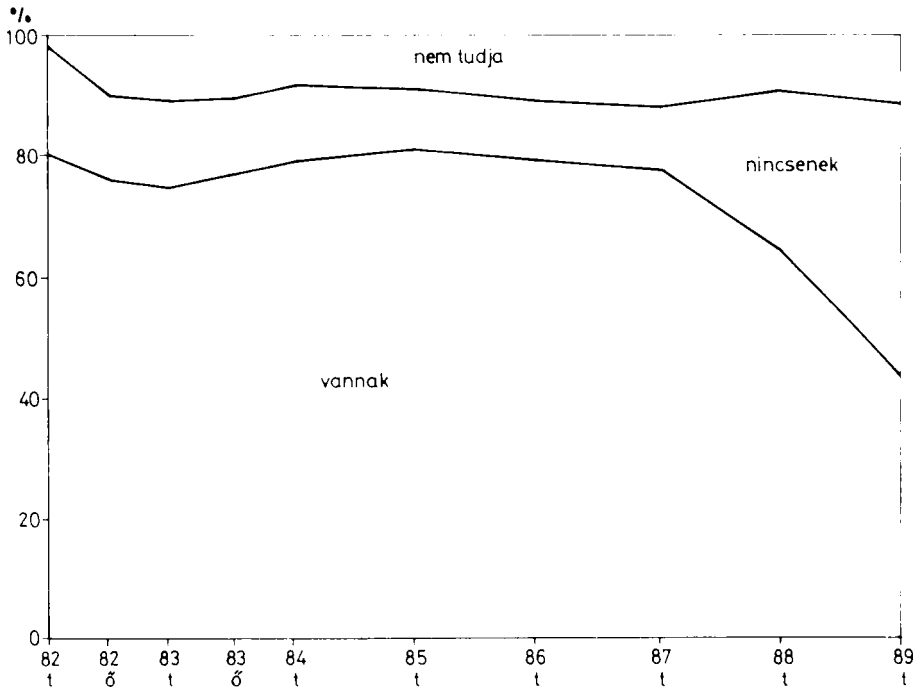
1978-ban a külpolitika iránt érdeklődő lakosság 58 százaléka mondta azt, hogy *a világon vannak olyan konfliktusok, összeüt-közések, amelyek a világbékét veszélyeztetik.* Az 1979-es és az 1980-as felmérések során a megkérdezetteknek már a 77—87 százaléka válaszolt így, de ők még elsősorban helyi konfliktusokat említettek: 79-ben a kínai—vietnami háborút, 80-ban pedig az afganisztáni és az iráni eseményeket, valamint a távol- és a közel-keleti helyzetet.

1982 és 1987 között a megkérdezettek ugyanilyen nagy, 78—81 százalékos arányban beszéltek a világbékét veszélyeztető konfliktusokról, de most már elsősorban a kelet—nyugati viszonyra, illetve a nyugati országok magatartására hivatkoztak. Például 1983 őszén 53 százaléuk vezette vissza a világháborús veszélyt a fegyverkezési haj-

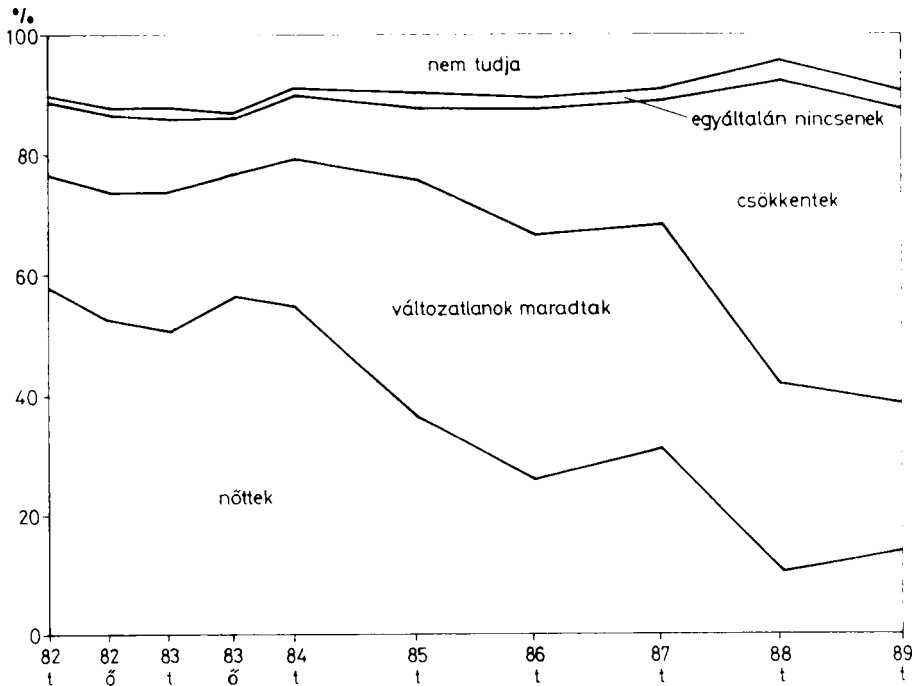
szára és a két világhatalom, a két szövetségi rendszer szembenállására, 29 százaléuk a NATO, a nyugati országok magatartására és 17 százaléuk az amerikaiak viselkedésére.

Az elmúlt két évben viszont csökkent azoknak a válaszadóknak az aránya, akik a világbékét veszélyeztető konfliktusokról beszéltek: 1988-ban 65 százaléuk tartozott ebbe a csoportba, 1989-ben pedig 54 százaléuk. Ennél is nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy ezek az emberek már ismét a helyi konfliktusokban látták a legfőbb veszélyforrást: 1989-ben 22 százaléuk említette az afganisztáni polgárháborút, 21-21 százaléuk a közel-keleti és a romániai (!) helyzetet, és 17 százaléuk az irak—iráni háborút. Ugyanakkor csak 24 százaléuk utalt a kelet—nyugati viszonyra, 2 százaléuk az amerikaiak magatartására és 1 százaléuk a nyugati országok viselkedésére.

- Az 1977 nyarán, 1980 tavaszán, 1982 és 1983 tavaszán és őszén, valamint 1984, 1985, 1986, 1987, 1988 és 1989 tavaszán végzett vizsgálatok a felnőtt magyar lakosságot reprezentáló ezerfős mintákon készültek. 1978 telén a külpolitikai kérdések iránt érdeklődő lakosság véleményét kérdeztük (N=257), 1979 és 1980 telén a budapesti lakosságot (N=100, illetve 200), 1980 tavaszán pedig a budapestiekét, a győriekét és a szegediekét (N=594). A vizsgálatok legnagyobb részét Dobossy Imrével végeztem.

Vannak-e olyan konfliktusok, amelyek a világbékét veszélyeztetik?

Az elmúlt években egy újabb világháború kitörésének az esélyei ...

1989-ben a helyi konfliktusokat az egyetem, főiskolát végzetek hozták a legtöbbször szóba, a két vilárendszer szembenállását pedig az általános iskolát végzettek. A diplomások 53 százaléka beszélt a Közel-Keletről, 37 százaléuk Afganisztánról, 34 százaléuk Irakról és Iránról, 27 százaléuk Romániáról és 7 százaléuk a kelet—nyugati viszonyról.

Azt, hogy az emberek mennyire ítélték veszélyesnek a két világhatalom, a két szövetségi rendszer szembenállását, két további tényező is befolyásolta. Egyrészt az, hogy a szembenálló felek „szóba álltak-e”, „beszéltek-e”, tárgyaltak-e egymással („mert addig nem lehet nagyobb baj”). Másrészt pedig az, hogy a tárgyaló felek „veszekedtek-e”, propagandaháborút folytattak-e egymással, vagy a nyilvánosság kizárásával próbáltak egyezségre jutni.

1979 nyarán, a második SALT-egyezmény megkötése után a budapesti lakosságnak csak a 17 százaléka látta úgy, hogy az előző években nőttek egy újabb világháború kitörésének az esélyei. 1982 tavaszán, vagyis két évvel az afganisztáni események és a SALT-egyezmény ratifikálásának az elmaradása után az egész magyar lakosságnak az 58 százaléka vélekedett így, a budapestinek pedig a 67 százaléka. 1983 tavaszára, az eurorakéta-tárgyalások megindulásának az idejére valamelyest csökkent a háborús veszély növekedését észlelők aránya (51 százalékra), de ősszel, a tárgyalásokat kísérő propagandaháború csúcspontján ismét megközelítette a korábbi maximumot (57 százalék).

1985 tavaszára, az újabb, de immár titkos tárgyalások megindulása után jelentősen csökkent az újabb világháború kitörésétől tartó emberek aránya (37 százalékra). 1986 tavaszán, fél évvel a genfi csúcstalálkozó után még kisebb volt ezeknek az embereknek a csoportja (27 százalék). 1987 tavaszára viszont — ha minimálisan is — megint emelkedett a háborús veszély fokozódásáról beszélők aránya (31 százalékra). Ennek minden bizonnyal az volt az oka, hogy az emberek nagy része előtt a reykjavíki csúcs „kudarca” eltakarta a két fél álláspontjának a közeledését. 1988 tavaszán, fél évvel a washingtoni találkozó és a szovjet—amerikai

leszerelési egyezmény megkötése után a kérdezettek minden addiginál kisebb, 11 százalékos arányban mondták azt, hogy nőttek egy újabb világháború kitörésének az esélyei.

1989 tavaszán az emberek 14 százaléka látta úgy, hogy nőtt a háborús veszély; 24 százaléuk úgy ítélte meg, hogy változatlan maradt, 49 százaléuk pedig úgy, hogy csökkent. A diplomások és a párttagok sokkal gyorsabban követték a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokat, mint mások: az előbbieket 68 és az utóbbiakat 66 százaléka beszélt a háborús veszély csökkenéséről.

... kapcsolatok

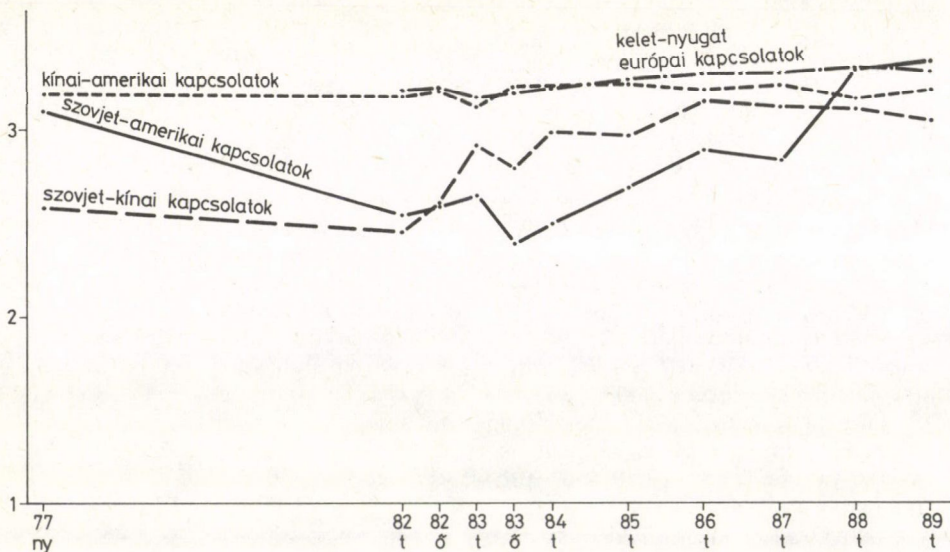

A nyolcvanas évek elején nemcsak azt érzékelték az emberek, hogy megtorpant az enyhülési folyamat, hanem azt is, hogy ez a megtorpanás különböző mértékben érintette a kelet—nyugati viszony különböző elemeit: a szovjet—amerikai, a szovjet—kínai és a kínai—amerikai kapcsolatokat, valamint a kelet- és a nyugat-európai országok közötti viszonyt.

Ami a szovjet—amerikai kapcsolatokat illeti, ezeket már a hetvenes évek végén sem tartotta túlságosan jónak a közvélemény. 1977 nyarán a magyar lakosság egy 1-től 5-ig terjedő skálán átlagosan 3,1-re értékelte a két ország viszonyát. 1980-ban ez a nem túlságosan kedvező megítélés egyértelműen kedvezőtlenre fordult: 1980 tavaszán a budapestiek 2,5-re értékelték a Moszkva és Washington közötti kapcsolatokat. 1982 tavaszán a magyar lakosság valamivel jobbnak találta a két nagyhatalom viszonyát (2,7), de 1983 őszén minden korábbinál rosszabbnak minősítette ezt (2,4). A következő években a Kremel és a Fehér Ház közötti kapcsolatok fokozatosan javultak az emberek szemében, de csak 1988 tavaszán haladták meg az 1977-es szintet (3,3).

Ezzel szemben a kelet- és a nyugat-európai országok közötti viszonyt 1980-ban sokkal jobbnak látták a budapestiek, mint a szovjet—amerikai kapcsolatokat (3,5). 1982 tavaszán a magyar lakosság kevésbé ítélte jónak a kelet—nyugat-európai viszonyt (3,2), de

1987 tavaszáig még mindig jobbnak tartotta ezt, mint a Moszkva és Washington közötti kapcsolatokat.

1989 tavaszán az emberek már egy árnyalattal jobbnak minősítették a szovjet-amerikai viszonyt, mint a kelet-nyugat-európai kapcsolatokat (3,4, illetve 3,3).

A szovjet-kínai viszonyban az esetek legnagyobb részében a szovjet-amerikai kapcsolatokat ellentétét látták az emberek. 1977-ben a Moszkva és Peking közötti viszonyt sokkal rosszabbnak tartották a kérdezettek, mint a Moszkva és Washington közötti kapcsolatokat (2,6). 1983 után jobbnak minősítették ezt (2,9, 2,8, 3,0, illetve 3,2), 1988 után pedig megint rosszabbnak (továbbra is 3,2).

A kínai-amerikai viszony megítélése szinte semmit sem változott az évek során: tíz alkalommal átlagosan 3,2-re értékelték az emberek, egy alkalommal pedig 3,1-re.

A magasabb végzettségű válaszadók — amint az várható volt — differenciáltabban látták a kelet-nyugati kapcsolatokat, mint az alacsonyabb végzettségűek: 1989-ben a diplomások átlagosan 3,5-re értékelték Moszkva és Washington viszonyát, 3,4-re a kelet-nyugat-európai kapcsolatokat, 3,0-ra Moszkva és Peking viszonyát és 2,2-re (!) a kínai-amerikai kapcsolatokat.

Az elmúlt négy évben a Szovjetunió és az Egyesült Államok közeledése, a szovjet-

amerikai tárgyalásokról adott tájékoztatás kiegyensúlyozottabbá válása, az amerikai kormányzat tevékenységéről szóló tudósítások hangnemének megváltozása módosította, árnyaltabbá tette azt a képet, amely a két világhatalom külpolitikájáról alakult ki a közvéleményben. Az emberek mindvégig úgy látták, hogy a Szovjetunió többet tesz a világébe fennmaradásáért, mint az Egyesült Államok. Ám 1985 és 1989 között folyamatosan csökkent, 78-ról 60 százalékra mérséklődött azoknak az aránya, akik azt gondolták, hogy a szovjet kormány minden tőle telhetőt megtesz az atomháború elkerüléséért; ugyanakkor 1986 és 1989 között fokozatosan emelkedett, 15-ről 45 százalékra nőtt azoké, akik az amerikai kormányról vélekedtek így. A magyar kormány békepolitikáját kedvezőbben ítélték meg az emberek, mint a szovjetét, de az elmúlt négy évben az ezzel kapcsolatos elégedettség is csökkent (92-ről 78 százalékra).

A magasabb végzettségű kérdezettek kritikusanabbon ítélték meg a szovjet és a magyar külpolitikát, mint az alacsonyabb végzettségűek. 1989-ben az egyetemet, főiskolát végzetek 52 százaléka tartotta elegendőnek a szovjet erőfeszítéseket és 73 százalékuk a magyarokat. Így a diplomások körében a két világhatalom békepolitikájának a megítélése erősen megközelítette egymást.

Békénk, biztonságunk

1985 és 1989 között lényegében nem változtak a vélemények abban a kérdésben, hogy a kis országok mekkora szerepet játszhatnak a világpolitikában. 1985-ben a megkérdezettek 57 százaléka értett egyet azzal a megállapítással, hogy *a világhelyzet alakulása kizárólag a nagyhatalmak politikájától függ*, és a 34 százalékuk azzal, hogy *az olyan kis országok, mint Magyarország, hatással lehetnek a világpolitika alakulására*. 1989-ben ezek az arányok 54, illetve 37 százalékot tettek ki.

A diplomások és a párttagok az átlagosnál kedvezőbben ítélték meg a kis országok cselekvési lehetőségeit.

Az előbb azt mondtuk, hogy az közvélemény szemében a hidegháborús szellem fel-támadása kevésbé érintette a kelet- és a nyugat-európai országok közötti kapcsolatokat, mint a szovjet—amerikai viszonyt. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy az emberek nagy része úgy látta: nekünk nincsenek ellenségeink. 1980 és 1985 között 51—63 százalékuk azt mondta, hogy *nincsenek olyan országok, amelyek Magyarország békéjét, biztonságát veszélyeztetnék*, és csak 26—30 százalékuk állította ennek az ellenkezőjét. 1986 és 1988 között a megkérdezettek még kevésbé érezték magukat fenyegetve: ekkor 67-68 százalékuk hangoztatta azt, hogy nincsenek ellenségeink, és 22-23 százalékuk azt, hogy vannak.

Azoknak az embereknek a fejében, akik igenlő választ adtak kérdésünkre, elég bizonytalan kép élt arról, hogy *ki fenyeget bennünket*. 1980-ban 20 százalékuk említette az amerikaiakat, 7 százalékuk általában a nyugati országokat, a NATO-t és 6 százalékuk a nyugatnémeteket. 1982 és 1985 között ezek az arányok jóval magasabbak voltak: ekkor a megkérdezettek 36—58 százaléka utalt az Egyesült Államokra, 24—44 százalékuk általában a nyugati országokra, a NATO-ra és 5—19 százalékuk az NSZK-ra. 1986 és 1988 között viszont gyorsan csökkent azoknak az embereknek a száma, akik ezeket az országokat nevezték meg, és emelkedett azoké, akik másokat hoztak szóba.

Végül 1989-re 45 százalékra esett vissza azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik

azt gondolták, hogy nincsenek olyan országok, amelyek a mi békénket, biztonságunkat, veszélyeztetnék, és 46 százalékra ugrott azoké, akik úgy ítélték meg, hogy vannak ilyen országok. Ezek az emberek főleg Romániát említették (87 százalék). 7 százalékuk utalt a Szovjetunióra, 5 százalékuk Csehszlovákiára, 4 százalékuk az Egyesült Államokra, 3 százalékuk általában a nyugati országokra és 1 százalékuk az NSZK-ra.

1988-ban az emberek túlnyomó többsége, 68 százaléka úgy látta, hogy *Magyarország békéjét, biztonságát az szolgálja jobban, ha a szocialista és a nyugati országok egyformán erősek*, és csak 22 százalékuk gondolta azt, hogy *a szocialista országoknak kellene erősebbeknek lenniük*.

1989-ben a megkérdezettek még nagyobb arányban tették magukévá az egyenlő biztonság elvét (76, illetve 11 százalék).

Az iskolázottsági szint emelkedésével párhuzamosan meredeken emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik az erőegyen-súlyban látták békénk, biztonságunk zálogát: 1989-ben a legfeljebb hét osztályt végzetek 49 százalékaival szemben az általános iskolát végzetek 76, az érettségizettek 88 és a diplomások 94 százaléka tartozott ebbe a csoportba.

Sokkal bizonytalanabban foglaltak állást az emberek abban a kérdésben, hogy a szocialista és a nyugati országok katonai szervezeteinek egyidejű feloszlatása hogyan érintené Magyarország biztonságát. 1988-ban 30 százalékuk azt mondta, hogy a katonai tömbök megszüntetése növelné biztonságunkat, 24 százalékuk azt, hogy nem befolyásolná és 28 százalékuk azt, hogy csökken-tené. 1989-ben gyakorlatilag ugyanennyien választották az első alternatívát (29 százalék), valamivel kevesebben a másodikat (28 százalék), és valamivel többen a harmadikat (24 százalék).

A végzettségi szint növekedésével egyaránt nőtt azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik a biztonság növekedésére számítottak, és azoké, akik nem vártak változást: 1989-ben a diplomások 42 százaléka foglalta el az előbbi álláspontot, és 39 százalékuk az utóbbit. A párttagság szintén ebben a két irányban befolyásolta a válaszok megoszlását (46, illetve 36 százalék).

Primus inter pares

1983 és 1988 között a közvélemény *egészében véve* úgy látta, hogy a két világhatalom közül a Szovjetunió erősebb katonailag. Ebben az időszakban a megkérdezettek azt mondták legnagyobb arányban, hogy *a két fél ugyanolyan erős* (35—45 százalék), de ezután már azt válaszolták a leggyakrabban, hogy *a szovjetek az erősebbek* (21—30 százalék). 1989-re ez a tendencia — úgy tűnik — megfordult. Ekkor még mindig azt mondták a legtöbben, hogy a két fél között erőegyensúly van (33 százalék), de a második leggyakoribb válasz már az volt, hogy az amerikaiak vannak fölényben (31 százalék).

Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy a megfelelő ismeretek hiányában az emberek egy része a Szovjetunióról, a szovjet hadseregről folytatott (korábbi) propaganda alapján ítélte meg a két világhatalom közötti katonai erőviszonyokat, a másik részük pedig a leszerelési tárgyalásokat kísérő (későbbi) propaganda alapján. 1989-ben az iskolai végzettség emelkedésével az érettségizettekig csökkent azoknak az aránya, akik a szovjeteket ítélték erősebbnek, és nőtt azoké, aki az amerikaiakról vélekedtek így.

Az, hogy az emberek egészében véve a Szovjetuniót tartják erősebbnek, akkor is kiderült, amikor arról beszéltek, hogy az alapvető fegyvernemek tekintetében kik vannak fölényben. Ekkor ugyanis a megkérdezettek nagyobb arányban mondták azt, hogy *a hagyományos fegyverek terén a szovjetek állnak jobban*, mint azt, hogy *a rakéta-fegyverek terén az amerikaiaké az elsőbbség*. Ugyanakkor azonban az is igaz, hogy az elmúlt években a közvéleményben — valószínűleg a leszerelési vitákról szóló tájékoztatás hatására — egyre jobban kirajzolódott a két ország hadereje közötti strukturális különbség. 1983 és 1989 között 55-ről 65 százalékra emelkedett azoknak az embereknek az aránya, aki a hagyományos fegyverek terén a szovjeteket tartották erősebbnek, és 39-ről 53 százalékra nőtt azoké, akik a rakétafegyverek terén az amerikaiaknak adták az elsőbbséget.

Ezek a tendenciák nemcsak időben, hanem „térben” is érvényesültek: 1989-ben az

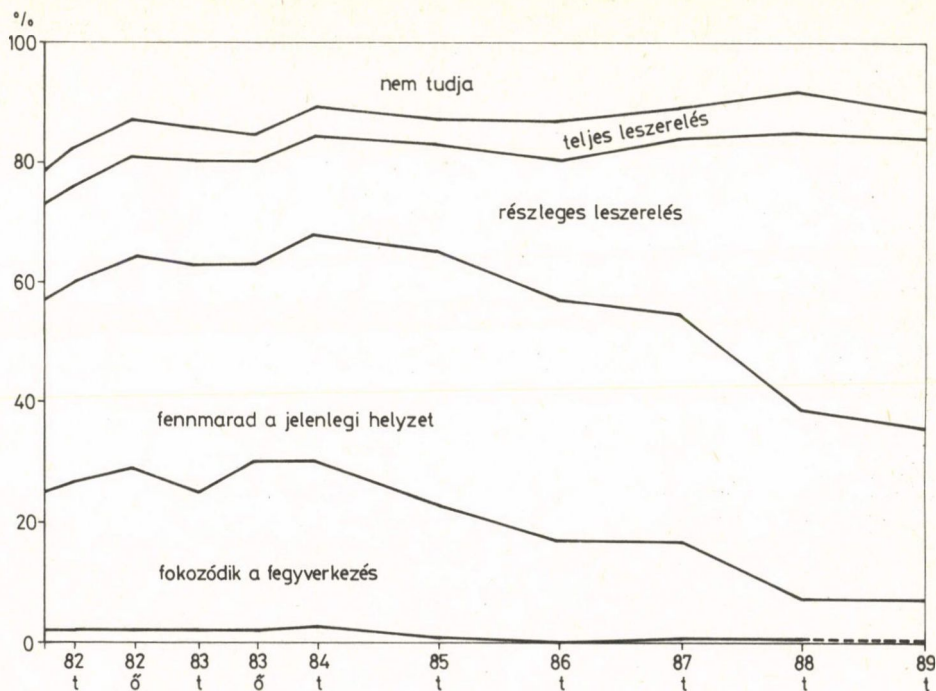
iskolázottsági szint emelkedésével egyaránt nőtt azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik a hagyományos fegyverek terén érvényesülő szovjet, és azoké, akik a rakétafegyverek terén érvényesülő amerikai fölényről beszéltek. A férfiak sokkal nagyobb arányban mondták azt, hogy a hagyományos fegyverek tekintetében a szovjetek az erősebbek, mint a nők.

Holnap, holnapután és azután

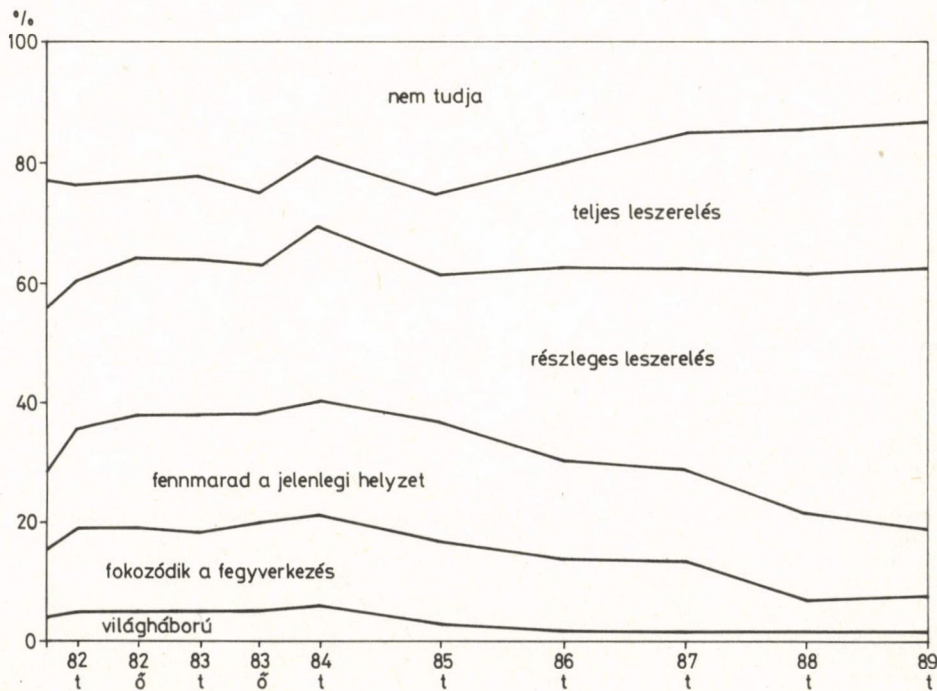
A nyolcvanas évek elején az emberek inkább borúlátóan ítélték meg a *leszerelés rövid távú perspektíváját*. 1981 és 1984 között 32—38 százalékuk arra számított, hogy *a következő öt évben* nem változik a helyzet ezen a téren; ugyanakkor 23—28 százalékuk azt a lehetőséget sem zárta ki, hogy fokozódik a fegyverkezés, és csak 16-17 százalékuk bízott abban, hogy részleges leszerelésre kerül sor. Az 1985-ben kezdődött tárgyalások egyre derülátóbbá tették a közvéleményt: 1989-re 6 százalékra csökkent azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik a fegyverkezés fokozódásától tartottak, 29 százalékra azoké, akik a jelenlegi helyzet fennmaradására számítottak, és 48 százalékra nőtt azoké, akik a részleges leszerelés megvalósulásában bíztak.

A *középtávú* perspektívát már az évtized elején is inkább derülátóan szemlélte a közvélemény. 1981 és 1984 között azt gondolták a legtöbben, hogy a következő tíz évben részleges leszerelésre kerül sor (25—29 százalék), és sokan azt is elképzelhetőnek tartották, hogy megvalósul a teljes leszerelés (1981-ben 22, 1982 és 1984 között 12—16 százalék). Ugyanakkor az emberek 13—20 százaléka továbbra is attól tartott, hogy a következő évtizedben nem változik a helyzet, 11—15 százalékuk pedig attól, hogy fokozódik a fegyverkezés. Az évtized végére 6 százalékra csökkent a pesszimizták aránya, 11 százalékra a „realistáké”, 44 százalékra nőtt a mérsékelt optimistáké és 24 százalékra a nagyon optimistáké.

Végül a *hosszú távú* perspektívát már a nyolcvanas évek elején is nagyon derülátóan ítélték meg az emberek. 1981 és 1984 között azt tartották a legvalószínűbbnek, hogy a következő *húsz évben* megvalósul a teljes

Mi lesz öt év múlva?

Mi lesz tíz év múlva?

leszerelés (1981-ben 42, 1982 és 1984 között 23—28 százalék), azután pedig azt, hogy részleges leszerelésre kerül sor (13—24 százalék). Ehhez képest 1989-re már nem is nőtt sokat azoknak az aránya, aki teljes vagy részleges leszerelésre számítottak (39, illetve 28 százalék). ●

1989-ben az iskolai végzettség emelkedésével mindhárom esetben emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik részleges leszerelésre számítottak. A harmadik esetben azoké is nőtt, akik teljes leszerelést vártak.

Gombamód szaporodnak Portugáliában az új rádióadók. Ennek elsősorban gazdasági okai vannak, ugyanis olcsóbb alapítani egy néhány kilométer hatósugarú adót, mint egy újságot vagy tévéállomást. Az országban ma már több mint 600 rádióadó működik, egyenként átlagosan 17 ezer főnyi hallgatósággal. Bevételi forrásukat — az adakozáson és a reklámon kívül — az úgynevezett közérdekű szolgáltatások (közlekedési információk, egészségügyi tájékoztatás, időjárás-jelentés, stb.) jelentik. (*Aussenwirtschaft*)

Új francia nyelvű tévéhálózatot tervez Franciaország, Belgium, Svájc és Kanada TV 5 Afrique néven. A részletekről csak egy későbbi időpontban, a frankofón országok dakari csúcstalálkozóján fognak megállapodni. (*IOJ Newsletter*)

Sokat elárul a várható tendenciákról, ha figyelemmel kísérjük a japán ipari statisztikákat. 1986-ig Japán a legtöbbit az elektronikus fogyasztási cikkek gyártására és forgalmazására áldozott, megfelelően nagy sikerrel és haszonnal. Ekkor azonban megjelentek a versenytársak (Dél-Korea, Hongkong, Taivan), s Japán nagyszerű érzékeléssel felismerte, hogy váltani kell, más területek jelentik majd az újabb felindülés alapjait. A számok máris bizonyítanak: az elektronikát már a „nehézebb fajsúlyú” ipari termékek uralják 45 százalékkal, a második az alkatrészgyártás 35 százalékkal, s csak a harmadik helyen állnak a fogyasztási

cikkek 21 százalékkal. Az ismert körülmények miatt az exportot sem akarják tovább fokozni, inkább a belső piacra fordítanak nagyobb figyelmet. (*Aussenwirtschaft*)

Egyre jobban szaporodnak a kisközösségi tévéállomások (Low-Power TV—LPTV) az Egyesült Államokban. Havonta átlagosan 60-70 új adót létesítenek. Hatósugaruk 5-20 kilométer között mozog, s így egészen kis közösségek számára is tudnak nyújtani speciális műsorokat és szolgáltatásokat. (*Telecommunications Update*)

A nagy felbontású televízió fejlesztésére kell összpontosítanunk, ha nem akarunk veszteni a számítógéppiacon — ismerték fel vezető amerikai műszaki szakemberek. Ha az egyesült államokbeli vállalatok tíz százaléknál kisebb mértékben részesednek majd a világ HDTV-piacából, akkor várhatóan a számítógéppiacon a felére fog csökkenni a forgalmuk. Az új technikai megoldások ugyanis elsősorban a HDTV-fejlesztések révén áramlanak át a számítógépiparba. (*Telecommunications Update*)

Az amerikaiak egyre jobban érdeklődnek az európai kábeltévépiac iránt: újabban a Discovery-hálózat közvetíti műsorait Nagy-Britannia és Svédország számára. A Discovery főként dokumentumműsorokból álló programját egyébként az amerikaiak is kedvelik, mintegy negyvenmillió háztartásban kísérik figyelemmel adásait. (*IOJ Newsletter*)

● A „rövid távú kérdésre” az emberek 9—23 százaléka nem tudott válaszolni, a „középtávúra” 14—25 százalékkal, a „hosszú távúra” pedig 21—33 százalékkal.

Csepeli György

A neveletlen nevelő

Tudjuk, hogy a modern ipari társadalmakban a televízió már integrálódott az emberek mindennapi életébe, hogy fontos szerepet tölt be a gyerekek szocializációjában csakúgy, mint erkölcsi, pszichológiai, esztétikai arculatuk kialakításában. Kérdés, hogy vajon jól tölti-e be a szerepét, valóban olyan demokratikus médium-e, mint gondolnánk vagy neki is része van a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítésében.

A szocializációs ágensek közkeletű felsorolása tartalmazza a családot, az iskolát, a kortárs csoportot, az ifjúsági szervezeteket, valamint a tömegkommunikációs eszközöket. Utóbbiak között megkülönböztetett figyelmet fordítanak a televízióra, mivel annak világnépe- és látásmódformáló hatásai voltaképpen a többi ágensre is kiterjednek. Nyilvánvaló azonban, hogy a televízió mint szocializációs ágens és a többi szocializációs tényező viszonya nem feltétlenül harmonikus, e cikkben is utalni fogunk arra, hogy például a család társadalmi státusától függően hol „fellázad” a televízió ellen, hol tudatos nevelési eszközként használja, hol pedig tehetetlenül sodródik a televízió szocializációs hatásainak árával. Hasonló módon egyaránt jellemezheti a konfliktus és a harmónia az iskola és a televízió kapcsolatát. Sajnos jelenlegi viszonyaink között részint a konfliktus, részint a soha nem találkozó párhuzamosok metaforája jellemzi e két szocializációs tényező viszonyát. A kortárs csoportok vannak legközvetettebb módon érintve a televízió által betöltött szocializációs funkciókban, szerepük inkább a Lewin által emlegetett információs „kapuőr” szolgálatások ellátására terjed ki.

Két és fél év a képernyő előtt

Amennyiben csupán a televízió szocializációs funkcióira összpontosítunk, akkor arról kell beszélnünk, hogy a televízió nézése mi-

ként hat a felnövekvő nemzedékekre, hogyan alakítja világnépeket, személyiségüket, miként befolyásolja viselkedésüket aktuálisan és a jövőben. Kiterjedt vizsgálatok folynak, amelyek különböző életkorú (óvodás-, kisiskolás-, serdülő-, ifjúkor) gyermekek csoportjaiban mérik a televízió nézés hatását. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a modern ipari társadalmakban a televízió ténylegesen jelen van a gyermekek életében. Egy amerikai gyermek a 18. születésnapjáig 30 hónapot tölt el átlagosan a televízió műsorainak nézésével. Napi nyolc óra alvással ez a két és fél év az ébrenléti idő több mint 20 százalékát teszi ki. A magyar gyermekek ennek az időnek körülbelül a felét szentelik a televízió nézésének, esetükben az ébrenléti idő 10 százaléka telik el ezzel a tevékenységgel.

A statisztikák azt is jól mutatják, hogy az egyes életkori csoportok között számottevő különbségek vannak a televízió előtt töltött időhossz tekintetében. Az óvodáskorú gyermekek (és itt magyar adatokra utalok) viszonylag kevesebbet néznek a televíziót. A legtöbbet a 12 évesek nézik a televíziót, de a televíziózás egészen az általános iskolás életkor végéig jellemző és vezető szabadidő-eltöltési módozat. A középiskolás-korúak körében a televíziózás veszt népszerűségéből, csökken a televíziót rendszeresen és sokat néző gyermekek aránya. Míg az általános iskolás korú gyermekek háromnegyed része mondja azt, hogy van elég ideje televíziót

1. táblázat

Hol hallanak legtöbbet a következő fogalmakról a gyermekek? (százalék, n = 500)				
	a televízió- ban	az iskolában	otthon	barátok között
miniszter	96	2	1	1
tüntetés	95	2	—	—
országgyűlés	94	3	1	—
sztrájk	93	5	1	1
politikus	93	2	3	1
politika	93	3	2	1
párttitkár	86	6	6	1
tanácselnök	86	6	4	—
szakszervezet	81	7	9	1
párt	81	11	6	1
katonaság	74	7	11	7
szocializmus	72	23	3	—
rendőrség	72	11	6	10
kapitalizmus	68	21	2	3
munkásosztály	67	25	4	1
felvonulás	60	25	8	7
forradalom	59	39	1	1
úttörőnyakkendő	1	93	1	5
társadalmi munka	12	75	6	7
magyar Himnusz	24	68	6	1
magyar zászló	28	65	4	2
ünnepi beszéd	35	62	—	2
vörös zászló	41	55	2	1
király	35	53	1	6
pénz	39	4	47	10
isten	14	11	29	19

(Forrás: Szabó, Csepeli, 1984. 75.)

nézni, addig a középiskoláskorúaknak csak a fele nyilatkozik hasonlóképpen. Az ifjúkori évei végképp nem kedveznek a televízió nézésének a kitágult érdeklődési és cselekvési horizontban visszaszorul és leértékelődik a televíziónézés.

A vizsgálatok nagyon fontos eredménye, mely azt jelzi, hogy a gyermekek egyik korosztálya sem részesíti feltétlenül előnyben az adott korosztály számára készített műsorokat. (Egyébként ugyanez vonatkozik a felnőttekre is, akik között igen sok nézője van például a kifejezetten gyermekek számára készített műsoroknak.) Viszonylag a legkisebbek ragaszkodnak a nekik rendelt műsorokhoz, de összes műsorfogyasztásuknak csak 40 százalékát teszik ki gyermekműso-

rok. Ez az arány a 14. életévig 15 százalékra csökken (Erdősi, Dankánics, 1983).

A szűken vett tévésocializációs vizsgálatok hagyományos érdeklődési területe a befogadásvizsgálat. Egy 1982-ben végzett vizsgálat alkalmával azt tapasztaltuk, hogy 26 politikai-társadalmi fogalom közül 17 esetben az adott fogalom kapcsán a gyermekek a televíziót jelölték meg mint fő forrást (1. táblázat). Azt a következtetést vontuk le, hogy „a televízió mintegy magára vállalja a politikai világgép kommunikálását, miközben az iskolának a szerepe csak a nemzeti és nemzetközi hovatartozás szimbólumainak, az iskolai ünnepélyek formai kellékeinek és a társadalmi munkának az elfogadtatására korlátozódik, miközben a családi és a kor-

társi csoportnak a szerepe ezen a téren minimálisra csökken” (Szabó, Csepeli, 1984. 79.). Távolról sem csak a fogalmak pusztá ismeretéről van szó, hanem a fogalmakhoz tapadó értékelések is a televízióból származnak. Azok a gyermekek, akik úgy nyilatkoztak, hogy „szeretik” a pártot, a szocializmust, a párttitkárt, a társadalmi munkát, az ünnepi beszédet, a felvonulást, a minisztert, a tanácselnököt, azok gyakrabban mondták, hogy e fogalmakról „jót” hallanak a televízióban, mint azok a gyermekek, akik tartózkodtak az e fogalmakkal kapcsolatos egyoldalú pozitív érzelmek kinyilvánításától.

A táblázat a televízió dominanciájáról árulkodik a gyermekek politikai-ideológiai szocializációja tekintetében. Az iskola szakosodik a nemzeti szocializációra, a család pedig a vallási és mindennapi szocializációra (legalábbis annak a „pénz”-zel összefüggésbe hozható oldalára).

A televízió nemcsak a gyermekek valóságképeinek információi tartalmait befolyásolja, hanem hatása alatt tartja erkölcsi, pszichológiai és esztétikai arculatuk kialakulását is. Az esti mesék három jellegzetes sorozatának (Futrinka utca, Kukori-Kotkoda, Frakk, a macskák réme) tartalomelemzése azt mutatta, hogy ezek a mesék jellegzetes életstratégiákat, cselekvési, erkölcsi maximumokat sugallnak. Ezek lényege a feltétel nélküli beilleszkedés, a harmónia, a konfliktusmentesség, a kitörési kísérletek hiábavalóságára való figyelmeztetés, a kizárólagos individuális oktulajdonítás. A Futrinka utca című sorozat hőseit például, Buksi kutyát minden epizódban arra intik, hogy „ne ugass!”, azaz ne lógi ki a sorból, ne akarj az lenni, ami vagy, légy csak olyan, mint a többi állat, akiket egybeköt az önazonosságról való lemondás egyezsége. Az eszmény a feltétlen tekintélyi alávétődés, az egyéni vágyakról és szükségletekről való lemondás. A tájékoztató futás című epizódban például a kutyák nem az ingerlő kolbász után futnak, hanem edzés címén az ellenkező irányba („mert a futás volt a cél”, mégpedig zokszó nélkül, mert „egy sportkutya nem nyafog”).

A Kukori és Kotkoda sorozat szintén az önkorlátozás, önfegyelmezés előnyeit eszteli, csak itt a tekintély forrása nem az ön-

azonosságukat veszített állatok harmonikus közössége, hanem a Kotkoda által megjelentített feleség, aki a szívósan ellenálló Kukorit az egyenlő családi teherviselés címén mindig visszakényszeríti a házasság jármába.

A Frakk sorozat pedig a „magadra vess” önhibáztató sémáját gyömöszöli napról napra a mesét néző gyermekek tudatába (Szabó, Bogнар, 1983.).

Kevéssé kutatott hatáslehetőségek szunyadnak a televízió által ma már hazánkban is egyre bővebben adagolt reklámokban. Föltételezhetjük, hogy mind a politikai, mind az erkölcsi-pszichológiai szocializációban részt vesznek ezek a reklámok. Hatásuk annál is nagyobb lehet, mivel a manifeszt szándékuk direkt meggyőzés (régébbi terminológiával akár propagandáról is beszélhetnénk), ugyanakkor nyilvánvalóan összhatásuk eredményeként meglehetősen világosan tagolt értékvilág rajzolódhat ki a gyermekben. A reklámok fogyasztói értékrendje, szükséglettermelő funkciója heves disszonanciaélmények forrása lehet egy olyan társadalomban, melynek reformmechanizmus ide, reformmechanizmus oda, továbbra is szívós kísérőjelensége a javak és a szolgáltatások hiánya. Ezáltal a reklámok voltaképpen szocializációs diszfunkciókkal telítődhetnek. Erre különösen a szociálisan depravált családok körében kerülhet sor, ugyanis az itt felnövekvő gyermekek kénytelenek megtapasztalni azt az ellentmondást, melyet egyfelől a reklámok által sugallt, társadalmilag jóváhagyott célértékek, (például kanári-szigeteki társasutazás, Honda gépkocsi, nagy összegű életbiztosítás, kertes családi ház stb.), és a család repertoárjából teljességgel hiányzó eszközök közötti viszony egyensúlytalansága jellemez. Ezáltal a reklámok — nolens volens — eredendően *anómiát* visznek a szocializációba.

Erkölcsi-pszichológiai tekintetben a reklámokkal szemben az a kifogás támasztható, hogy a nemi szerepekről alkotott képük, valamint a bennük szereplő idealizált családok sosem létezett, szentimentális, viktoriánus modellt közvetítenek, melynek konzervativizmusát aligha feledtetni, hogy a szereplők *mindig* a legújabb divat szerint öltöznek.

Közvetlen hatásvizsgálatok ugyan nem állnak rendelkezésünkre, de a pedagógiai

szociálpszichológiai vizsgálatok eredményei általánosságban megerősítik azt, hogy a televízió által sugallt erkölcsi-pszichológiai-társadalmi kép nem marad hatástalanul. A gyermekek e vizsgálatok tanúsága szerint nem vállalják a konfliktusokat, menekülnek a felelősség elől, elvont tekintélyelvű normákban bizakodnak, és kizárólag saját életük perspektíváját, annak is csak harmonikus, békés esélyeit hajlandók megfontolás tárgyává tenni. A sok kínálkozó adat közül csak egy eredményt idézünk. Az „egy napom tíz év múlva” típusú kérdést feltéve a gyermekeknek, rendszerint a jelen képét kapjuk viszont tőlük a jövőbe vetítve. Egy pécsi általános iskolában 1984-ben született két választ mutatok be az alábbiakban, melyek jellegzetes rokonságot mutatnak a tévemesék vigasztalan sivárságával:

„Mikor reggel felkelek, megmosakszom, elindulok dolgozni. Fodrász nő vagy varrónő szeretnék lenni. Én még nem tudom, hogy férjhez megyek-e, de gyereket azt szeretnék. Mikor megjövök a munkahelyemről, ellátom a gyermekemet, utána az egész családot.” (Sz. Sz. 5. osztályos tanuló.)

„Egy kétszobás összkomfortos lakást szeretnék. Egy gyereket, mindegy, hogy fiú vagy lány. Nem fogom elkényeztetni. Egy olyan férjet szeretnék, aki nem link, hazaadja a fizetését, nem iszik és főleg törődjön a családjával. Orvos vagy valami nagy foglalkozása legyen. . . . Amikor a gyerek velünk lesz, akkor soha nem fogunk a férjemmel arról beszélni, hogy mi történt velünk a munkahelyen. Nem azért, mert nem tartozik rá, de ne higgye azt, hogy nem törődünk vele.” (Kömlösi, 1983)

Akhilleusz és a teknősbéka

Nem kívánok azonban részletekbe menően foglalkozni a televízió és az elvontan télezett „gyermek” közötti szocializációs kapcsolat mikéntjével. Mielőtt továbbmennék, egy nagyon fontos szempontra hívnám fel a figyelmet, ez a televízió demokratizmusának mítosza. Látszólag ugyanis az a helyzet, hogy a televízió műsorát néző gyermeket azonos hatások érik, üljön a gyermek palo-

tában vagy kunyhóban. Az adatok azonban azt mutatják, hogy a televízió egészen más-ként van jelen a különböző társadalmi helyzetű gyermekek életében. „Általában a vidéken, főleg a községekben lakó és az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyerekei televízióznak többet. Ezen belül azonban a kicsiknél és a nagyoknál eltérően alakult a gyermekműsorokra fordított idő. Figyelemre méltó, hogy a kicsik körében éppen a legkevesebbet televíziózó budapestiek és a felsőfokú végzettségű szülők gyerekei nézik a legtöbb gyermekműsort, a nagyobbak közül viszont inkább azok, akik községekben laknak és szüleik kevesebb iskolát végeztek. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a budapesti és az értelmiségi szülők később engedik gyermeküket felnőttműsorokat nézni, a nagyobbak közül viszont a vidékiek és az alacsonyabb végzettségű szülők gyerekei tovább maradnak a gyermektelevízió hívei. A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ezek a különbségek a lakóhely szerinti csoportoknál kevésbé, az iskolai végzettség szerint viszont jobban érzékelhetők.” (Erdősi, Dankánics, 1983. 41.)

A televízió nézés sem kivétel tehát a kulturális tőkefelhalmozás társadalmi meghatározottságának törvénye alól. E törvény lényege, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek átörökítése mindig erősebben érvényesül, mint az egyenlőtlenséget megcélzó stratégiák, eszközök hatása. Az előnyösebb helyzetű társadalmi rétegek ugyanis nyomban „elmenekülnek” azokból a sávokból, amelyekben elvileg elenyészne az előnyük. A „menekülés” ténye nyilvánvaló: a társadalmilag előnyösebb helyzetű rétegek körében kevésbé gyakori a televízió nézés, és jóval irányítottabban, instrumentális szocializációs céllal történik, mint a hátrányosabb helyzetű rétegek körében. Bourdieu hívja fel a figyelmet, hogy „a kultúra terén az elsajátítás módja áthatja az elsajátított anyagot annak révén, amilyen módon ez az anyag felhasználásra kerül. Amikor például rengeteg végtelenül apró és meghatározatlan árnyalat alapján vélik felismerni azoknak a magatartásoknak vagy beszédmódoknak a „könnyedségét” vagy „természetességét”, amelyeket, mert semmi nem emlékeztet bennük az elsajátítást szolgáló erőfeszítésre vagy

munkára, a „műveltség” és az „előkelőség” csálthatatlan bizonyítékának tartanak, valójában az elsajátítás sajátos módját, vagyis az észrevétlen familiarizáció révén való tanulást ítélték meg kedvezően. Ennek megvalósulási feltételei azonban csak azoknak a családoknak a számára adottak, amelyeknek a tanult kultúra a kultúrájuk, vagyis csak azok számára, akik, mert szinte anyanyelvük a tanult kultúra, meghitt viszonyba léphetnek vele, s ehhez hozzátartozik, hogy az elsajátítási folyamat ösztönös legyen. Általában véve pedig az a viszony, amellyel az egyén az iskolához, a kultúrához és ahhoz a nyelvhez kapcsolódik, amelyet a kultúra átad és feltételez (ezt a viszonyt mindig elárulja az egyén magatartása, és mindig figyelembe veszi az iskolai osztályozás és ítékezés), többé vagy kevésbé lehet »fesztelen« és »természetes«, illetve »feszült« és »izzadságszagú« aszerint, hogy a jelöltek mekkorák az esélyei arra, hogy a rendszerben maradjon, vagyis hogy mekkora a — kategóriával objektíve kapcsolatos — valószínűsége annak, hogy a rendszeren belül pozíciót szerez meg magának.” (Bourdieu, 1978. 97.) Bourdieu szavai nyilvánvalóan vonatkoztathatók a televízió kultúraátadó, szocializációs funkcióira is, tehát a televízió, amikor a szegénynek ad ismeretet, értékelést, maximumát, élményt, legalább annyit el is vesz tőle, hiszen közben szó sem esik arról, hogy a gazdag ugyanazt a televíziót nézve szemelget a műsorokban, és csak azt veszi figyelembe — a „mindenevő” szegénnyel szemben —, mely „fesztelenként”, „természetesként”, „műveltségként” megjelenő kulturális tőkéje gyarapításához hozzájárul.

A verseny valószínűleg sosem ér véget, s mindig a teknősbéka és Akhilleusz versenyére fog hasonlítani, bár mind a teknősbéka, mind Akhilleusz a képernyőt nézi, a különbség nemcsak a nézési idő hosszában, a nézés időpontjában jelenik meg (köztudott, hogy az éjszakai órákban jóval magasabb színvonalú politikai, kulturális műsorok láthatók a Magyar Televízióban), hanem a nézési alternatívák tekintetében is behozhatatlan különbség bontakozik ki. Az előnyösebb helyzetű társadalmi rétegek inkább hozzáférnek a műholdas adásokhoz, nyelvtudásuk jóvoltából inkább tudnak közöttük válogatni,

inkább értik meg a választott programokat, mint azok a hátrányosabb helyzetű rétegek, melyek a követés görcsében ugyancsak rávetik magukat erre a lehetőségre. Teljesen hasonló tendencia bontakozik ki a témánkhöz már csak érintőlegesen (de távlatait tekintve mélyrehatóan) kapcsolódó videózás terén. A video révén felszabadul a néző a készülékhez való kötöttségtől, tetszés szerint rögzítheti az egyes műsorokat, videótékát halmozhat föl, melynek birtokában a gondos szülők egyenesen megtervezhetik majd gyermekeik televíziós szocializációját.

Bizalom és érték

Most érkezünk el az igazi kérdéshez, a televízió tágabban értelmezett szocializációs funkciójához. Eddig ugyanis zárójelben hagytuk azt, hogy voltaképpen milyen módon, miféle kognitív hidakon keresztül zajlik a televízió szocializációs ténykedése, s a gyermekekre irányuló primer szocializációs hatáson túl, miként járul hozzá a televízió a valóság társadalmi konstrukciójához, mi az a közös előfeltevés-rendszer, melynek a televíziós műsorokban éppúgy jelen kell lennie, mint a televízió nézésére vállalkozónak, függetlenül attól, hogy gyermek-e vagy felnőtt.

A televíziós közlés — mint minden egyéb kommunikáció — nem nélkülözheti az adó és a befogadó közötti megegyezést. E megegyezés legáltalánosabb elve a *bizalom*: a közlő bízik abban, hogy a befogadó meg fogja érteni. A bizalom alapja a világ magától értetődőségébe vetett hit. A világ persze nem általában, hanem témák sorozatában jelenik meg. A televíziós közlés szempontjából alapvetően kétféle téma létezhet: az egyik típusú témasorozatban az egyén számára átláthatatlan, elérhetetlen, hozzáférhetetlen, egyéb módon megismerhetetlen dolgok, jelenségek, személyek, események stb. jelennek meg, míg a másik típusú témasorozat az egyén számára is elérhető, hozzáférhető, átlátható, megismerhető dolgokat, eseményeket, jelenségeket, személyeket tesz közlés tárgyává.

A témák sorozatában megjelenített világ azonban a csupasz tények együtteseként süket és néma maradna, ha egyidejűleg nem tartalmazna olyan feszültségeket, melyek

következtében a világban emberek élhetnek, cselekedhetnek, szenvedhetnek, örülhetnek, szomorkodhatnak, akarhatnak, vágyakozhatnak, kudarcot élhetnek át, vagy éppen csak szemlélődnek. Mindennapjainkban a világot valódi, vonzást és taszítást kiváltó elemekkel teli világgént éljük meg, s csak akkor számíthat a televízió érdeklődésünkre, ha hasonló módon tárja elénk különféle témákban megjelenített világát. A nézők és a televízió között létesülő bizalmi híd másik pillére tehát az *értékek* rendje, miáltal a jó és a rossz, a rüti és a szép, a hasznos és a haszontalan, a tetsző és a taszító vonatkozások galvanizálják életre a szikár tényorsozatokat.

A témák és az értékek révén konstituált világ csak akkor adja meg magát a megismerő szándéknak, ha eligazítást nyújt ismerőség és ismeretlenség tekintetében. Az ismerőség és ismeretlenség benyomásainak felkeltése a mindennapi életből jól ismert és szerte-hosszan működtetett típusossági elvárásokra épül. E típusossági előfeltevések antropológiai, részint kulturális eredetűek, részint az adott társadalmi-politikai szituáció termékei. Feltétlenül antropológiai típusossági előfeltevések az úgynevezett „archetipusok”, melyek nélkül semmiféle drámai, sorsszerűnek megélt befogadás nem volna lehetséges. A születés, a halál, a találkozás, az elválás, a természet és az ember, az egyén és a közösség kapcsolata és megannyi más mitológema képezi ezeknek az archetipusoknak a katalógusát. A kultúra (a mi esetünkben a görög—zsidó—keresztény kultúra) az archetipusok között szelektál, azokat variálja, és néhány specifikus elemmel kiegészíti, ily módon teremtve meg a mindenkori élő egyén és a tőle időben, térben távoli szimbolikus közösség kapcsolatát. Az aktuális társadalmi-politikai tipizációk pedig a mindenkori hatás működésének biztosítékai, a múltó, „gyors felezési idejű” információk befogadásának zálogai.

A látott és befogadott világ csak akkor lesz kerek, ha éppúgy nyomon követhetők benne az értelmezések, melyek a befogadó világában is szüntelen ott vannak és hatnak. Az értékelések, valószínűsítések, racionalizációk, oktulajdonítások, viszonyítások, kompenzációk révén támad bennünk az a

benyomás, hogy a világot nemcsak megéljük, látjuk, halljuk, hanem megértjük, és a megértés jótékony illúziójával eltelve vethetjük rá magunkat a mindig újabb aktuális cselekvési feladatokra.

A televízió tágabban értelmezett szocializációs funkciója azt a kérdést veti föl, hogy a témákban, értékekben, tipizációkban, értelmezésekben megjelenített, nevelő hatásúnak tartott televíziós világ milyen mértékben határozza meg a televíziós neveltek világát, mely éppúgy témákból, értékekből, tipizációkból és értelmezésekből építkezik, mint a nevelőé. De a kérdés megfordítható: ugyanis semmi biztosíték nincs arra, hogy nem a nevelt neveli nevelőjét. Ez esetben a néző világa határozza meg a tévé világát, mely az előbbi pusztá kiszolgálására, visszatükrözésére vállalkozhat csupán. És végül e két ellentétes nézet középpontján találhatjuk azt a nézetet, mely szerint a két világ között kölcsönös a kapcsolat, egyik a másikban tartja a másikat: nevelő neveli a nevelteket, aki azonban nevelőjét neveli cserébe.

A kapcsolat mibenlétét illetően két markánsan különböző álláspont ismeretes a szakirodalomban. Gerbner (1977 „kultivációs elmélete” szerint a befogadónak semmiféle esélye nincs a számára tömegkommunikációs úton eljuttatott világgal szemben. „Egy-egy tömegkommunikációs eszköz közleményrendszerének jelösszetétele és struktúrája a tömegkommunikációs eszköz által létrehozott mesterséges »világot« jelöl ki. Csak az létezik, ami leképeződik. A »tények« nem az áthatolhatatlan valóságot, hanem a kézzelfogható vázat tükrözik vissza. A bemutatott anyag gyújtópontja magához vonzza a figyelmet, a hangsúlyok kijelölik a fontossági sorrendet, a »tipizálás« és az életsorsok meghatározzák az értékeket és a hatalmi viszonylatokat, miközben a cselekmény izgalma vagy más szervező kapcsolat révén a dolgok dinamikus egészzé állnak össze. Ennek a »világnak« saját ideje, saját tere, földrajza, demográfiaja és néprajza van, amelyet áthat az intézményes cél és a társadalmi moralitás szabálykészlete.” Gerbner szerint „a jel adta világban uralkodó életmeghatározó feltételek közös képzetanyagot biztosítanak az egymástól különböző és elszigetelt csoportok számára, és

együttal interakciós alapot is nyújtanak nekik. Ez a közös alap alakítja a nyilvános eszmecserék menetrendjét. Az egyének következtetéseinek és értelmezéseinek kiindulópontja ugyancsak ez a közös alap.”

Az egyes kutatások azonban részletező bizonyítékokat nem találtak az elmélet érvényességére. „Weber semmi bizonyítékot nem talált a brit közönség körében arra, hogy a televízió nézésnek paranoizáló hatása lenne. Doob és MacDonald semmiféle általános összefüggést nem talált a televízió és a bűntény áldozatává válástól való félelem között, amikor kiszűrte a válaszolók lakóhelyi környezetét jellemző bűnözési szint hatását”.¹ „A legtöbbet televíziózók között aránytalanul sok a háziasszony, a beteg, a munkanélküli és az alacsony jövedelmű... társadalmunk tagjai közül ők a leginkább elidegenedettek és ők *kaphatók* a hosszú időtartamú televíziózásra, mert az idő nagy részében otthon kényszerülnek maradni. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy az elidegenedtség és elszigeteltség ösztönzi a tömegkommunikációs eszközök nagymértékű használatát, és nem annyira megfordítva. Ilyeténképp, a többszörös szűrések előtt a televíziózás és a félelem, gyanakvás vagy elidegenedtség között mutatkozó bármely összefüggést a nézéssel való kovarianca műtermékének tekinthetünk, nem pedig a televízió által okozott vagy »kultivált« hatásnak”.²

A mindentudó

A „tévéalóság” és a megélt valóság kapcsolatának mikéntjére vonatkozó álláspont kialakítása során figyelembe kell vennünk a tévévilág már említett kettős szerkezetét. Föltehető, hogy a distális (távoli) témák tekintetében a kultiváló hatás jobban érvényesül, hiszen e körben a nézőknek nincs módjuk ellenőrzésre. (Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy e tekintetben a nézői érdektelenség, irrelevanciátudat megakadályozhatja a hatás tartósságát.) Azt is figyelembe kell vennünk, hogy mekkora a nézők kulturális tőkéje. Minél nagyobb a kulturális tőke, annál kisebb a néző függése a tévé által kultivált „valóságtól”, hiszen annál szélesebb körben meríthet alternatív információs for-

rásokból. A proximális (közeli) témákban pedig nyilvánvaló a mindennapi tapasztalat elsőbbsége.

A kapcsolat egészére azonban leginkább a televíziós műsorszóró intézmény jellege, illetve az azt meghatározó társadalmi kontextus nyomja rá bélyegét. Számunkra legismertebb a központosított, az információ monopóliumán alapuló, „mindentudó” televízió típusa, melynek hideg (néha enyhülő) tekintete előtt voltaképpen mindannyian gyermekek vagyunk. Olyan társadalom terméke ez a fajta televízió, mely nemcsak az információ, hanem más javak megszerzése tekintetében sem enged teret az önálló aktivitásnak. Közponzilag meghatározott, senki által nem ellenőrzött ötéves (hétéves, tízéves, huszonötéves stb.) tervek igájába vetve a társadalom kénytelen követni a döntéshozók akaratát, mely a televíziót az akaratmegvalósítás egyik (egyáltalán nem a legfontosabb) eszközének tekinti. A televízió által közvetített világ ez esetben leginkább számíthat arra, hogy a nézői világ meghatározójává lesz. Persze csak szélsőséges esetekben várható, hogy a televíziós világ és a nézői világ tökéletesen egybeesik. Inkább az lesz a következmény, hogy a televíziós világ által bemutatott témákon, értékeken, típusokon, értelmezéseken kívül eső világelemek egymástól elszigetelt csoportok világaira tördelődnek, semmiféle esélyük nem lesz alternatív egészé váló szerveződésre. A másik következmény, hogy a központosított világhoz való viszonyítás lesz a mérce, miáltal a nem televíziós valóság valamiképpen szégyellnivaló, deviáns, elítélendő, titkolandó tapasztalattá válik, melyet a nézők rejtegetni kénytelenek magukban. A rejtegetés indoka sokszor a nyílt félelem, sokszor azonban a puszta józan megfontolás, melyet a „ne ugass” Futrinka utcai maximája fogalmaz meg pontosan.

Olyan zárt konstrukcióban jeleníti meg a televízió a valóságot, mely két félre: a barátságos, otthonos, békés, harmonikus *sajátra* és az ellenséges, idegen, zaklatott, konfliktusok által dúlt *másikra* bomlik. A 80-as évek elején végzett televízióhíradó-vizsgálat eredményei szerint e fenti dichotomizáció mélysegesen áthatotta a tévéhíradó által bemutatott világot, melynek tematikai struktúráját

2. táblázat

A magyar tévéhíradóban megjelenített tematizációk (n = 573, 1981. IX. 22., 23., 24., 25. napi híradók alapján)	
országok belpolitikai élete (kormányzati ügyek, pártok és pártkapcsolatok, adminisztratív kérdések, politikai harcok, terrorizmus)	28
nemzetközi kapcsolatok (államok, szövetségi tömbök viszonya, Kelet—Nyugat viszony, fegyverkezés, leszerelés, tárgyalások, enyhülés stb.)	31
gazdasági élet (gazdaságirányítás, növekedés, gazdasági kapcsolatok, fejlődés)	22
munka (foglalkoztatás, elosztás, szaksz.)	5
oktatás és tudomány	1
kultúra	6
egészségügy	2
jog és igazságszolgáltatás	—
vallás, egyház	—
civil társadalom	2
deviancia (bűnözés, alkoholizmus, kábítószer stb.)	1
emberi kapcsolatok	—

Forrás: Terestyéni, 1984. 39.

a 2. táblázat mutatja be. „A belföldi világ tipikus »hősei« a különféle gazdasági, közgazdasági, kulturális stb. intézmények, szervezetek többnyire vezető beosztású munkatársai, akiknek cselekvései természetszerűleg nem világpolitikai jelentőségű ügyekre, hanem elsősorban az ország aktuális belső problémáira irányulnak. A magyar valóság békésebb, harmonikusabb, mint a külföldi. Az ügyekben és a cselekvésekben kevesebb a konfliktus, a konfrontáció és több az együttműködés, az egyetértés, mint a televíziós világ más pontjain. Természetesen a kétféle valóságnak vannak azonos jegyei is. Mindkét valóság jelen idejű, amelyből kevés visszatekintés adódik. Mindkét valóságban az intézmények, szervezetek, illetve ezeknek hivatásos képviselői kerülnek reflektorfénybe: a nem szervezett, nem intézményesült szféra és az egyéni személyesebb világa csak lényegtelen, afféle »színesítő« szerephez jut. Mindkét valóságban a kommunikáció, a szavakkal történő cselekvés a fontos ügyek intézésének jellegzetes módja. Mindkét világra jellemző, hogy a cselekvések okai, indítékai, motívumai, céljai jelentős részben homályban maradnak. A tévéhíradó által előállított valóság realitását, hitelességét, valódiságát, az ügyek fontosságát elsősorban maguk a tévéhíradó kibocsátói igyeke-

nek bizonyítani.” (Terestyéni, 1984: 41—42.)

Erdemes földézni, hogy a fenti tévéhíradó-vizsgálattal közel egyidejűleg milyen tényezőktől féltek leginkább az emberek Magyarországon (3. táblázat). A tévéhíradó persze nem reprezentálja teljesen a tévé világot, hiszen annak formálásában a műsorfolyam egésze vesz részt. Az jól kitűnik, hogy — nyilván nem függetlenül a kultivált képtől — az emberek *nem* azokban a dolgokban voltak pesszimisták, melyekben egyébként minden alappal azok lehetnek volna. Általános következtetésként levonhatjuk, hogy a tévé által kultivált világ értelmezési komponense tűnik a leghatékonyabbnak. A témák, az értékek és a típusok tekintetében a nem tömegkommunikációs eredetű tapasztalatok viszonylag rezisztensek még totális információs monopólium mellett is a kultivációval szemben. Ha például megnézzük, hogy 1976 és 1985 között mit kultivált a tömegkommunikáció gazdasági életünkről, és ezt összevetjük a közvélemény-kutatások adataival, akkor azt látjuk, hogy míg a propaganda viszonylag töretlenül ragaszkodott a gazdasági sikerek sulykolásához, addig a közvéleményben egyre inkább az a kép alakult ki a gazdaságról, hogy abban a kudar-cok dominálnak. Ezzel egyidejűleg „a vész-

3. táblázat

Veszélyvalószínűségi ítéletek 1980-ban (n = 1000 százalékban)	
A cigány népesség számának növekedése	3,79
A közúti balesetek számának növekedése	3,71
A környezet szennyeződése	3,65
A mindennapi élet tempójának fokozódása	3,65
Az alkoholisták számának növekedése	3,61
Az anyagias szemlélet elterjedése	3,58
A protekció terjedése	3,45
A bűnözés növekedése	3,24
Az idegbetegségek, elmebetegségek terjedése	3,21
Az infláció, a pénz romlása	3,21
A vallásosság csökkenése	3,19
Az egymás iránti közönyösség eluralkodása	3,13
Az erkölcs megromlása	3,10
A családok felbomlása	3,05
A szex, a pornográfia elterjedése	3,00
Az emberek közötti egyenlőtlenségek növekedése	2,88
A fiatalok és az idősebbek közötti ellentétek növekedése	2,79
A bürokratikus, lelketlen ügyintézés eluralkodása	2,72
A lelkesedés, az eszményképek hiánya	2,69
Az öngyilkosságok számának emelkedése	2,58
A születések számának csökkenése	2,46
Az életszínvonal csökkenése	2,28
A kábítószeres elterjedése	2,19
A hazafias érzés csökkenése	2,05
A lakáshelyzet romlása	2,04
Az emberi jogok korlátozása	2,00
Atomháború	1,98
A munkakörülmények romlása	1,90
A munkanélküliség	1,63
A rendszerváltozás	1,48

Forrás: Mitől félnek a magyarok? *Jel-Kép* 1981. 3. 144.

gálatokból kitűnik, hogy az emberek kevésbé ismerik a gazdasági bajok okait; a gazdasági nehézségeket a lakosság döntő többsége egyáltalán nem hozza összefüggésbe a strukturális problémákkal, illetve a strukturális problémák következményeit azonos súlyúaknak tartja az okokkal. A véleményekben meglévő nagyfokú bizonytalanságra utal, hogy számos megadott tényező között nem volt olyan, amelyet az emberek egységesen fontosnak vagy jelentéktelennek minősítettek volna. A *laza munkafegyelem* volt az egyetlen, amelyet a kérdezettek fele megemlített a gondok elsőrendű okai között, de elég sokan látták úgy, hogy a problémák alapvető okát nem ebben kell keresni. Ezen túl még leginkább az anyagellátás problé-

máival, a magas honvédelmi kiadásokkal és az ország eladósodásával kapcsolatban voltak valamelyest körvonalazottak a vélemények. Ugyanakkor a legtöbb tényezővel kapcsolatban teljesen ellentmondásos módon foglaltak állást az emberek. Így a belső gazdasági irányítás hibáit, a vállalati önállóság hiányát, a népgazdasági tervezés hiányosságait, a vállalati beruházások csökkenését, az elavult termékstruktúrát, a vállalati szerződések be nem tartását, a túl gyakori vállalati átszervezéseket, az áruszállítás anyagi és személyi feltételeit és a rendkívüli téli időjárást közel annyian sorolták a legfontosabb, mint amennyien a legkevésbé fontos okok közé.” (Farkas, Pataki, Tardos, Terestyéni, 1986.)

A szolgálatkész

A televíziózás másik alternatívája a piaci elvű televízió, amely nem kevésbé totális és diktatórikus, mint a redisztribúciós kontextusban működő televízió, azonban az erőszak szelíd, láthatatlan, és a nézők megfélemlítenek hajtják fejüket igája alá. A televízió ebben a kontextusban a szükségletek ébresztője, az információk iránti igények korlátlan kielégítője, modellek nyújtója. Amit ez a televízió nem lát, azt nézője sem látja, szó sincs kettéhasadásról egy nyilvános és egy titkos, restellnivaló világra. Míg a redisztribúciós televízióból hiányzik az aktuális információ, és pazarló bőségben árad belőle az áktualitás, addig a piaci televízió aktuális, naprakész, ontja a tájékozódáshoz, szórakozáshoz elengedhetetlen információkat, sőt azokat maximalizálja, egészen a csömörig.

Ennek a televízióknak az az ereje, hogy látszat szerint nem tesz egyebet, mint közönységet szolgálja, azonban részét képezvén a közönség életvilágát formáló tudástermelő mechanizmusnak, voltaképpen a nézőket már születésük előtt magához láncolja. Mindenki boldog, aki a televízió boldog világában részesedik, s ha mégsem az, akkor szerencsétlenségének okait magában, specifikus elesettségében kell hogy keresse, ahhoz a társadalomnak semmi köze. Ezért az árnyak, a szomorúságok és szenvedések is helyet kapnak a tévé világában, de csak azért,

hogy kontrasztjuk háttérében még élesebben rajzolódjanak ki a sikeresek, a normálisok, a beérkezettek, a fogyasztás parttalan örömeiben részesezők.

A mai magyar társadalomban éppen patthelyzet van, és ezt tükrözi a televízió is. Sem nem terv, sem nem piac. Sem aktualitás, sem áktualitás. Véget nem érő locsogás, ijesztő szegénység javakban, gondolatokban, információkban. Az elkötelezett televízió immár kibontakozott a redisztribúciós központ halálösleléséből, és várva-várja az új erőszaktevőt. Várjuk mi is.

■ ■

Lenne persze egy harmadik alternatíva: az autonóm televízió. Ebben az esetben a nézői világ és a televíziós világ között kölcsönös a kapcsolat; nem a redisztribúció látható, illetve a piac láthatatlan keze az, amelyik építi-rontja a világot a nézőben és a néző körül. A társadalom tagoltságának megfelelően minden csoportnak joga és lehetősége nyílik a kommunikációra, és a központi orientáció diktatórikus szava a legbanálisabb információk adagolására szorítkozik (például időjelzésre). Ki-ki nézheti, teremtheti a maga világát, miközben, ha kedve úgy tartja, kíváncsian belepillanthat a másikéba. Plurális, toleráns, proximális témákra összpontosító televíziózás lesz az eredmény, melynek esélye egyaránt rettenettel tölti el a látható és a láthatatlan kezek mozgatóit.

Jegyzetek

1. *Tudományos elmélet vagy személyvesztés?* Vita a kultivációs elemzésről. TK Műhely, XII. évf. 12. sz. 5. old.
2. Uo. 83. 84. o.

Irodalom

- Bourdieu, P. 1978. A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, Gondolat.
- Erdősi S., Dankánics, M. 1983: Gyerekek a képernyő előtt. *Jel-Kép*, 4. 38—43.
- Farkas K., Pataki J., Tardos R., Terestyéni T. 1986. Gazdasági propaganda — gazdasági közhangulat. *Jel-Kép*, 3. 19—31.

- Gerbner, G. 1977. A kulturális mutatók. In Horányi Ö. (szerk.) Kommunikáció 1. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 267—280, 269—270.
- Szabó I., Bognár T. 1983. Irreális valóságok. *Jel-Kép*, 4. 48—55.
- Szabó I., Csepeli Gy. 1984. Nemzet és politika a 10—14 éves gyerekek gondolkodásában. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. *Tanulmányok, beszámolók, jelentések*. XII. évf. 4.
- Terestyéni T. 1984. A tévéhíradó valóságképeinek néhány jellegzetessége. *Jel-Kép*, 2. 32—42.

 By now it is beyond doubt that television has a socialization effect. However, the world of viewers also affects television and one day perhaps — beside television based on redistribution and on market principles — the autonomous television too can be created.

Az USA-ban a szórakoztató elektronikai készülékek forgalma tavaly 43 milliárd dollár volt, s az idén még nagyobb lesz. A legnagyobb tételt a színes tévék jelentik 6,6 milliárd dollárral, második helyen a videokészülékek és tartozékaik állnak 5,1 milliárd dolláros forgalommal. (*Kirche und Rundfunk*)

Ugrásszerűen nő az elektronika részesedése a három vezető ipari állam (USA, Japán, NSZK) elektrotechnikai termelésében. 1960-ban az évi 70 milliárd dolláros termelési érték 30 százalékát tette ki az elektronika, az 1985. évi 460 milliárd dollárnak pedig 50 százalékát. Az 1995-re várható 840 milliárdos elektrotechnikai termelési értéknek már kb. 70 százalékát adja az elektronika, s 2000-re várhatóan teljesen dominálni fogja az iparágat. (*Elektronik*)

Ha két világnagyság találkozik, abból csak valami jó szülehet. Így gondolkodott a nyugatnémet Axel Springer és Leo Kirch, amikor megalakították Capitol Film and TV nevű leányvállalatukat. Ez főleg arra lesz hivatott, hogy ellássa filmekkel és szappanoperákkal a SAT 1 magánadót, de fog szállítani a két nagy állami tévétársaságnak, a ZDF-nek és az ARD-nek is. (*Entwicklungstendenzen der Massenmedien*)

A „Tele 5” elnevezésű müncheni magántévéadó szélesebb alapokra helyezi ún. „ifjúságközpontú teljes műsorát”, és 28 százalékkal csökkenti reklámjait. A csatornabővítés, a világos profil és a növekvő terjesztési lehetőségek alapján a vállalkozás jövőjét biztosnak tekintik, s a Tele 5 új imágóját széles körű kampány révén ismertetik meg a közönséggel. Az 1990-es új árlista szerint egy 30 mp-es reklámbejátszásért napszaktól függően 700-tól 3500 márkát kér a Tele 5. (*Kirche und Rundfunk*)

A Közös Piac tagállamainak közös távközlési politikáját foglalja össze a Brüsszelben kiadott Zöld Könyv. A tagállamok egyetértenek abban, hogy a szolgáltatások liberalizálása előtt egységesíteniük kell szabványaikát. (*Messages des PTT*)

Érzékenyebb kamerákra van szükség a HDTV-hez: ez a CCD (charged coupled device), mely kevesebb fény esetén is jó minőségű képet produkál, s egyre inkább kezdi felváltani az eddig használatos vákuumcsöves fényérzékelőt. Az újabb kamerákba úgynevezett pixeleket (fényérzékelő chipeket) építenek be, s a minőség természetesen annál jobb, minél több ilyen chipet sikerül behelyezni a készülékbe. (*Telecommunications Update*)

Varga Csaba

Gondolatok a féléves Napzártáról

Közel kétszáz adás és azok utóhangjai nyomán kísérelte meg a szerző a Napzártá első tapasztalatainak összegzését.

Abszurd világunkhoz méltóan 1989. január 2-án egyszerre született meg a Tv 2, és édesgyermek a Napzártá. Hat hónap igen rövid idő egy induló tévéműsor életében, de a napi 20–30 perces adásidővel jelentkező Napzártá már adhat némi alapot a főbb tapasztalatok összegzésére.

Vélemények, kritikák természetesen már kezdetben, az első adásnapok után is elhangzottak, s ezek aztán később kiegészültek a Magyar Közvéleménykutató Intézet (továbbiakban MKI) adataival is. Ebben az időszakban nem született olyan tárgyzerű kritika, amely az új műsортípust elemezve ne tett volna említést a Napzártáról. Érthető, hiszen az összekötő beszélgetésektől eltekintve gyakorlatilag ez az egyetlen olyan műsor, amelyet kizárólag a Tv 2 munkatársai produkálnak. Az első időszak véleményei még inkább a Tv 2 egészére, mintsem a Napzártákra vonatkoztak. Bár a végleges profil csak több hét elteltével alakult ki, a fő irány már a kezdet kezdetén felsejlett.

Kérdés, hogy a műsor mennyire tudta megőrizni egyéni arculatát, és milyen irányban fejlődött tovább.

Húzóműsor

A nézői telefonok, valamint az MKI adatai alapján a Tv 2 nézői január első hetének utolsó napjaiban fedezték fel igazán a Napzártát. Pontosabban január 7-én, az Attila-napi köszöntővel (Dobos Attila és Pataki Attila szerepeltetése telitalálat volt) robbant

be a nézők és rajtuk keresztül az ország életébe. Azóta — bár tartalma időközben jelentősen megkomolyodott — egyértelműen a Tv 2 programjának egyik, ha nem az egyetlen húzóműsorává vált.

A január 7-ét megelőző Napzárták fodagtatásáról nem sokat tudunk, mert visszhang nélkül maradtak. A nézők kezdetben nyilván annyi újdonságot kaptak a Tv 2 műsoraitól, hogy azok elterelték figyelmüket az esti beszélgetésekről.

Ha a nézők nem is, a kritika már az első hétre is reagált:

„A Napzártá c. összefoglaló, s rendszeresen visszatérő, késő esti, napzártó műsor dicséretét a legvégére hagytam. Azonkívül, hogy okosan, értelmesen elkalauzolnak az élet és az aznapi dolgaiban, önzetlen módon a másnapi napilapokból is idéznek címeket, témákat. Annál többet a televízió nem tehet, mint megpróbál lebeszélni önmagáról. Paradox módon épp ezzel ragadja magához a nézői figyelmet. . .” (Film Színház Muzsika, jan. 14.)

Az év első hónapjában a nézők valóban felfedezték a Napzártát, s a legtöbb észrevétel az Attila-nappal, a postával, az ORI-botránnal, az AIDS-el, a világhiállítással, illetve a Szex ABC-vel kapcsolatos műsorokra érkezett. A felsorolásból kitűnik, hogy januárban még nem a politikai műsorok keltezték a legnagyobb érdeklődést. A felsorolt adások mindegyike valamilyen aktuális, nagy érdeklődésre számot tartó témával foglalkozott.

„... A Napzárta szinte minden napra tartogat valami meglepetést. (Kérdés, vajon meglepetésnek kell-e ennek lennie?) Olyan emberek olyan dolgokról beszélnek, akik amikről eddig nem szólhattak. Televíziónk elindult azon az úton, hogy propagandaeszközből tájékoztató orgánium legyen, hogy nemzeti intézményként a legkülönfélébb irányoknak, nézeteknek fórumot adjon...” (Népszabadság, jan. 7.)

Akár valamiféle felvezetésnek tekinthetjük az első hónapok Napzártait, amelyek korrekt módon informáltak, tájékoztattak. Ebben az időszakban csupán az okozott némi zavart, hogy a nézők gyakran nem tudták, érdemes lesz-e „virrasztani”, hisz nem ismerték az esti Napzárta témáját. A sajtó sem akkor, sem ma nem tünteti fel előre az aznapi témát. Így az érdeklődőknek hozzá kellett szokniuk a napi ajánlatok figyelemmel követéséhez.

A politika tértnyerése

A januárt követő időszak igen fontos és lényegi változásokat hozott. A műsor „politizálódott”, amiben egyértelmű szerepet játszott a ma Magyarországra jellemző politikai és társadalmi környezet. A felgyorsult változások a politikai témák olyan tárházát kínálták fel, amelyet nagy könnyelműség lett volna kiaknáztatlanul hagyni. Amennyiben a Napzárta meg akarta őrizni frissességét, érzékenységét, a Tv 2 védőszárnya alatt olyan műsorok elkészítését is vállalnia kellett, amelyek korábban, a hagyományos tévés struktúrában elképzelhetetlen, egyszerűen kivitelezhetetlenek lettek volna.

Ilyen vállalkozás volt például a Nagy Imre és mártírtársai hamvainak exhumálásával foglalkozó, február 5-én elhangzott beszélgetés is. (Ne feledjük, hogy ekkor még nem volt hivatalos állásfoglalás a Nagy Imre-ügyben, így Gyenes Judit — Maléter Pál özvegye — Ujhelyi Szilárdné — Losonczy Géza özvegye — és Vásárhelyi Miklós megszólaltatása a műsorban valóban bátor dolog volt.)

A nézők sem voltak hozzászokva ilyen nyíltsághoz, így nem lehet csodálkozni, hogy sok néző igen ingerülten és értetlenül reagált a „bekeményedő” Napzárta műsoraira.

„Nem veszik észre kérem, hogy már az ellenzéknek sokkal nagyobb szerepe van a televízióban, a rádióban és a sajtóban is, nem veszik ezt észre? Se a rádió vezetői, se a sajtó vezetői, se az MSZMP vezetői. Még mit akarnak?... Meg állandóan más mindenki ellen beszélnek, csak a hatalom mellett nem, senki már nem beszél. 40 éve itt semmi nem történt, ez nem igaz.”

„... Most csupa ellenség van, csupa nem tudom, és mindenki ellenség, és mindenki bűnös, bűnös, bűnös. Hát ez egy örület hallgatni, örület. Ennyit tudok mondani, remélem továbbítják ezeket a dolgokat.”

„Borzasztóan szégyellem magamat Horvát János helyett, és a műsorszerkesztés helyett, hogy csak olyan személyeket szólaltattam meg, akik 1956-ban lőttek ránk, de azokat, akik védték a demokratikus rendszert, és azoknak a fiait, hozzátartozóikat nem szólaltatják meg, ez nem vet a Magyar Televízióra jó fényt.” (Részletek nézői telefonokból.)[●]

A kényes kérdésekkel foglalkozó Napzárta adásairól viszont a Kritika című folyóirat a következőképpen vélekedik:

„Jellemző persze, hogy az elfogulatlan, nyílt és nyitott viták, közlések, izgatott eszmecserek, az egész hazai televíziózás történetében újdonságnak számító, utólag szenzációként emlegetett stúdióbeli beszélgetések a Napzárta c. találmányba szorultak, vagyis olyan kései időpontba, amikor a közügyekkel foglalkozó hazai felnőtt lakosság tekintélyes része már nem néz televíziót (sem érdekeset, sem unalmasat), lévén, hogy másnap hajnalban kell felkelnie. Vagyis: beszélni beszélhetünk már úgynevezett kényes, rázós kérdésekről, évtizedeken át tabuként kezelt témákról, de csak a műsor periferiáján, eldugva sokak elől, rögtön vissza is véve abból a hatásból, melynek kifejtésére pedig a »kettes« stábjá annyi tehetséget, energiát fektetett be.” (Kritika, 1989/4.)

●Forrás: a Tv2 rendszeres üzenetrögzítése

Talán valóban érdemes néhány mondat erejéig kitérni a Napzárta kezdési időpontjára, melyre igen sokan panaszkodtak, s kérték, hogy az esti Napzárta másnap, a kora délutáni órákban ismételjék meg. Nagy biztonsággal állítható, hogy az ismétlések nem váltanák be a reményeket. Az MKI adatai szerint a kora délutáni műsoridő sem tartozik a legnézettebb műsorsávba, akárcsak a késő esti. Az sem bizonyítható egyértelműen, hogy akik éjszaka nem látták az adást, azok a kora délutáni időpontban tömegesen szabaddá tudják tenni magukat. Tovább korlátozza az ismétlés lehetőségét, hogy a Napzárta műsora gyakran kötődik az aznap este bemutatott filmhez, vagy az országban lezajló valamilyen aktuális eseményhez.

A Napzárta szándékosan került jelenlegi helyére, és nem időközben; témái miatt került egy nézett műsorsávból egy perifériusba. Ez a hely már akkor ki volt jelölve számára, amikor a Tv 2 a gyakorlatban még nem is létezett. Mindezek alátámasztására néhány sort idézek Horváth Jánostól: „... Kezdetől fogva rögeszmém volt a késő esti élő vitaműsor megalkotása, melyhez címet is kiötlöttem: Napzárta.” (Magyar Sajtó, 1989/7.)

A Napzárta nem söpörték el az első nagy viharok, meg tudta őrizni függetlenségét, sokoldalú és nyitott maradt, ugyanakkor megmutatkoztak gyengeségei is. Ezek, véleményem szerint két forrásból táplálkoznak:

Az egyik a rosszul megválasztott téma. A nézőben ilyenkor olyan benyomás alakul ki, mintha csak azért lenne aznap Napzárta, hogy ne szakadjon meg a műsor folytonossága. Szerencsére ez nem gyakori, bár az erre utaló nézői telefonok június hónapban megszáporodtak: „A Napzárta témái nem érdekesek, a képernyősök nem felkészültek. Azt hiszem, úgy gondolják már, hogy ügyszületlenül is megy.” (Részlet a nézői telefonokból.)

A másik forrás, ha a műsorvezető nem készült fel a beszélgetésre. A néző akkor is gyanakodni kezd, ha mindig ugyanazt a műsorvezetőt látja viszont, bármilyen természetű is a Napzárta témája. A nézőknek sok esetben igazuk is van. Gyakran hangzott tény, hogy a Napzárta az értelmiségiek műsora. Ha ez így van, akkor a beszélgetésvezetőknek saját érdekükben is jól fel kell

készülniük, másként könnyen elveszíthetik hitellességüket.

Néhány ezzel kapcsolatos kritika:

„... A Tv 2-n szórakoztató, tanulságos beszélgetések mellett olykor hozzá nem értésre meg tudatlanságra valló műsorvezetői laza fecsegés is elhangzik...” (Esti Hírlap, 1989. 23. sz.)

„... A Napzárta riportere zavarban van, az illetőnél nagyobb zavarban...” (Élet és Irodalom, 1989. 10. sz.)

„... Azok az eredeti egyéniségek, akik valamilyen sajátos tulajdonságuknál fogva »kilógnak a sorból« régen is a tévében, nemigen dolgoznak a Napzárta. Baló György helyett — természetesen azt — Vicsek Ferenc vezeti az ellenzéki kerekasztalról folyó disputát (oly árudvarias erőszakossággal, hogy még az is ellenzéki lesz tőle, aki eladdig álmában is az MSZMP-ért sóhajtozott); Pálffy József vagy Polgár Dénes legalább alkalmankénti föltűnése helyett mindig Ipper Pált kell elfogadni, a belpolitika és kultúra, valamint a tudomány riporteri fölkészülést és alázatot követelő mutatóváltásait az aranyos felszíniességről híres Déri János, valamint a szellemi elmélyülést pusztán nagyvonalúsággal helyettesítő Dömsödi Gábor hozza elibénk...” (Magyar Nemzet, május 3.)

S még egy idézet: „... Sem a híradót, sem A hét c. műsort, sem a Hírhatert nem helyettesítheti azonban a mi viszonyaink között káprázatos lehetőségű egyes stúdiót birtokló (kisajátító?) műsorzáró csevegősdik: ... nemigen leszünk beszélgetései által okosabbak, tájékozottabbak, határozottabb ítéletekre készek...” (Magyar Nemzet, május 3.)

Azon túl, hogy már a párhuzamba állítás is sántikál, nem hiszem, hogy bárki is jogot formált volna arra, hogy kijelentse: a Napzárta a fenti műsorokat helyettesíteni tudná, vagy akarná.

A kritikák többsége megpróbálja reálishan megítélni a Napzárta műsorait, s a bírálatok mellett a kiemelkedően sikeres műsorokra is reagálnak.

„... a későn alvók (kár, hogy csak ők) kivételes szellemi és politikai élményt kaptak ettől a műsortól, amelyet feltétlenül érdemes lenne nézettebb műsoridőben is megismételni...” (Esti Hírlap, július 12.)

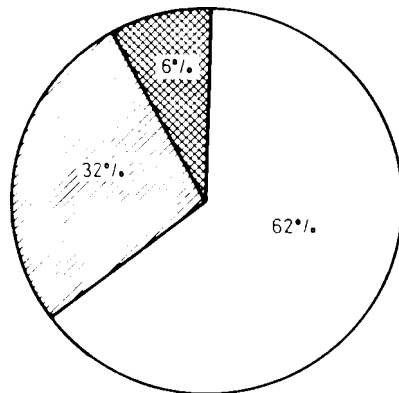
„... Rendkívül »előkelő« kerekasztalt ültek körbe a Napzárta tegnapi vendégei, akik Baló György néhány, a beszélgetésnek csupán irányt szabó kérdése nyomán, a gazdasági kibontakozás lehetőségeiről váltottak szót.” (Esti Hírlap, május 15.)●

Az értelmiségnek szól?

Az előzőekben már történt utalás arra, hogy a Napzárta az értelmiségiek műsora. Valóban az? Az MKI● adatai szerint az nem azt jelenti, hogy kizárólag az értelmiségiek követik figyelemmel, hanem csak azt, hogy ők a dominánsak. A felmérés szerint a „megkérdezettek 7 százaléka, ha teheti, megnézi a Napzárta-t. 20 százalékuk havonta egyszer-kétszer, 14 százalékuk ritkábban. Az értelmiségiek 28 százaléka, a budapestiek 27 százaléka mindennap, de legalább hetente többször nézi. (A szándéknyilatkozat, ha eltér is a tényleges nézettségtől, a Napzárta egyfajta értelmiségi és fővárosi népszerűségére utal.)

Szintén az MKI adatai szerint az értelmiség a legnagyobb számban a március 15-i Napzárta-t követte figyelemmel. Nem alaptalanul, hiszen ez volt a Tv 2 talán legsikeresebb Napzárta-ja. A napi eseményekről készített összefoglaló, a stúdióbeszélgetés, az SZDSZ, az MDF és a Budapesti Pártbizottság képviselőinek bevonásával, illetve a Tizenkét pont beolvasásával az egyik legpolitikusabb és egyben a legszínvonalasabb Napzárta-t eredményezte. Ez utóbbi műsortól eltekintve is a Napzárta számos alkalommal jelentkezett elsőként olyan témával, amelyre a televízió más műsorai nem tudtak, vagy nem akartak vállalkozni.

Az elmúlt fél évben a műsor 179 alkalommal jelentkezett. A stúdió 378 vendéget fogadott, akik a politikai és társadalmi élet minden rétegét képviselték úgy, hogy megkötöttség nélkül, az esetek többségében élő adásban fejthették ki nézeteiket. A műsor politikai jellege dominál, 112 alkalommal a Napzárta egyértelműen politikai kérdésekkel foglalkozott. 58 alkalommal egyéb, nem politikai műsor készült, és csak tíz olyan

■ szórakoztató műsor
 □ politikai műsor
 ▨ egyéb műsorok

Napzárta volt, amelynek a célja egyértelműen a szórakoztatás volt.

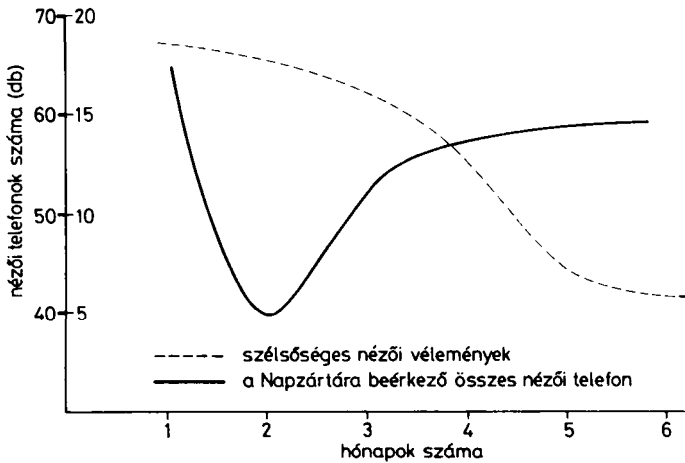
Amint az ábrából is kiderül, a szórakoztató műsorok aránya igen alacsony, mindössze 6 százalék. Ez az érték meg sem közelíti az eredetileg tervezett 25–30 százalékos arányt, pedig felesleges bizonygatni, hogy a könnyed hangvétel nem feltétlenül párosul igénytelenséggel. A jól megválasztott könnyű műfaj pedig nem veszélyezteti a Napzárta tekintélyét.

Ilyen műsor volt például a Kőrösi Jánossal készített zenés beszélgetés.

„... Valahogy ilyennek álmodhatták a Televízió vezetői a 2-es program műsorát, mint amilyen tegnapi este volt Kőrösi Jánossal, a zongoristával. Persze, ahhoz ilyen személyiség is kell, aki számára a muzsika megszólaltatása mintha semmi technikai gondot nem jelentene már. . . Kedves és szerény volt a két műsorvezető, annyira voltak kíváncsiak, amennyire mi is, a képernyő előtt. Úgyhogy igazán pompásan sikerült a tegnapi Napzárta.” (Esti Hírlap, április 14.)

A könnyed műfaj hiánya és más hibái ellenére a nézők megkedvelték a „cipzár” műsorát. (Nézőtábora alkalomtól függően 200–500 ezer ember.) A nézők mindenre reagálnak. Gyakran tesznek megfontolásra is érdemes javaslatokat. Mi legyen a Nap-

● Forrás: MKI Panel, gyorstájékoztatók

zártá témája, miként lehetne bővíteni az előzetes tájékoztatást, mivel lehetne helyettesíteni a témákhoz nem illeszkedő zenés betéteket stb.

Tehát a nézők megpróbálják alakítani a „cipzár” műsorát, de a Napzárta is formálja nézőit, és éppen ez a legnagyobb jelentősége. Bebizonyítja a képernyő előtt ülőknek, hogy nemcsak fekete-fehér, kicsi-nagy, jó vagy rossz létezik, hanem: ezek számtalan átmenete és variációja.

A fenti grafikonon nyomon követhető, hogy a hat hónap alatt miként „liberalizálódott” a nézői véleményalkotás.

A görbék összevetéséből egyértelműen megállapítható, hogy jelentős változás tör-

tént. Az év elején oly gyakori durva, agresszív megnyilatkozások száma a fél év végére harmadára csökkent, és ez nem a telefonok abszolút számának a következménye! Sőt februárban, amikor a legkevesebb volt a nézői telefonok száma, a kevés hívás ellenére a vélemények még igen szélsőségesek voltak. Létezik tehát egy hatás, amely a véleményalkotás átstrukturálódását eredményezi. Ezért a hónapok múlásával a néző egyre ritkábban követel azonnali megtorlást, ha olyat lát a képernyőn, amivel nem ért egyet. A Napzárta megértette velünk, hogy nem kell szükségyszerűen fejeknek porba hullania ahhoz, hogy egy-egy kényes kérdése nyilvános megvitatásra kerüljön.

“Day Out”, the constant programme of the renewed Second Channel of Hungarian Television, TV2, has become popular among the audience. It frequently discusses current political issues, and this is one reason — the other being its late transmission time — why it is particularly favoured by intellectuals.

„Az utcáról kerültem az újságírók közé”

Franka Tiborral beszélget B. Király Györgyi

■ Jól mehet magának, ha Pierre Cardin-nél öltözik. Divatos, sötét öltöny, monogramos ing és nyakkendő. Mindez egy szürke hétköznapi délelőtt a Magyar Hírlap szerkesztőségében. Mindig ilyen elegáns?

— Egy frászt. Megyek a bíróságra, a sajtóperemet tárgyalják. Tudja, rengeteg olvasói levelet meg telefont kapok naponta. Én az ígéretes típushoz tartozom, de szeretem be is tartani, amit ígérek. Mondják is sokan a kollégáim közül, hogy tiszta hülye vagyok: az én koromban és pozíciómban — a Magyar Hírlap főmunkatársaként — már nem kellene kisnyugdíjasok, meg nagycsaládok ügyei után rohagnom. Erre ott vannak a gyakornokok. Csakhogy szerintem nem létezik piti ügy. Piti újságíró annál inkább.

Nemrég kaptam egy bejelentést a Zichy Galériából. Kirúgták a főkönyvelőjüket — előtte hónapokig nem kapott fizetést —, aztán villámgyorsan kiderült, hogy a képzőművészeti társulás pénzügyei rendezetlenek, de a személyi állomány is hagy kívánnivalót maga után. Hogy értse: a galéria munkatársai képeket is árulnak. Valahogy úgy, mint ha mi ketten a hónunk alá csapnánk néhány festményt nyerítő lóval és három csikóval, aztán elindulnánk a faluba. Ott megfűznénk az öregeket, hogy vegyenek képet, mert ez baromi jó befektetés. A lányuknak megvan a karácsonyi ajándék, ők meg csak 270 forintot fizetnek havonta, igaz, azt évekig. Az írásomban azt feszegettem, hogy ez tisztességtelen dolog, mert a képek szinte semmit sem érnek. Erre beperelt a galéria. Első fokon meg is nyertem a pert. Persze, fellebbeztek, most jön a másodfok. Nincs miért izgulnom, hiszen a népi ellenőrzési bizottság és az illetékes tanács is az én oldalamon áll.

— És a Magyar Hírlap is. Az a szerkesztőség, amelynek sikerült a fenyegetések ellenében meggyőznie Franka Tibort úgy megszelídíteni, hogy maga immáron tizenharmadik éve hűséges a munkahelyéhez. Az újságírói pályára kerülést megelőzően pedig, akárhogy is finomkodok: vándormadár volt.

— Való igaz, tíz munkahelyem volt kilenc év alatt. Soroljam? Voltam minőségi ellenőr mint faipari technikus, aztán húszévesen üzemvezető egy vidéki falucskában, ahol kizsákmányolt bányászokat próbáltak konyhabútor gyártására átállítani. Hordtam a televízióban díszleteket segédmunkásként.

Mostanában meg ugyanabban a stúdióban vezettem műsort, ahová annak idején csak bűhnésként — így hívják a tévében a díszletmunkásokat — léphettem be. Dolgoztam a középület-építő vállalatnál gyártás-előkészítőként. Onnan rúgtak ki.

— *Miért?*

— Egy rendőrségi ügy miatt. Az igazgató egy kiváló, akarom mondani, kiválóan vonalas ember volt, aki minden levegővételével a rendszert szolgálta. Amikor megtudta, hogy három napig azért hiányoztam, mert a fogdában csücsültem: gondolkodás nélkül elzavart. A fogdába pedig azért kerültem, mert 1975. április 4-ére virradó éjszaka néhány barátommal leszedtem egy-két magyar zászlót éjjel. Akkoriban még nőtlen voltam, iszogattunk is, meg brahiból is csináltuk. Az ember olyan ritkán látta akkoriban a trikólor. Éppen egy feszületre akartam rákötni a zászlót, amikor megállt mellettünk egy URH-kocsi.

— *Volt valami vallásos motívuma a tettének, vagy csak hülyéskedett a feszülettel?*

— Nézze, engem vallásos szellemben neveltek a szüleim. Édesapám katolikus, édesanyám evangélikus volt. Apám elment pártgyűlésekre, utána meg a templomba, misére. Anyám minden hét végén félnyelckor keltett és vitt magával istentiszteletre. Viszszatérve a randalírozásunkra, ma már nehezen tudnám megmondani miért csináltuk . . . egy biztos: én azt a szót, hogy felszabadulás, még életemben nem írtam le, mert ha azt nézem, hogy hol tart ma ez az ország: negyvenöt nem felszabadulás volt. A cikkemben, ha már semmiképpen nem tudtam elkerülni, 45-ös eseményeket írtam a kötelezően használt felszabadulás helyett. Szóval, amikor bevitt minket az URH, fogdába tettek. Elvették tőlem a karórát, a nyakláncot, a nadrágszíjat.

— *Nem verték meg?*

— Nem. Csak az egyik barátomat rugdalták meg, mert rosszul szólt. Ott az a rend, hogyha a cellába belép az őr, falhoz kell állni, méghozzá az ajtóval szembeni falhoz — míg élek nem felejttem el —, és azt kell mondani, hogy: jelentem, nem történt semmi! Soha nem voltam még ilyen helyzetben, tudta a fene, mit kell mondani! Elkezdett velem üvöltözni az őr, én meg kérleltem,

hogy ne haragudjon, jó uram, életemben nem voltam még börtönben!

Nagyon komolyan vették a dolgot, kiderült, hogy államellenes izgatás, amit csináltunk. A tárgyaláson — a Markóban tartották — azt kérdezte az ügyész: Volt magánál bicska? Azt válaszoltam, hogy nem szoktam bicskát hordani. Akkor letépte a magyar zászlót? — folytatta. Mondtam, hogy a szocializmus nem attól dől meg, ha a magyar zászlót leveszik. A vád képviselője nagyon véres hangú volt. Úgy éreztem, az egész életemet derékba törtem ezzel az ostoba históriával. Rádadásul beatezenkarban játszottam, irodalmi színpadot vezettem, sőt március tizenötödikén ünnepi esteket rendeztem huszonnégy évesen Kistarcsán, ami ugye főbenjáró bűnnek számított. Szálka voltam a hatalmasok szemében, úgyhogy volt mitől tartanom a tárgyaláson. Első fokon hat hónap szigorított börtönre ítélték bennünket. Az ügyvédem fellebbezett, jött a másodfok. Végül is hat hónap maradt, de átváltoztatták felfüggesztett büntetésre, ami, ha tíz évig nem keveredünk rendőrségi ügybe, elévül.

— *Tételezzük fel, hogy nincs priusza, mert elévült a büntetése. Elméletileg. És gyakorlatilag? Pályafutása során egyszer sem ütötték bele az orrát ebbe a történetbe?*

— Dehogynem. Amikor tizenhárom éve fel akart venni a Magyar Hírlap akkori főszerkesztője, igencsak nehezen érkezett meg az engedély a Tájékoztatási Hivatalból. Később, amikor éppen a krisztusi korban, 33 évesen előléptettek, és főmunkatárs lettem, megint csak nagyon lassan jött meg a jóváhagyás. Kémeimtől annyit tudtam meg, hogy a Belügyminisztériumban áll a dolog a régi ügyem miatt. A történethez, persze az is hozzátartozik, hogy amikor a laphoz kerültem, első dolgom volt elmesélni mindent a főszerkesztőnek. Aztán megkérdeztem: így is kellek? Kelltem.

— *Akkor bizonyára olyan diplomája lehet, ami után két kézzel kapkodnak a főszerkesztők.*

— Hm. Tudja, milyen diplomám van? A foxi-maxit végeztem el. Azért, hogy fedezve legyenek, hogy legyen valami papirom.

— *Ezek szerint östehetségként tört be a pályára?*

— Nem én mondtam. Verseim jelentek meg az Ifjúsági Magazinban, egy-két írást közölte az Új Tükör, aztán jelentkeztem egy MUOSZ-pályázatra három riporttal. A bizottság behívott, és azt tanácsolták, hogy járjak újságíró-stúdióba. Rengeteg káderyekkel jártam együtt, és közben fogalmam sem volt róla, hogy ki kinek a kicsodája. Teljesen szűz voltam a pályán, a szó szoros értelmében az utcáról kerültem be az újságírók közé. Emlékszem, Zay Laci vezette a stúdiót a Magyar Nemzettől, és a végén, a vizsgadolgozat után megkérdezte: melyikük a Franka? Jöjjön ki, olvassa fel a dolgozatát! Ilyet kell írni!

A stúdióból egyenesen a Magyar Hírlaphoz vezetett az utam. Egyetemre akartam menni, de lebeszéltek róla, mert úgy vélték, szükségük van az írásaimra. Hát, ezért lett belőle foxi-maxi. Egyébként meggyőződésem, hogy az újságírópályán ugyanolyan kontraszelekció alakult ki, mint a pedagógusoknál. Mind a mai napig a pályára kerülők legalább egyharmada káderyerek, aki máshol nem felelt meg, hát újságírónak azért betuszkolja valahogy apuka vagy anyuka.

— *Nem a tehetségtelen, hanem a menő pályatársakról írt könyvet „Behívtattk” címmel. Tizenöt kollégát faggat a kézi vezérlés irányította újságírás botrányos eseményeiről, az írástudó ember elgyávulásáról, vagy éppen a lelkiismeret győzelméről a politika ellenében. Nyilván önt is behívtattk jó néhányszor. Vagy tévedek?*

— Mi van, a hóhért akasztják? Mondtam már, hogy az utcáról jöttem, nekem nem voltak protektoraim, ezért elég nehéz volt az indulás. Még a megfelelő kapcsolatrendszer sem tudtam kiépíteni az elején. Második napja ültem a Magyar Hírlap szerkesztőségében mint gyakornok, 2300 Ft-os fizetéssel, s meg akartam mutatni, hogy mit tudok. Egy nehéz ügyet próbáltam megírni, de akadtam. Azt tanácsolták a nagyok, forduljak a tájhivatalban Soltész Istvánhoz.

— *A Magyar Nemzet jelenlegi főszerkesztőjéhez.*

— Igen. Felhívtam, kapcsolózták, és elkezdtem a mondókámat. Kedves Soltész úr . . . Idáig jutottam, amikor metsző hangon bele-szólt a telefonba: Ki maga? — A Magyar

Hírlaptól Franka Tibor. Most kezdem a pályát. — És hogy jön maga ahhoz, hogy engem leuamozzon? — Nyelni, köpni nem tudtam. — Ez nem sértés, én nem vagyok párttag, ön nekem nem az elvtársam, hát mit mondjak? A beszélgetés után teljesen összeomlottam, micsoda világban élek én? Később összefutottunk a felesége kiállításán, Győrben. Rosszul kerestem, volt már két gyermekem, és mindent elvállaltam, hogy valahogy megéljünk. Éppen az Építők Lapjába írtam a győri kiállításról, amikor a helyszínen kiderült, hogy itt van Soltész úr! Becsületére legyen mondva, meghívott egy italra, és fátylat borítottunk az egészre.

Más történet. Valamikor a hetvenes évek közepén felhívott egy tiszaföldvári ember, egy sűrke magyar állampolgár, egy földműves, hogy a felesége majdnem meghalt, össze kellett varrni a máját. Ment haza az asszony a Pannónia motorkerékpárjával a szántóról, nekirohant valaki, és egy Zsigulival felkente a lámpaoszlopra. Másnap reggel kocsiba vágtam magam és lementem. Kiderült, hogy az asszony a falu hosszú évek óta létező betonútján közlekedett, az úr, aki elütötte, az iskola melletti földútról hajtott ki. Igenám, csakhogy a földutat az éjszaka lebetonozták, de az elsőbbségadás kötelező táblát elfelejtették kitenni. Így életbe lépett a jobbkezes szabály, aminek alapján az urat nem lehetett elmarasztalni. Azonban az egész história furcsa volt. Minek ez a nagy sietség? Miért kell egy mellékutat éjszaka lebetonozni? Megmondom. Losonczy Pál miniszterelnök érkezett másnap ünnepi beszédet tartani a termelőszövetkezetek szervezésének valahányadik évfordulóján. A fekete autókavánnal ugye nem lehet csak úgy beállni a földútra, a sárba. Sajnos, az útépitőknek annyi eszük már nem volt, hogy a táblát is kitegyék a rohamunka után. Hát ebből is nagy botrány lett a cikk megjelenése után. A szolnoki első titkár, Andrikó elvtárs — ma kereskedelmi államtitkár — rátelefonált a főszerkesztőre, hogy mit képzelsz a kormány lapja. Ment a balhé, gondolhatja.

Előfordult, hogy írtam a Vigiliának. Te jó isten, mit kaptam érte. A Magyar Hírlap munkatársa hogy merészel egy vallásos folyóiratban publikálni.

Vagy: Somogyi László miniszter — ma a

Bécs—Budapest világkiállítás kormánybiztosa — a középület-építő vállalat vezérigazgatója volt éppen, amikor lakásmachinációkba keveredett a cége. A vállalati lakásokat saját emberek között nem szociális, hanem pozicionális szempontok szerint osztották szét — tehát a fejeseknek. Elmentem Somogyihoz és megkérdeztem: Uram, micsoda dolog az, hogy maguk ezt így csinálják? — Velem ilyen hangnemben nem beszélhet! — hangzott a válasz. — Kifelé a szobámból. Ő kizavart, én meg megírtam a sztorit, meg is jelent. Abban már nem vagyok biztos, hogy néhány hónappal később, miniszter korában is kinyomtatták volna.

Folytassam? Sok olyan temető van a fővárosban, amelyet már gaz borít, és csak arra vár, hogy eldőzerolják, a helyén meg lakóházak épüljenek. Nos, az egyik ilyen lerobbant temetőben — a szörnyen borzasztó huszonvalahányadik kerületben —, a ravatalozóban egy fiatal házaspár lakott. Megírtam, hogy milyen körülmények között élnek, meg azt is, hogy a gyerek pelenkáját a kidőlt sírkereszteken szárítják. A történet Lázár miniszterelnöksége idején játszódott. Valamelyik embere olvasta a riportot, s nyomban kitudultak a nagy fekete autók a temetőbe. Én persze nem tudhattam, hogy a miniszterelnök asztalára olyan jelentés kerül, miszerint a cikk a magyar nép hangulatát rossz irányba befolyásolja. Éppen ügyelet voltam, amikor csörgött a telefon. Akkor igazán behívtak. Már nem emlékszem rá, melyik elvtárs rendelt be a Parlamentbe, csak arra, hogy az orrom elé tett egy papírt, amelyen az állt, hogy valótlan írtam a Magyar Hírlapban. Írjam alá, mondta. Uram, hogy írnám alá? Hát ebből baj lesz, mert a jelentés Lázár elvtárs asztalára kerül. Közöltem, hogy engem nem érdekel, akárhová is kerül, nem írom alá. Elrohantam a fotósunkhoz, kiráncigáltam a felesége mellől az ágyból, kihajtottunk a sötét temetőbe és vadul elkezdtünk fényképezni. Amikor végeztünk — úgy éjfél tájt —, felcsöngettük a környék lakóit, leírtam a véleményüket, és mindenki aláírtam a saját szövegét. Fotós kollégám meg villogtatta a vakuját rendesen. Másnap reggel kilenckor egy hónaljnyi fényképpel beállítottunk a szerkesztőségbe és letettük a főszerkesztő asztalára. Azt

mondtam: Ide figyelj, öregem, engem behívtak. Nem tettem meg, amit kértek, úgy-hogy várhatóan téged is megfingatnak egy kicsit. Akkor majd a fotókat küldd be a Parlamentbe a jelentésük mellé! Hát ahogy azóta önt nem keresték, engem sem. Valószínűleg jó ötletet találtam ki kínomban, mert féltem. Azt hiszem, a félelem bátorít, és akinek a gerince még nem gumisodott el teljesen, az úgy van vele, hogy apró trükköket ötöl ki, hogy ne kerüljön a hatalom kereké alá.

Az is megtörtént már velem, hogy a felelősségre vonás után rendőr kocsi kísért ki a városból. Talán emlékszik még a komlói bányaszerencsétlenségre. A hírére azonnal kocsiba vágtam magam, és előbb értem le Pestről, mint az illetékes megyei rendőrkapitányság nyomozói. Így a túlélőket előbb találtam meg a kórházban, és előbb faggattam ki őket, hogy mi is történt. A bánya központjában már vártak, igazoltattak és jól letoltak, mert előbb értem oda náluk. Hát miért nem siettek? — kérdeztem. Csak nem képzelik, hogy maguk ellen dolgozom! Azonnal telefonáltak a főszerkesztőnek a komlói városi pártbizottság első titkárától, minket meg — Bálint B. András kollégámmal — elzavartak. Beültünk a kocsiba, a rendőrség egészen a város széléig kísért. Először nem fogtuk fel, hogy nekünk szól a diszkiséret, és huszonöt meg negyven kilométeres sebességgel mentünk, hogy nyugodtan megelőzhessenek bennünket, de nem tették.

— *Fenyegették már meg életében úgy, hogy inába szállt az a fenenyagy bátorsága?*

— Nem. Igaz, nincs is telefonom otthon. Újpesten lakom, mögöttünk van egy BM-lakótelep, ott szinte mindenkinek jutott telefon. Én öt éve várok rá. Egy garzonlakásból költöztünk erre a lakótelepre, mert két tizenéves fiúval igencsak szűknek bizonyult. Ott volt telefonom, le is adtam, de hiába. Gyakran keresnek otthon is. A múltkor becsöngetett egy hölgy, megkérdezte, hogy én vagyok-e a Franka. A válaszom után letípett és feljött egy ajándékosárral. Mondtam, hogy drága asszonyom, én ezt nem fogadhatom el! De maga arra kíváncsi, hogy fenyegettek-e. Hát persze. Volt, aki beígérte, hogy kinyír, meg akadt olyan is, aki az autót akarta széttörni.

— *Apropó, milyen kocsija van?*

— Először volt egy Skodám, aztán egy Zaporozsecem, most meg egy 1500-as Ladám. Maga szerint ez jelent valamit?

— *Annyit mindenesetre, hogy van mit a tejbe aprítania, nem? Ezért is teheti meg, hogy a könyve bevételének egy részéből alapítványt hoz létre a rászoruló újságíróknak,*

— Tudja mit mondott a fiam, amikor meghallotta, hogy felajánlást tettem? „Apu, még egy könyv, és teljesen le fogunk gatyásodni.” Azért mondta, mert tavaly Erdélyről írtam. Ha jól számoltam, tizenhét kötet jelent meg erről a témáról, és most nem bántani akarom a kollégákat, de egyiküknek se jutott eszébe, hogy olyan emberek ír könyvet, akik maguk is a legnagyobb segítségre szorulnak, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatásra is. Hát én felajánlottam 640 ezer forintot a menekültek számára. A kiadóval úgy kötöttem meg a szerződést, hogy mindegyik példány után tíz forint a menekülteké lesz. Rágták a körmüket, de belementek. 64 ezer példányban ment el a könyv, úgyhogy átutalhattam a Magyar Vöröskeresztnek az összeget simán. Más kérdés, hogy többszöri hívogatásra — mert ugye fontos, hogy a pénz oda kerüljön, ahová szántam — küldtek csak egy ötsoros köszönőlevelet. A „Behívtak” könyvemben ugyanúgy áll, hogy darabonként tíz forint szolidaritási célra megy. Hát ezért aggódott a fiam.

— *Olyan sanyarúan élünk mi, újságírók, hogy okvetlenül kell egy ilyen felajánlás?*

— Tudomásul kell venni, hogy a magyar újságírók 15–20 százaléka a létminimum környékén, vagy éppen a létminimum alatt él. Nagyon sok a kisnyugdíjas, a kisfizetésű pályakezdő, a politikai okokból félrelökött újságíró. Egy átlag újságíró-fizetés nem több, mint egy átlagos munkásfizetés. Tessék megnézni, hogy a szomszédos Ausztriába mennyire megbecsülik az újságírót, hogy ott mekkora a fizetése! Én egy alapítványt szeretnék tenni, ami nem Franka-alapítvány. Attól a perctől kezdve, hogy beadtam, semmi közöm hozzá! Csatlakozhatnak magánszemélyek, szerkesztőségek, a MUOSZ pedig forgassa úgy az összeget, hogy az évenkénti kamatot egy kuratóriumon keresztül szétosztja a rászorulóknak. Meglep,

hogy maga nem látja, milyen szegények vagyunk. Nézze csak meg a tévéhíradót, amikor egy sajtótájékoztatón a kamera végigpásztazza a termet. A leghetetlenebb ruhákban és cipőkben üldögélünk. És tudja, mi a legnagyobb baj? Hogy aki fizikailag szegény, az lelkiileg is elszegényedik. Meg aztán harminc és negyven között — ide tartozom én is — hullunk ám rendesen, mint a legyek. Mi lesz a magukra maradt családtagokkal?

Nem tartom mártírnak magam, úgy érzem, tartozom annyival a szakmának, hogy ha tudok segíteni, hát segítek. Egyébként nincs vagyonom. Van egy 67 négyzetméteres lakótelepi panellakásom és a Ladám. A kocsik nekem munkaeszköz. A lapnak nincs annyi autója meg taxipénze, hogy folyton a várost járjam, viszont villamossal és busszal nehezen jutnék el ugyanaznap, mondjuk egy pesterzsébeti nyomorlakásból a Parlamentbe. Még átöltözni se lenne időm, sokszor így sincs. Néha az ember szörnyű helyeken tűnik fel öltönyben és nyakkendőben; és sok szerencsétlen azt hiszi, hogy megijátssza magát, pedig csak arról van szó, hogy sajtótájékoztatóra kell menni néhány óra múlva.

Azon kapom rajta magam, hogy az előbb hazudtam, amikor azt mondtam, hogy nincs vagyonom. Található Nógrád megyében egy Alsótold nevű kisközség, ott született az édesanyám. Mellette fekszik Cserhátszentivány, egy gyönyörű falucska, ahol édesapám cseperedett. Sajnos, mindkettőjüket nagyon korán vesztettem el. Juhászcsaládból származom, a szüleim tanyákat építettek és béreltek. Valamelyik földesúrral mindig szerződtek egy évre, annak állományát úgy őrizték, hogy hozzácsapták a saját juhaikhoz. Aztán ha letelt az egy év, felvették a fizetséget, majd továbbálltak a saját állományukkal, amelybe valószínűleg a legszebb állatokat választották ki. Az ő emlékükre vettem a két kis falu között, a hegyoldalon egy darabka földet. Nincs rajta se víz, se villany, csak vaddisznók, szarvasok és nyulak. Pontosabban fogalmazva nem is vettem, béreltem harminc esztendőre, évi 7500 forintért. Ezt a területet valamikor jól menő gazdák művelték, az anyám szülei például. Az államosításkor elvették az erdőt is, meg a gyümölcsöst is tőlük. Csakhogy a termelő-

szövetkezett gépei nem tudtak felmenni a hegyoldalra, és elrohadt, elgazosodott az egész vidék. Ott hevert parlagon, senki földjeként. Ezt fogta fel ésszel a helyi tanácselnök és felparcelláztatta a terepet. Hát nem röhej, hogy újból elkezdtem művelni azt, ami egyszer már szép és gazdag föld volt, a nagyszüleimé, ráadásul fizettek is érte?

— *Hogy került az eldugott nógrádi falucsukából a fővárosba?*

— A felszabadulás után a falunkba jött ügyes-bajos dolgait intézni egy jó beosztásban lévő ember a Földművelésügyi Minisztériumból, de a sáros úton leragadt a kocsija. Apám elébe állt a két ökrével, és kivontatta a kátyúból. Az elvtárs adott neki egy névjegykártyát azzal, hogy ha bajba kerül, keresse fel. Na, amikor elvették a tanyát meg a juhokat, apám elindult a minisztériumba nem tudom én hány billió-trillió pengővel, ami mikorra felért, már csak öt tojásra volt elegendő. Megtalálta az emberét, aki azt mondta: El kell menniük Szolnokra. Hivatkozozz rám, felveszik a tüdőkörházba mentősnak. El is mentek, ott születtem, Szolnokon. Aztán mert az iparosítással elkergették az embereket a falvakból és a kisebb városokból, mi is oda mentünk, ahol biztonságosabb jövőre lehetett számítani. Felhúzódtunk a főváros közelébe, Kerepestarcására. Tizennyolc éves koromban itt lettem tanácsos.

— *Párttag is?*

— Nem. Akkor se léptem be, amikor csak egy pártnak lehetett tagja az ember, és ma sem. A foxi-maxi után — már a Magyar Hírlapnál — megkeresett a párttitkár: Tiborkám! Mi embert faragunk belőled, végezd el a politikai főiskolát is! — Drága Icu-kám, hát én ehhez hülye vagyok, meg nem is vagyok párttag — válaszoltam. — Az nem baj, hétfőn hozom a papírt, aláírod és kész. Hét vége volt, mondtam az asszonynak, ez nem tetszik nekem, elmegyünk hamarabb nyaralni. Éppen Jugoszláviába készültünk, előrehoztuk az indulást. Így szöktem meg a politikai főiskola elől. Egyébként is meggyőződésem, hogy jó újságíró csak az lehet, aki sehová sem elkötelezett. Érzelmeiben lehet szociáldemokrata vagy kigazda, de munkájában és tagságában nem.

— *Ezzel szemben vagyunk néhányan, akik*

úgy véljük, hogy nem akkor cselekszik helyesen az újságíró, ha kivár, hanem ha odaáll arra az oldalra, ahová a lelkiismerete diktálja, s elkötelezettsége munkáiban is megjelenik. Ez az érem egyik oldala. A másik, hogy mostanában jelentette ki magabiztosan az MSZMP — azóta MSZP — agit-prop. osztályának vezetője, hogy a megyei lapok — legtöbbjük az MSZMP, illetve MSZP tulajdona — nem azért vannak, hogy a különböző pártok nézeteit közreadják, s ezt a jövőben sem teszik meg. Ha az újságíró elegánsan távolmarad a politikai küzdelmekről, hogyan képviselje a pluralizmust?

— Ezt miért tőlem kérdezi? Kérdezze az illetékes elvtársótól! Én azt tartom fontosnak, hogy megőrizsem azt, amit eddig elértem. Ugyanúgy végzem a munkámat, mint nyolc évvel ezelőtt, csak akkor sokkal kevesebb jelenhetett meg az írásaimból. Nem vagyok hajlandó beállni azok közé a sorba, akik mostanában jönnek elő, és dugdossák ki a kardjaikat a szőnyeg alól, mert eddig ott futottak kivont karddal. És azt se felejtse el, hogy nem jött még el Kánaán, hiszen akik annak idején cenzúrázhatták a munkánkat, ma is magas pozíciókban ülnek. Így hát hiába mennék el egy másik laphoz, annak a gazdája ugyanúgy az MSZMP emlőin nevelkedett, mint az én gazdám. Ilyen értelemben tehát nem lehet független magyar újságírásról beszélni. Az is tény, hogy idáig egyféle képpen volt szabad hallgatni, most többféle képpen szabad kiabálni.

A mi generációnkat sajnos gyerekként kezelték, infantilizálták. Minket soha nem engedtek be a nagyszobába, csak az előszoba küszöbén toporoghattunk. Persze, néhányan beléphettek, a Maróthy meg a Deák Gábor. És mit értek el vele? Lett gyönyörű lakásuk, nagy fekete autójuk, és most szoronghatnak. De mi, a többség, nem tudtuk kipróbálni magunkat. Mert nem engedték.

Ha már erről beszélünk, én is szorongok, sőt félek. Nekünk, középkorúaknak kellene most legtöbbet tenni ezért az országért. Miközben a többség velem együtt kettős nevelésben nőtt fel. Otthon karácsonykor elénekeltük a Mennyből az angyalt, aztán az iskolában virággal és énekszóval ünnepeltük november 7-ét. Az iskolában azt tanultuk, hogy lejtöttünk a fáról, anyánktól meg azt,

hogy Isten teremtményei vagyunk. Úgy nő-tünk fel, hogy gyerekkorunkban minden tőlünk függetlenül, rajtunk kívül történt. Rólunk mindig gondoskodtak, csak akkor még nem tudtuk, hogy ez a gondoskodás azzal jár együtt, hogy el kell felejteni gondolkodni. Minket függőségben neveltek, most meg ránk szakad ez a fene nagy szabadság, és zavarban vagyunk. A kollégáim, a munkások, a parasztok. Nem tudjuk, hogyan kell hozzáfogni az önállósághoz. És amikor az ország szekerét ki kellene húzni a kátyúból, amikor teljes erővel termelni, dolgozni kellene, akkor az ember ilyesmivel viaskodik. Jobb híján az alkoholba menekül. Tudja, nem azért iszik a magyar, mert ilyen fajta, mert a génjeiben hordozza a hajlamot. Ady írta egyik vezércikkében: adjatok nekünk egy jobb társadalmat, és akkor elfelejtjük az alkoholt. Móricz Zsigmond pedig azt írja, hogy a magyar nemzetet öt seb érte. Én azon töprengek, nem 1945 volt-e a mi hatodik sebünk. Krisztussal ugyanis a hatodik seb végzett. Nagyon sajnálom azt a húsz évet, ami úgy szállt el a fiatalságunkból, hogy semmiféle választási lehetőségünk nem volt.

És nem csak magamat félttem, a fiaimat is. A múltkor beírt egyikük ellenőrzőjébe a tanító néni. Bemegyek, kérdezem a 23-24 éves fiatalka lányt, mi baja a fiammal? Szidja a rendőröket! — hangzott a válasz. Mondtam már, hogy mögöttünk van a BM-lakótelep, sok rendőrgyerek jár a fiam osztályába. A fiam meg szereti a videót, ahol persze hallja, hogy piszkos zsaru! Asszonyom! Ha valaki azt mondja a fiamnak, hogy piszkos, hülye újságíró az apád, akkor is beír az ellenőrzőbe? Vagy ha azt hallja, piszkos, hülye esztergályos, akkor is? — kérdeztem. A fiamat pedig megfeddtem, hogy senkinek az apját ne szidja.

Ugyanazt konzerváljuk, amiben mi nő-tünk fel! Az iskolában, a falon az imperializmust meg a kapitalizmust ócsárló lózungok. Miközben tudjuk, hogy hazudnak. Azt is tudjuk, hogy Horthy nem egy fehér lovon lovagló senkiházi volt. Hát akkor miért nem mondjuk ki? Én sokáig — éppen mert az iskolában mást mondtak — azt hittem, hogy az apám hazudik. Lehet, hogy az én gyere- kem is ezt fogja hinni?

Európai körkép

Rádiózás, televíziózás és új közlési eszközök 1988—89-ben

1989-ben Brüsszelben gyűltek össze az Európai Közönségkutatók Szervezete (Group of European Audience Researchers — GEAR) tagállamainak képviselői, hogy tanácskozzanak az 1988-as amszterdami értekezlet óta eltelt időszak tömegkommunikációs fejleményeiről. Hagyomány, hogy a tagállamok írásos összefoglalóban adnak számot az országukban végbemenő változásokról — ezeket ismerteti a korábbi gyakorlatnak megfelelően ez az írás.

Főbb tendenciák

A nyolcvanas évek végén négy alapfolyamat határozza meg a tömegkommunikációs politikák alakulását Európában: az újraszabályozás, a kommercializálódás, a globalizáció és a privatizáció.

1. A szabályozás-liberalizáció folyamatában a nyugat-európai és a kelet-európai országok különböző fejlődési szakaszban vannak: a nyugat-európai országok túljutottak a szabályozások leépítésének hosszasan tartó időszakán, s jelenleg egy újraszabályozási folyamatnak néznek elébe. A kelet-európai országok csak most teszik meg az első lépéseket a liberalizáció útján.

Napjainkban Írország és Spanyolország jár élen az újraszabályozásban. Az Írország számára korábban nagy problémát jelentő magánrádiózást és magán-televíziózást az 1989 januárjától érvénybe lépő új tömegkommunikációs törvény legalizálta és beépítette a műsorszórási rendszerbe. Spanyolország a kalózműsorszórással küszködik, és ezt a gondját úgy kívánja megoldani, hogy versenytárgyalásokat hirdet meg az országos és a regionális magántársaságok számára. Az egyik probléma magától megoldódott, hiszen a Canal 10 műholdas csatorna csődbe jutott.

Az újraszabályozás iránti igény megjelent Olaszországban is, ahol a televíziós magán-

társaságok száma meghaladja a kilencszázat.

A szabályozás leépítése elsősorban néhány kelet-európai országra jellemző. Magyarország ugyan még nem történtek intézkedések, számos kommunikációs törvény modernizálása van napirenden a szabad információáramlás, a monopóliumok megszüntetése, a szabad vállalkozás, a sajtó- és szólásszabadság alapelveinek biztosítása jegyében. Az információs szektorra vonatkozó új rendeletek a piacgazdaság növekvő szerepét tükrözik. Csehszlovákiában a kormány megszüntette a sajtó- és információs testületet, mely a tömegkommunikációs eszközöket felügyelte politikai-tartalmi szempontból. A szocialista országok közül utolsóként végre itt is felhagytak a Szabad Európa Rádió adásainak zavarásával.

A korlátozások enyhítése néhány nyugat-európai országban is megfigyelhető. Svédországban például nem számítottak arra, hogy az Astra műhold a televízió liberalizálódásához és kommercializálódásához fog vezetni. Jelenleg ugyanis az Astra műholdra nem vonatkozik a kábeltörvény, ennélfogva a svéd piacra irányuló hirdetés tilalma sem. Általános vélekedés Svédországban, hogy a műholdas műsorszórási egyszerre szünteti meg a hirdetések tilalmát, a műsorszórási monopóliumát s egyben érvényteleníti a kábeltörvényt is.

2. A *kommerzialisálódás* gyorsan terjedő jelenség Európa-szerte. Tavaly különös hangsúlyt kapott a kereskedelmi televíziózás kérdése Nagy-Britanniában, Írorszáiban, Belgiumban, Dániában, Norvégiában, Olaszországban, Franciaországban és Finnországban — idén felsorakozott közéjük Nyugat-Németország, Svédország, Magyarország, Spanyolország, Törökország és Svájc. A legtöbb országban, ahol napirendre került a kereskedelmi műsorszórás, új rádiós és televíziós csatornák kezdtek meg működésüket nemzetközi, nemzeti, regionális és helyi szinten egyaránt.

3. A *globalizáció*, a nemzetközivé válás folyamata jöllehet már évek óta tart, jelentőségét csak napjainkban kezdik felismerni a műholdas műsorszórás széles körű elterjedésének és a tőkeerős nemzetközi médiumkirályok megjelenésének eredményeképpen. A nemzetközivé válás egyik jeleként kell értékelnünk Finnország és Svédország kétoldalú műsoridőcseréjét, valamint Magyarország és Törökország idegen nyelvű tömegkommunikációs szolgáltatásait.

4. A *privatizáció* még mindig izmosodó jelenség Írorszáiban, Spanyolországban, az NSZK-ban, Belgiumban és Franciaországban — Svédországban az Astra műhold segítségével törik meg a közhasznú műsorszórás monopóliuma.

A felsorolt alapfolyamatok arra kényszerítik a közhasznú műsorszóró társaságokat, hogy különböző változtatásokkal alkalmazkodjanak az új körülményekhez. Leggyakrabban

- a hatékony működés érdekeit szem előtt tartó átszervezésekkel,
- a műsoridő növelésével,
- a hazai gyártású műsorok részarányának emelésével és
- a műsorstruktúra megváltoztatásával próbálják felvenni a versenyt a kereskedelmi műsorszórással, jöllehet anyagi lehetőségeiket nagymértékben behatárolják az egyre nehezebben megkapható költségvetési hozzájárulások.

Az általános tendenciák rövid áttekintése után nézzük, milyen tömegkommunikációs változásokról adtak hírt az egyes GEAR-tagállamok.

Belgium

Ebben az évben a Belgiumból származó öszszefoglaló a mintegy hatmillió fős flamand közösség számára holland nyelvű műsort szolgáltató *BRT* (Belgische Radio en Televisie) működésébe nyújt betekintést.

A BRT 1970-ben függetlenedett a francia közösség rádió- és televíziótársaságától, az RTBF-től. Azóta a flamand kormányának felelős, mely elsősorban pénzügyi és kulturális felügyeletet gyakorol felette.

A BRT egyik legfontosabb működési alapelve a *pluralizmus*. Ennek szellemében az igazgatótanács tizenkét tagjának pártállása a flamand politikai pártok mindenkori erejének megfelelően alakul. Az igazgatótanács tagjai nem lehetnek a parlament és a szenátus tagjai, és nem állhatnak a BRT alkalmazásában sem.

Másik fontos működési alapelv az *objektivitás*, ami egyrészt azt jelenti, hogy a híradásoknak és az információs műsoroknak pártatlannak és minden kormányzati cenzúráról menteseknek kell lenniük, másrészt pedig azt, hogy tilos az olyan műsorok sugárzása, amelyek szelleme nincs összhangban a fennálló törvényekkel, amelyek sértik a közérdeket, a közrendet, az általánosan elfogadott illetet vagy bármely állam érdekeit. E két alapelv biztosításáért az általános ügyvezető igazgató felel.

A BRT köteles havonta legfeljebb nyolcórányi ingyenes adásidőt biztosítani a nemzeti, és legfeljebb hatórányit a flamand kormány számára. Politikai pártok, munkavállalói szervezetek, különböző vallási és filozófiai irányzatok „vendégműsorait” is fogadnia kell.

Az előfizetési díjakat a nemzeti telefontársaság gyűjti és osztja szét a három tömegkommunikációs társaság: a holland nyelvű BRT, a francia nyelvű RTBF és a német nyelvű BRF között.

A BRT a Flandriában beszédett előfizetési díjakat teljes egészében megkapja, a Brüsszelben gyűjtötteknek 20 százaléka esik rá, s ezen felül költségvetési támogatásban is részesül. A tévékészülék-tulajdonosok nem fizetnek külön rádióelőfizetési díjat, az autórádiók után azonban különdíjat szednek.

A flamand háztartások jó vételi lehetőségekkel rendelkeznek: sok a videomagnó és a második tévékészülék. A nézők naponta átlagosan 132 percet töltenek tévénével.

A rádióhallgatással töltött idő csökken — egyedül a BRT este hat órakor kezdődő hírmagazinjának sikerült megőriznie népszerűségét. A hazai hírek iránti stabil érdeklődést a rádióhallgatók körében végzett kérdőíves felmérés eredményei is alátámasztják.

Csehszlovákia

Az 1988-as amszterdami GEAR-konferencia óta két említésre méltó változás történt a kommunikációpolitikában:

1. 1988 decembere óta nem zavarják többé a külföldi rádióadókat.

2. Megszűnt a cseh sajtó- és információs testület. Bizonyos funkcióit (például a folyamatos cenzúrát) más szervezetek vették át.

A csehszlovák televízió 10 450 óra műsoridőt sugárzott 1988-ban: 4250 órát a nemzeti, 3200 órát a cseh és 3000 órát a szlovák adón.

A különböző műsортípusok átlagos nézettsége a következőképpen alakult 1988-ban (százalékban):

szórakoztató műsorok	36
dramatikus műsorok	33
információs műsorok (hírek)	19
szórakoztató magazinok (zene)	19
sportműsorok és vetélkedők	16
dokumentumműsorok	14
ismeretterjesztő és oktatóműsorok	13
komolyzene	6

1988. május elsejétől *teletext* adás üzemel a második csatornán délelőtt 8 és 12 óra között. Naponta háromszáz oldalnyi információ hozzáférhető hat blokkban. Ezek: kül- és belpolitika, sport, általános információs szolgáltatás (menetrend, közúti információk), gazdasági hírek, végül a kulturális élet hírei.

Becslések szerint 18-20 ezer háztartás rendelkezik a teletextadások vételéhez szükséges dekóderrel. Addig, amíg nem terjed el szélesebb körben ez az új hírközlési forma, az első csatorna hetente kétszer éjjel és a reggeli órákban a dekóder nélküli hozzáférést is biztosítja megközelítően egyórás időtartamra.

Egy új rádióadó: az *M/E* (Mikrofórum/Elán) indulása várható 1989 nyaratól URH sávon, délután három óra és éjfél között. Kezdetben az adó középhullámon is sugározni fog, mert a rádióhallgatók közül viszonylag kevesen rendelkeznek URH-adások vételére alkalmas készülékkel. Az új rádióadó célközönsége a fiatalok és a gyerekek, akiket könnyed, szórakoztató jellegű műsorokkal és információs szolgáltatással kívánnak megnyerni.

A képmagnót, színes tévét működtető háztartások aránya az elmúlt időszakhoz képest nem változott, a mikroszámítógéppel rendelkezőké azonban valamelyest (3 százalékról 4-re) nőtt.

Dánia

1988 októberében megkezdte működését az új tévécsatorna, a *TV 2*, amely bevételeinek kétharmad részét hirdetésekből szerzi. Műsoridejét eredetileg évi 850 órára tervezték, ennek ellenére 2200 órával indult, mert csak így lehet komoly versenytársa a teljes egészében előfizetési díjakból finanszírozott, évi 3000 órát sugárzó Danmarks Rádiónak. A *TV 2* — leszámítva a hírösszeállításokat — nem gyárt saját műsort.

A szakértői vélemények ellenére a *TV 2* a DR-rel egy időben, este fél nyolckor tűzte műsorra hírösszeállítását. Az alacsony nézettségek és a széles körű nyomás hatására azonban január elseje óta a hírmagazint és az azt megelőző reklámblokkot harminc perccel korábban kezdi, s ez a döntés sikeresnek bizonyult.

A *TV 2* tervei közé tartozik nyolc körzeti állomás alapítása, amelyek naponta legalább fél óra helyi vonatkozású információs összeállítással jelentkeznének, és a nemzeti *TV 2* számára más jellegű műsorokat is gyártának. Három regionális stúdió be is indult, ám a vállalkozás jelentős gazdasági problémáknak néz elébe.

A dánok átlagosan öt tévéadó között válogathatnak, bár a teljes kínálat tizenöt csatorna. A dán DR, *TV 2* és a helyi adók műsorain kívül hozzáférhetőek a szomszédos országok (azaz Svédország, az NSZK, Norvégia, az NDK), valamint a BBC adásai, ezen túl a műholdas csatornák (a Sky,

a Super, a Scansat/TV 3, a francia TV 5, az MTV, a Worldnet és a Filmnet). A televíziózással töltött idő 90 százalékát a két nemzeti adó, a DR és a TV 2 köti le. A széles televíziós műsorkínálat legalább három tényező következménye:

1. Dánia földrajzi elhelyezkedése miatt a svéd és a német tévéadások immár húsz éve hozzáférhetőek. A vételi lehetőségek javítására kiterjedt *nagyközösségi antennarendszerek* épültek ki: ma már minden második háztartás valamilyen nagyközösségi antennarendszerhez kapcsolódik.

2. A *műholdas műsorközvetítés* területén szigorúan ragaszkodtak a liberalizmus alapelveéhez, és a magánkézben lévő (nem kereskedelmi) kábeltársaságok megakadályozták, hogy a nemzeti kábeltársaság (a Hybridnet) kisajátítsa a műholdas műsorközvetítés jogát. Jelenleg a Hybridnet és 376 kábeltársaság osztozik a piacon: előbbi 282, utóbbiak 300 ezer csatlakozással. Mindössze 4500 egyéni műholdvevő antenna üzemel.

3. A *helyi televíziózásban* is a liberalizmus a legfontosabb alapelve: kilenc város közül nyolc rendelkezik helyi adóval. Meglehetősen korlátozott anyagi lehetőségeiket várhatóan az 1989 májusától engedélyezett hirdetési tevékenység sem fogja jelentősen javítani.

1988 augusztusában a magánkézben lévő helyi rádióadók engedélyt kaptak hirdetések sugárzására. Becslések szerint jelenleg a 277 helyi rádióadónak mintegy fele él ezzel a lehetőséggel. A kezdeményezés eddig nem mondható túl sikeresnek, ám a szakértők úgy vélekednek, hogy néhány éven belül 20-30 professzionális kereskedelmi rádióadóra lehet számítani Dániában.

A Danmarks Radio a rádióhallgatással töltött időből 70 százalékos arányban részesedik, de vannak olyan területek, ahol ez az arány 50 százalék alá esik. A három nemzeti rádióadót átszervezték és profiltisztítást hajtottak végre. A műsorosztályok közül csak a híreket szolgáltató egységet hagyták meg — a műsorgyártást szerkesztőségi csoportok végzik, amelyek egy-egy műsorblokk egészéért felelősek.

Finnszág

1988 őszén az YLE (az állami műsorszórársaság) igazgatótanácsa javaslatot dolgozott ki a közlekedési és kommunikációs minisztérium számára, amelyben felvázolták a műsorszórási és jogi szabályozásának fejlesztési irányait. Ebben szorgalmazták, hogy az első és a második csatorna kerüljön az YLE kezelésébe, és a kereskedelmi programot sugárzó, jelenleg regionális jelleggel működő harmadik csatorna műsorait sugározzák országosan. Elgondolásuk szerint ez az új struktúra rugalmasabban tudna alkalmazkodni az állandó változásban lévő tömegkommunikációs igényekhez, és lehetővé tenné az YLE kapacitásainak hatékony kihasználását. Az YLE egyébként 17 százalékkal növelte a rádiós és 7 százalékkal a televíziós műsoridőt. Ezzel egy időben több mint egy százalékos létszámleépítést hajtott végre.

A *svéd–finn együttműködés* keretében a finn negyedik csatorna 1988 decemberében megkezdte a svéd TV 1 és TV 2 műsorainak újrásugárzását Helsinkiben. 1989–90-ben további átjátszóadókat telepítenek Turku, Loviisa és Tammissaari környékére.

Teljes üzemben működik és tovább terjeszkedik a Kolmostelevisio (TV 3) *kereskedelmi tévéadó*, amely jelenleg már négy városban: Tamperében, Turkuban, Jyväskyläban és Ouluban hozzáférhető. Az utóbbi város 1988-ban csatlakozott a hálózathoz.

A *közös északi műholdas program* ügye — megegyezés hiányában — végleg lekerült a napirendről.

Tovább szilárdult a *helyi rádiózás* pozíciója: 1988 októberében 39 helyi rádióadó működött.

Hollandia

A múlt év legjelentősebb változása a televíziózásban a *harmadik nemzeti tévécsatorna* beindulása volt. Korábban a műsorszórási szervezetek bármelyik csatornán sugározhattak, 1988 áprilisától azonban dönteniük kell: a három közül csak egyikkel szerződhetnek. Így

— az első csatornán jelentkezik a protestáns NCRV, a katolikus KRO, a szociáldemokrata VARA és az evangélikus EO;

— a második csatornán a semleges AV-RO, TROS, VOO és a liberális VPRO;

— a harmadikon a semleges NOS (a nemzeti műsorszóró szervezet), valamint több vallási, oktatói és politikai pártérdeket képviselő kisebb szervezet.

Az első és a második csatorna délután fél négy és éjfél, a harmadik 17—23 óra között üzemel. Átlagos nézettségük 7, 11 és 3 százalékos arányban töltött időből 80 százalékos arányban részesülnek — a fennmaradó részben a tucatnyi külföldi tévécsatorna osztozik.

Megélnkültek a *kereskedelmi műsorszórással* kapcsolatos viták. 1989 márciusában nyilvánosságra került a kormányzati álláspont, mely a Nagy-Britanniában megvalósuló duális rendszerhez hasonlót szorgalmaz, s egyúttal javasolja a jelenlegi közhasznú műsorszórás modernizálását is. Bármekkora teret is nyer majd a kereskedelmi televíziózás Hollandiában, a kormányzati álláspont ragaszkodik a vasárnapok hirdetésmentességéhez. A hirdetésekbe befolyó összegek lehetővé tennék az előfizetési díjak mérséklését. Mindazonáltal oly sok a találgatás és a bizonytalanság a hollandiai kereskedelmi műsorszórás jövőjét illetően, hogy a problémák megoldása még a legoptimistább becslések szerint is csak hosszabb távon várható.

Egyre nagyobb szerephez jut Hollandia tömegkommunikációs rendszerében a *kábelrádiózás*. Több millió háztartás számára hozzáférhető a közönségkutatások eredményei szerint növekvő népszerűségnek örvendő három kábelrádió: a Radio 10, a Cable One és a Sky Radio. A holland közönség a hazai kábelrádiók, a körzeti és a helyi adók műsorain kívül hallgathatja számos külföldi rádió adásait is. A rádióhallgatási szokások pontos leírása egyre reménytelenebb feladat, ezért a közönségkutatók a rádiókészülékekbe beépíthető elektronikus mérőműszerek bevezetését latolgatják.

Írország

1988-ban Írországban a tömegkommunikációs politika legfontosabb eseménye a rádió- és televíziótörvény meghozatala volt, amely 1989. január elsejével lépett életbe. A tör-

vény értelmében felállították a független rádió és televízió bizottságot, amelynek elnöke a legfelsőbb bíróság egyik volt bírója. A bizottság célja, hogy felügyelje a törvény végrehajtását. Mivel eddig komoly problémát jelentettek Írországban a kalózádiók, a törvény rendkívül súlyos pénzbüntetést és az engedélyek örökös megvonását helyezi kilátásba azok számára, amelyek nem szüntetik be tevékenységüket. Ennek eredményeképpen 1988. december 31-ével gyakorlatilag megszűnt a kalózádiózás. Az 1988-as tervek között szerepelt egy kereskedelmi alapon működő országos rádióadó beindítása. A négy jelentkező közül ez év májusában választottak, és a nyertesnek megadták a működési engedélyt.

A bizottság pályázatot hirdetett huszonöt helyi, kereskedelmi alapon működő rádióadó alapítására is, az engedélyek odaítéléséről jelenleg tárgyalnak.

Pályázatot hirdettek egy országos kereskedelmi tévéadó működtetésére is, de erre csupán két jelentkező akadt, s ezek közül is az egyik időközben visszavonult. Így 1990 ősze előtt nem sok esély van az adó beindítására. 1989 második felében kezdődnek meg a tárgyalások kisközösségi és városi rádióállomások működéséről, amelyek vagy kereskedelmi, vagy kommunális alapon működhetnek majd.

Az ír televízió annak érdekében, hogy felkészüljön a kereskedelmi adók által a jövőben támasztott versenyre, már most megkezdte programpolitikájának áttekintését, különösen a 2. csatornára koncentrálna. Ennek eredményeképpen 1988 októberétől új programstruktúrával jelentkezik az „átkelesztett” 2. csatorna: elsősorban a délutáni gyerekműsorok és a középkorúaknak szóló esti tévéműsorok kínálatát újították meg.

A két nemzeti rádióállomás műsorpolitikájának felülvizsgálata is megkezdődött.

Jugoszlávia

Ebben az évben a Szerbia területén működő Radio Television Belgrade (RTB) készített összefoglalót.

Az RTB két tévécsatornát és négy rádióállomást üzemeltet, ezenkívül gazdája a szombatonként és vasárnaponként sztereó

komolyzenét sugárzó Stereorama rádióadó-nak is. Szerbiában további harminc helyi rádió és hat regionális tévéprogram gazdagítja a kínálatot.

Az RTB két csatornája között nincs munkamegosztás: mindkettő valamennyi műsortípussal jelentkezik (így többek között információs, kulturális, művészeti, ismeretterjesztő, szórakoztató műsorokkal), és hasonló nézői igényeket elégít ki. A rádióadók azonban kifejezetten törekednek sajátos arculatuk elnyerésére. Az első program a közönség egészét kívánja szolgálni, így valamennyi műsortípust felölelő kínálatot jelentkezik, a második program a könnyedebb műfajokat részesíti előnyben, a harmadik kifejezetten kulturális profilú, míg a negyedik — a Belgrade 202 — egy helyi adó a Belgrádban és környékén lakók számára, s elsősorban közérdekű információkkal és popzenével szolgál.

Ebben az évben megkezdte működését Belgrádban a jelenleg még csak kísérleti jelleggel üzemelő harmadik tévécsatorna. A korábban hétköznaponként jelentkező reggeli magazinja ma már szombatnapi is hozzáférhető, és éjszakai összeállítás is kialakította törzsközönségét — elsősorban a fiatalok és az iskolázottabb nézők körében.

Új regionális központok szerveződtek: a tervezett kilenc tévéstúdió közül hat már üzemel.

Lengyelország

Mivel a Lengyelországról szóló jelentés az 1989. májusi állapotot tükrözi, mára egyes, akkor még tökéletesen eldöntetlen kérdések időszerültlenné váltak. A magyar olvasó számára mégis érdekes lehet ez az átmeneti állapot, mivel hazánkban is nagyon sok hasonló dilemmával találkozunk a tömegkommunikációs politika szereplői.

A lengyel kerekasztal tárgyalásain a választások előtt abban állapodtak meg, hogy a sajtótörvényt hozzá kell igazítani olyan fontos szabályozásokhoz, mint a vállalkozás szabadsága, valamint az egyesülési jog. A megállapodás parlamenti megerősítése után bárkinek lehetősége nyílna arra, hogy bizonyos formális szabályok betartása mellett újságot alapítson. A társadalmi szerve-

zetek gyors szaporodása és a papírpiac felszabadítása gyökeresen átformálja a lengyel sajtó struktúráját. Arról is döntés született, hogy az ellenzék programja ismertetésére hetente legalább 30 percet kap főműsoridőben a televízióban és egy órát a rádióban. Amennyiben valamelyik szervezet úgy érzi, hogy nézeteit vagy cselekedeteit hibásan, torzítva mutatták be, akkor joga van helyesbítést kérni, és vitába szállni a műsorközölökkel. A lengyel rádió és televízió társadalmi tanácsába a korábbiaknál sokkal szélesebb körből kerülnek képviselők, elsősorban a katolikus egyház és az ellenzék súlyát növelve.

A tömegkommunikáció szabályozásának új területét jelentik a helyi rádió- és televízió-állomások, amelyeket kisebb közösségek vagy kereskedelmi társaságok is működtethetnek. Megállapodás született a harmadik televízió- és az ötödik rádióadó beindításáról is. Azonban nézeteltérés volt a kormány és az ellenzék között, hogy milyen orientációjúak legyenek ezek az állomások. A kormány azt szerette volna, ha közszolgálati alapon működnének, az ellenzék viszont a holland modellt tartja követendőnek, ahol az egyes adók egyértelműen egy-egy párt-hoz, szervezethez kötődnek.

Nagy-Britannia

Múlt év őszén hozták nyilvánosságra a Műsorszórás a kilencvenes években című vitaanyagot, amely a kormány javaslatait tartalmazza, s ez év őszén bocsátják vitára az ebben foglaltakat. A kormány javaslatai a következők: A brit műsorszórás „sarkköve” továbbra is a BBC legyen, s ez működési költségeit egyre inkább igyekezzen kereskedelmi tevékenységből fedezni. Jelenleg az előfizetési díj emelkedése a kiskereskedelmi árindex függvénye, ezt a jövőben szeretnék némileg leválasztani, és az árnövekmény egy részét a BBC saját bevételeiből fedezné. A rádió költségeit továbbra is a televízió díja tartalmazza.

Az ITV-ben tömörült társaságok jogosítványa 1992-ben lejár, de azután is megmaradnának regionális szinten, és továbbra is a reklámokból tartanak el magukat. Az engedélyek kiadását versenytárgyalásokon

döntenek el, ahol a jelentkezőknek meg kellene felelniük bizonyos minőségi követelményeknek is. Ennek ellenére a közszolgálati műsorszórás támogatói aggódnak, hogy így veszélybe kerül egy sor műsortípus: például a hírműsorok, a dokumentumműsorok, a művészet, az oktatás és a drámai műsorok.

A tervek között szerepel az 5. csatorna beindítása 1993-ban. A körzeti adókhhoz hasonló elveken működne, besugározná az ország 70 százalékát, s műsoridejét különféle társaságok között osztaná föl.

1991-től egyelőre meghatározatlan számú helyi tévéadó kezdené meg működését, elsősorban kábelhálózatokon keresztül. Ezzel egy időben három országos kereskedelmi rádióállomás is beindulna, néhány száz helyi, közösségi rádióval együtt.

A BBC World Service reklámhadjárataival elsősorban az utazó üzletembereket célozza meg, hogy vásároljanak digitálisan programozható rádiókészülékeket, amelyekkel bárhol biztosan jó minőségben vehetik az adásokat.

Megalakult a műsorszórási előírásokat figyelemmel kísérő bizottság (Broadcasting Standards Council), amely izlésbeli, szeméremértési és közérkölcsei kérdésekben kívánja ellenőrizni a műsorokat. Lényegében hasonló normákat állítottak föl, mint korábban a BBC és az IBA.

Német Szövetségi Köztársaság

Az elmúlt években megkezdődött kommercializálódási hullám mára nagyrészt beilleszkedett az egyébként meglehetősen konzervatív tömegkommunikációs struktúrába, és a stabilizálódás útjára lépett. A televízióadókat elsősorban nemzeti alapon működtetik a tömegkommunikációs és lapkiadó vállalatok, a kereskedelmi rádióadások pedig körzeti vagy helyi orientációjúak. A stabilizálódás legszembetűnőbb jegye, hogy a kereskedelmi tévétársaságok a nyugatnémet háztartások mintegy 40 százalékában foghatók kábelben, műholdon vagy földi hálózaton keresztül. Ennek következtében az iparágban újra és újra változnak a piaci részesedési arányok a kereskedelmi és a közszolgálati adók között. Ennek következtében a műsorstruktúrában drámai változások mennek

végbe, és a kárvallottak egyértelműen a mélyebb elemzéseket adó riportműsorok, kulturális és oktatási témák, valamint a tényműsorok.

A szórakoztató műsorok áradatában azonban az olyan, enyhén elit képet sugalló program, mint a regionális 3. csatorna, szilárdan ellenáll a kommercializálódásnak.

A másik következmény az, hogy a kereskedelmi társaságok gyakorlatát követve a két nemzeti a főadó: az ARD és a ZDF is igyekszik kitölteni a nap közepén tátongó hiányt. Délután 1 és 3 óra között is szándékoznak műsort sugározni, valamint tárgyalások kezdődtek a reggeli televíziózás beindításáról is.

Norvégia

Norvégiában a 2. nemzeti tévéadó sorsa fölött már évek óta folynak a csatározások, és mivel jelenleg patthelyzet alakult ki a parlamentben a kormányzó párt és az ellenzék között, továbbra sem várható változás. Egyesek nem kevés cinizmussal úgy vélik, hogy Norvégiának már sohasem lesz második programja.

Ezzel szemben, a tavaly októberben elfogadott kábeltévé törvény hatására, egyre aktívabbak a magánvállalkozók. A műholdas műsorszórás számára lehetőség adott, így bizonyos reklámozásra vonatkozó korlátozás betartásával bárki indíthat műholdas programot a hatóságok engedélye nélkül. A törvény elfogadásának szinte másnapján kezdte meg működését két kereskedelmi adó, a Norsk TV 1 és a TV Norge, melyeknek adásait minden bekábelezett háztartásban nézhetik. Ezek jól kiegészítik a már egy éve működő TV 3-at, amely szintén kereskedelmi társaság.

A műholdas televíziózás szabályozatlansága abból adódik, hogy az alacsony feszültségű műholdak használata nem számít műsorszórásnak. Ennek kivédésére várható, hogy a norvég parlament a közeljövőben megváltoztatja ezt a felfogást, és minden műholdas közvetítést műsorszórásnak fog definiálni. Ezzel nem a csatornák beindítását akarják korlátozni, hanem azt akarják elérni, hogy ne vonhassák ki magukat a többi társaságra vonatkozó szabályozás alól, kü-

lönös tekintettel az Európa Tanács várható állásfoglalására.

A helyi rádiók közel egy éve szintén sugározhatnak reklámokat. Az eddigi eredmények azonban nem túl biztatóak, mivel a norvég gazdaságban tapasztalható általános visszaesés nem kedvez a reklámaparnak. A másik ok viszont a közönségmérés hiányosságaiból fakad: míg a hirdetőik nem látják egyértelműen bizonyítva az elérhető közönségnagyságokat, nem tartják ezeket a rádiókat megbízható üzleti partnerré.

Olaszország

Az olasz tömegkommunikációs helyzetet továbbra is a csatornák sokfélesége jellemzi. A piacot a RAI és a FININVEST társaságok kettőse uralja, mindketten háromhárom nemzeti csatornával, s meghódítva a közönség több mint négyötödét. A piacrészesedésben azonban 1987 óta jelentős változás következett be: a RAI részesedése 45 százalékról 49 százalékra emelkedett, a FININVEST-é viszont 45-ről 37 százalékra csökkent. A két társaságon kívüliek pedig 10-ről 14 százalékra küzdötték fel magukat. (Az adatok a főműsoridőre vonatkoznak.)

A FININVEST közönségvesztése három fő okra vezethető vissza:

- egyrészt nehezen viselik a nézők a rendkívül magas reklámhányadot,
- másrészt a gyártásban és műsorkészítésben egyre nehezebb igazán kreatív, tehetséges embereket találni,
- harmadrészt a közönséget eddig erősen vonzó filmek választéka gyakorlatilag kimerült.

Jelenleg már 240 műsorszóró hálózat működik, különböző számú csatornával és átjátszóadóval. Olaszország húsz tartományában több mint hétszáz független helyi rádióadó működik, teljes terjedelmében kihasználva a rendelkezésre álló UHF sávot.

Spanyolország

Ez év januárjában hirdették meg a magán-televíziókra vonatkozó első versenytárgyalást. Végül is három új adó kezdheti meg működését, folyamatosan növelve hatósugarát: először csak Barcelonát és Madridot sugározzák be, 1991-re kívánják elérni a lakosság 50 százalékát, 1993-ra a 60 és 1995-re a 80 százalékát.

Spanyolország első magán műholdas adójának, a CANAL 10-nek tavaly augusztusban meg kellett szüntetnie adásait, mivel fizetéseképtelenné vált. Két új körzeti adó kezdte meg működését Andalúziában és Valenciában.

Katalóniában a Canal 33 nevű tévéadóknak is be kellett zárnia, mivel nem tudtak megegyezésre jutni a tartományi és a központi kormányok. Végül abban sikerült megállapodniuk, hogy csak kulturális és sportműsorokat közvetíthetnek, mivel a műsor csak katalán nyelvű.

Az URH sávon működő mintegy kétezer független rádióállomás is veszélybe került azáltal, hogy a sávedényeket újra kívánják szabályozni.

*Összeállította:
Hoffmann Márta
és Lendvai Judit*

Hoppál Mihály

A jelképkutatás történetéből

Magyar nyelven nemigen olvashatunk a szimbólumkutatás történetéről. Ezt a hiányt igyekszik most lapunk — már a „névadója” iránti kötelességből is — pótolni.

A szimbolikus gondolkodásmód, a köznyelvi képes beszéd és a rajzolt jelképek évezredek óta az emberiség közismert és nélkülözhetetlen eszközei. Ezt az eszköztárat megismerni azt jelenti, hogy a kultúra egyik fontos beszédmódját tanuljuk meg, s megértjük a gondolat kifejezésének egyedül az emberre jellemző módját.

Költőien és világosan fogalmazott a múlt század közepén a filozófus-esztéta Erdélyi János, a magyar folklórkutatás úttörője, amikor azt írta: „... a symbolismusban minden él, pedig a szó tulajdon értelmében, mivel örökös lebegése van az elmének gondolatrul gondolatra, képrül képre, tárgyul tárgyra. A tárgy jelent gondolatot, a kép történetet, a gondolat mindkettőt, s viszont, mindenféle cserében. Ez a cserélgetés és a változtatgatás tündéri játékot állít elő. Jó, megy a képzelődés, mint a szövő csónakjai egymás mellett, egymás ellen, s nyomain végre, mint egy keleti szőnyegen, ki vannak írva ég és föld, nap és éj, nyár és tél, ki az ifjúság és aggkor, az élet és halál” (Erdélyi 1851:441). A szimbólum, mint minden jel, legfontosabb tulajdonsága, hogy helyettesít valamit, valami helyett áll. A tárgyak, az állatok, a virágok valamilyen elvont fogalom, eszme jelképei. Hogy újra Erdélyi Jánost idézzük: „A symbolismus tehát, melyben gondolat és jel vannak egygyé olvasztva, ama tért foglalja el, mely a szellemi és anyagi világot összeköti, szám nélküli fokozatokon vivén által egyiket a másikig, hogy közbenjáró legyen és kiengesztelő legyen a szellem és anyag között, s meghonosítsa testben az eszmét, eszmében a testet, s kellő egységre hozza össze” (Erdélyi 1851:441).

A kezdetek

A szimbólumok tanulmányozása és jelentésük vizsgálata, mint annyi más tudományé, a középkorban kezdődött. Az alapprobléma a látható és láthatatlan világ, a véges és a végtelen, a földi és az isteni közti hasonlóság kérdése volt. Nem véletlen, hogy a közvetlen földi dolgokra vonatkozó, partikuláris tudásra más kifejezést használtak (*scientia*), mert az univerzális, átfogó jellegű ismeretekre a bölcsesség (*sapientia*) vonatkozott. A középkori meghatározás szerint „a szimbólum ugyanannak az erőnek a különböző formákban való megjelenése” (Dunbar 1961:16-17). A középkori intellektuális hagyomány pontosan kidolgozta, hogy melyik jelenség, tény vagy esemény milyen elvont dolognak, isteni megnyilatkozásnak vagy igazságnak a jelképe. A világban található kövek, növények és állatok mind-mind szimbolizáltak valamit.

Minden emblémagyűjtemény, jeltár és szimbólumkönyv egyik ősmintája a *Physiologus* névvel jelzett szerző által összeállított mű, amely az alexandriai iskola körében a II-III. században keletkezett. A „Természet-tudós” ebben a munkában sorra vett néhány létező és nem létező állatot, s azok tulajdonságainak leírása szimbolikusan is értelmezhető, vagyis ez a mű az első jelképmagyarázó szótár (a mű kultúrhistoriai értékelését lásd Eco 1986). Néhány idézet a mű stílusának érzékeltetésére:

„A főnixről — *Van egy madár, amelynek a neve phoenix, tűzmadár. Ez Jézus Krisztus Urunkat jelképezi ... Róla mondja a termé-*

szettudós, hogy életének 300 esztendejét betöltvén elszáll a Libanon erdejébe, megtölti szárnyait illatos virágokkal és zárt fészket rak magának illatos gallyakból, azután vékony gallyakból nagy halmazt hord össze: a nap tüzéből tüzet hozva le, a halmazt fölgyűjtja és fészkére száll március havában, és így megégeti magát. A hamuból az első napon hernyó lesz, másodnapra madár, harmadnapra pedig eredeti állapotában ébred fel...”

„A hárpia — Van egy madár, melyet harpyának neveznek (női fejfel és mellekkel ábrázolták), és olyan a természete, hogy pusztá látásával megöli az embert. Ennek megtörténetével nagy és leküzdhetetlen szomja támad; rögtön vízhez repül és itt a vízben látja, hogy magához hasonlót ölt meg. Akkor aztán fájlalja, hogy ezt tette és erősen sír. Aztán visszarepül a mezőre és elfelejt mindent. Imígyen a bűnös, aki vétközve megöli a lelkét.” (Horváth 1920:38)

A Physiológus szerint a bárány a Megváltót, a fogoly-madár az ördögöt, a hal a bűnöst, a gyémánt Krisztust, a hód a bölcsét, a krokodil a halált, a majom a gonosz szellemet, a sas a pogányságot, az oroszán szintén Krisztust jelképezte. A középkori szimbólum- és emblémagyűjtemények nagy hatást gyakoroltak a XV. századi itáliai festésre, egyáltalán ezek a művek voltak a korabeli tudás tárházai, mintegy előtudomány, amely összefoglalta a kortársak számára a tudnivalókat. Ahogy később az enciklopédiák, elrendezték az ember számára a világot azáltal, hogy világos kategóriákat állítottak fel, erkölcsi vezérfonalat adtak a szimbólumok nyelvén. A világot a jelképek segítségével írták le, és egyben a szimbólumok segítségével adtak értelmet neki. A kor jellegzetes művei voltak a magyar származású Zsámboki János *Emblemata...* című munkája (Sambucus 1564 — Új reprint kiadása 1980-ban jelent meg az Akadémia Kiadónál), valamint Camerarius *Herbariája* (Camerarius 1590 — ezekről részletesen Cirlot 1971²: XX-XXII).

A középkori szimbolizmus elméletének kérdései mindig hálás témát jelentettek a filológiai érdeklődés számára, mert az európai kultúr- és filozófia-, meg a teológiatörténet jeles fejezetének számítottak, melyet so-

ha nem szűnő érdeklődéssel kutattak (Chydenius 1960, 1970 — ez utóbbi dolgozat a középkori szerelem—szeretet szimbólumairól szól).

A szimbolika iránti reneszánsz érdeklődés a barokk és a romantika idején újra felerősödött. Ennek első jele a szimbólumkutatásban úttörő jelentőségű német mitológiai iskola megjelenése volt. Az első fontos művet G.F. Creuzer írta a régi görög és más antik népek szimbolikájáról és mitológiájáról (Creuzer 1810-12). A Grimm testvérek munkássága és főként mitológiai munkájuk nyomán kialakult az úgynevezett „természetmitológiai” irányzat, amely minden folklóralkotásban (mese, mítosz) természeti jelenségek szimbolikus ábrázolását vélte felfedezni (Voigt 1978:12). Ehhez a mito-szimbolikai vonulathoz még a svájci J. J. Bachofen (1926) is, aki az ősjelképekkel (például az anyajogú társadalommal) foglalkozott, és a mítoszok mélyén az archetipikus szimbólumokat kereste. Egyáltalán a múlt századi mitológiai irodalmat áthatja a szimbólumkeresés igénye (minden jelenségben napvagy holdszimbolikára utaló jeget láttak — például Max Müller).

A modern kutatások

A századforduló körüli években több, hihetetlenül gazdag anyagot közreadó tanulmány született a szimbólumok kultúrák közötti vándorútjáról (d’Alviella 1894/1956, Mackenzie 1926), egyes jelképek eredetéről és az ősi pogány szimbólumokról (Bayley 1912, Goldsmith 1920/1973).

Az első világháború utáni években írta nagy művét Ernst Cassirer a szimbolikus formák filozófiájáról (1925), amelyben lényegében Wilhelm Wundtnak a néplélekről szóló gondolatait fejleszti tovább. Abból indult ki, hogy a nyelv és a mítosz egy-egy kultúrában sajátos gondolkodási rendszert alkot. Ez a kultúrára jellemző szimbolizmus aztán meghatározza az adott nép világgépét (*Weltanschauung*), egyáltalán az életről kialakított szemléletét. Amerikában Ruth Benedict a „kultúra mintáit” kialakító alapszimbólumokat próbálta meghatározni az észak-amerikai indiánok körében. Munkája, a *Patterns of Culture* (Benedict 1934)

nagy hatással volt az antropológusok, vagyis az amerikai néprajztudomány gondolkodásmódjának alakulására.

A negyvenes évektől jelenik meg az évenként Svájcban ülésező Eranos-kör évkönyve (amely később *Symbolon* címmel a szimbólumkutatás rendszeres folyóiratává lesz — Voigt 1978:16). Ezekben a kötetekben olyan tanulmányok jelennek meg, amelyek elsősorban Jung nyomán a folklór, a mesék és mítoszok jelképrendszereit vizsgálják. Közben természetesen készültek a hagyományos szemléletű, egyszerű leíró jellegű, de gazdag tényanyagot feltáró munkák a távoli, főleg keleti népek és kultúrák jelképeiről. Szinte évtizedenként jelennek meg újabb és újabb monográfiák az indiai, a kínai és a japán kultúra szimbólumvilágáról (Zimmer 1946, Bosch 1960, Crane 1926, Amstutz 1970). Felsorolásszerűen még említhetjük a különböző szemléletű szimbólumszótárakat (Ferguson 1961, Heinz-Mohr 1971, Schwarz-Winkhofer-Biederman 1975, Chevalier-Gheerbrant 1974, Cooper 1978, de Vries 1981³), melyek közül kiemelkedik a barcelonai Juan Eduardo Cirlot kultúrtörténeti alapozású munkája (Cirlot 1971²). Azonkívül egyszerű jeltárak is megjelentek, amelyek szintén igen gazdag összehasonlító anyagot tartalmaznak (Whittick 1960, Kuwayama 1973, Smeets 1975). Készültek további monográfiák egy-egy szimbólumtípusról, mint a magyar származású Paulo Santarcangeli könyve a labirintusról (Santarcangeli 1967, 1970.), vagy az állatjelképek értelméről a folklórban (Rowland 1973, Porter-Russel eds. 1978), meg a francia nyelvhasználat erotikus szimbólumairól (Guiraud 1978).

A szimbólumkutatás több évszázados történetében minden bizonnyal új fejezetet jelent a hetvenes években az angolszász szimbolikus antropológia irányzatának megjelenése. Ahogy a középkorban a szimbolika lényegében a tudományt jelentette, századunkban a humántudományok közül az antropológia, a kultúra vizsgálatának tudománya (a magyar szóhasználatban a néprajz) fedezte fel újra a jelképek viselkedésirányító szerepét. Ahogy azt Raymond Firth megállapította: „A modern társadalmi antropológiát a tanulmányozott jelenségek szimbolikus természetének vagy szimboli-

kus tulajdonságainak a korábbinál sokkal explicitebb felismerése jellemzi” (1973:167). Kétségtelen, hogy a „kulturálisan modulált szimbolizmus” (Leach 1972:335) vizsgálata alapvető jelentőségű a társadalmi kommunikáció rejtett mechanizmusainak megértése szempontjából. Érdekes könyvet írt a szimbólumok vizsgálatáról Edmund Leach, amelyben külön fejezet szól a társadalmi tér- és időhasználat szimbolikus elrendezéséről (Leach 1976:33—36). (A szimbolikus antropológia londoni iskolájáról lásd Nevall 1976.)

A hetvenes évek második felétől egymás után jelentek meg a szimbolikus antropológiai módszerű elemzéseket tartalmazó kötetek, amelyek többnyire konferenciák anyagait adták közre mintegy jelezve, hogy a régi szimbólumkutatás, mint a fönix, időről időre képes megújulni (mivel ez az irányzat nálunk kevésbé ismert, néhány fontosabb műre, mint alapvető olvasmányra, itt hívjuk fel a figyelmet: Lewis ed. 1977, Dolgin-Kemnitzer-Schneider eds. 1977, Izard-Smith red. 1978, Schwimmer ed. 1978. Le Cron-Foster-Brandes eds. 1980, Hook ed. 1980, de Josselin de Jong-Schwimmer eds. 1982, Maquet ed. 1982). Ezek az elemzések, ha részletekben nem is, de nagy vonalakban egyetértenek abban, hogy a társadalmi valóság szimbolikus létrehozása a mindennapokban a köznapi tudás (Douglas ed. 1973) segítségével valósul meg.

A szimbolikus interpretáció egyik legnagyobb hatású és a legtöbb bírálatot kiváltó mestere, Clifford Geertz szerint a kultúra a szimbólumokba ágyazott jelentések történetileg átörökített modelljét, szimbolikus formában örökölt eszmék rendszerét jelenti, amelyeknek a közvetítésével kommunikálnak az emberek, megőrzik önmagukat és kifejlesztik az életre vonatkozó ismereteiket és viselkedésmódjaikat (Geertz 1973:89).

A minket körülvevő „szimbolikus univerzum” nemcsak irányítja és jelképekkel legitimálja a mindennapok szerepelvárásait és megvalósításait, hanem a hétköznapiak leggyorsabb eseményeit is gazdag jelentéstartalommal telíti (vö. Berger-Luckman 1967:117). Ezért érthető, ha a kutatók az idő- és térhasználat szimbolizmusától, az ételek jelentésén át, a ruházat jelképes értel-

még, a különböző folklórszövegek, így például a mondák, siratók, mesék szimbolizmusáig sok mindent vizsgáltak. Különösen fontosak a társadalmi szokásokat, rítusokat és vallási jelenségeket elemző munkák (például a hazai május elsejei felvonulások szimbolikájáról vö. Gráfik-Voigt szerk. 1981:239—256, a vallásról van Baal 1971:XI. fejezet). Ezekből a tanulmányokból kitűnt, hogy a szimbolikus rendszerek nemcsak tükrözik az őket létrehozó társadalom szerkezetét, hatalmi viszonyait, de a szimbolizálás egyik fő funkciója a társadalmi kapcsolatok és az együttműködés elősegítése (vö. Firth 1973:90).

A jelképek eredetéről

Külön csoportot alkotnak a jelképkutatás történetében azok a tanulmányok, amelyek a szimbólumok eredetéről szólnak, s amelyeknek egyik tanulsága, hogy az emberi kultúra működése elválaszthatatlan a jelek és a jelképek használatától. Az emberi közösségek funkcionálása feltételezi a folyamatos kommunikációt, melyet a jelek segítségével tartanak fenn. A jelek nem önmagukban állnak, hanem szabályok által meghatározott rendszereket alkotnak. A szabályrendszereket, mint az egymástól eltérő viselkedési szabályokat előíró kultúrákat, értelkeljük magunk körül. A kultúra vizsgálatával foglalkozó antropológiai tudományok — országonként változó elnevezéseik szerint az etnológia, etnográfia, szociál- és kulturális antropológia — művelői felismerték, hogy a kultúrák tényei nem pusztán önmagukban álló jelenségek, hanem az adott kultúra kontextusában a legtöbb esetben még valamilyen többletjelentéssel is telítődnek. Más szavakkal a közösség tagjai számára szimbolikus jelentéssel is bírnak, valaminek a jeleként értelmezhetők. A szimbolikus kommunikáció tehát állandóan jelen van a társadalmak életében. Ahogy Cl. Lévi-Strauss írta: „Minden kultúra felfogható szimbolikus rendszerek együttesének, melyek közül a legfontosabb a nyelv, a házassági szabályok, a gazdasági viszonyok, a művészet, a tudomány és a vallás. . . Mindezek a rendszerek a fizikai valóság és a társadalmi valóság bizonyos aspektusainak kifejezésére

törekcsenek Lévi-Strauss, In: Mauss 1954: XIX).

Valójában itt arról van szó, hogy a francia tudós felismerte: társadalmi-kulturális jelenségeket szimbolikusnak foghatunk fel egyszerűen azáltal, hogy megértésükre törekszünk, vagyis jelentést tulajdonítunk nekik. Ez a szemlélet később az úgynevezett szimbolikus antropológia megjelenésével felerősödött, s a klasszikus szemiotikával ellentétben a jelkép (a szimbólum) többet jelent, mint a jel (Lewis 1977:1), vagyis az újabb kutatásokat elsősorban az érdekli, hogy a szimbólumok miként tájrák fel a valóság legmélyebb rétegeit. Így válik érthetővé, hogy az ortodox jelelmélet inkább a struktúrára irányuló szintaktikai elemzései helyett az újabb vizsgálatok a jelentés hermeneutikai megértésére, a jelképek keletkezésének problémáira összpontosítanak.

Mit nevezünk szimbólumnak, és hogyan keletkezett, mikor jelent meg a jelkép mint eszköz az emberiség történetében? A szimbólum, mint görög szó eredetileg egy tárgyi jelet jelentett, amelyet két ember őrzött magánál, hogy évek múltán is felismerjék egymást. A régi görögöknél ugyanis szokásban volt, hogy a barátok, üzletfelek kettétörtek egy cseréptáblát (gyűrűt vagy pénzdarabot), és a két darab volt összetartozásuk szimbóluma. Később sokféle jelentést kapott a szó, a titkos társaságok jelvényeit, jelszavait is szimbólumnak nevezték, de volt a sztoikus filozófusok, majd a modern logikai szemantika szakkifejezése is. (vö. Sebeok et alii eds. 1986:1027-33). Legismertebb a logikus Ch. Peirce jeltipológiájában adott meghatározás, amely szerint a szimbólum az a jeltípus, amely a közmegegyezés alapján kötődik a tárgyához. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a hagyomány alapján jött létre, tehát egyes jelképek mélyen kötődnek az adott kulturális környezethez. Másfelől viszont megfigyelhető, hogy egyes szimbólumok tértől és időtől látszólag függetlenül egymástól igencsak távol eső kultúrákban is föltűnnek, méghozzá változatlan vagy alig módosult jelentéssel. A jelképeknek ez a kortól, kultúrától, adott szövegekörnyezettől független volta szintén fontos jellemzője e jeltípusnak. Ez rendkívüli módon megnehezíti a jelképek jelentésének megértését.

Paul Ricoeur a jelképek hermeneutikai megértéséről szólva figyelmeztet arra, hogy a szimbólum az, ami gondolkodásra készítet (Ricoeur 1962:193), a jelentés nem benne van, hanem rajta kívül, amelyet gondolati úton kell megkeresni. Az ember állandóan megújuló szellemi erőfeszítésére van szükség a szimbólumok megértéséhez, többek között ez az intellektuális munka is megkülönbözteti ezt a jelfajtát a többitől (az ikontól és az indextől).

Térjünk vissza a szimbólumok eredetének kérdéséhez — ahhoz a problémához, hogy miben gyökerezik az a szellemi munka, ami az ember őseit a jelhasználat, majd a jelképalakítás útjára vezette. Rendkívül érdekesek azok a feltevések, amelyek a szimbolizmus *ontogenezisére* vonatkoznak. Így többek között az enciklopédikus tudású szovjet kutató V. V. Ivanov, akinek több könyve is megjelent magyarul (1984, 1986) foglalkozott a jelrendszerek kialakulásának és fejlődésének kérdéseivel. Különösen érdekes ebből a szempontból a legrégebb sziklarajzok jeleinek vizsgálata, valamint az emberszabású majmok viselkedésének megfigyelése. A legújabb kutatások szerint az ikerkultusz és a szent fa tisztelete már ezeknél is kimutatható, mint ahogy az is, hogy a harmadik (vagy a legkisebb) utód különleges védelmet, nevelést kap a hordában (lásd a harmadik királyfi a népmesében), azonkívül számos játék is innen veszi eredetét. „Úgy véljük — mondta Ivanov egy lengyel folyóiratnak adott interjúban —, hogy a genetikai kóddal öröklődik az új jelek megtanulásának képessége mellett azt a képességet is, hogy e jelekkel új szövegeket szerkesszünk, s mindemellett öröklül kapunk egy bizonyos ősi (archetipikus) jelkészletet is. Mélyre nyúlnak vissza azoknak az egyszerű rendszereknek a gyökerei is, amelyekbe a jeleket csoportosítjuk. Már a korai kőkorból fennmaradt sziklarajzokon is ott látható a mágikus értelmű feltartott bal kéz jele, néha a nő jelével kombinálva. A női principiumot jelölő bal kéznek (s a férfit szimbolizáló jobb kéznek) ilyen használata világszerte, csaknem minden népnél előfordul, tehát univerzálisnak tekinthető. Gyakori, hogy a bal a baj jele is ...” (*Tygodnik powszechnik* 1974. XXVIII:19)

A *homo symbolicus* keze nyomát őrző legrégebb „művészeti” emlékeken a nyugat-európai barlangfestmények találhatók ábrázolásokon, már nemcsak a hasonlóságon alapuló jelek (ikonok) található nagy számban, hanem az is nyilvánvaló, hogy (körülbelül húszezer körül) a paleolitikum embere már rendelkezett azzal a képességgel, hogy a környező világot szimbólummá alakítsa. Megkülönböztetetten használta a férfi és női jelek mellett a ló és a bika ellentétét, a hetes egységek ismétlődését (Ivanov 1982, Toporov 1982:111). A mindennapi élet jól érzékelhető és kölcsönösen szembenálló minőségei, a nap- és évszakok változásainak felismerése, meleg-hideg, nappal-éjszaka, nyár-tél, fehér-fekete, fiatal-öreg, élet-halál a duális osztályozás alapjaivá váltak, s ennek emlékei a mitológiai gondolkodás építőkövei lettek az évezredek ismétlődése során.

Amerikában Victor Turner a szimbolikus cselekvés formáiról szóló tanulmányában feltételezte, hogy a bizonyos prehumán viselkedésmódok mint etológiai reflexek rituálizálódtak, s ezekből keletkeztek a szimbólumok. Ezenkívül egy második feltevés is igen kézenfekvőnek tűnik, nevezetesen hogy a hosszantartó szexuális párkereső „ceremóniák” váltak a szimbolizáció alapjává (Turner 1969:6). Az udvarlás, a köszönés, a harc utáni megadás szokásai az állatvilágban még nem fejezi ki, csak létrehozzák a társas kapcsolatokat, kötések, s csak az emberi viszonylatokban válnak a szimbólumgenézis kiindulópontjává. Jóval később, körülbelül az első eszközök, a tartóedények és a fegyverek elkészítésével egy időben, körülbelül félmillió évvel ezelőtt, a pleisztocén korszakban az előember agytérfogata megkétszereződött. Majd az időszámításunk előtti ötvenezer körül, a mousteri korszakban, az eszközök és a nyél megkülönböztetése már előreveti az oppziókban való gondolkodás kialakulását, a paradigmák és a szintagmák megjelenését a nyelvben, az analogikus és a diszkurzív típusú folyamatokat a gondolkodásban (Le Cron-Foster 1983:36).

A szimbólumok *pszichogenezisének* teljes megértéséhez még hosszú út vezet, de a kutatók többek között felvetik, hogy a gyermeki szimbolizáció fejlődése — mint modell

— megvilágíthatja (Kitahara-Frisch 1980, Piaget 1962, 1968) a szimbolizáció kialakulásának kezdeteit.

Kevésbé ismert, hogy Róheim Géza, a magyar néprajz egyik jelentős alakja, a pszichoanalitikus etnológia egyik megalapítója, már 1918-ban a szimbólumoknak a libidó fejlődéstörténetében betöltött szerepéről értekezett (Róheim 1918). Szerinte a szimbólum „az emberiség ősi ösztöneinek új célpontokra való átterelődése”, vagyis a kígyó, az arany, a tojás és más alapjelképek valami egészen mást jelentenek, a szexuális vágyak, elfojtások jelei a világ népeinél — ezt bizonyítják az általa felsorolt példák.

A pszichoanalitikus iskola másik nagy hatású alakja C. G. Jung volt. Műveinek mindig van mondanivalója a humántudományok számára. A hatalmas életmű egyik visszatérő motívuma a szimbolizáció vizsgálata, egyik több kiadást megért műve az emberiség jelképeiről szól (Jung et alii 1972). Az archetipusok lényegében alapjelként is értelmezhetők, ezért a lélektani kutatások eredményeit nemrégiben az etnológiai anyag bevonásával egy szimpózium résztvevői vizsgálták a szimbolizáció nézőpontjából (Lewis ed. 1977).

Ha fontos a szimbólumok keletkezésének történetében a pszichológiai aspektus figyelembe vétele, akkor még fontosabb lehet a jel-viselkedés megértéséhez a *szociogenezis* vizsgálata. Marx már *A tőke* első kötetében, az áru fétisjellegéről szóló rövid fejezetben mélyen szántó logikával rámutatott arra, hogy a „társadalmi összmunka” eredményként előállított árukban testet öltő érték lényegében az emberi munka szimbolikus megjelenési formája. (Marx 1983).

Annak ellenére, hogy Marx a legmateriaálisabb dolgokról, a termelésről és az árurol, konkrétan egy asztalról beszél, meglátja, hogy amint a munka terméke áruvá lesz, vagyis belép a társadalmiasulás szférájába, azonnal különleges tartalmakkal telítődik. A munka során a fából asztal lesz, az anyagból tárgy, illetve áru, s ezáltal értékre tesz szert. Ez az érték nyilvánvalóan szimbolikus, és csak a társadalmi gyakorlatban válik jelképessé, s ezáltal az áru cserélhetővé. Marx ennek a rejtett mechanizmusnak felismerésével lényegében a szimbolikus antro-

pológia előfutamának tekinthető. Azáltal, hogy felfedi az áru fétiszerű, elhomályosított, rejtett jellegét, megértette azt jelképes mivoltában, s egyben rámutatott arra is, hogy a társadalmi lét hozza létre ezt a szimbolikus viszonyt.

Jelképrendszer és hagyományvilág

Ezen a ponton kapcsolódnak F. Rossi—Landi gondolatai a szimbolizáció szociogenezisének megvilágításához. Az olasz marxista filozófus abból indult ki, hogy az emberré válás folyamatában rendkívül nagy szerepe volt a termelésnek, mégpedig az újratermelés két fajtájának: egyrészt a használati tárgyak anyagi termelésének, másrészt a verbális információk nyelvi termelésének (ez utóbbihoz rendelkezünk bizonyos „nyelvi tőkével”), s Marx alapján homológiát tétel a munka és a „nyelvi munka” között (Rossi—Landi 1983). Különös, hogy tőle függetlenül nem marxista kutatók is arra a következtetésre jutottak, hogy a legegyszerűbb szerszámkészítési eljárások tükrözik az emberi nyelvek grammatikáját (a szerszám és a nyele — vö. Kitahara—Frisch 1980).

Bizonyos határig valóban el lehet fogadni, hogy a társadalmi újratermelés gyakorlatában hasonló, sokszor begyakorolt mechanizmusokat használunk a tárgyak és nyelvi szövegek újratermelésékor. Vagyis a jelek és a tárgyak termelése során, az ismétlések eredményeként kezdünk szimbolikus értelmet és értéket tulajdonítani az újratermelt produktumoknak (Rossi—Landi 1977). Ebben a folyamatban az újratermelésen van a hangsúly, mert ez a kulturális rendszer (vagy az adott részrendszer) folyamatosságának a biztosítója. A jelképrendszer egy része a társadalmi gyakorlatban folyamatosan újratermelődik, de azt is látnunk kell, hogy minden kultúrában egyszerre működik a jelképrombolás és jelképteremtés mechanizmusa. Ma is születnek jelképek, így például a táncház a haladó népi hagyományok élesztésének és ápolásának a jelképévé lett, a kalács pedig a kölcsönös segítés, a kollektív összefogás szimbóluma az erdélyi magyarság kultúrájában (Hajdú 1981:28).

Van azonban egy állandónak tekinthető

szimbólumállomány minden kultúrában, amely meglehet, hogy az egész emberiség tulajdona, s amely állandóan újratermeli önmagát. Andrej Wiercinski egy igen gazdag kultúrtörténeti adatanyagot áttekintő esszében a kő-jelkép (kristály, gyémánt) hermeneutikai elemzését mutatja be. Megkülönböztet archetipikus és véletlenszerű jelképeket, s tulajdonképpen e két jeltípus jelenti a szimbolizációs folyamat két szélső pólusát (Wiercinski 1984). A köszikla az ilyen alapjelképek sorába tartozik a lengyel tudós szerint, és az ilyen szimbólumok a jelentések sorozatát sűrítik. Éppen a jelentés koncentrációjának ez a képessége teszi a szimbólumokat különösen időálló kulturális jelekké anélkül, hogy egyetlen kultúrához kötődnének.

Egyes szimbólumok évszázadokon, sőt évezredekken keresztül használatban maradnak. Ilyen például „világunk csillaga” (Falus 1983), az ötágú csillag, melyet az ie. IV. évezredbeli Mezopotámiában és Egyiptomban éppúgy ismertek, mint később Hellaszban, majd még később Rómában, s végül a pythagoreusok és Isis-hívők titkos jele lett. Feltehetően ilyen állandó jelkép volt a királyi korona már jó kétezer évvel ezelőtt Iránban, ahol a kiválasztottság, a hatalom jelvénye, (Kvaronah), amely mindig ott volt az ábrázolásokon az uralkodók feje fölött (Azarpay 1972-73:112-113).

A jelképteremtő munka során a társadalomban sok tárgyból lett rangjelző szimbólum. A kocsi vagy a szekér mindig a kiváltságosokat (isteneket, istennőket, királyokat, hősokeket) illetett meg, érdekes, hogy ez a jelentése szinte napjainkig fennmaradt.

A jelkép mindig a konkrét kulturális kontextusban telítődik jelentéssel. Ily módon a szimbolizáció nem pusztán valaminek a helyettesítése valami mással, hanem egy olyan folyamat, amelyben állandóan újratermelődik a létrehozott jelentés, mégpedig a társadalmi használat által. Így a szimbólumokat csak más jelképekkel együtt, a rendszer más elemeivel való folyamatos kölcsönhatásban érthetjük meg (Hoppál—Niedermüller 1983:266). Ez, a kultúra egy rejtett mechanizmusa.

A szimbólumokkal és a szimbolikus cse-

lekvés formáival foglalkozó kutatók abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy a társadalmi cselekvés meglehetősen szabályos, sőt bizonyos fokig megjósolható vagy megérthető a résztvevők és a megfigyelők részéről. A társadalmi élet, amely emberekről, istenekről, kísértetekről, a lehetségesről és a ténylegesről, a jóról és a rosszról, a dolgokról és azok kapcsolatairól, összefüggéseiről, az intézményekről és szokásokról alkotott hiedelmekből tevődik össze, logikusan épül fel, mert koherens azok számára, akik e minőségében átélik azt. Ezt a látszólagosan egységes szerkezetet a kultúrát átfogó szimbólumok rendszere biztosítja.

Mások a jelképeknek azt a rendszerét, melyet egy csoport minden tagja többé-kevésbé magáénak vall, nevezik „kultúrának” (Geertz 1973:193—237). Ez a szimbolikus univerzum, hasonlóan a rituális szimbolizmushoz, szabályokat és mintákat ad az egyes élethelyzetek minőségeinek kifejezésére, a problémák megoldására, a társadalmi jelenségek helyes értelmezésére.

A jelkép- és hiedelemrendszer (Hoppál 1982) a világkép megtanulása az ember számára, s egyúttal a kultúrához tartozó értékrend elfogadását is jelenti. Az értékrend fogalmát a társadalomtudományokban általában az erkölcsi értékekkel azonosítják, vagyis olyan kategóriák tartoznak körébe, mint a jó és a rossz, a bűn, a hála, a szeretet, a becsstelenség, az igazság, a hazugság, a becsület, az erkölcs fogalmai. Éppen ezek a kategóriák jelennek meg a Physiológustól kezdve a mai jelképszótárákig. A világ, a körülöttünk lévő természeti és társadalmi környezet elsajátítása, leegyszerűsítve a folyamatot, két lépcsőben megy végbe: a megismerés és az értékelés szakaszaiban, mégpedig a társadalomban működő jelképrendszerek segítségével. Az első szakaszban a nyelv és a tapasztalatok útján elsajátítjuk a hiedelmek, a tudások, hitek, meggyőződések és előítéletek rendszerét, majd ezeket azonnal elhelyezzük a „világkép”-ünk egészében. Ebben az elrendezésben nyújt segítséget az értékrend és a jelképrendszer azáltal, hogy kész történetekkel és a bevéssükhöz segítségként az emlékezet számára képekkel, jelekkel, jelképekkel áll rendelkezésünkre.

A közösségi lét alapja

Az értékrend és a hiedelemrendszer (Hoppál —Szecsőkő szerk. 1987) alkotja a kultúrában az ideológiai vagy vallási szimbolizmus magját. A szimbólumkutatásban a vallási jelképek magyarázata, mint már utaltunk rá, a legrégebben művelt területek egyike.

A vallási szimbolizmus egyik legnagyobb hatású kutatója Mircea Eliade volt, aki *Images and Symbols* (Képek és jelképek, 1961) címmel külön tanulmánykötetet szentelt a kérdésnek. Egy korábbi írásában pedig a vallási szimbolizmus főbb jellemzőivel foglalkozott, megállapítva, hogy a vallási jelképek képesek a valóságnak (a világnak) olyan modalitásait felvillantani, amelyek nem adóttak a közvetlen szemlélet számára (így például a víz mint jelkép kifejezi a formanélküliség, a véletlen, a kaotikus fogalmát, vagy a kozmikus fa az élet teljességét jelképezi). Egy másik fontos jellemző, hogy a vallási jelképek — mint általában a szimbólumok — több értékűek, vagyis egy időben számos jelentést hordoznak (így például a hold a fogyás-telítődés ritmusával, a víz és a növények életét, a női ciklust, a halált-feltámadást jelképezheti). Más szóval a kozmikus realitás az emberi lét változó modalitásait fejezi ki. Ebből következik, s talán ez a legfontosabb tulajdonsága a vallási jelképeknek, hogy képesek kifejezni a paradox, feloldhatatlannak tűnő ellentmondásokat (*coincidentia oppositorum*). S végül még egy fontos dimenzióra hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a jelképek az adott emberi helyzetet a kozmikus viszonyokkal írják le, azokhoz hasonlítják, de lehet fordítva is, amikor a közvetlen szituációnak kozmikus jelentést adnak. Ezáltal az ember nem érzi izoláltnak, hanem éppen ellenkezőleg a hatalmas kozmosz részének tekintheti magát, vagyis van értelme létezésének (Eliade 1960:506—510).

Azért ismertettük a román tudós gondolatait részletesebben, mert a vallási jelképekről mondottak érvényesek és alkalmazhatók a kultúra más területein működő szimbólumokra is. Ezért érdekes a mítoszszövegeknek olyan elemzése, ahol a szövegek és a képek (a képi szimbólumok) egymást kiegészítő, kölcsönösen magyarázó jelentéseit le-

het rekonstruálni (Hoppál 1978). A domb (hegy), a fa (növény) és a nő paradigmikus azonosítása egyformán benne van a mítoszszövegekben és megtalálható a képi ábrázolásokon is. Lényegében arról van szó, hogy a jelképek a többszörös kódolás egyik eszközeként működnek a kultúrákban. Így a látható jelképek — mint például a kereszt vagy a vörös csillag — egész sor szöveg felidézését erősítik az egyénben.

A mítosz vagy más vallási szövegek és illusztrációk, a jelképek, egész egyszerűen egy sajátos világot építenek fel a szimbólumok segítségével. Ezt a jelképvilágot a maga képekben látható formájában a népművészet őrizte meg talán a leghívebben. Sajnos, mind ez ideig nem készült el a népművészet jelképrendszereinek olyan típusú ikonológiai vizsgálata, mint amilyenre a „magas” művészet esetében művek hosszú sorát lehetne idézni (például Gombrich 1972, Pannovsky 1984).

Ezért talán már sohasem fogjuk teljes bizonyossággal megfejtetni a hajdan beszédes jelképeket, de annyi mégis bizonyos, hogy a népművészet minden alkotása gazdag érzelmi tartalommal közvetíti felénk a közösséghez tartozás tudatát. Ezek a jelképek etnikus stílust hordoznak, s ezáltal az identitástudatot erősítik.

A népművészet jel- és képvilága egy kultúrán belül, összefonódva a mesék és mítoszok jelképeivel, s végül a nyelvi képes beszéd fordulataival, építi fel az etnikus közösség kultúráját. Éppen az tesz egy csoportot közösséggé, hogy van saját nyelve, stílusa, vannak sajátos, maga kialakította jelképrendszerei. A kulturális örökség lényegében egy olyan szimbolikus világ, amelynek létrehozásában mindnyájan részt veszünk. Jelképeink alakítják ki világunkat, de mi is alakítjuk jelképeink világát. A szimbólumokban való gondolkodás, mint egy kitüntetett létmód, mint a világban való létezés, a minket körülvevő világ megértésének az útja — mondja a hermeneutikai tanítás (Ricoeur 1962). Fontos ez, hiszen a közösségi lét alapkérdései fogalmazódnak meg a jelképhasználat során, mert a jelek és jelképek segítségével azonosítja magát a közösség, a közös nyelvhasználat fogja össze az egyéneket, s teszi lehetővé az együttműködést.

Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá a szimbólumkutatások tanulsága: az, hogy mire használható a szimbolikus megközelítés, hogy mire használhatók a jelképek a társadalomban. Röviden: a közösséghez való tartozást hangsúlyozzuk a jelképek vállalásával,

és a hagyományokhoz való ragaszkodást nyilvánítjuk ki általuk, igazodásunkat egy kultúra értékrendjéhez. Jelképeinkkel tudatosítjuk az ideológiai képzetek elfogadását, a ritualizált viselkedésformák követését és a csoporthoz való tartozás érzését.

Irodalom

- Amstutz, W. (ed.) 1970. *Japanese Emblems and Design*. London, Kegan Paul.
- Azarpay, G. 1972—73. *Crown and Some Royal Insignia in Early Iran*. *Iranica Antiqua* IX—X. 108—115.
- van Baal, J. 1971. *Symbols for Communication*. Assen, van Gorcum.
- Bachofen, J. J. 1926. *Urrreligion und antike Symbolik*. Leipzig.
- Bayley, H. 1912. *The Lost Language of Symbolism*. London, Williams and Norgate.
- Benedict, R. 1934. *Patterns of Culture*. Boston—New York.
- Berger, P.—Luckman, T. 1967. *The Social Construction of Reality*. New York, Doubleday.
- Bosch, F. D. K. 1960. *The Golden Germ: an Introduction to Indian Symbolism*. London, Kegan Paul.
- Camerarius, J. 1590. *Symbolum et emblematum ex re Herbaria Desumtorum Centuria una Collecta*. Norinberg.
- Cassirer, E. 1925. *Philosophie der Symbolischen Formen*. Berlin. (The Philosophy of Symbolic Forms, vol 1—2. — New Haven, Yale University Press, 1955).
- Chevalier, Jean—Gheerbrant, Alain 1974. *Dictionnaire des symboles*. I—IV. Paris, Seghers.
- Chydenius, J. 1960. *The Theory of Medieval Symbolism*. *Commentationes Humanarum Litterarum* XXVII. 2. Helsingfors, Societas Scientiarum Fennica.
- Chydenius, J. 1970. *The Symbolism of Love in Medieval Thought*. *Commentationes Humanarum Litterarum* Vol. 44. Nr. 1. Helsinki—Helsingfors, Societas Scientiarum Fennica.
- Cirlot, J. E. 1971². *A Dictionary of Symbols*. London—Henley, Routledge and Kegan Paul.
- Cooper, J. C. 1978. *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. London, Thames and Hudson.
- Crane, L. 1926. *China in Sign and Symbol*. London, Kegan Paul.
- Creuzer, G. F. 1810—1812. *Symbolik und Mythologie der Alten Völker, besonderes der Griechen*. I—IV. Leipzig.
- D'Alviella, G. 1894. *The Migration of Symbols*. Westminster: Constable (New York. University Books, 1956).
- Dolgin, J. L.—Kemnitzer, D. S.—Schneider, D. M. (eds.) 1977. *Symbolic Anthropology: a Reader in the Study of Symbols and Meanings*. New York, Columbia University Press.
- Douglas, M. (ed.) 1973. *Rules and Meanings: The Anthropology of Everyday Knowledge*. Penguin Education.
- Dunbar, F. H. 1961. *Symbolism in Medieval Thought, and its Consummation in the Divine Comedy*. New York, Russell and Russell.
- Eco, U. 1986. *Allegorical and Symbolic Theories of the Middle Ages*. In Sebeok Th. A. et alii (eds.) *Encyclopedic Dictionary of Semiotics 1031—1033*. Berlin—New York—Amsterdam, de Gruyter.
- Eliade, M. 1960. *The Structure of Religious Symbolism*. In: *Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religion 506—512* Tokyo, Maruzen.
- Eliade, M. 1961. *Images and Symbols*. — *Studies in Religious Symbolism*. London, Harvill.
- Erdélyi János 1851. *Magyar Közmondások Könyve*. Pest.
- Falus Róbert 1983. *Világunk csillaga. Az ötszögcsillag az ókori szimbolikában*. *Világosság* XXIV. 6. 336—345.
- Ferguson, G. 1961. *Signs and Symbols in Christian Art*. New York, Oxford University Press.
- Firth, E. 1973. *Symbols Public and Private*. Ithaca, Cornell University Press.
- Geertz, Cl. 1973. *The Interpretation of Culture*. New York, Basic Books.
- Goldsmith, E. E. 1929. *Ancient Pagan Symbols*. New York, Putnam (New York, AMS Predd 1973).
- Gombrich, E. H. 1972. *Symbolic Images*. Oxford.
- Gráfik Imre—Voigt Vilmos (szerk.) 1981. *Kultúra és szemiotika*. Budapest, Akadémia.

- Guiraud, P. 1978. Dictionnaire érotique. Paris, Payot.
- Hajdú Farkas Zoltán 1981. Jelképek és intézmények. Korunk XL. 1. 21—27.
- Heinz—Mohr, G. 1971. Lexikon der Symbole. Bilder und Zeichen der christlicher Kunst. Düsseldorf—Köln, Diederichs.
- Hook, R. H. (ed.) 1979. Phantasy and Symbol. London—New York—San Francisco, Academic Press.
- Hoppál Mihály 1982. A hiedelem, mint a cselekvés programja. In: Balassa Iván—Újváry Zoltán (szerk.) Néprajzi Tanulmányok 559—567. Debrecen, Déry Múzeum.
- Hoppál Mihály—Niedermüller Péter 1983. Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In: Hoppál Mihály—Niedermüller Péter (szerk.) Jelképek—Kommunikáció—Társadalmi gyakorlat 258—278. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Hoppál Mihály—Szecső Tamás (szerk.) Értékek és változások I—II. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Ivanov, V. V. 1982. A művészet és a piktográfia egy archaikus jeltípusáról. In: *A művészet ősi formái* 111—146. Budapest, Gondolat.
- Ivanov, V. V. 1984. Nyelv, mítosz, kultúra. — (Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Hoppál Mihály) Budapest, Gondolat.
- Ivanov, V. V. 1985. Páros és páratlan. Budapest, Kozmosz Könyvek.
- Izard, M.—Smith, P. (ed.) 1978. La Ponction Symbolique — Essais d'anthropologie. Paris, Gallimard.
- de Josselin de Jong, P. E.—Schwimmer, E. (eds.) 1982. Symbolic Anthropology in the Netherlands. The Hague, Nijhoff.
- de Vries 1981. Dictionary of Symbols and Imagery Amsterdam—London, North—Holland.
- Jung, C. G. et alii. 1972. Man and this Symbols. New York, Dell.
- Kitahara—Frisch, J. 1980. Symbolizing Technology as a Key to Human Evolution. In: LeCron Foster, M.—Brandes, St. (eds.) Symbol as Sense 211—223. New York, Academic.
- Kuwayama, J. 1973. Zeichen, Marken und Signets. München, Callwey.
- Leach, E. 1972. The Structure of Symbolism. In: LaFontaine, J. (ed.) The Interpretation of Ritual. London, Tavistock.
- Leach, E. 1976. Culture and Communication: The Logic by which Symbols are Connected. Cambridge, Cambridge University Press.
- LeCron—Foster, M. 1983. A szimbolizáció kialakulása a kultúrában. In: Hoppál Mihály—Niedermüller Péter (szerk.): Jelképek—Kommunikáció—Társadalmi gyakorlat 19—43. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- LeCron—Foster, M.—Brandes, St. H. (eds.) 1980. Symbol as Sense — New Approaches to the analysis Meaning. New York, Academic Press.
- Lewis, I. (ed.) 1977. Symbols and Sentiments — Cross Cultural Studies in Symbolism. New York—London, Academic Press.
- Mackenzie, D. A. 1926. The Migration of Symbols and Their Relations to Beliefs and Customs. New York, A. A. Knopf.
- Maquet, J. (ed.) 1982. On Symbols in Anthropology. Malibu, Undena Publ.
- Marx, K. 1983. Az áru fétisjellege. In: Hoppál Mihály—Niedermüller Péter (szerk.): Jelképek — Kommunikáció — Társadalmi gyakorlat 77—82. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Mauss, M. 1954. The Gift. London, Cohen-West.
- Newall, W. 1976. A szimbolikus antropológia londoni iskolája. Ethnographia LXXXVII. 3. 432—437.
- Panofsky, E. 1984. A jelentés a vizuális művészetekben, Budapest, Gondolat.
- Piaget, J. 1962. Play, Dreams, and Imitation in Childhood. New York.
- Piaget, J. 1968. La formation dusymbols chez l'Enfant. Neuchatel, Delachaux—Niestlé.
- Porter, J. R.—Russel, W. M. S. (eds.) 1978. Animals in Folklore. Cambridge: The Folklore Society.
- Ricoeur, P. 1962. The Hermeneutics of Symbols and Philosophical Reflection. International Philosophical Quaterly, II. 191—218.
- Roheim Géza. A symbolumok tartalma és a libido fejlődéstörténete. (Psychoanalysis és ethnologia. II.) Ethnographia, XXIX. 206—232.
- Rossi—Landi, F. 1977. Introduction to Semiotic and Social Reproduction. Working Paper No. 63. Urbino: Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica.
- Rossi—Landi, F. 1983. A dolgok és a jelek cseréje. In: Hoppál Mihály—Niedermüller Péter (szerk.): Jelképek—Kommunikáció—Társadalmi gyakorlat. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 83—93.
- Rowland, B. 1973. Animals with Human Faces: A Guide to Animal Symbolism. Knoxville, Tenn.: University of Tennessee Press.

- Sambucus, J. (1564) 1980. *Emblemata . . .* (Bibliotheca Hungarica Antiqua). Budapest, Akadémiai (Antwrp. Platin, 1554).
- Santarcangeli, P. 1967. *Il libro dei labirinti. Storia di un mito e di un simbolo.* Firenze.
- Santarcangeli, P. 1970. *A labirintusok könyve.* Budapest, Gondolat.
- Schwimmer, E. (ed.) 1978. *Yearbook of Symbolic Anthropology.* vol. I. Montreal, McGill—Queen' University Press.
- Schwartz—Winklhofer, I.—Biederman, E. 1975. *Das Buch der Zeichen und Symbols.* München, Knaur.
- Sebeok, Th. A. et alii (eds.) 1986. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics.* Tome 1—3. Berlin—New York—Amsterdam, de Gruyter.
- Smeets, R. 1975. *Signs, Symbols, and Ornaments.* New York: Van Nostrand Reinhold.
- Toporov, V. N. 1982. *Adalékok néhány költői szimbólum eredetének kérdéséhez (Paleolitikum).* In: *A művészet ősi formái*, 83—110. Budapest, Gondolat.
- Turner, V. 1969. *Forms of Symbolic Actions: Introduction.* In: Spencer, R. F. (ed.): *Forms of Symbolic Action.* Seattle, University of Washington Press.
- Voigt Vilmos 1978. *Folklorizmus a szimbolizmusban.* *Hungarológiai Közlemények* X. No. 35. 5—23.
- Wiercinski, A. 1984. *A Stone and the Meesiah — a Hermeneutic Essay.* *Ethnologia Polona*, 10. 193—210.
- Whittick, A. 1960. *Symbols, Signs, and their Meanings.* Newton, Mass., Branford.
- Zimmer, H. 1946. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization.* Washington.

The history of research into symbols has been a white spot in literature up till now. The author tries to make up for this loss.

Ritter Aladár

A sztálini korszak a korabeli magyar sajtóban

Fejezetek a moszkvai koncepciók perekből

A tömegkommunikáció mintegy három évtizede azt sugallja, hogy a Sztálin uralma idején elkövetett törvénysértésekről, koncepciók perekről, az internálótáborok szörnyűségeiről csak az SZKP 1956-os XX. kongresszusa után értesült a magyar közvélemény. A most seregével megjelenő könyvek sok, régen ismert tényt fedeznek fel. Bár még napjainkban is sok a feltáratlan fehér folt, ideértve a Szovjetunióban meggyilkolt magyar kommunisták ügyét is.

Már 1917 óta

A magyar sajtó az októberi szocialista forradalom napjaitól folyamatosan beszámolt mindarról, ami az egykori cári Oroszországban történt. Napilapjaink az eseményekkel egy időben tudósítottak mindenről. Az újságok túlnyomórészt a tények közlésére szorítottak, de ezek mellett riportok, interjúk, helyzetjelentések, bírálatok is megjelentek.

E sorok írója — azokban az időkben a Magyar Hírlap munkatársaként, majd a Kis Újság és a Magyar Hétfő szerkesztőjeként — közvetlen közlelő figyelhette a szovjetunióbeli eseményeket. S most azt kívánja bemutatni, hogyan tükröződött a magyar sajtóban a sztálini korszak döbbenetes eseménysorozata.

Korabeli lapjainkból jól megismerhető Oroszország, Szovjet-Oroszország, illetőleg a Szovjetunió valóság-hű története. Világosan nyomon követhető a lenini korszak, majd az azt felváltó évtizedek. A mintegy huszonöt fővárosi napilapból, és a közel ötven vidéki hírlapból az olvasók milliói rendszeresen tájékozódhattak. Az értesülések meglepően jók és pontosak. A Moszkvában dolgozó külföldi sajtótudósítók — sokszor

a hivatalos szovjet-orosz hírszolgálatot megelőzve — küldték jelentéseiket. A Magyar Távirati Iroda közleményei ugyancsak megbízhatóak voltak. Rendelkezésünkre álltak az ideérkező külföldi újságok is.

A következőkben eredeti szövegeket idézünk vagy foglalunk össze. Ismertetünk olyan eseményeket is, amelyekről nálunk az utóbbi negyven évben nem esett szó. (A szereplők neveit úgy közöljük, ahogyan azok annak idején a magyar sajtóban megjelentek.)

Rettenetes Iván utódja

A sztálini rémuralomhoz vezető hosszú út megismeréséhez tartozik, hogy Trockij, az 1917-es felkelés vezére, a Vörös Hadsereg egykori főparancsnoka és a főtitkár, Sztálin között korán kiéleződtek az ellentétek. Lenin halála után a volt közvetlen munkatársak nem is sejtették, mi vár rájuk.

Borisz Bazsov, aki 1924–26 között a főtitkár magántitkára volt, Nyugatra szökött. Nyilatkozataiban elmondta, hogy Sztálin gátlástalan, agyafúrt, bosszúálló, kegyetlen, mindenkit eltapos, aki útjában áll. Az újság-cikkeken kívül már a húszas évek végétől

számos könyv foglalkozott a Kreml urával. Assad bej írta az *Acélembert*. Berend Miklósné terjedelmes ismertetéséből két mondatot idézünk: „Sztálint gyűlölik, mint egyetlen zsarnokot sem ő előtte . . . Rettenetes Iván, Dzsingisz kán és Timur Lenk méltó utódját látják benne.” Az idő: 1931!

Most lássunk három törvényt: 1. A munkahelyi baleset szabotázsznak minősül. 2. Lopásért halálbüntetés szabható ki. 3. A lakóhely elhagyásához rendőrségi engedély és útlevel szükséges.

A szovjet sajtóban 1932-ben megjelent egy rövid hír: Sztálin második felesége, Nagyevsda Szergejevna, akit Allilujavának is neveztek, tragikus hirtelenséggel elhunyt. A külföldi sajtótudósítók írják meg, hogy az Acélembert egykori titkárnőjének halálát rejtély fedi. A jelentések szerint a harminckét éves asszony öngyilkos lett. Revolverrel lőtte agyon magát. Ura durvasága kergette a halálba. Néhány beszámoló szerint Sztálin ölte meg a feleségét. Felelevenítik, hogy a Kreml urának első felesége, Jekatyerina Szemjonova — akivel állítólag templomban esküdtek, tüdővészben halt meg.

A következő évben a világsajtó felállítja a Szovjetunióban pusztító éhínség, valamint a mezőgazdaság átalakításának szomorú mérlegét. Az éhenhaltak számát nyolc-kilencmillióra becsülik. A kolhozok, szovhozok szervezése során négy-ötmillió kulákot, parasztot deportáltak. Közülük mintegy kétmilliót megölték. Közben egyre fokozódik a Sztálin-kultusz. Plakátok, fényképek díszelnek minden hivatalban, az utcákon, sőt a lakásokban is. Az egykori Szoszó hatalma túltesz a volt cároknén. Városokat, intézményeket, utcákat neveznek el róla.

A Kirov-gyilkosság

A korabeli sajtó, bár hivatkozott a húszas években kezdődött alaptalan vádakra épített perekre, úgy vélte, hogy a tömeges sztálini terror áradata tulajdonképpen 1934 decemberében kezdődött. Jól szervezett gépezet és pribékek serege állt a legkegyetlenebb diktátor rendelkezésére. Előbb a Cseka, az államvédelmi hatóság, majd a GPU, a politikai rendőrség indította el a szörnyű leszámolásokat. Ezek a terrorszervezetek a gyál-

ták ki és gyártották megrendelésre a hamis vádakat, okmányokat, valamint más, úgynevezett bizonyítékokat.

„Egy terrorista agyonlőtte Sztálin bizalmasát” főcímmel közli a Pesti Hírlap az első moszkvai jelentést. „Kirov Szergej Marinovot, a leningrádi pártszervezet titkárát, Sztálin bizalmasát megölték. A gyilkosságot a Szmolnij palota előtt követték el, ahol a pártszervezet székel. A tettest rövid harc után elfogták. Leningrádban számos letartóztatás történt. Elsősorban a gyilkos hozzátartozóit fogták el. Szovjet-Oroszországban ugyanis az a törvény, hogy a politikai gyilkosságok vagy a hazaárulás elkövetőinek rokonait le lehet tartóztatni.”

A következő napokban bontakoztak ki a részletek. Eszerint Nyikolajev Vaszil Leon nyolc revolverlövessel ölte meg Kirovot. A Cseka hatvan embert tartóztatott le. Jagoda belügyi népbiztos Leningrádba érkezett. Más közlések szerint Sztálin is jelen volt a vizsgálat megkezdésekor.

A külföldi sajtótudósítások rejtélyes ügynek nevezték a Kirov-gyilkosságot. Egyes vélemények szerint a tettes megbizásból ölte meg Kirovot. Abban megoszlottak a vélemények, hogy Sztálin valóban baráti kapcsolatban állt-e a leningrádi párttitkárral, vagy pedig feszült volt közöttük a viszony. Kirov ugyanis többször nem teljesítette a Központi Bizottság, illetve a Politikai Bizottság rendelkezéseit, utasításait, mert azokkal nem értett egyet. Kirov egyébként a pártban nagy népszerűségnek örvendett. Akkor még csak suttozták, hogy Jagoda belügyi népbiztos szervezte meg a Kreml urának utasítására Kirov megölését, mert az figyelmen kívül hagyta a szerinte helytelen kormány- és pártintézkedéseket.

Leningrádban megkezdődött a per tárgyalása. Az elnök kérdésére, hogy Nyikolajev bűnösnek érzi-e magát, a vádlott így kiáltott „Megszabadítottam Oroszországot egy gyalázatos gazembertől!”

A Kirov-gyilkosság után rengeteg letartóztatás történt. A vádlottat és tizenkét társát halálra ítélték és kivégezték.

A Daily Telegraph szerint ebben az időben terrorizmus vádjával százötvenegy politikai ellen indult eljárás. Közülük százhárom halálos ítéletet kapott.

A Kirov-gyilkossággal kapcsolatban számos úgynevezett trockista per kezdődött. Az egyik áldozat Magyar Lajos újságíró lett, aki a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepe miatt börtönbe, majd cserefogolyként Moszkvába került. 1934-ben tartóztatták le. Ráfogták, hogy az ő pártfőiskolai növendékei is részt vettek a Kirov-gyilkosság előkészítésében. Magyar Lajost börtönbüntetésre ítélték. Száműzetésben halt meg 1937-ben.

A Zinovjev- és a Kamenyev-per

Az 1934-es év nagy eseménye a XVII., a győztesek kongresszusa. Addig a párt 1966 küldöttje közül 1108-at öltek meg. A halál-gép tovább szedte áldozatait. Kisebbség nagyobb csoportok kerültek sorra.

Hivatalos jelentést adtak ki Zinovjev és Kamenyev, valamint vádlott-társaik letartóztatásáról. A két politikus már a forradalom idején, majd Lenin alatt az ország és a párt vezetői közé tartozott. Kamenyev egy időben a népbiztosok tanácsának elnöki tisztjét töltötte be. Zinovjev pedig államelnök volt.

A Sztálin—Kamenyev—Zinovjev trojka együtt szerzett hatalmat. Később ketten szembefordultak a párt főtitkárával, s Trockijjal, az egykori hadügyi népbiztossal frakciót hoztak létre.

Az Acélemler gyűlölte Trockijt, aki őt a forradalom sírásójának nevezte. Trockij nem értett egyet a párt irányvonalával, s annak megváltoztatását követelte. Előbb Alma-Atába, majd külföldre száműzték az egykori hadügyi népbiztost, és megfosztották szovjet állampolgárságától. A trockizmus egyre inkább vád lett azok ellen, akik nem követték szolgálait a Kreml urának parancsait.

Zinovjev és Kamenyev ellen terjedelmes vádirat készült. A gyanúsítottak, társaikkal együtt, 1935-ben kerültek a bíróság elé.

Zinovjev a börtönből levelet írt a párt főtitkáranak: „Kedves Sztálin elvtárs! Nagyon jól tudod, hogy ártatlan vagyok. Lehetetlen, hogy képes lennél agyonlővetni engem vagy régi elvtársaidat.”

Az első per meglepetéssel végződött. A vádlottakat öt-tíz évi börtönre ítélték.

Még nagyobb feltűnést keltett, hogy 1936 augusztusában újra, de most hadbíróóság elé kerültek. Kamenyev és Zinovjev, akit hónapokon át kínoztak, éhezettek, vertek, most már hajlandóak voltak beismerni „bűneiket”. A vádirat bővült: trockista összeesküvést szerveztek, meg akarták ölni Sztálint, Vorosilovot és más szovjet vezetőket, hogy átvehessék a hatalmat. Visinszkij államügyész a vádirat ismertetése után kijelentette: „Ezeket a veszett kutyákat agyon kell löni!”

A vádlottak a betanult szövegeket mondták. Hatnapos tárgyalás után halálra ítélték és másnap kivégezték őket.

A gyilkos gépezet azonban tovább működött, szinte futószalagon készültek az újabb, hamis vádakra alapozott perek.

Kialakult a recept. A vörös cár kiszemelte az áldozatokat, és Jezsov belügyi népbiztos társaival megszerkesztette a vádiratokat. Általában gondoskodtak arról, hogy a vádlottak beismerő vallomást tegyenek.

A hóhér szerepét vállalta

„Új év, új moszkvai összeesküvési per!” — így indult az a tudósítássorozat, amely a legfelsőbb törvényszék 1937 januárjában kezdődő tárgyalásának előzményeivel foglalkozik. Ezúttal az a fő vád, hogy letartóztatásba levő politikusok, Trockij hívei, összeesküvést szőttek a szovjet kormány ellen, és lázadást akartak szítani. A vádlottak között szerepel Radek, az Izvesztyija főszerkesztője, továbbá Szokolnyikov és Uralov népbiztosok. Az a tanács tárgyalja a tizenhét hűtlenséggel vádolt ember ügyét, amely annak idején halálra ítélte és kivégeztette Zinovjevet, Kamenyevet és tizenhét társukat.

A vád szerint azért akarták Trockij utasítására megdönteni a tanácskormányt, hogy visszaállítsák a kapitalista társadalmi rendet.

Az Angolpress munkatársa úgy vélekedik, hogy előre elkészített terv szerint zajlik a per. A vádló és a vádlott előre megbeszéltek a „jeleneteket”. „Hóhér szerepét vállalta a vörös cár — Sztálin maga bíraskodik a moszkvai nagy perben” — ezekkel a címekkel közli a világsajtó az Angolpress jelentését.

„A nagy per legérdekesebb alakja — jententi a hírszolgálati iroda — Sztálin. Ott ül irodájában, a Kremlben, és a rádió hangszórója mellett hallgatja a tárgyalást. Mellette telefonok. Külön vezetéket szereltek fel a bíróság és a Kreml urának irodája között. Ha útmutatást kíván adni Ulrich bírónak vagy Visinszkij ügyésznek, felhívja őket telefonon, és közli velük elhatározását. Ennek a pernek valódi bírója Sztálin maga.”

A vádlottak készségesen mondják a betanított szövegeket. Az Angolpress szerint Szomolonszki egyesszai professzor találmánya az az injekció, amelyet a GPU börtöneiben a foglyok bőre alá fecskendeznek. Ettől válnak semlegessé, és a szájukba rágott kérdésekre legtöbbször igennek vagy nemmel felelnek.

A vádlottak közül tizenhárom halálra ítélték. Londoni közlés szerint Lenin özvegye, aki házi őrizetben van, felkereste Sztálint, és kegyelmet kért a tizenhárom halálra ítéltnek. Hangos jelenet zajlott le a főtítkárról és az idős nő között. Krupszkaja asszony emelt hangon tiltakozott az ellen, hogy Lenin egykori munkatársait kiirtsák.

Nem sokkal később hivatalos moszkvai jelentés cáfolja Lenin özvegyének letartóztatását. A sajtótudósítók értesülése szerint az özvegyet rendőri felügyelet alatt tartják. Senkinek sem engedik meg, hogy érintkezésbe lépjen vele.

A jólétesült sajtóügynökségek, hírlapok munkatársai máris közlik, hogy újabb nagyszabású per készül. Minden jel arra mutat, hogy a Vörös Hadsereg számos vezetője kerül a vádlottak padjára. A külföldön megjelenő tudósítások szerint a közeljövőben számos meglepetést keltő őrizetbevételre, letartóztatásra kerül sor. Nem tévedtek, mert hamarosan megkezdődött „a hadsereg megtisztítása”.

Előbb azonban számos ismert politikus ellen készült el egy nagy bűnper forgatókönyve.

Népbiztosok rémdrámája

A külföldi hírszolgálati irodák már 1938 elején jelezték, hogy újabb nagy bűnper előkészületei folynak. A szereplők a legismertebb politikusok lesznek. Számuk legalább

húszra tehető. A szovjet távirati iroda március 28-án hivatalosan közölte, hogy újabb összeesküvést fedeztek fel. „Jobboldali trockistákról van szó . . . Az összeesküvőket azonnal vádolják, hogy — egyelőre meg nem nevezett — külföldi hatalmak érdekében cselekedtek.”

Huszonhárom gyanúsított ellen adtak ki vádiratot. A vádlottak között szerepel — a Mexikóban élő Trockijon kívül — Buharin, az Izvesztyija volt főszerkesztője, a kommunista tanok legkiválóbb elméleti tudósa, Rikov, a népbiztosok tanácsának volt elnöke, Kresztinszkij egykori berlini nagykövet, Ivanov, Cserne, Grinkó magasállású állami főtisztviselők, Rosenglatz egykori külkereskedelmi népbiztos, több szovjet állam tanácselnöke és ismert orvosok. Egyik legérdekesebb fővádlott a kegyvesztett Jagoda, volt belügyi népbiztos, akit a legkegyetlenebb inkvizítoroknak, több hírhedt per rendezőjének tartanak.

Visinszkij, a legfőbb ügyész képviseli a vádat. Beszéde bevezető részében gyalázza a bűnper szereplőit. Néhány idézet a vádbeszédből: „ . . . ezek az egykori szovjetvezérek meggyilkolták Kirovot, a leningrádi párt titkárat . . . Eltették láb alól Maxim Gorkijt, a szovjetbirodalom legnagyobb írói büszkeségét, akit a legelőször letartóztatásban levő orvos bűnös kezelése ölt meg”.

„ . . . Az összeesküvés élén maga Leo Trockij állt, aki felvette a kapcsolatot a külföldi kémszervezetekkel . . . Az összeesküvők gyilkolták meg Kujbisevet, a tervegazdasági bizottság igazgatóját, Menskikt, a Cseka főnökét . . . Annak idején meg akarták ölni Lenint, most gyilkosság tervet szőttek Sztálin és Szverdlov, a központi végrehajtó bizottság elnöke ellen.”

A Kis Újság „Népbiztosok rémdrámája Moszkvában” főcímmel terjedelmesen beszámol a főtárgyalásról. Leleplezi a szovjet vállalatok értékét. „A vörös cár gyilkolási tébolya már nagyon régi keletű, és számszerűleg ma már aligha volna valaki, aki meg tudná állapítani, hogy igazi vagy vélt ellenfelei közül hányat öletett már meg Sztálin.”

Az első napon nagy meglepetést keltett, hogy Kresztinszkij volt berlini nagykövet visszavonta a vizsgálat során tett beismerő vallomását. Meglepő bátorsággal hangoz-

tatta, hogy vallomását akarata ellenére csikarták ki. A fővádolt a fenyegető kereszt-kérdések tüzeben is kitartott állításai mellett.

A tudósítás megjegyzi, hogy csak négy vádolt mögött ül védőügyvéd, a többiek visszautasították a hivatalból számukra kijelölt védőügyvédet.

A március 5-ikei keltezésű beszámoló — amely az egész első oldalt betölti, s a második oldalon is folytatódik — bővelkedik a szenzációkban.

„Sztálin öldöklési dühének közeli áldozatai pénteken reggel is elfoglalták helyüket a vádlottak padján. Feltűnt a terem hallgatóságának, hogy Kresztinszkij volt berlini orosz nagykövet csak két csekalegényre támaszkodva vonszolta be elgyötört testét a bírák elé. Az a vélemény, hogy tagadó vallomása miatt, de főképpen azért, hogy a következő tárgyalási napra előkészítsék, súlyosan bántalmazták.”

A kinzópince titkai

A külföldi sajtó közli a német távirati iroda jelentését arról, hogy a Lubjanka börtönben miképpen kényszerítették a fővádoltat előző, visszavont vallomása megváltoztatására. Kiemelik, hogy megbízható moszkvai forrásból származnak az értesülések.

„Amikor Kresztinszkij a március második főtárgyaláson visszavonta vallomását és ártatlanságát hangoztatta, Visinszkij államügyész a tárgyalás szünetében, az egykori nemesi palota folyosóján dűhtől eltorzult arccal, magából kikelve szemére vetette Jezsovnak, a GPU biztosának (aki Jagoda volt belügyminiszter utóda lett. A szerk.), hogy a GPU teljesen csődöt mondott. Jezsov kevéssel azután Visinszkij főügyésszel a börtönbe hajtatott, ahol Kresztinszkijt átadták a GPU külön osztályának.” A tudósító ezt az értesülést olyan személyiségtől szerezte, aki addig maga is a GPU szolgálatában állott.

Kresztinszkijt — mondta az informátor — egész éjjel kinozták. A „külön osztág” így bírja vallomásra áldozatait: „A kinzás céljait szolgáló pincehelyiségben 50 fokon felüli a

hőség. Négy erős fényszóró egész éjjel vakító fényt vet az áldozatra, akinek állni kell. Félóránként egy pohár sós vizet itatnak vele, majd kimerítő részletességgel közlik azokat a minden emberi képzeletet meghaladó kínzásokat, amelyeket ki kell állnia, ha nem vall.”

A beszámoló szerint Visinszkij államügyész is megjelent a börtönben, és két órán át maradt Kresztinszkijnél.

„Ezután Kresztinszkijnek befecskendezést adott a börtön orvosa, aki különböző bódító mérgek segítségével már sok gyanúsítottat segített a teljes akaratnélküliség állapotába. Jezsov másnap reggel, mielőtt a fővádoltat a tárgyalóterembe vitték, megjelent a börtönben, és meggyőződött róla, hogy Kresztinszkij már kész vallani . . .”

Méreg a teában

„ . . . Többféle vélemény alakult ki arról — írja a Kis Újság 1938. március 8-ai száma —, hogy a vádlottak padján ülő orosz népbiztosok némelyikének viselkedésére szokatlan erejű hipnózis van-e nagy befolyással. Mások úgy vélik, hogy narkotikus, mérges hatású, az önálló akaratot paralizáló erőről van szó.”

Egy vegyésztanár, aki maga is börtönt szenvedett, majd kiutasították a Szovjetunióból, ugyancsak ismeri a vallatás receptjeit. Szerinte vele is azt tették, mint más vádlottakkal. Bódító teát kapott. Ettől az emlékezet meggyengül. Az akaratérő minimumra csökken. Közben és azután ugyanazokat a kérdéseket teszik fel a vallatók. Néha hangszóró sulykolja a kérdéseket és a kívánt válaszokat. A vallatóteremben végül is úgy előkészítik a vádlottat, hogy mindent beismerjen. A verés, kinzás ugyancsak szerepel a rábírás eszközei között.

A főtárgyaláson dr. Levin egyetemi tanár, kórházi főorvos beismerte, hogy vádlottársa, Jagoda, a titkos rendőrség volt főnöke kényszerítésére szándékosan állapította meg a helytelen diagnózist Makszim Gorkijnál, a világhírű orosz írónál. Erős méreggel kevert szivcseppel ölte meg őt. Gorkij fiát kámforinjekciókkal tette el láb alól.

8000, 10000... 52. évfolyam 54. szám

Usztalysorsjatek nuzasa ARA & FILLER

USZTALYSORSJATEK

ELŐFIZETÉSI ÁRAK EGY HÓRA: KIS ÚJSÁG... P 2-... KIS ÚJSÁG ÉS MAGYAR HETFO ÉGYÜTT... P 2-30... KIS ÚJSÁG, MAGYAR HETFO ÉS KÉPES CSALÁDI LAPOK EGÜTT... P 2-30... 'FELŐLDRE AZ ELŐFIZETÉSI ÁR KÉRTÉSENE

FŐSZERKESZTŐ: LÉVAI JENŐ

FÜGGETLEN POLITIKAI NAPILAP SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: BUDAPEST, VII. ARAD-UTCA É. SZ. TELEFON: 1-301-30 LEVELEZNI: KIS ÚJSÁG, BUDAPEST 82. POSTAKAFAKÉPZETÉSI CÍMSZÁMAZÁS ISMÉT.

KELLEMETLEN MELLÉKZÖNGÉK

Szemleim, amikor (hangzott) Dárdányi Kálmán miniszterelnök nagy reddőháza volt gyűlése, valami rég nem történt országban... az új országunkról és a jövőnk... az új országunkról és a jövőnk... az új országunkról és a jövőnk...

Méreg a teáiban a legújabb orosz hírvallatészcriz

Bucharin népbiztos még ma is merte tagadni a „rábizonyított” vádakat

Az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk azt a kérdést, milyen törekvések voltak... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

Többféle vélemény alakult ki arról, hogy a vádlottak padján ülő orosz népbiztosok... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

zik, mindaddig, amíg teljesen kimerült a vádlottak. Ugyanakkor a kétféleképpen adták fel... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

A most folytatásban lesz jelen mind az... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

Ch. professor azt állítja, hogy a szovjet műszerei mellett nehéz nem levallani a hűnépservéit. A technikai... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

A teábe nyilván valami bűdös mérget kerestek és ez okozta a vállatást. Moszkva, március 7. A moszkvai nagy per hétik tárgyalásán... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

A kértélek példaként feladatali két vázlat... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

Az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

Az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

Nagy tanácsok a nemzetközi közéletben eltar, ahol a vállatottak lapokból látnak... az egész múlt év legizgatóbbával az szovjet-örökkel kapcsolatban vizsgáljuk...

Tizennyolc halálos ítélet

Elkövetkezett Visinszkij főügyész vádbeszédének napja. Ennek kapcsán nem egy külföldi lap bemutatta a szovjet nagy politikai bűnperek társszerzőjét, rendezőjét és főszereplőjét. A főtítkárral előbb volt politikai ellenfeleit, a bolsevik párt vezéreit küldte halálba. Most újabb, de lényegében már előre elhatározott gyilkosságokat készít elő. Visinszkij Sztálin parancsainak leghűségesebb végrehajtója.

A nagy bűnper utolsó felvonásáról hangosfilm készül. A főügyész a vádlottakat aljas bűnözőknek nevezi, akik — szerinte — a leghitványabb gazságokat és a legundorítóbb ocsmányságok sorozatát követték el. Halálbüntetések kiszabását követeli.

A véstörvényszék tizennyolc vádlottat ítél halálra. „A moszkvai barbár tragédiát megdöbbenve nézte a világ” — jegyzi meg a Times. „Sztálin hatalmas nyilván nagyobb a legvadabb cárok hatalmánál is.”

Visinszkij „kitűnő szolgálataiért” már 1939-ben megkapta a vérdíjat. Előbb a minisztertanács elnöke, később külügyminiszter lett.

Tuhacsevszkij és társainak kivégzése

A Vörös Hadseregben megkezdődött a tisztogatási akció. Első áldozata — jelentik Londonba Moszkvából — Alkisin, a légihaderő főparancsnoka. Azzal gyanúsítják, hogy az öngyilkossá lett Gamarnyik helyettes népbiztossal a rendszer elleni összeesküvésben vett részt. Blüher tábornok, a távol-keleti haderő főparancsnoka, továbbá más katonai vezető személyiségek letartóztatása a közeli napokban várható.

A tudósítás hangsúlyozottan megjegyzi: „Tuhacsevszkij tábornagy sorsáról a hivatalos körök nem közölnek semmit”. Tuhacsevszkij jelentős személyiség, a legképzettebb katonai vezető. A cári uralom idején gárdatiszt. A Vörös Hadseregben 1924-ben már vezérkari főnök. 1931-ben a hadügyi népbiztos helyettese, majd a Szovjetunió marsallja lett.

Azért keltettek feltűnést a róla elterjedt találgatások, mert neki kellett volna Oroszországot képviselnie VI. György angol ki-

rály koronázásán. Állítólag betegsége miatt nem utazhatott el.

A kiadott hivatalos közlés szerint Gamarnyik, a hadsereg politikai főbiztosa összeesküvést szervezett Sztálin meggyilkolására. A katonai puccs gyanúsítottai között szerepel Tuhacsevszkij népbiztoshelyettes is. Szervezői „meg akarták ölni a vörös cárt”.

A tábornagy és hét társa ügyében a nyilvánosság teljes kizárásával megkezdődött a katonai hadbíróság tárgyalása. A politikai titkosrendőrségnek, úgy látszik, nem volt ideje arra, hogy az utóbbi időkben gyakorolt módon, a bűnper tárgyalása előtt előkészítsék a vádlottakat, és rábírák őket, hogy önmagukat gyalázva, ócsárolva, beismerő vallomást tegyenek.

A Pesti Hírlap 1937. január 12-ei számában a következőket írja: „Gamarnik volt hadügyi népbiztoshelyettesével egy időben a Cseka által letartóztatott négy legbefolyásosabb munkatársa mind zsidó. Az elmúlt hónapokban a vörös vezérkar és a Vörös Hadsereg összes zsidó származású tisztjét megfosztották rangjuktól. A zsidók kirekesztése az összes állami hivatalokból, szakszervezetekből és intézményekből a legnagyobb szigorúsággal folyik, és rövidesen bűnperek sorozata készül, amelyekben kizárólag zsidók fognak a vádlottak padján ülni.”

A zárt tárgyalás után megjelent hivatalos jelentés szűkszavú: Tuhacsevszkij tábornagyot és bűntársait halálra ítélték, majd 24 óra múlva kivégezték.

Márai Sándor a Pesti Hírlapban „Rettenetes József” című vezércikkében foglalkozik a perrel. „E hét történetét az orosz iskolákban száz év múlva úgy tanítják majd: Rettenetes József, minden oroszok ura lesújtott ellenségeire. . . . Nem egészen hat hónap alatt Közép-Oroszországban 64 neves bolsevikot végeztetett ki: tábornokokat, a titkosrendőrség vezetőit, előkelő hivatalnokokat. Ugyanakkor kivégeztetett 90 tekintélyes szovjet személyiséget a Távol-Keleten Sztálin, a cár . . .”

Kun Béla tragédiája

Csere útján a Szovjetunióba került magyar kommunisták ellen indult perekről ugyan csak beszámoltak lapjaink. Kun Béla, a Ta-

nácsköztársaság vezére Moszkvában jelentős szerephez jutott. A Komintern végrehajtó bizottságának tagjává választották, amelynek 1936-ig fontos személyisége volt. Több lapot is szerkesztett. 1937 júniusában, pár nappal azután, hogy Sztálin kedélyesen beszélgetett vele telefonon, letartóztatták.

A Nemzet című bulvárlap első oldalán ez a főcím: „Kun Béla kiadatását kéri a szovjettől Magyarország?” A nagy terjedelmű cikk bevezetőjében kifejti, hogy „a szovjetben jelentős szerephez jutott vörös vezér helyzete utóbb megingott. Kegyesített lett. Sztálin utasítására börtönbe vetették.” Több jogtudós nyilatkozott ez ügyben. Megállapították, hogy Magyarország és Szovjet-Oroszország között nincs kiadatási szerződés. Kun Béla szovjet állampolgár, így csak szovjet hatóság vonhatja felelősségre.

Amikor még csak készült a vádirat Kun ellen, már akkor sok részlet nyilvánosságra került. A Népszava közölte, hogy őt és több más Oroszországban élő magyar kommunistát azzal vádolnak, hogy a demokrácia és a közös front ellen harcolnak, s megsértették a Komintern határozatait. A vádak között első helyen szerepel, hogy Kun Jagodával, a GPU volt elnökével szoros barátságban állt.

„Kun Béla a Cseka foglya. Politikai ellenállással, rombolással és trockista párti üzemekkel vádolják, aminek halál a büntetése.” A tárgyalás előtti hír: a magyar forradalom elárulása és a Sztálin ellen tervezett merénylet is szerepelt a vádiratban. „Kun Béla egyike azoknak, akik elgáncsolták Moszkva abbeli törekvéseit, hogy egységes vonalat építsen a fasizmus ellen.”

A magyar Tanácsköztársaság egykori vezérének letartóztatása óta több mint egy év múlt el, amíg ügye főtárgyalásra került. A bűnlajstromot — a többi között — azzal is kiegészítették, hogy 1916-tól a német, 1936-tól kezdve pedig az angol hírszerzés ügynökeként kémkedett.

1938 novemberében mindössze egy napig tartott a szerteágazó bűnper lefolytatása. A gyorsított eljárás során néhány óra elég volt arra, hogy a terjedelmes vádiratot ismertessék, a vádlottat kihallgassák, a bizonyítási eljárást lebonyolítsák, ítéletet hozzanak és azt indokolják.

A nemzetközi sajtó ezúttal nem tudott

kellő információkhoz jutni. Egyes jelentések szerint a vádlottat súlyos börtönbüntetésre ítélték. A New Chronicle angol napilap azt írta, hogy az újabb szovjet tisztogatási akció névsorában első helyen „áll Kun Béla, akit az ítélethirdetés napján agyonlőttek”. Több moszkvai lap tudósítója megerősítette a kivégzés tényét.

A legutóbbi időkig az az adat szerepelt, hogy Kun Béla 1939-ben börtönben halt meg. Köztudott, hogy a Tanácsköztársaság vezérének nevét a Rákosi időkben, de később sem írták le. (A Magyarország című hetilap 1989/14. számában V. D. Dorohin szovjet történész cikkét közli, amely cáfolja, hogy Kun Béla börtönben halt meg. „A bíróság golyó általi halálra ítélte. Az ítéletet aznap végrehajtották.”)

Akár egy krimi

Detektívregénybe illő Butyenko bukaresti szovjet ügyvivő rejtélyes eltűnése, amely nemzetközi bonyodalmakkal fenyegetett. Egyik hír szerint az orosz titkosrendőrség rabolta el 1938 februárjában. Mások szerint politikai ellenfelei megölték.

Kiderült, hogy Butyenko megszökött, és Rómában tartózkodik, mert élete veszélyben van. Családját, feleségét és fiát Moszkvában letartóztatták.

Akár egy krimi, olyan a folytatás. A Meszagero szerint a GPU Taramanov nevű ügynöke, aki Kutjepov és Miller tábornokot eltette láb alól, Bukarestben akarta megölni a diplomatát. Holttestét diplomáciai futárral vasládában kellett volna Moszkvába szállítani.

Érdekes, hogy a Rómában felbukkant követ bátyja, aki Nyíregyháza közelében élt, Felsőpázsit községben, elhatározta, hogy felkeresi Olaszországba került fivérért, aki megmenekült üldözői elől.

Butyenko újságíróknak elmondta, hogy minden Moszkvába visszahívott diplomata halálraitélnak tekinthető. Ő is attól tartott, hogy kitalált váddal perbe fogják és megölik. Olaszországot elhagyja, mert már a GPU emberei keresik. Nem nyilatkozott arról, hogy hol kíván menedékhelyet kapni.

Másnap a Matin szerint Pudolszkijt, a szovjet kaunasi nagykövetet agyonlőtték.

Ez is bizonyíték arra, hogy a Szovjetunió követei ellen indult bűnperek, kivégzések még nem értek véget — véli a tudósító.

Ervin Wolf, Trockij volt magántitkárának eltűnése már régebben foglalkoztatta a közvéleményt. Wolf egy reichenbergi nagykereskedő fia, mint magántitkár működött Trockijnál, amikor a száműzött volt szovjet vezér Norvégiában tartózkodott. Később egy londoni újság tudósítója lett, és a közársasági Spanyolországba került. Nemsokára nyoma veszett.

A cseh konzulátus nyomozása megállapította, hogy Trockij egykori titkára tragikus módon fejezte be életét. A spanyol rendőrség elfogta, és a Santa Ursula-i kolostor börtönébe zárták. Onnan szovjet ügynökök szöktették meg, és Moszkvába hurcolták. Ott bíróság elé állították, 1938-ban halálra ítélték, majd kivégezték.

Megdöbentő „kis hírek”

Néhány rövid jelentés is sokat mond el az 1938-as esztendő néhány más eseményéről:

Január 3. A Nemzet című bulvárlap értesülése szerint Alekszander Bokszadajan budapesti orosz követet, akit Moszkva visszahívott, kivégezték.

Január 8. A Daily Herald közli: A szovjet diktátor újabb címre vágyik. Állítólag az orosz szovjet köztársaság népeinek vezére lesz. Történelmi példaként Bonaparte tábornokra hivatkoznak, akiből népszavazással lett első konzul.

Március 8. A Nemzet írja: Pulunykov volt budapesti szovjet ügyvivő, mint ismeretes, a szegedi Csillag börtön foglya. Tárgyalnak róla, hogy politikai foglyok cseréje során az ügyvivő visszatérhessen Moszkvába.

Április. Rendelet jelent meg: tízévi szibériai száműzetéssel bünhődik mindenki, aki hallgatja az ellenforradalmi rádióadásokat.

Május 18. A tbilisi katonai törvényszék halálra ítélte a GPU tizenhárom tagját. Üzbegisztán szovjet köztársaságban bolsevik-ellenes tevékenység miatt tizenhárom állami alkalmazottat kivégeztek. Sztálinszkban kilenc bányamérnökre romboló tevékenység miatt halálos ítéletet szabtak ki.

„Családi híreknek” is mondható három jelentés. 1. Letartóztatták A. Sz. Szvandize

penzügyi népbiztost, Sztálin első feleségének fivérét. A vádlottat kivégezték. 2. A diktátor második felesége nővéreinek házastársát, Sz. F. Radeszt megölték. 3. Tbilisziben meghalt Sztálin anyja. Fia nem vett részt a végtisztessegen, mert egyházi temetést tartottak.

Már a következő év eseménye, hogy Krupszkaja asszony, Lenin özvegye 1939 februárjában meghalt. A külföldi lapjelentések szerint Sztálin kezét kell keresni a hetvenéves asszony hirtelen halála mögött. Krupszkaja állítólag fel akart szólalni a párt közeli kongresszusán a sztálinizmus ellen. A vörös diktátor születésnapjára küldött Lenin özvegyének, aki ettől rosszul lett. Kórházba szállították, ahol műtét közben meghalt.

Még 1941-ben is

A vörös cár, az élet és halál ura hol megjutalmazta, hol eltetette láb alól cinkos- és bűntársait. Így lett Jezsov, akit szadista gyilkosnak bélyegzett a külföldi sajtó, „érdemei elismeréséül” belügyminiszter 1938-ban. Ez a dicsőség rövid ideig tartott. Sztálin döntött: túl sokat tud, meg kell szabadulni tőle. Amikor az újdonsült belügyminiszter eltűnt, a moszkvai laptudósítók csak találgatták, mi lett vele. Egyes hírek szerint bírósági tárgyalás nélkül kivégezték. A másik feltételezés, hogy börtönben fejezte be életét. Cellájában felakasztva, holtan találtak rá. Nem valószínű, hogy öngyilkos lett.

A hamis vádak alapján indult bűnperek száma 1938 után csökkent, és kevesebben kerültek a Gulag-szerű haláltáborokba. A politikai gyilkosságok mégis folytatódtak 1941-ig. A spanyol polgárháborúban részt vett tábornokok és főtisztek nagyszámú csoportját kivégezték. Amikor pedig Hitler megtámadta a Szovjetuniót és nagy kezdeti sikereket ért el, az első vesztes csaták parancsnokait mészárolták le.

Az elmondottak csak részletek, egyes fejezetek Sztálin végeláthatatlan bűnlajstromából. Nem szerepelnek ezek között az egyházak papjai, a gazdasági szakemberek, tudósok, írók és mások elleni „tisztogatási akciók”. Az is megtörtént, hogy „hamis időjárás-jelentés miatt” tucatnyi meteorológust irtottak ki.

Mindez szerepelt a korabeli magyar sajtóban is. S bár témánkhoz a hazug vádakra épült bűnperek tartoznak, meg kell állapítani, hogy főleg a magyar baloldali sajtó számot adott a szovjet nehézipar kiépítéséről, a gazdaság fejlődéséről, a kultúra eredményeiről is.

Sztálin, a lángeszű

Véget ért a második világegés. A negyvenes években még sok millió újságolvasó élt, aki ismerte Sztálin igazi arcát. Tudott a hamis vádak alapján történt rengeteg kivégzésről, milliók deportálásáról, megöléséről. Ámde nálunk is megkezdődött a modern Dzsingisz kán istenné avatása. „Sztálin, a lángeszű!” . . . „Sztálin, a nagy hadvezér!” . . . „Sztálin, a felszabadítónk” . . . „Sztálin, a világbéke őre!” . . . „Rákosi Mátyás Sztálin legjobb magyar tanítványa.” Ezt hirdették az újságok kötelező szalagjai, a plakátok, a rádiók. Ha a szónok sikert akart, bedobta a Kreml urának nevét, és kezdődött a percekig tartó taps, s a tömeg ütemesen kiáltotta: Él-jen Sztá-lin!

Miről írhatott az agyonirányított, manipulált, egy kaptafára kényszerült magyar sajtó? Arról, amit „felülről”, a hatalom urai

parancsoltak. A személyi kultuszok idején az úgynevezett gyanúsokat is eltávolították a szerkesztőségekből. Hogyan is emlékezhetek volna a sztálini receptekre, amelyeket szolgáiban átvett a rendszer? Így gyártották — a többi között — a sztálini minta alapján, a szovjet szakértők közreműködésével a hazai, hazug vádakra épült bűnpereket, amelyeknek tényleges száma ma sem ismeretes.

Ugyan a vörös cár halála után Hruscsov fellebbentette a titkok sűrű fátylát a történetek egy részéről, de e leleplezés teljes szövege harminc évig nem került nyilvánosságra.

Az utóbbi években, a nyíltság felé vezető úton nálunk is rengeteg újságcikk, tanulmány és számos könyv részletesen feltárja azt, amit a világsajtó — köztük az egykori magyar újságok — már hatvan évvel ezelőtt kezdtek közreadni. Még mindig sok a fehér folt. Még nem nyitlak meg sem a szovjet, sem a hazai források annyira, hogy az összes kérdésre választ kaphassunk. A többi között még nincsenek valós értesüléseink a Szovjetunióban bebörtönzött, deportált vagy hamis vádak alapján megölt magyar kommunisták pereiről és a halálos áldozatok számáról. S ki tudja még, mi mindenről, esetleg olyan dolgokról, melyekre még kérdezni sem tudunk.

 In our days more and more revealing writings appear on the nightmares of the Stalinist era. Most of them only repeat what had already been published in contemporary papers. We could learn from these that the most cruel dictator had a well organized apparatus and an army of henchmen at his disposal. First it was the state security organ (Cheka) and later the political police (GPU) which started the horrible wave of purge. By order of these organizations of terror, false charges and proofs were fabricated which drove millions to concentration camps and to death.

Európai egyezmény az országhatárokat átlépő televíziózásról

A dokumentum az országhatárokat átlépő televíziózásról szóló európai egyezmény szövegét tartalmazza, melyet az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1989. március 15-én fogadott el.

Előszó

Az Európa Tanács tagállamai és más, az Európai Kulturális Egyezményhez csatlakozó és e dokumentumot aláíró országok

Tekintettel arra, hogy az Európa Tanács célja, hogy szorosabb egységbe fonja tagjait a közös örökségüket jelentő eszmék és elvek megőrzése és megvalósítása érdekében;

Figyelembe véve, hogy minden ember méltósága és egyenlő értéke alkotja az említett elvek egyik alapvető elemét;

Tekintettel arra, hogy a szólásszabadság és az információs szabadság, ahogy az Emberi Jogokról Szóló Európai Egyezmény 10. cikke rögzíti, egyik létfontosságú feltétele a demokratikus társadalomnak és egyik alapfeltétele a társadalmi haladásnak és minden ember fejlődésének;

Megerősítve elkötelezettségüket az információ és az eszmék szabad áramlásának, valamint a műsorszórók függetlenségének alapelve mellett, amelyre a műsorszórás-politika épül;

Hangsúlyozva a műsorszórás fontosságát a kultúra és a szabad véleményalkotás szempontjából a pluralizmust és valamennyi demokratikus csoport és politikai párt esélyegyenlőségét biztosító feltételek mellett;

Meggyőződve arról, hogy az információs és kommunikációs technika folyamatos fejlődése, a határookra való tekintet nélkül, azt a jogot kell hogy szolgálja, hogy az emberek szabadon kifejezhessék, befogadhassák és

terjeszthessék az eszméket és információkat, bármilyen forrásból származzanak is;

Azzal a szándékkal, hogy egyre nagyobb műsorválasztékot nyújtsanak a közönségnek, gazdagítva ezáltal Európa örökségét és fejlesztve audiovizuális alkotókészségét, valamint azzal az elhatározással, hogy e kulturális célt a magas színvonalú műsorok gyártásával és terjesztésével igyekeznek elérni, kielégítve a közönség igényeit politikai, oktatási és kulturális téren egyaránt;

Felismerve azt az igényt, hogy meg kell szilárdítani a szabályozás közös, széles kereteit;

Figyelembe véve a tömegkommunikációs politikáról tartott első európai miniszteri konferencia 2. sz. határozatát és nyilatkozatát;

Azzal a szándékkal, hogy továbbfejlessék az Európa Tanács ajánlásaiban megfogalmazott elveket a televíziós reklámmal, a tömegkommunikációs eszközökben a nők és férfiak egyenlőségével, a műholdkapacitás televíziózási és rádiózási célokra való felhasználásával és az audiovizuális alkotás fejlesztésével kapcsolatban;

Megállapodtak az alábbiakban:

I. fejezet: Általános rendelkezések

1. cikk: *Az egyezmény tárgya és célja*

Ez az egyezmény a közvetítésekben nyújtott műsorszolgáltatásokról szól. Célja, hogy

megkönnyítse a felek között a televíziós műsorszolgáltatások közvetítését és újraközvetítését.

2. cikk: *Az alkalmazott fogalmak*

Az egyezmény céljai szempontjából

a) „Közvetítés”: televíziós műsorszolgáltatások kibocsátását jelenti földi adó, kábel vagy bármilyen természetű műhold által, kódolt vagy nem kódolt formában, a nagyközönség számára. Nem tartalmazza az egyéni kérés alapján működő kommunikációs szolgáltatásokat;

b) „Újraközvetítés”: a műsorszórók által a nagyközönség részére továbbított, teljes és változatlan műsorszolgáltatások vagy ezek fontos részeinek vételét és egyidejű közvetítését jelenti, az alkalmazott technikai eszközre való tekintet nélkül;

c) „Műsorszóró”: az a természetes vagy jogi személy, aki televíziós műsorszolgáltatásokat szerkeszt a nagyközönség számára, és közvetíti — vagy teljes és változatlan formában egy harmadik féllel közvetített — ezeket;

d) „Műsorszolgáltatás”: valamennyi vétel egy adott szolgáltatáson belül, melyet egy adott műsorszóró nyújt az előző bekezdés értelmében;

e) „Európai eredetű audiovizuális alkotások”: azok az alkotások, amelyek gyártását vagy közös gyártását európai természetes vagy jogi személyek ellenőrzik;

f) „Reklám”: bármely nyilvános hirdetés, melynek célja egy adott termék vagy szolgáltatás eladásának, bérlésének vagy kölcsönzésének előmozdítása, valamely ügy vagy gondolat népszerűsítése vagy bármely más, a hirdető szándékainak megfelelő hatás keltése, amelyhez a hirdető közvetítési időt kap bizonyos mértékű juttatásért;

g) „Szponzorálás”: a műsorszóró tevékenységben vagy az audiovizuális alkotások létrehozásában nem érdekelt természetes vagy jogi személy részvétele a műsor közvetlen vagy közvetett finanszírozásában, azzal a céllal, hogy nevét, védjegyét vagy a róla alkotott képet népszerűsítse.

3. cikk: *Alkalmazási terület*

Ez az egyezmény valamennyi műsorszolgáltatásra vonatkozik, amelyet bármelyik fél

jogi fennhatósága alatt szervezetek vagy technikai eszközök révén közvetítenek vagy újraközvetítenek kábel, földi adó vagy műhold segítségével, s amelyet közvetlenül vagy közvetve egy vagy több másik tagállam területén lehet venni.

4. cikk: *A vétel és az újraközvetítés szabadsága*

A felek az Emberi Jogokról Szóló Európai Egyezmény 10. cikkének megfelelően biztosítják az információs és szólásszabadságot, garantálják a vétel szabadságát, és nem korlátozzák területükön az egyezménnyel összhangban lévő műsorszolgáltatások újraközvetítését.

5. cikk: *A közvetítő felek feladatai*

1. Minden egyes közvetítő fél biztosítja a megfelelő eszközökkel az illetékes szervein keresztül, hogy a jogi fennhatósága alatt a 3. cikknek megfelelően szervezett vagy technikai eszközök segítségével közvetített műsorszolgáltatások összhangban legyenek az egyezményben foglaltakkal.

2. Az egyezmény céljainak megfelelően a közvetítő fél:

a) földi közvetítés esetén az a fél, melynek területén a műsort kibocsátják;

b) műholdas közvetítés esetén

i) az a tagállam, ahol a műholdnak sugárzó adó elhelyezkedik;

ii) az a tagállam, amely biztosítja a frekvencia vagy a műholdkapacitás használatát, amikor a műholdnak sugárzó adó olyan állam területén helyezkedik el, amely nem tagja az egyezménynek;

iii) az a tagállam, amelyben a műsorszóró székhelye található, ha az (i) és (ii) bekezdésben foglaltak alapján nem állapítható meg a felelősség.

3. Amikor az egyezményhez nem csatlakozó országokból közvetített műsorszolgáltatásokat olyan szervezetek vagy technikai eszközök közvetítik újra, amelyek az egyezmény valamely tagállamának jogi fennhatósága alá tartoznak, a 3. cikk alapján ez a tagállam mint közvetítő fél a megfelelő eszközökkel és illetékes szervein keresztül biztosítja az egyezmény tiszteletben tartását.

6. cikk: *Információszoigáltatás*

1. A műsorszóró felelősségét világosan és egyértelműen meg kell állapítani az egyes tagállamok illetékes szervei által kibocsátott felhatalmazásban vagy a velük kötött szerződésben vagy bármely más jogi intézkedésben.

2. A műsorszóróval kapcsolatos információkat kérésre minden egyes közvetítő fél illetékes hatóságának hozzáférhetővé kell tennie. Az információnak legalább a műsorszóró nevét vagy megnevezését, székhelyét és státusát, jogi képviselőjének nevét, tőkéjének összetételét és az általa nyújtott vagy nyújtani szándékolt műsorszóigáltatások jellegét, célját és finanszírozásának módját tartalmaznia kell.

II. fejezet: Műsorszóigáltatási anyagok

---

7. cikk: *A műsorszórók felelőssége*

1. A műsorszóigáltatások valamennyi tételének, bemutatását és tartalmát illetően, tiszteletben kell tartania az emberi méltóságot és mások alapvető jogait:

Nem szabad, hogy

a) illetlenek legyenek, és pornográfiát tartalmazzanak;

b) indokolatlanul előtérbe helyezték az erőszakot, vagy fajgyűlöletet szítsanak.

2. A műsorszóigáltatások olyan tételeit, amelyek károsíthatják a gyermekek és serdülők fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődését, nem szabad műsorra tűzni olyankor, amikor a közvetítés és vétel idejéből következően valószínű, hogy nézik őket.

3. A műsorszóróinak biztosítania kell, hogy a hírek hűen tükrözzék a tényeket és eseményeket, és ösztönöznie kell a szabad véleményalkotást.

8. cikk: *A válasz joga*

1. Valamennyi közvetítő félnek biztosítania kell az alkalmat minden természetes és jogi személy számára, nemzetiségétől vagy lakóhelyétől függetlenül, hogy gyakorolhassa a válasz jogát, vagy más jogi vagy adminisztratív megoldásokat kell találnia ebben a vonatkozásban a 3. cikk szerint a jogi fennhatósága alatt álló szervezetek vagy

technikai eszközök által közvetített vagy újraközvetített műsorokkal kapcsolatban. Különös figyelmet kell fordítania arra, hogy az időzítés és a válasz jogának gyakorlásához szükséges egyéb előkészületek lehetővé tegyék e jog hatékony gyakorlását. E jog hatékony gyakorlását vagy az egyéb ehhez fogható jogi vagy adminisztratív megoldásokat mind az időzítés, mind a körülmények vonatkozásában biztosítani kell.

2. E célból a műsorszóigáltatásért felelős műsorszóró nevét a megfelelő eszközökkel ezentúl rendszeres időközönként azonosítani kell.

9. cikk: *A közönség hozzáférése a főbb eseményekhez*

Minden félnek meg kell vizsgálnia azokat a jogi eszközöket, melyekkel elkerülhető, hogy a közönség információhoz való joga sérelmet szenvedjen, mert valamely műsorszóró kizárólagos jogokat gyakorol egy közérdekű esemény közvetítésével vagy újraközvetítésével a 3. cikk értelmében, aminek következtében egy vagy több tagállamban a közönség nagy részét megfosztják a lehetőségtől, hogy televízió nézhesse ezt az eseményt.

10. cikk: *Kulturális célok*

1. Ahol lehetőség van rá, a feleknek a megfelelő eszközökkel biztosítaniuk kell, hogy a műsorszórók a közvetítési idő nagyobb részét az európai alkotások számára tartsák fenn, kivéve a hírek, sporthírek, játékok, reklám és képűség-szóigáltatások közvetítésére kijelölt időt. Ezt az arányt, tekintve, hogy a műsorszóró a tájékoztatás, oktatás, a kultúra közvetítése és a szórákoztatás terén felelősséggel tartozik közönségének, fokozatosan kell elérni a megfelelő szempontok szerint.

2. Ha a közvetítő fél és a műsorvevő fél nem ért egyet az előző bekezdés alkalmazását illetően, az egyik fél kérésére az Állandó Bizottsághoz lehet fordulni, hogy jogi véleményt alkosson az ügyről. Ezt a nézeteltérést nem kell a 26. cikkben meghatározott választott-bíróügyi eljárásnak alávetni.

3. A felek vállalják, hogy együtt keresik a legalkalmasabb eszközöket és eljárásokat, hogy a műsorszórók közötti megkülönböz-

tetés nélkül fejlesszék az európai alkotó tevékenységet, különösen azokban az országokban, ahol kicsi az audiovizuális gyártási kapacitás és korlátozott a nyelvterület.

4. Az egyezményt megalapozó együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás szellemében a felek igyekeznek elkerülni, hogy a 3. cikk értelmében a jogi fennhatóságuk alatt álló szervezetek vagy technikai eszközök által közvetített vagy újraközvetített műsor-szolgáltatások veszélybe sodorják a sajtó pluralizmusát vagy a filmipar fejlődését. Ennek megfelelően filmművészeti alkotást a mozikban történő bemutatást követően két évig nem szabad műsorra tűzni, kivéve ha a jogtulajdonosok és a műsorszóró másképp állapodtak meg; a műsorszóróval közösen gyártott filmművészeti alkotások esetében ez a határidő egy év.

III. fejezet: Reklám

11. cikk: Általános normák

1. Minden reklámnak tisztességesnek és őszintének kell lennie.

2. A hirdetések nem lehetnek félrevezetők és nem sérthetik a fogyasztók érdekeit.

3. A gyerekeknek szóló vagy gyerekeket felhasználó hirdetéseknek kerülniük kell mindent, ami érdekeiket sértheti, és tekintettel kell lenniük különös érzékenységükre.

4. A hirdető semmiféle szerkesztői befolyást nem gyakorolhat a műsorok tartalmára.

12. cikk: Időtartam

1. A reklám mennyisége nem haladhatja meg a napi műsoridő 15 százalékát. Ez az arány azonban 20 százalékra növelhető, ha olyan hirdetési formákat közvetítenek, mint például bizonyos termékek eladására, megvásárlására vagy kölcsönzésére, illetve szolgáltatások nyújtására vonatkozó közvetlen ajánlatok a közönségnek, feltéve hogy a műsört megszakító reklámok nem haladják meg a 15 százalékot.

2. A műsört megszakító hirdetések mennyisége egy órán belül nem haladhatja meg a 20 százalékot.

3. Az olyan hirdetések közvetítése, mint például bizonyos termékek eladására, meg-

vásárlására vagy kölcsönzésére, valamint szolgáltatások nyújtására vonatkozó közvetlen ajánlatok a közönségnek, nem lépheti túl az egy órát naponta.

13. cikk: A hirdetések formája és bemutatása

1. A reklám mint ilyen világosan megkülönböztethető legyen, és optikai vagy akusztikus eszközökkel felismerhetően el lehessen különíteni a műsorszolgáltatás többi részétől. Elvileg blokkokban kell közvetíteni.

2. A tudatalatti reklám közvetítése nem megengedett.

3. A burkolt reklám nem megengedett, különösen bizonyos termékek vagy szolgáltatások reklámcélokat szolgáló bemutatása a műsorokban.

4. A hirdetések sem vizuálisan, sem verbálisan nem szerepeltethetnek olyan embereket, akik rendszeresen ismertetik a híreket és az aktuális eseményeket a televízióban.

14. cikk: A hirdetések elhelyezése

1. A hirdetéseket a műsorok között kell elhelyezni. Az e cikk 2. és 5. bekezdésében említett feltételek esetén a hirdetéseket a műsorokban is el lehet helyezni oly módon, hogy a műsor egésze és értéke, valamint a jogtulajdonosok jogai ne szenvedjenek károsodást.

2. Egymástól független részekből álló műsorokban, sportprogramokban és hasonlóképp szerkesztett események közvetítésében, továbbá a szüneteket tartalmazó előadásokban a hirdetéseket csak az egyes részek között vagy a szünetekben szabad elhelyezni.

3. Az audiovizuális alkotások, például mozifilmek vagy tévéfilmek közvetítését (kivéve a sorozatokat, a könnyű szórakoztató műsorokat és a dokumentumműsorokat) 45 percenként egyszer meg lehet szakítani, feltéve, hogy 45 percnél tovább tartanak. Egy újabb megszakítás is megengedett, ha legalább 20 perccel tovább tartanak, mint két vagy több teljes 45 perces időszak.

4. Ha a 2. bekezdésben említetteken kívül egyéb műsorokat szakítanak meg a hirdetések, legalább 20 percnél kell eltelnie minden egymást követő reklámszünet között.

5. Semmilyen vallási szolgáltatás közvetítését nem szakíthatják meg hirdetések. A híreket és aktuális műsorokat, a dokumen-

tumműsorokat, a vallási és gyermekműsorokat, ha 30 percnél rövidebb ideig tartanak, nem szakíthatják meg hirdetések. Ha 30 percig vagy ennél tovább tartanak, az előző bekezdés rendelkezései irányadók.

15. cikk: *Bizonyos termékek hirdetése*

1. A dohányipar termékeinek reklámja nem megengedett.

2. Az alkoholtartalmú italok reklámozására az alábbi szabályok vonatkoznak:

a) nem szólhatnak kiskorúaknak, és senki, akit a hirdetésekben összefüggésbe lehet hozni az alkoholos italok fogyasztásával, nem nézhet ki fiatalkorúnak;

b) a hirdetések az alkohol fogyasztását nem kapcsolhatják össze a fizikai teljesítménnyel vagy a gépjárművezetéssel;

c) nem állíthatják, hogy az alkoholnak gyógyhatása van, vagy hogy ösztönző, nyugtató vagy a személyes gondokat megoldó eszköz;

d) nem ösztönözhetik a mértéktelen alkoholfogyasztást és nem tüntethetik fel kedvezőtlen fényben az absztinenciát vagy a mértékletes fogyasztást;

e) nem hangsúlyozhatják túl az italok alkoholtartalmát.

3. Nem megengedett olyan gyógyszerek és gyógykezelések reklámja, amelyek csak orvosi receptre hozzáférhetők a közvetítő tagállamban.

4. Az egyéb gyógyszereket és gyógykezeléseket reklámozó hirdetéseknek világosan megkülönböztethetőknek, őszintéknek, megbízhatóknak és ellenőrizhetőknak kell lenniük, és meg kell felelniük az egyén ártalmaktól való védelmét szolgáló követelményeknek.

16. cikk: *Konkréten egy tagállamnak szóló hirdetések*

1. Hogy a verseny túlkapasait elkerüljék, és ne veszélyeztessék az adott tagállam televíziós rendszerét, azok a hirdetések, amelyek bizonyos gyakorisággal a közvetítő tagállamon kívül egyetlen tagállam közönségének szólnak, nem sérthetik a televíziós reklám szabályait az adott tagállamban.

2. Az előző bekezdés rendelkezései nem érvényesek ott, ahol

a) a hivatkozott szabályok megkülönböztetést tesznek az adott tagállam jogi fennhatósága alatt álló szervezetek és technikai eszközök által közvetített hirdetések és egy másik tagállam jogi fennhatósága alatt álló szervezetek vagy technikai eszközök által közvetített hirdetések között, vagy

b) az érdekelt felek két- vagy többoldalú egyezményt kötöttek ezen a területen.

IV. fejezet: Szponzorálás

---

17. cikk: *Általános követelmények*

1. Amikor egy műsort vagy műsorsorozatot teljes egészében vagy részben szponzorálnak, ezt a műsor elején vagy végén a megfelelő köszönetnyilvánítással világosan ki kell fejezni.

2. A szponzorált műsorok tartalmát és időzítését semmilyen körülmények között nem befolyásolhatja a szponzor oly módon, hogy érintse a műsorszóró felelősségét és szerkesztői függetlenségét.

3. A szponzorált programok nem ösztönözhetik a szponzor vagy egy harmadik fél termékeinek vagy szolgáltatásainak megvásárlását vagy kölcsönzését, és különösen nem tehetnek e műsorokban reklámcélú hivatkozást ezekre a termékekre vagy szolgáltatásokra.

18. cikk: *Tiltott szponzorálás*

1. A műsorokat nem szponzorálhatják olyan természetes vagy jogi személyek, akiknek fő tevékenysége olyan termékek gyártása és értékesítése, illetve olyan szolgáltatások nyújtása, amelyek reklámozása a 15. cikk értelmében tiltott.

2. A hírek és aktuális műsorok szponzorálása nem megengedett.

V. fejezet: Kölcsönös segítségnyújtás

---

19. cikk: *Együttműködés a felek között*

1. A felek egyetértéssel abban, hogy kölcsönösen segítséget nyújtanak egymásnak az egyezmény betartásához.

2. E célból

a) valamennyi aláíró állam megnevez egy

vagy több hatóságot, amelynek nevét és címét közli az Európa Tanács Főtitkárságával, amikor elhelyezi ott a ratifikálást, elfogadást, jóváhagyást vagy hozzájárulást bizonyító okmányt;

b) az egnél több hatóságot megnevező tagállamoknál nyilatkozatukban (a) alponban meg kell jelölniük minden egyes hatóság illetékességét.

3. A felek által kijelölt hatóság

a) megadja az egyezmény 6. cikkének 2. bekezdésében jelzett információt;

b) egy másik fél által megjelölt hatóság kérésére információt nyújt az egyezmény által érintett területeken érvényben lévő belöldi törvényekről és gyakorlatról;

c) együttműködik a többi fél által kijelölt hatóságokkal, ahol ez növeli az egyezmény betartása érdekében hozott intézkedések hatékonyságát;

d) mérlegeli az egyezmény betartásából eredő nehézségeket, melyekre egy másik fél által kijelölt hatóság felhívja a figyelmét.

VI. fejezet: Állandó bizottság

20. cikk: *Állandó Bizottság*

1. Az egyezményben foglalt célok elérésére egy Állandó Bizottság alakul.

2. Az Állandó Bizottságban mindegyik tagállamot egy vagy több küldött képviseli. Valamennyi küldöttségnek egy szavazata van. Illetékességi területén az Európa Tanács az egyezményt aláíró tagállamok számával azonos számú szavazattal gyakorolja szavazati jogát; az Európai Közösség nem gyakorolhatja szavazati jogát azokban az esetekben, amikor az érintett tagállamok szavaznak, és fordítva.

3. A 29. cikk 1. bekezdésében említett bármely ország, mely nem tagja az egyezménynek, megfigyelőként képviselheti magát a bizottságban.

4. Az Állandó Bizottság feladatainak végrehajtásához kikérheti a szakértők tanácsát. Saját kezdeményezésére vagy az érintett terület kérésére meghívhatja bármelyik, az egyezmény által érintett területeken való működésre feljogosított nemzetközi vagy nemzeti kormány- vagy nem kormánytestületet, hogy megfigyelővel képviseltesse ma-

gát valamelyik ülésén vagy annak egy részén. A szakemberek vagy testületek meghívására vonatkozó döntést a tagok háromnegyedes többségének kell meghoznia.

5. Az Állandó Bizottságot az Európa Tanács főtitkára hívja össze. Első ülését az egyezmény érvénybe lépésének dátumától számított hat hónapon belül tartja. A későbbiekben akkor ülésezik, amikor a felek egyharmada vagy az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága kéri, a 23. cikk 2. bekezdésének rendelkezéseivel összhangban, az Európa Tanács főtitkáranak kezdeményezésére vagy a 21. cikk (c) alpontjának és a 25. cikk 2. bekezdésének megfelelően egy vagy több fél kérésére.

6. A felek többsége határozatképes létszámot jelent az Állandó Bizottság ülésezéséhez.

7. E cikk 4. bekezdése, valamint a 23. cikk 3. bekezdése alapján az Állandó Bizottság döntéseit a jelenlévő tagok háromnegyedes többségének kell meghoznia.

8. Az egyezmény rendelkezéseinek megfelelően az Állandó Bizottság megfogalmazza saját eljárási szabályait.

21. cikk: *Az Állandó Bizottság funkciói*

Az Állandó Bizottság felelős az egyezményben foglaltak betartásáért:

a) javaslatokat tehet a feleknek az egyezmény betartását illetően;

b) az egyezmény bármely szükséges módosítását indítványozhatja, és megvizsgálhatja a 23. cikk rendelkezéseivel összhangban tett javaslatokat;

c) egy vagy több fél kérésére megvizsgálhatja az egyezmény értelmezésével kapcsolatos kérdéseket;

d) legjobb igyekezete szerint biztosítja a 25. cikk rendelkezéseinek megfelelően hatáskörébe utalt bármely vitás kérdés baráti rendezését;

e) a Miniszteri Bizottságnak javaslatokat tesz arra vonatkozóan, hogy a 29. cikk 1. bekezdésében említettek kivül más országokat is felhívjanak az egyezményhez való csatlakozásra.

22. cikk: *Az Állandó Bizottság jelentései*

Minden egyes ülése után az Állandó Bizottság jelentést küld a feleknek és az Euró-

pa Tanács Miniszteri Bizottságának az ott folytatott vitákról és a meghozott döntésekről.

VII. fejezet: Módosítások

---

23. cikk: *Módosítások*

1. Bármelyik fél javasolhatja az egyezmény módosítását.

2. A módosító javaslatról tájékoztatni kell az Európa Tanács főtitkárát, aki közli ezt az Európa Tanács tagállamaival, az Európai Kulturális Egyezményt aláíró egyéb országokkal, az Európai Közösséggel és más nem tagállamokkal, akik a 30. cikk alapján csatlakoztak az Egyezményhez vagy csatlakozásra szólították fel őket. Az Európa Tanács főtitkára legkorábban a javaslat benyújtását követő két hónap múlva összehívja az Állandó Bizottságot.

3. Az Állandó Bizottság megvizsgálja a módosító javaslatot, és a tagok háromnegyedes többsége által elfogadott szöveget jóváhagyás végett a Miniszteri Bizottság elé terjeszti. Jóváhagyás után a szöveget továbbítják a feleknek elfogadás céljából.

4. A módosítás a 30. napon lép életbe azt követően, hogy valamennyi fél tájékoztatta a főtitkárt a módosítás elfogadásáról.

VIII. fejezet: Az egyezmény állítólagos megsértése

---

24. cikk: *Az egyezmény állítólagos megsértése*

1. Amikor valamelyik fél úgy találja, hogy az egyezményt megsértették, közölnie kell a közvetítő féllel az egyezmény állítólagos megsértését, és a két félnek törekednie kell arra, hogy a nehézséget a 19., 25. és 26. cikk rendelkezéseinek megfelelően oldják meg.

2. Ha az egyezmény állítólagos megsértése nyilvánvaló, komoly és súlyos természetű, mely fontos közérdekű kérdéseket vet fel, és a 7. cikk 1. vagy 2. bekezdésében, a 12. cikkben, a 13. cikk 1. bekezdésének első mondatában, a 14. cikkben vagy a 15. cikk 1. és 3. bekezdésében foglaltakat érinti, és a

közlés után két héttel még mindig fennáll, a műsorvevő fél átmenetileg felfüggesztheti a kritikus műsorszolgáltatás újraközvetítését.

3. Az egyezmény állítólagos megsértésének egyéb eseteiben, a 4. bekezdésben említettek kivételével, a műsorvevő fél átmenetileg felfüggesztheti a kritikus műsorszolgáltatás újraközvetítését nyolc hónappal a közlés után, ha az egyezmény megsértése még mindig fennáll.

4. Az újraközvetítés átmeneti felfüggesztése nem megengedett a 7. cikk 3., 8., 9. vagy 10. bekezdésében foglaltak állítólagos megsértése esetén.

IX. fejezet: A vitás kérdések rendezése

---

25. cikk: *Békítés*

1. Az egyezmény alkalmazásából eredő nehézségek esetén az érintett feleknek törekedniük kell a barátságos rendezésre.

2. Ha egyik félnek sincs ellenvetése, az Állandó Bizottság megvizsgálhatja a kérést, és a felek rendelkezésére áll, hogy amilyen gyorsan csak lehet, kielégítő megoldást találjanak, és ahol szükséges, irányadó véleményt alkossanak a témáról.

3. Az érdekelt felek vállalják, hogy késlekedés nélkül megadnak minden információt és segítséget az Állandó Bizottságnak, hogy feladatait az előző bekezdés értelmében teljesíthesse.

26. cikk: *Választott bíróság*

1. Ha az érdekelt felek a 25. cikk rendelkezéseinek megfelelően nem tudják rendezni a vitát, közös megegyezéssel választott bíróság elé terjeszthetik, melynek eljárását az egyezmény melléklete tartalmazza. Megegyezés hiányában a békítő eljárás megkezdésére vonatkozó első kéréstől számított hat hónap múlva a vitát az egyik fél kérésére választott bíróság elé lehet terjeszteni.

2. Valamennyi fél mindenkor kijelenti, hogy ipso facto kötelezőnek ismeri el az egyezmény mellékletében foglalt választott bírósági eljárás alkalmazását, és nincs szükség külön megegyezésre bármelyik más, ugyanezt a kötelezettséget elismerő féllel.

X. fejezet: Más nemzetközi egyezmények és a felek nemzetközi joga

27. cikk: *Más nemzetközi egyezmények vagy rendelkezések*

1. Kölcsönös kapcsolataikban a felek, amelyek az Európai Gazdasági Közösség tagjai, a közösség szabályait alkalmazzák, következtetésképp nem alkalmazzák az egyezményből eredő szabályokat, csak abban az esetben, ha az adott kérdésre nincs irányadó közösségi szabály.

2. Az egyezmény nem gátolja a feleket abban, hogy nemzetközi egyezményeket kössenek, amelyekkel kiegészítik vagy továbbfejlesztik rendelkezéseit vagy kibővítik alkalmazási területét.

3. Kétoldalú megállapodások esetén az egyezmény nem változtatja meg a feleknek azokat a jogait és kötelezettségeit, amelyek e megállapodásokból erednek, és nem érintik más felek az egyezményből fakadó jogainak érvényesítését vagy kötelezettségei teljesítését.

28. cikk: *Az egyezmény és a felek nemzetközi joga közötti kapcsolat*

Az egyezmény nem gátolja meg a feleket abban, hogy a benne foglaltaknál szigorúbb vagy részletesebb szabályokat alkalmazzanak a jogi fennhatóságuk alatt álló szervezetek vagy technikai eszközök segítségével közvetített műszerszolgáltatásokra, a 3. cikkben foglaltaknak megfelelően.

XI. fejezet: Záró rendelkezések

29. cikk: *Az egyezmény aláírása és érvénybe lépése*

1. Az egyezményt aláírhatják az Európa Tanács tagállamai, az Európai Kulturális Egyezményhez csatlakozó országok és az Európai Közösség. Érvénybe lépése függ a ratifikálástól, az elfogadástól vagy a jóváhagyástól. A ratifikálást, elfogadást vagy jóváhagyást igazoló okmányokat az Európa Tanács főtítkáránál kell elhelyezni.

2. Az egyezmény azon három hónapos időszakot követő hónap első napján lép érvénybe, amelyet attól kezdve számítanak,

hogy hét állam, melyek közül legalább öt az Európa Tanács tagállama, az előző bekezdés rendelkezéseivel összhangban kifejezte, hogy az egyezményt magára nézve kötelezőnek ismeri el.

3. Az egyezmény aláírása idején vagy egy későbbi időpontban, mely megelőzi érvénybe lépését az adott államban, bármely állam kijelentheti, hogy átmenetileg alkalmazza az egyezményt.

4. Az 1. bekezdésben hivatkozott bármely állam vagy az Európai Közösség vonatkozásában, mely később kifejezi, hogy az egyezményt magára nézve kötelezőnek ismeri el, az egyezmény azon három hónapos időszakot követő hónap első napján lép érvénybe, melyet a ratifikálást, elfogadást vagy jóváhagyást igazoló okmány keltétől számítanak.

30. cikk: *A nem tagállamok csatlakozása*

1. Az egyezmény érvénybe lépése után az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága az aláíró államokkal való tanácskozást követően bármely más államot is felhívhat az egyezményhez való csatlakozásra az Európa Tanács alapszabályának 20. (d) cikkében meghatározott többségi döntéssel és a bizottságban való részvételre feljogosított aláíró államok képviselőinek egyhangú szavazatával.

2. Bármely csatlakozó állam vonatkozásában az egyezmény azon három hónapos időszakot követő hónap első napján lép érvénybe, amelyet attól kezdve számítanak, hogy az Európa Tanács főtítkáránál elhelyezték a csatlakozást igazoló okmányt.

31. cikk: *Területi záradék*

1. Az egyezmény aláírásakor, vagy amikor elhelyezi a ratifikálást, elfogadást, jóváhagyást vagy csatlakozást igazoló okmányt, bármely állam megjelölheti azt a területet, vagy azokat a területeket, amelyekre ez az egyezmény vonatkozik.

2. Egy későbbi időpontban az Európa Tanács főtítkárának címzett nyilatkozatban bármely állam kiterjesztheti az egyezmény alkalmazási körét a nyilatkozatban megjelölt bármely más területre. E terület vonatkozásában az egyezmény azon három hónapos időszakot követő hónap első napján lép érvénybe, melyet attól kezdve számítanak,

hogy a főtítkár megkapta az ilyen értelmű nyilatkozatot.

3. Az előző két bekezdés értelmében tett bármely nyilatkozatot a benne megjelölt bármely terület vonatkozásában vissza lehet vonni a főtítkárnak címzett bejelentésben. A visszavonás azon hat hónapos időszakot követő hónap első napján lép érvénybe, amelyet attól kezdve számítanak, hogy a főtítkár megkapta az ilyen értelmű bejelentést.

32. cikk: *Fenntartások*

1. Az aláírás idején, vagy amikor elhelyezi a ratifikálást, elfogadást, jóváhagyást vagy csatlakozást igazoló dokumentumot,

a) bármely állam kijelentheti, hogy fenntartja magának a jogot, hogy amennyiben a belföldi törvényekkel nem egyeztethetők össze, korlátozza területén az alkoholos italok reklámját tartalmazó műsorszolgáltatásokat az egyezmény 15. cikkének 2. bekezdésében foglalt szabályoknak megfelelően;

b) Nagy-Britannia kijelentheti, hogy fenntartja magának a jogot, hogy nem teljesíti a 15. cikk első bekezdésében foglalt kötelezettséget a dohányipari termékek reklámjának betiltását illetően a szivar- és pipadohány-hirdetések tekintetében, melyeket a Független Műsorszóró Hatóság (IBA) földi közvetítő eszközökkel sugároz a saját területén.

Semmilyen más fenntartással nem lehet élni.

2. Az előző bekezdés szellemében tett fenntartás nem lehet ellenvetés tárgya.

3. Bármely állam, mely az 1. bekezdés értelmében fenntartással élt, részben vagy egészben visszavonhatja azt az Európa Tanács főtítkárnak címzett bejelentésben. A visszavonás azon a napon lép érvénybe, amelyen a főtítkár megkapja az ilyen értelmű bejelentést.

4. Az a fél, amely az egyezmény valamelyik rendelkezésével kapcsolatban fenntartással élt, nem tarthat igényt a rendelkezés alkalmazására egy másik fél részéről; ha azonban fenntartása részleges vagy feltételes, igényt tarthat a rendelkezés alkalmazására, amennyiben maga is elfogadta azt.

33. cikk: *Felmondás*

1. Bármelyik fél bármikor felmondhatja az egyezményt az Európa Tanács főtítkárnak címzett bejelentésben.

2. A felmondás azon hat hónapos időszakot követő hónap első napján lép érvénybe, melyet attól a naptól számítanak, hogy a főtítkár megkapta a bejelentést.

34. cikk: *Értesítések*

Az Európa Tanács főtítkára értesíti a Tanács tagállamait, az Európai Kulturális Egyezményhez csatlakozó más országokat, az Európai Közösséget és bármely egyéb országot, mely csatlakozott az egyezményhez, vagy amelyet csatlakozásra szólítottak fel

a) minden aláírásról;

b) minden ratifikálást, elfogadást, jóváhagyást vagy csatlakozást igazoló okmány elhelyezéséről;

c) a 29., 30. és 31. cikk rendelkezéseinek megfelelően az egyezmény érvénybe lépésének bármely dátumáról;

d) a 22. cikk rendelkezéseivel összhangban tett bármely jelentésről;

e) minden egyéb, az egyezményt érintő cselekedetről, nyilatkozatról, bejelentésről vagy közlésről.

Az elmondottak hitelül az alulírottak, akik rendelkeznek az erre való felhatalmazással, aláírják ezt az egyezményt.

Készült angol és francia nyelvű, egyaránt hiteles szöveggel, egyetlen példányban, melyet az Európa Tanács archívumában helyeznek el. Az Európa Tanács főtítkára hiteles másolatokat küld az Európa Tanács valamennyi tagállamának, az Európai Kulturális Egyezményhez csatlakozó más országoknak, az Európai Közösségnek és minden más országnak, amelyet az egyezményhez való csatlakozásra szólítanak fel.

Függelék

Választott bíróság

1. A választott bírósági eljárás kérelmezését az Európa Tanács főtítkárnak kell benyújtani. Tartalmaznia kell a vitában részt

vevő másik fél nevét és a vita tárgyát. A főtitkár közli az így kapott információt az egyezmény valamennyi tagállamával.

2. Ha a vitában részt vevő felek egyike tagja az Európai Közösségnek, s így maga a közösség is részt vehet a vitában, a választott bírósági eljárás kérelmezését az adott tagállamnak és a közösségnek is be kell nyújtani, és közösen értesítik a főtitkárt a kérelem kézhezvételétől számított egy hónapon belül, hogy a tagállam vagy a közösség, vagy pedig a tagállam és a közösség együtt vesz részt a vitában. Ha a megadott határidőn belül nincs ilyen értesítés, a tagállam és a közösség a választott bíróság felépítését és eljárását szabályozó rendelkezések alkalmazása céljából egyazon félnek tekintendő. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, amikor a tagállam és a közösség együtt lépnek fel a vitában részt vevő félként. Az e bekezdésben említett eseteken a 4. bekezdés első mondatában jelzett egy hónapos határidő két hónapra bővül.

3. A választott bíróság három tagból áll: mindkét fél választ egy-egy döntőbíró, és a két döntőbíró közös megegyezéssel jelöli ki a bíróság elnökét. Az elnök nem lehet a vitában részt vevő felekkel azonos nemzetiségű, székhelye nem lehet a vitában részt vevő felek bármelyike területén, nem lehet az alkalmazottjuk, és nem fordulhat elő, hogy más minőségben már foglalkozott az esettel.

4. Ha valamelyik fél az Európa Tanács főtitkárához érkező kérelemtől számított egy hónapon belül nem jelölt ki döntőbíró, a

másik fél kérésére újabb egy hónapos határidővel kijelölheti azt az Emberi Jogok Európai Bíróságának elnöke. Ha a bíróság elnöke cselekvésképtelen, vagy a vitában részt vevő felek egyikével azonos nemzetiségű, a kijelölés a bíróság alelnökére vagy legidősebb bírójára hárul, aki rendelkezésre áll, és nem ugyanolyan nemzetiségű, mint a vitában érdekelt felek valamelyike. Ugyanez az eljárás követendő, ha a második döntőbíró kijelölésétől számított egy hónapon belül nem választják meg a bíróság elnökét.

5. Bármely üresedés esetén a 3. és a 4. bekezdés rendelkezései irányadóak.

6. Ha két vagy több fél megegyezés alapján eldönti, hogy azonos érdeket képviselnek, közösen választanak döntőbíró.

7. A vitában érdekelt felek és az állandó bizottság minden segítséget megad a választott bíróságnak az eljárás hatékony lefolytatásához.

8. A választott bíróság megfogalmazza saját eljárásjogi szabályait. Döntéseit a tagok többségi szavazatával hozza. Ítélete végleges és jogerős.

9. A választott bíróság ítéletéről értesíteni kell az Európa Tanács főtitkárát, aki tájékoztatja erről az egyezmény valamennyi tagállamát.

10. Mindegyik, a vitában érdekelt félnek viselnie kell az általa kijelölt döntőbíró költségeit; a bíróság elnökének költségeit, valamint a döntőbírói eljárással kapcsolatos egyéb kiadásokat a felek megosztják.

Fordította: Varga Zsuzsanna

Morita és a Sony

Morita Akio: Made in Japan.
 Árkadia, Budapest, 1989.

Manapság az informatika bővületében hajlamosak vagyunk megfélekezni arról, hogy az elektronikus technológiáknak létezik egy hagyományos, igen jelentős területe, az úgynevezett szórakoztató elektronika. Ezen a területen világcégek nőttek nagyra és tevékenykednek ma is sikeresen. Köztük talán az egyik legfényesebb karriert a japán Sony futotta be.

Történetét, fejlődését, szervezési elveit, vezetési filozófiáját hiteles forrásból, a cég ügyvezető elnökétől, Morita Akiótól olvashatjuk. Morita 25 éves kezdő mérnökként, néhány éves háborús hadi

szolgálat után lépett szövetségre Ibuka Maszarival, akivel máig a Sony élén áll. Ibuka alakja, mint zseniális fejlesztőmérnök és kiváló üzleti érzékkel megáldott menedzser, végigvonul a könyv egészén. Morita mindenkor mögé áll, pedig ő is számos kiváló tulajdonságot mondhat magáénak, amelyeket minden időben a cég fejlődésének, előrehaladásának szentelt. Kapcsolatuk példaszzerű, életre szóló szövetség a Sony szolgálatában, ahogy ezt a japán gazdaságot jellemző elvekről és gyakorlatról szóló tudósításokból megismerhetjük. És ahogy a Sony még ma is életre szóló munkaviszonyt, gondoskodást, „életformát” kínál a belépő fiatal mérnököknek, munkásoknak.

A könyv első részét akár japán családrégényként is olvashatjuk. Kibontakozik előttünk az a negyvenéves fejlődés, amely a háború traumájával, az amerikai megszállással kezdődött, és Japán mai státusához, gazdasági világhatalmi pozíciójához vezetett. A könyvben a hagyományos japán életforma kereteit a Morita család háború előtti története képviseli. Egy vidéki kisvárosban hagyományos japán termékeket előállító kisüzemet birtokolnak.

Akio apjának vezetésével rizspálinkát, miszokrémet és szójaszószt állítanak elő. Az elsőszülött fiú számára a családi gazdaság átvétele, folytatása a hagyományok által szentesített kötelesség. Óriási változást jelent, amikor a fiatal Akio nem a gazdálkodást választja, hanem az egyetemen fizikusnak tanul. Kiváló tanárai akadnak, a háború éveiben pedig egy előnyös ajánlat révén, már mint a hadsereg fiatal tisztje, fejezheti be tanulmányait, és vállalhat tanársegédi, kutatói feladatokat az ugyancsak kiváló fővárosi egyetemi tanszéken. A háborút egy eldugott tengerparti kutatólaboratóriumban dolgozva éli végig, távol a családi környezettől, és bizonyos mértékben védve a háború kegyetlenebb hatásaitól. Külön történet, ahogyan a fiatal japán fizikus szemével látva tudósít az atombomba ledobásáról, és az azt követő időkről.

A háború vége az ország számára az amerikai megszállást és a japán hadsereg feloszlását jelentette. Morita számára pedig a szabad polgári foglalkozás lehetőségét. A könyv családrégényszálai ezzel nagyjából meg is szakadnak, hogy a középpontba most már az igazi főhős, a Sony kerüljön. Morita emlékezéseiben gyakran visszatérnek az első évek kalandos történetei, a cég alapítása. A porig rombolt fővárosban egy csak

félig összedőlт áruház néhány épen maradt termékben indítja meg vállalkozását a néhány ambiciózus fiatal mérnök. A japán gazdaság romokban hever, jószerivel nincs is más tőkéje, mozgósítható erőforrása, mint a fiatal, vállalkozó kedvű és a világ élvonalát célként kitűző műszaki szakemberek.

Igen figyelemre méltó, hogy a frissen alapított cég mennyi erőfeszítéssel törekszik a világ élvonalbeli technológiájának megszerzésére. Először olcsó néprádiókat gyártanak, hogy a háború utáni őrült valahogy betöltse. A nagy feladat azonban az akkor még újdonságnak számító orsós, szalagos magnók megalkotása. A cég anyagi erejét próbára tevő, óriási erőfeszítéseket tesznek, hogy az amerikai Bell laboratóriumban frissen feltalált tranzisztort gyártási jogát megszerezzék, hiszen ez alapja lehet távlati elképzeléseiknek, a hordozható, könnyű készülékeknek. Arra összpontosítanak, hogy a tranzisztort továbbfejlessék. Néhány év sem kell hozzá, hogy saját, kiváló tulajdonságú tranzisztorokkal jelenjenek meg. S talán még kalandosabb út vezet a magnószalag technológiájának kidolgozásához.

A cég filozófiája már ekkor kész, és minden alkalmazottól megköveteli a világosan körvonalazott célok elérése érdekében tett maximális erőfeszítést. A célokat, az újabb és újabb fogyasztói elektronikai termékeket az agytröszt — Ibuka és Morita, valamint vélhetően még néhány csúcsvezető — dolgozza ki. Kiváló minőségű munkát követelnek annak érdekében, hogy a termékek megfelelő minőségűek legyenek. Már ekkor szembe kerülnek azzal a máig eleven problémával, hogy a cég belső fejlődése nyomán körvonalazódó termékekhez nekik maguknak kell megteremteni a fogyasztói igényt, a vásárlóképes piacot is. A szalagos magnók első időszakban tapasztalt értékesítési gondjainak bemutatásával, a megoldás érdekében született ötletek ismertetésével kísérhetjük nyomon ezeket a törekvéseket.

Az első áttűtő sikert a kicsiny, valóban zsebméretű rádiók hozták a hatvanas években. Ekkor ismerte meg a világ legszélesebb közönsége a japán elektronikai ipar teljesítményét és azt a különös képességét, hogy szinte járványszerűen el tudja árasztani termékeivel a piacot. A változás csak annyi, hogy a tempó azóta fokozódott, egyre gyakrabban találkozhatunk ilyen gyors felfutású, szédületes elterjedési sebességgel bíró elektronikai cikkel.

A legutóbbi, a Sony nevéhez kapcsolódó sikertörténet a Walkman volt. Ennek születésébe is beavat Morita, aki ekkor már egy világcég állandóan utazó vezetője, világnagyságok, köztük politikusok, híres zenészek barátja. A cég vezetése nem bízott egy ilyen apró, pehelykönnyű, fülhallgatóval ellátott készülék sikerében. Meglepően

kiváló hangminősége és elérhető ára azonban divatszertű, gyors elterjedést biztosított az újdonság számára. A CD lemezjátszó és a kamerával egybeépített videomagnó ugyancsak a Sony élvonalbeli technológiáját hirdeti. Igaz, ezek ma még nem olcsó, tömegfogyasztásra szánt termékek, de Morita szerint a fejlődés logikus lépcsőfokai, és a vásárlói igény formálódásának megtestesülései is.

A zsebrádiók piacra dobásának ma már nosztalgikus legendákba vesző éveit után manapság alig néhány hónapja van egy élenjáró cégnek arra, hogy új fejlesztéseivel betörjön a piacra és sikert arasson. Ugrásra készen állnak az utánpótlók, és a siker első jelére azonnal hatalmas mennyiségben ontják a másolatokat, gyakran gyengébb minőségben és alacsonyabb áron. Tehetik, hiszen megtakarították az úttörők fejlesztésbe fektetett hatalmas erőfeszítéseit. Az élvonal szintjét és a szigorúan megszabott magas minőséget tartani kívánó cégeknek, mint amilyen a Sony is, nincs más választásuk, mint állandóan új utakat keresni, megszerezni a legújabb tudást, kidolgozni a technológiát, a nyereségből egyre nagyobb hányadot fordítani fejlesztésekre, egyre több szellemi erőforrást igénybevenni, a legmagasabban képzett szakembereket alkalmazni, állandóan továbbképezni őket, kialakítani egy olyan belső döntési és információs környezetet, amely biztosítani képes az állandó előrelépést.

A kötetben a Sony története inkább csak durva ecsetvonásokkal megfestett vázlat marad, és az első évek nosztalgikus történetei után a közelmúlt, a multinacionális vállalat életének néhány fordulóját követhetjük nyomon. Az újabb fejlesztések részleteiről már jószerivel semmit sem tudunk meg. Mintha ezek a készülékek „teljes fegyverzetben” pattannának elő egy ismeretlen belső szervezet „fejéből”. Ennek oka egyrészt az lehet, hogy Morita nem kíván betekintést engedni olyan részletekbe, amelyek esetleg orientálhatnák a versenytársakat. A titoktartás minden Sony-alkalmazott számára egyaránt kötelező, nem lehet kivétel alóla a legmagasabb vezető sem. Évenként rendeznek amolyan ötletbörzét, ahol bárki előjehet a legvadabb elképzelésével is, de ezeken a rendezvényeken szigorúan csak a cég dolgozói vehetnek részt.

A másik ok talán, hogy Morita a cég vezetésének élén mára távolabb került a termékek kidolgozásának színhelyeitől. A cég stratégiájának kialakítása és legfőbb képviselése hátrul rá. Mint a kötetből kiderül, ez a munka a hagyományos japán életfelfogással, viselkedési struktúrával való állandó harcot jelent számára. A túlzott udvariaság, a visszahúzódo, vitától tartózkodó magatartás feladását, a vitákban az egyenlő partnerként való elfogadtatás követelményét képviseli. Amennyire helyzete, környezete megengedte szá-

mára, ezeket a követelményeket meg is valósította vezető politikusokkal, gazdasági, kereskedelmi vezetőkkel folytatott tárgyalásain, számtalan előadása során és a világ különböző városaiban rendezett fórumokon.

A kötet második fele lényegében Morita szenvédelyes vitairata, amelyben kifejti a japán és az amerikai gazdaság, gondolkodásmód és kultúra különbözőségeit. Számos figyelemre méltó tény és érvt hoz fel az amerikaiak meg-megújuló japánellenes vádjaival szemben. A Sony már kezdetben a világméretű piacot célozta meg. Morita hamar felismerte, hogy ennek a világpiaconak a legfontosabb területe az Egyesült Államok belső piaca. Az ide való behatolás szívós, apró lépéseit is bemutatja: hogyan határozta el, a japán hagyományokkal szakítva, hogy családjával együtt, hosszabb időre az USA-ba költözik. Célja az volt, hogy a helyszínen tanulmányozza az amerikai életformát és a fogyasztói szokásokat. Mellesleg számos barátot szerzett, fontos kapcsolatokat épített ki, alaposan megismerte a gazdasági, jogi környezetet és megteremtette a Sony amerikai központját is.

A közös vállalat alapításnak ma nálunk sokat emlegetett témakörében is számos figyelemre méltó tanácsot, megállapítást és történetet találhatunk a kötetben. Igaz, ezek a vállalkozások más dimenziókban mozognak, mint a nálunk szokásos külföldi—magyar közös társulások. Két ipari világhatalom egymást mérgető, birkózó színterei ezek, egyelőre inkább csak a japánok sikereivel. Morita nem tartózkodik az amerikai gazdasági-vállalkozói szemlélet taglalásától, kritikájától sem. Megteheti, hiszen keményen hangzó érvei mellé felhozhatja vállalatának és tágabban az egész japán gazdaságnak a teljesítményét, dinamizmusát és sikereit.

Morita Akio könyvét mindenkinek ajánlani lehet, aki valamennyire is érdeklődik a világ jelenlegi legfejlettebb térségeinek élete iránt. Különösen tanulságos lehet olyan gazdasági vezetők számára, akik külföldi kapcsolatok építését tervezik, vagy már ilyen területen dolgoznak. Tanulságai mélyen elgondolkodtatóak a hazai elektronikai ipar állapotára vonatkoztatva is: hol is állunk mi az élvonalhoz viszonyítva? Mik a jelenlegi problémáink? Hogyan tudnánk, s tudunk-e ezekből kilépni? Morita üzenete egyértelmű, cége filozófiáját és gyakorlatát mutatja fel, mint a sikerhez vezető utat. Hogy milyen tanulságokat vonunk le magunk számára, az többnyire rajtunk múlik.

Morita a világ egyik vezető elektronikai cégének élén is megőrizte egyszerűségét, józan ítélőképességét, talán úgy is mondhatnánk, hogy őseitől ráhagyományozódott józan paraszti észjárását, és ezzel a gondolkodásmóddal érvel a japán társadalom jelenlegi gyakorlata, megoldásai, sikerei mel-

lett. A világ összezsugorodik számára, hiszen gyakran utazik fővárosok, földrészek között. Dolgozószobájában öt telefonvonal szolgálja ki, világkereskedelmi dimenziókban gondolkodik, de megőrizte érzékenységét a vállalat életének mikro-szintje iránt is, hiszen például gondja van a dolgozók munkaruhájára és arra is, hogy minél több alkalmazottat ismerjen személy szerint is. Ezek persze tekinthetők felszíni dolgoknak, de részeit képezik egy nagy hagyományú társadalmi szokásrendszernek, munkakultúrának és sajátos gazdasági működésmódnak, amelynek távolból csak a kimagasló eredményeit láthatjuk.

Tölgyesi János

Nyelvünk a Duna-tájon

Szerkesztette:
Balázs János

Nem csak rokonoktól...

Nyelvünk a Duna-tájon.
Szerkesztette: Balázs János.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.

Talán szerénytelenség egy személyes élménnyel kezdenem a könyvismertetést. Mikor A pszichikumra vonatkozó szókincs korai rétege a magyarban című könyvem kéziratát — mint kandidátusi értekezést — Balázs János átolvasta, azt javasol-

ta, hogy a kötet elején bőségesen tegyek említést arról, hogy a pszichikai vonatkozású kifejezések hazai alakulása egyben a magyarság Európához való csatlakozásának, az európai kultúrkörbe való belépésének is adaléka. Akkor, 1976-ban nem értettem, hogy miért hangsúlyozza Balázs János ezt a szempontot. Mai szemmel már másképp látom: a nyugat-európai kultúrától való több évtizedes elzártságunkkal szemben kívánta ezt az „európaiságot” hangsúlyozni, ami ma már nem meglepő törekvés, de akkor, 1976-ban nagymérvű előrelátás volt részéről.

Ő maga is ebben a szellemben tevékenykedett akár Sylvester Jánosról írt, akár nyelvtanirodalmunkról. Ezek a témák mind az európai kultúra gazdag hazai kapcsolatait tárgyalták, de ugyanilyen jellegű ez a halála után most megjelent munkája is, melyben Balázs Jánoson kívül még hét más szerző tárgyalja azt a tényt, hogy magyar nyelvünk, a kétségtelenül bizonyított finnugor rokonság mellett, milyen szerves kapcsolatba került a szomszéd népek nyelvével. A Duna-völgy lakóinak és nyelvének hatása a magyarra, a magyar nyelv hatása e szomszéd népek nyelvére és a nevezett helyen kialakult művelődési központok bemutatása — úgy gondolom — van annyira közérdekű téma, hogy talán a jelen ismertetés kedvet ad a szóban forgó munka gondosabb, alaposabb átanulmányozására.

De nézzük, mit tartalmaz a kötet!

A tanulmánygyűjtemény írásainak sorát Hadrovics László nyitja meg. Ő mintegy elvi bevezetést ad A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága címmel. Nem véletlen, hogy éppen ő nyújtja a szellemi-elvi alapozást, hiszen már pályájának kezdetén foglalkozott olyan nyelvi és irodalmi jelenségekkel, melyek nemcsak a magyar nyelvterületre, hanem a bennünket körülvevő népek kultúrájára is vonatkoztak. Gondoljunk csak a Trója-regény témájára, Szilágyi és Hagymási történetére, az Árgirus királyfi széphistóriára és számos más olyan irodalmi alkotásra, mely több szomszédos nyelven (sőt talán elsődlegesen e nyelveken) valamilyen változatban megtalálható. Ezzel a kérdéskörrel Hadrovics már a 30-as években megismerkedett, már akkor körbejárva a kelet-közép-európai kulturális és nyelvi kapcsolatok kérdéseit.

Jelen írását azzal kezdi, hogy miféle módon is rendszereztek a nyelveket a múlt században: megkülönböztették a hajlítógató (flexionáló), ragozó (agglutináló) és ragokkal, képzőkkel nem rendelkező (izoláló) nyelveket, nyelvcsoportokat. Az első csoportot az indoeurópai nyelvek, a másodikat a finnugor nyelvek, a harmadikat a kínai, a japán és ezekkel rokon nyelvek képviselik. Hadrovics rámutatott, hogy a nyelvek ilyen merev, adott morfológiai ismérv szerinti beskatulyázása átme-

netileg elhomályosította éleslátásunkat. „A nyelvtudomány haladásával aztán egyre inkább érvényre jutott az a nézet, hogy a nyelvek egy-egy társadalomnak történeti produktumai, és a történelem folyamán történhetek népkeveredések, és az egyik népnek a másikra való hatása a nyelv változásaiban is megmutatkozott.” Tehát korszerűbb a területi szemlélet, mint a nyelveknek az állati fajok és rokonságuk rendszeréhez hasonló genetikus felfogása. A kultúrát az utóbbi nyelvészeti felfogás tudja a valóságnak megfelelően szemlélni, a nyelv szűrőjén keresztül.

Hadrovics ezután rövid nyelvtudomány-történeti áttekintést is ad, rámutatva, hogy ez a tudomány hogyan közelítette meg a korszerű areális nézőpontot.

Bakos Ferenc a magyar szókészlet román elemeiről ad áttekintést. Bakos Ferenc doktori disszertációjának könyv formában megjelent változata (A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest, 1982.) már tárgyalta ugyanezt a témát. A jelen dolgozatban igen rövidre fogottan, a lényegre koncentrálni tájékozódunk a hozzánk ájtott román szavak anyagáról, tipológiájáról, kronológiájáról. A román jövevényszavakról kialakult elnagyolt, hibás képnk kiegészül. Így például ki gondolná, hogy a piperkőc jelentésű *figsur* szavunk román jövevényszó, és hogy a *puliszka* szavunk, amely a románok egyik jellegzetes nemzeti eledelét jelöli, a románban ismeretlen.

A szerkesztő Balázs János A latin a Duna-tájon címmel két részre tagolódo tájékoztatást ad a kérdéskörrel: az első rész a latin-magyar nyelvi érintkezések külső történetét tárgyalja. A nem nyelvész számára dolgoztatának ez a része érdekes elsődlegesen. Ez ugyanis valóságos kis magyar kultúrtörténet, kezdve a Szent István-kori latinságtól, a magyar közoktatásban nagy hatású Donatus-féle közismert latin grammatika említésén át, a szójegyzékek témáján és a latinnal nagyon is egybekötött szótárirodalmon, ennek könyvkiadási gondjain keresztül, Bod Péterig, illetve a magyar—finnugor rokonságot latin nyelven bizonyító Sajnovicsig, vagy a témáról még teljesebb képet adó Gyarmathi Sámuelig. Valóságos kis opus az opusban, a hazai latin kultúra rövid története.

Balázs dolgozatának második része A latin—magyar nyelvi kapcsolatok belső története. Itt a latin hangtan és helyesírás hazai vonatkozásait, majd a szókincs és az alaktan magyar és latin közötti összefüggéseit részletezi, a szárazabb témát is érdekessé tevő nyelvezettel.

Gregor Ferenc a magyar—szlovák nyelvi kapcsolatokról ad kétoldalú áttekintést. Először a magyarba ájtott szlovák szavakról, majd a szlovákba ájtott magyar szavakról esik szó. Messze vezetne, ha akár az egyik, akár a másik szócsoport felsorolnám, annál is inkább, mivel e szavak

között számos olyan van, amely csak a nyelvész számára bír érdekességgel, hiszen mai nyelvünkben már nem honos, vagy egyébként is csak időlegesen volt ténylegesen élő eleme nyelvünknek. Jó tudni azonban, hogy Gregor Ferenc az etimológiai vizsgálatok legújabb eredményei alapján gyűjtötte össze e szavakat, és alakította ki a nevezett nyelvi kölcsönhatások áttekinthető képét.

A szaknyelvész érdeklődését messze meghaladja Király Péter Művelődési központok a Duna-medencében című tanulmánya. Király Péter nagyhatalmú magyar nyomdák természetét tekinti át, és ezekből kíván választ adni a Duna-medence művelődési központjaira vonatkozóan. Elsősorban két ilyen nyomda kerül a figyelem középpontjába. A nagyszombati egyetemhez kapcsolódó nyomda (1577—1773), mely tulajdonképpen a jezsuiták nyomdája volt, és a rend 1773. évi feloszlásával szűnt meg. Az egyetem Budára kerülése (1777) után ez a nyomda *Typographia Universitatis Hungaricae* Budae néven újult meg (1777—1848), így végül is az előbbi jogutódjának tekinthető. E nyomdák hatalmas megjelentetett könyv- és folyóirattermésében számos nem magyar (tehát szlovák, horvát, szerb, bolgár, ruszin, román stb.) nyelvű mű szerepelt, köztük nevezetes munkák. Ezek alapján kíván Király rámutatni a magyar és nemzetiségi nyelvi öntudatra ébredés mozzanataira, a Tudós Társaság megalapítására, a felvilágosodás hatására, a helyesírás-egységesítő törekvésekre, mind a magyarság, mind az egyes nemzetiségek viszonylatában.

Ezzel a publikációkból visszakövetkeztető módszerrel azonban nehéz megközelíteni a felvetett témát. A rengeteg könyv- és kiadványcím között ugyanis elfárad az ember figyelme és csak nehezen tudja kirajzolni maga számára, hogy hol is voltak ezek a kulturális centrumok annak idején a Duna-tájon. Ezen deduktív eljárással szemben talán jobban megragadta volna az olvasót az inductív módszerrel végzett áttekintés: a középkori Magyarország szellemi centrumainak (például Buda, Pécs), a török hódoltság idejére eső szellemi központoknak (Nagyszében, Brassó, Bártfa, és különben Krakkó, Bécs, Graz), a Habsburg Birodalomba ékelődött magyar örökös tartományok szellemi centrumainak (Buda, Pest, Kolozsvár, Debrecen, Szeged, Újvidék [Srbska Matica], Turócszentmárton [Slovenska Matica] kijelölése, és az ezekhez kapcsolódó szellemi élet gyűrűzésének bemutatása.

Igaz, ez utóbbi eljárás rendkívül bő anyagot eredményezett volna, még akkor is, ha Király Péter csak az általa tárgyalt időre (1577—1848) korlátozta volna a bemutatást. Így viszont némileg egyoldalú képet kapunk, ám feltétlenül foglalkoznunk kell ezzel is, mivel a Duna-völgyi kultúra elemzésénél fontos szelvényt képez az általa be-

mutatott anyag. Számtalan olyan adattal ismert meg, mely eddig nem volt közkeletű, sőt újdonságnak számít (például a Magyar Országos Levéltárban előkerült bizonyos Neugriechisch-Slawonisch-Bulgarisches Wörterbuchról való híradás).

Mollay Károly a német—magyar nyelvi érintkezések anyagát, ezen érintkezések megvalósulását tárja elénk. Az ő esetében nem érvényes a Bakos Ferenc dolgozatával kapcsolatban mondott elv, hogy különösen azoknak ajánlható az írás, akik a szerző adott, rokon témájú monográfiáját nem ismerik részletesen. Mollaynak ez a tanulmánya: A német—magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig (Budapest, Akadémia, 1982.) csak a címben jelzett időszakra követi a témát, és az ezt kiegészítő monográfia, Horváth Mária Német elemek a 17. század magyar nyelvében. (Budapest, Akadémia, 1978.) című munkája is csak az adott századra vonatkozóan jegyzi föl a szóban forgó kölcsönhatásokat. Tehát a két mű együttesen is kisebb időszakot ölel föl, mint a jelen kötetben levő dolgozat, amely ezeket a kölcsönhatásokat egészen a két világháború közötti idő-ig nyomon kíséri.

Ha el is tekintünk a két említett monográfia által bemutatott időszak magyar—német kapcsolatainak futó ismertetésétől, az 1686—1825-ig terjedő időszak nyelvi kölcsönhatásairól, de főleg a későbbi időszakokról mégiscsak mondanunk kell néhány jellemző szót. 1686—1825 között a német jövevényszavak a korábbi ilyen rétegekhez viszonyítottan „az élet szélesebb területéről . . . inkább a beszélt nyelvből. . . származnak” — állítja Mollay. Szerintem ezt a 17. század békésebb, polgárosultabb ideje-életformája magyarázza.

Majd Mollay szól a nyelvújításról és arról, hogy ez a mozgalom nem volt teljesen purista, különösen a tükörfordítások esetében. Utal a reformkor (1825—1848) és a szabadságharc (1848—1849) szellemi-nyelvi hatására, mely időszakok alatt részleteikben kerültek kidolgozásra az addig kialakított nyelvreformálási elvek és eljárások.

Az önkényuralom (1850—1867) éveiben rendkívül erős lett a német nyelvi hatás a hivatalos nyelv területén, de később, s ez az ellenállás jele, még a kiegyezés előtt, bizonyos megszervezett ellenakció indult nyelvünk érdekében: „Adassék elő példákban, mily rontó befolyással voltak nyelvünkre az idegen nyelvek” — hangzik az Akadémia 1863-ban kiírt pályázata. De e pályáijra érkező művek, s egyáltalán ez a mozgolódás végső soron a „német nyelvújítás és . . . romantika . . . kisugárzása” is.

Mollay röviden kitér az ortológusok és neológusok vitájának hatására, majd hosszan foglalkozik a névmagyarosításokkal. A névmagyarosítások ügye, ami a jelentősen asszimilálódott zsidóság Duna-völgyi magatartásformáinak is sajátos

része volt, már a 20. század nyelvi kölcsönhatásai felé képez átmenetet, hiszen e mozgalom ekkor tovább folytatódott.

A későbbiekben Mollay felveti a kérdést: a „pesti nyelv”, ami ugyan nem lett a magyar irodalmi nyelv alapja, nem hatott-e mégis nyelvünk-re úgy, hogy összezavartan alkalmazva a zárt *ē* és a nyílt *e* használatát végül kiiktatta irodalmi nyelvünk-ből ezen eltérés jelentőségét?

Az első világháború utáni időket Mollay így jellemzi a nyelvi kölcsönhatások szempontjából: „az Ausztriához fűződő szoros kapcsolatok lazultak, megszűnt az osztrák hivatali nyelv . . . hatása, megcsappant a többnyelvűség . . . A Bécs-ellenességnek ugyan már nem volt értelme, de az általa . . . felszított nacionalizmus megmaradt. . . . Nyelvi vonatkozásban ez úgy jelentkezett, hogy a nyelvvelés központi kérdése az idegenszerűség . . . elleni hadakozás lett. . . . Így elmaradt egyes nyelvi kérdések tisztázása, nem születtek meg azok az alapvető művek, amelyek a nyelvvelésnek tudományos alapon szabtak volna irányt.”

Az 1945 utáni időszakot néhány mondatban úgy mutatja be, mint a nyelvvelés helyes irányának felvirágzását, amit azonban a magam részéről túl sommás, sőt megszépítő beállításnak tartok.

Nyomárkay István *A magyar és szerbhorváth nyelv kapcsolata* címmel írt tanulmányt. Asbóth Oszkár, Melich János, Kniezsa István, Hadrovics László, Kiss Lajos előzetes munkálataira építve, ezeket kiegészítve, mutatja be a témát, kétoldalú-

an: azaz egyenlő súllyal tárgyalva a szerbhorvát —magyar, valamint a magyar—szerbhorvát kölcsönhatást.

Míg a kötetben szereplő egyes szerzők — nyelvi kölcsönhatásként — számos, ma már ismeretlen, kiveszett, csak kis közösség tudatában élő szót említettek, és így néha a kölcsönhatások mesterséges felduzzasztásának érzetét kelthették az olvasóban, addig Nyomárkay csak a nyelvünkben legközönségesebben élő szavakat elemzi, bemutatva történetüket is. Különösen érdekes és sok előtünk is ismeretlen adatot tartalmaz az a már kultúrtörténeti vonatkozásokkal is sok ponton érintkező terjedelmes rész, ahol a szerbhorvát nyelvújítás magyar indíttatásáról, mintáiról ír. Ezt a részt is, mint az előzőket, a szavak tárgykörök szerinti bemutatása teszi különösen értékesé.

A Duna-táji nyelvi kultúra többnyelvűségének bemutatása során, de a Dunától már távolabb eső vidékekre kiterjedően, Rot Sándor írta az utolsó eszmefuttatást *A magyar—ukrán nyelvi kölcsönhatás* címmel. Írása tulajdonképpen három elkülöníthető téma együttese. Az első az ősmagyar —óorosz szókölcsönzésekről szól.- Az ide sorolt szavak persze azért itt-ott vitára sarkallhatnának bennünket, de itt most tekintsünk el ettől. A második téma a kárpátukránok neveiről (*rusznyák, ruszin, [kárpát] ukrán*) nyújtott elemzés. A harmadik részt pedig azon szavak (nyilván Lizanec kutatásai nyomán) nagyszámú anyaga képezi, melyek a magyarból jutottak át a kárpátukránba.

Büky Béla

USA

A televízió burkolt kihívása

Az alábbi gondolatok Joshua Meyrowitztól, a néhai McLuhan tradícióit folytató tömegközlelés-kutatótól származnak

A televízió nem tartozik azok közé, amelyekről a komoly művészek és értelmiségiek általában beszélni szoktak, legfőljebb szidják, legyintenek rá vagy lehordják. Ha egyáltalán szót ejtünk róla, többnyire a tartalomra utalunk. Ez vagy az a műsor jó volt, illetve, épp ellenkezőleg, rossz. Ilyesmiket mondunk: — Én csak a híreket nézem. — Engem csak a közművelődési televízió érdekel. — Milyen vacak volt ez az egész!

Am ha a művelődést valamiféle kulturális kellemetlenkedésnek, afféle átlátszó maszkot viselő „üzletkötőnek” minősítjük, akkor eltévesztjük, mi történik művelődésünkben a televízió miatt, s hogy ez — nem tartalmának, de egy bizonyos tapasztalatformának betudhatóan — mit „művel” a szívünkhez oly közel álló szellemi és művészeti törekvésekkel. Azaz a televízió — *környezet*; újjáalakítja nemzeti karakterünket, az érzés és a gondolkodás jelenkori mintá(zata)it.

Akár tetszik, akár nem, azok a színműírók, akik sok emberhez akarnak fordulni, a tévének írnak — nem annyira azért, hogy a képernyőre kerüljenek, hanem mert a legtöbb ember társadalom- és világszemléletének, gondolkodásának, magatartásának és reakcióinak mechanizmusait mind befolyásolta és befolyásolja a televízió.

Ironikus, hogy míg a tévé az az új kontextus, amelynek keretein belül élményeinket szerezzük, egyúttal az „összefüggés- és helynélküliség” érzetét sugallja. Ugyanis megtöri az őszi kapcsolatot azon „helyszínek” között, ahol élünk, és azt is, hogy ebből eredően mit látunk, fogunk föl saját szemünkkel.

A televízió immár mindannyiunk közös és leg-hatalmasabb „porondja”. Ha egy ismerősünknek szép a hangja, már nem arra biztatjuk, hogy a templomban énekeljen, hanem hogy föl kéne lépnie a tévében. Hasonló megjegyzéseket teszünk „legjópofább” barátainknak is.

E jelenség egyik vetülete az, hogy ma már nyoma sincs a „helyi tehetségek” régi és egyedi jelenségének. Minden (műkedvelő) színészt, énekest, művészt, komikust nem szomszédainkkal vagy barátainkkal vetünk össze, hanem maroknyi szupersztár teljesítményével; ez pedig aligha az összevetés alapja.

Az Egyesült Államok korai elnökeit koruk választópolgárai közül csak néhányan láthatták „saját szemükkel”; napjainkban egyszerűen lehetetlen elképzelni olyan elnökjelöltet, aki ne látogatott volna el minden potenciális választóhoz — a képernyőn. S ezért a politikusok, a propagandisták-reklámosok, sőt a terroristák is a televízió kamerájára pislogva „fogalmazzák meg” mondanivalójukat.

A televízió megjelent a piactéren és az utcasarkokon megfigyelhető-megfigyelendő környezetként, ám nem föltétlenül ismerjük föl ezt a ténytet. A televízió esetében ugyanis csekély a személyes „beruházás”. Elvégre a tévézés igazán kényelmes és könnyű. Nem kell elmennünk valahová, a színházba, még annyi fáradságba sem kerül, mint az olvasás. Paradox módon a televízió tartalmi személytelensége engedi meg tapasztalati anyagunk létező legegyetemesebb megosztását a művelődéstörténet során. Elvégre egyáltalán nem szokatlan, hogy valaki a képernyőhöz „tapadva” nézzen egy műsort, és közben olyan aranyköpéseket dűnnyög, hogy el nem tudja képzelni, hogy miért nézik ezt a szörnyűséget az emberek, vagy hogy istenem, hát mit nem merészelnek „ezek”.

A televízió gyors térhódítása átalakította a társadalomban elfoglalt helyét, szerepét. A tévé nemcsak azért jelent kihívást a színháznak, mivel van mivel eltölteni a szabadidőt, mert olcsóbban és kényelmesebben szórakoztat annál, mint hogy külön elmenjünk a színházba jegyet váltani, nem csupán azért, mivel elsilányítja a közizlést, de módosítja a társadalmi érintkezés formáit, elmossa a dráma és a valóság közti határvonalat, változtat azokon a módokon, ahogyan felfogjuk a megteremtett társadalom valóságát, valamint azon a társadalmi háttéren is, amelynek „diszletében” a színházi produkciókat előadják.

Kulturális életünk megfigyelői azzal hozakodtak elő, hogy a színház kiszolgáltatottsága a cenzúrának a lényeg érzékeltetésére használt nyelvhasználatából fakad. A nyelvre való (ugyanilyen) hagyatkozás következtében oly érzékeny a színház a tévé rejtett-burkolt cenzúrájára. A televízióval való szinte teljes átitatottságunk eltompította nyelvérzékünket. Már csak *képekre* vagyunk *képesek* reagálni. A televíziót *nézzük*, nem *hallgatjuk*. *Ösztönösen* viszonyulunk hozzá, jól vagy rosszul, s nem *gondolkodunk* el mondanivalójáról és nyelvezetéről.

Még a politikai tévévitáknak is csekély közköz van a mondandóhoz és az érvekhez, annál több a kép(iség)hez és stílushoz. A képernyőkön közvetített polémiákra csak nagyon kevesen jelentik ki példának okáért, hogy ez vagy az az állítás „igazán jó”, a másik „történelmileg pontatlan”. Sokkal általánosabbak az olyan kijelentések, mint: — Na, én a kutyámat se bíznám rá erre az alakra. — Tetszik nekem ez a nő! — De ideges ez a hapsi. — Nézz oda, ez egy jó fej. Vagy: — Látod, milyen tászkás a szeme?

Miért kelt bennünk a tévé érzelmeket és nem gondolatokat? Részint a tévé imitálta-sugalmazta bensőségesség és „szorosság” miatt. Hiszen a képernyő alig néhány méternyire van tőlünk. Még a való életben is ez afféle emocionális, személyes közelség. Ilyen „távolságból” csábítja el, netán fenyegeti meg egyikünk a másikat, ám nem így cserélünk eszméket. Legyünk csak őszinték: ha találkánk van valakivel, rá se rántunk, mit mond a partnerünk. Amikor elmeséljük, hogy „nagyon jól éreztem magam”, vagy „jó volt a film”, nem közlünk semmiféle megfogható, konkrétumot. Egyébre koncentrálnak. Szemünkbe néz-e a másik? Odasimul-e hozzánk? Ideges? Ugyanígy, a tévékészüléktől való mesterségesen bensőséges közelség is arra készlet, hogy a képet, a gesztust, a stílust vegyük észre.

A szavaknak szentelt figyelem a beszélő és a befogadó közti távolsággal növekszik. Úgy 2-3 méternyire kell lennünk valakitől ahhoz, hogy hallgassuk őt, és ne elsősorban a személyiségével törődjünk. Tíz méter még jobb.

A színházban a nézők éppen elég messzire ülnek a színészekről, hogy figyeljenek arra is, ami a színpadon elhangzik. A televíziós közelképen viszont az egyéniség érdekel bennünket.

A közhely szerint „egy kép fölér ezer szóval”; csak hogy ez félrevezető, mert azt akarja elhitetni velünk, hogy a szavak és a képek „egyenrangúak”, és egymásba „fordíthatók”. Az igazság az, hogy itt a jelkép-típusok teljességgel különbözőek, s ezeket az emberi agy más és más féltékéje „állítja elő”, illetőleg „fogadja be”. Minden kölcsönös emberi kapcsolat igénybe veszi e két szimbólumrendszert: nevezetesen a nyelvi kommuni-

kációt és a képi („metanyelvi”) (ön)kifejezéseket. Ez utóbbiak közé tartoznak a gesztusok, a jel(zés)ek, az indulatszavak és hangadások, a „lábnyomok”, és azok az öntudatlan mozdulatok, amelyeket egy másik személynek a jelenléte idéz elő. E kifejezőmódok olyanok, mint a felirat híján való rajzok, karikatúrák. Egyszerre közvetlenebbek és kevésbé egyértelműek, természetesebbek, ám pontatlanabbak a nyelvi állításoknál.

Az önkifejezés valamely személytől származik; azt érzékelteti, mit érez valaki, s milyen is ő. Azonban mégsem köthetünk szerződést egy mosoly, kacsintás vagy egy nyikkanás alapján. Ha mindezeket nem pontosítjuk szavakkal, jelentésük homályos marad(hat).

A nyelvi kommunikáció olyasmikre alkalmas, amire a *képek* nem *képesek*: huzamos és logikus érvelésre, „ha, akkor” föltételezésekre, szillogisztikus elemzésekre, olyan közlésekre, amelyek megbizonyíthatóan igazak, vagy hamisak. Továbbá, míg a kifejezések mindenkor csak a „kifejezőről” árulnak el valamit, a szavak sorrendje (tegyük fel: egy könyvben vagy egy színdarabban) sok mindenről, más országokban történő vagy történt fejleményekről, a múltban bekövetkezett vagy a jövőben bekövetkező cselekményekről, s végül a nem észlelhető elvonatkoztatásokról.

Az eszmék hordozója a nyelv, nem az önkifejezés és a képiség. Megmutathatjuk egy égbé tornyosuló szobor képét; ámde a „szabadság” jelentését csak a szavakkal analizálhatjuk.

Nincs mit csodálkozni tehát azon, hogy a drámai, a szórakoztató műsorok és a hirdetések eltakarják az ésszerűséget; az viszont már joggal nyugtalaníthat bennünket, hogy gyakran a televíziós híradók és a dokumentumfilmek is. A tévéhíradók szövegének áttételéből kiderül, hogy meglepően kevés nyelvi információt nyújtanak. Ha egy repülőgép-szerencsétlenséget túlélő ember arca elé dugjuk a mikrofont és a kamerát, alig kapunk „közölt” információt, annál több *meta-kommunikációt*.

Hasonlóképpen a helyi híryanagot sugárzó műsorok értékes másodperceit emésztik föl a bemondó-riporterek egymás közti edelgészei. Az ilyen poének és „hetykeségek” szinte mindig igen alacsony szintűek, mint *kommunikációk*, egyúttal jelentést hordozó *kifejezések*. Céljuk az, hogy a néző érezze, a tévés személyiségek milyen „rendsek” és milyen jó barátok „műsoron kívül” is.

A szóval történő közlésnek és a kifejezéssel való kommunikációnak egymástól teljesen elütő erős és gyöngye oldalai vannak, és egészen a legutóbbi időkig mindegyik a társadalom különféle terén volt uralkodó. Míg az utóbbinak roppant fontos szerepe van a magánkapcsolatokban, igen-csak korlátozottan használható a nyilvános véleménycserékkor.

A televízió az érintkezési két formáját elegyíti. Ma már a közérdekű eseményeket és a közélet szereplőit személyes megjelenésük, gesztusaik, illetve érzelmeink szerint ítéljük meg.

Az újabb közvélemény-kutatásokból kiviláglik, sokan készek valamely tisztségre pályázó jelöltre szavazni, annak ellenére, hogy álláspontjukkal nem értenek egyet, arra hivatkozva, hogy az egyénisége rokonszeves nekik. Ez a szétválás csak a televízió dominálta kultúrában lehetséges. Ha a jelölt beszédét az újságban olvassuk, ép ésszel nem jelenthetjük ki, hogy „ez mind ostobaság, de tudod, bírom ezt a fazont”. Ez csak akkor képzelhető el, ha „személyesen” ismerjük. Nos, ilyet szimulál a televízió.

Csak nagyon kevés olyan ember akad, aki mestersen bánik a közlés mindkét válfajával. *Thomas Jefferson* világosan és nagyszerűen írt, sokan megvannak győződve: minden idők amerikai elnökei közül az ő intellektusa a legkimagaslóbb. De mi lenne vele a tévé korában? Volt némi beszédhibája, és a *William and Mary College*-ban őt jelölték meg a „legszerűkébb” diákként. S ami még rosszabb, olyannyira irtózott a nyilvános szerepléstől, hogy sohasem fordult a törvényhozáshoz személyesen; az Unió helyzetéről szóló beszédét a kongresszusban mindig egy kormánytisztviselő olvasta föl.

A tévé kiváltotta érzelmi, karizmatikus válasz kétféleképpen is árt a színháznak. Nem csupán a nyelv iránti hanyatló érdeklődés okoz kárt, hanem az is, hogy egykor a színháznak az az előnye volt az étellel, valamint a költészettel és az irodalommal szemben, hogy figurákat testesített meg. A színész(nő) a szó igazi értelmében „alakot ad” az egyes emberi alkotóknak, amelyeket nem ismerhetünk közelebbről az életben. Mindenféle és -fajta embert — királyokat és koldusokat, élő vagy már elhunyt híres embereket — feltámaszt a színház.

Csakhogy ma már az a mérce, amellyel a színház távolságát (vagy közelségét), valóságosságát vagy — torzítását mérjük, nem maga az élet, hanem a televízió és az egyéb elektronikus médiumok. A képernyőn mi az embereket mesterséges „közelségből” ismerjük meg, és a színház egyszerre csak eltávolodik a valóságtól — mármint attól, amit a tömegközlésben tevékenykedő megannyi ismerősünk kölcsönös pótcselekvései „képeznek”.

A drámai műfaj hatása azon dől el, hogy a nézőközönség el van-e szigetelve más helyszínektől, cselekményektől, szavaktól. Minden mondatnak, mozdulatnak, kelléknek, világítási effektusnak az a rendeltetése, hogy közreműködjen az adott szituáció következetes definiálásában: egy tragédia vagy komédia, a múlt vagy a jelen, a figurák bizonyos sorának, az időtérkoordináták fajlagos mátrixának helyzeti meghatározásában.

A darab a nézők élményeinek összessége kíván lenni. A közönség természetesen meríthet korábbi tapasztalataiból a megértésben és az interpretálásban, de az egyedüli új élménynek a színházi előadásból kell kisugározni, és minden látható-hallható komponenséből.

Semmi sem idegenebb a televízió szellemétől, mint az ilyen helyhez kötött élmény. Hiszen nem állunk a tévével kölcsönhatásban úgy, hogy sötét teremben vagyunk, kizárva minden egyéb tevékenységet. Egy fölmérés bebizonyította azt, amit amúgy is tudunk: az emberek tévéznek és közben valami mást is csinálnak, esznek, mosogatnak, telefonálnak, olvasnak, civakodnak vagy szerelmeskednek. A tipikus egyórás tévéműsor nézőinek több mint egyharmada nem várja meg a végét, és hozzávetőleg 40 százalékuk a hirdetési szünetekben átkapcsol egy másik adásra.

A kábeltelevízió, tucatnyi csatornájával, és a videokazetták választéka tovább „apritja” az időt és a teret. A videóra fölvetett műsor tetszés szerint megállítható, gyorsan előre vagy hátra tekerhető. A távirányítás lehetővé teszi, hogy akár 40 vagy több csatorna, vagyis 40 vagy több különféle pszichés tér között válogassunk anélkül, hogy fölemelnénk a fenekünket. A tévékészülékek legújabb generációja még azt a kényelmet is nyújtja, hogy miközben a képernyőn az egyik csatorna műsorát figyeljük, annak egy-egy szegletében megjeleníthető a többi csatornán sugárzott műsornak kisméretű képe. Mindez inkább az egyszerre három ringben folyó cirkuszi mutatványokat vagy bokszmeccseket idézi, mintsem a tradicionális drámát.

Gyakran emlegetjük a televízió hatását abban a leegyszerűsített értelemben, hogy az emberek — főleg a gyerekek — odafigyelésének időtartama egyre csökken, de voltaképpen sokkal bonyolultabb és átfogóbb ez a jelenség. Döntő fordulat állott be a megfelelő és átlagos élmény- vagy tapasztalatérzetben. Szaporán változó, sokdimenziós ingerekhez szoktunk hozzá.

Az „írás mesterségét” tanító egyik egyetemi program vezetője a minap elpanaszolta nekem, hogy milyen nagy befolyást fejt ki a tévé az írásra; hozzátette azonban, hogyha manapság ellátogat egy sporteseményre, a „valódi képet” nem ritkán egysikúnak, távolinak és szétesőnek látja. Hiányzik a játékosokról készült közelképek, nem ugrálhat az egyik nézőpontról a másikra, nem idézheti vissza valamelyik érdekes akciót az azonnali ismétléssel. A színházlátogatók is föltehetően ugyanezt érzik: ez a műfaj korlátok közé szorított lapos, egydimenziós. A tévének „köszönhetően” többre vágyunk. Megannyiszor két órán át üldögelni a színház nézőterén annyit jelent, hogy megfosztjuk magunkat számos más lehetséges élménytől.

Miként védekezhet a televízió? Félek, könnyebb jellemezni a nehézségeket, mint kínálózó megoldásokat ajánlani. Annyi bizonyos, hogy az emberek aligha hagyják abba a tévézést, illetve mondanak le a többi elektronikus médiumról (új-ról és régebbiről), amelyek a „hely-telenség” és a sokrétű stimulusok érzésével ruháznak föl.

Óriási hiba volna azonban megátzanunk, hogy nem törődünk a televízióval és következményeivel. Akárcsak az, ha megtagadnánk (magunktól) a televízió „multimediális” show-műsorait és látványosságait-csinadrattáit. Ahelyett hogy behunynánk a szemüket a tévé előtt, vagy beadnák a derekukat neki, a művészek jól tennék, ha egyenesebben fordulnának szembe a tévével, úgy, hogy segítsenek bepillantani e kommunikációs forma folyamatába. Legjobb fegyverük pedig a szó. A nyelv taglalhatja a televíziózás jelenségét.

A fényképeket ezernyi fénypont alkotja, s ezt mi alakérzékletekként észleljük. A dráma és a líra — éppen azért, mert közejük a nyelv — alkalmasak a pontok „összekapcsolására”. (1988/63.)

The Listener

Sajtópáholy

Kevés újságíró fogadja el a *Channel 4* tévéállomás HARD NEWS című műsora által felajánlott válaszlehetőséget. Paul Woolwich most némi felvilágosítást ad arról, vajon miért olyan izzó légkörűek ezek a sajtóval kapcsolatos műsorok.

„Hogyan szereztek meg ezt a számot?” — tette fel a kérdést Nigel Blundell, a Daily Star dühös rovatvezető-helyettese, mikor otthonában felhívtuk. Ugyanis már nincs benne a száma a telefonkönyvben. Őszintén meglepte és egyben fel is háborította arcátlan hívásunk és az, hogy milyen egyszerűen sikerült — nekünk, televíziós újságíróknak — kinyomoznunk őt.

Azért hívtuk, hogy valami olyasmit tegyünk, amit az újságírók rendszerint vonakodnak megtenni, vagyis, hogy ellenőrizzünk egy sztorit, akkor is, ha ez azzal jár, hogy becsöngetünk valakinek az otthonába, aki az eseményeket hitelesen kommentálhatja.

A *Star* óriás betűkkel a címoldalán elsőként jelentette a hírt, miszerint egy blackpooli születésű az ország húsz év óta legnagyobb csecsemője látott napvilágot. Egyhetes szívós kutatómunkával sem találtunk azonban semmi bizonyítékot a tizenégy font súlyú újszülött letére. A mese merő kitaláció volt. A rovatvezető, Brian Hitchen, akinek hivatalát vagy féltucatszor hívtuk, megtagadta, hogy kommentálja az esetet, és

letette a kagylót. Ezért hívtuk fel kora este a beosztottját, de vele ugyanígy jártunk.

Hasonló bizalmatlansággal és rosszhiszeműséggel találkoztunk a lapok más munkatársai részéről is. A *Sun* egy riportere például azzal utasított el, hogy „Tilos szóbaállnunk bárkivel is a Channel 4-től”. Még az *Independent* rovatvezetője, Andreas Whittam Smith is megakadályozta, hogy lapjának gyakorlatával kapcsolatban kérdőzködjünk. Ehelyett megadták a sportriporterek listáját, azt a benyomást igyekezve kelteni, hogy szinte saját hadseregük van szerte a világban.

Rupert Murdoch *New's International* elnevezésű, az egész országban eladott újságok harmadáért felelős szervezete ugrásra kész a külső kíváncsiskodókkal szemben. Jane Reed, a vállalatközi kapcsolatok felelőse szerint ha az olvasóknak bármelyik lapjukkal kapcsolatban panaszuk lenne, írhatnak az illetékes szerkesztőnek, vagy felvethetik az ügyet az „iparág házörzőjé”-nél, a sajtótanácsnál. „Egyszerűen nem látjuk be, miért kellene magunkat önök előtt igazolni.”

A sajtószakma sohasem fogja a Hard Newst kedvelni. A fleet streeti maffiának egészen a legutóbbi időkig megvolt a saját elve: „Ha egy ember megharapott egy kutyát” — ez hír, míg ha a „kutya megmart egy másikat” — az nem. Mégis, ha az újságokban lehet tévékritika, miért ne lehetne ez fordítva is. Nincs itt az ideje? A sajtó iránti bizalom állandóan sérül, és a sajtószabadság nap mint nap politikai és tulajdonosi hatások alatt korrumpálódik. A torzításoktól, a szenzációhajhásztól és a túlzásoktól egyre csak becstelenebbé válik. Céljaitól messze eltávolodik, amikor betör a magánszférába, hasznot huz mások bánatából és tényként találja az egyszerű házugságot.

Persze van azért néhány elvhű ember is a sajtónál. A Daily Mirror skót változata, a Daily Record rovatvezetője volt lapjával műsorunk első céltáblája, és Mr. Laird már indulásunk előestéjén csaknem megtorpedózta a Hard Newst. Bár Nagy-Britanniában a törvény tiltja, lapjuk egy törvényszéki tudósításban név szerint említette a nemi erőszak egy áldozatát. Skóciában a főszerkesztők hallgatolagos megállapodása is tiltja ezt. Ahogy felfedezték a hibát, a második kiadásban korrigálták, de ez mit sem változtatott azon, hogy a velük alattomos harcban levő rivális, a Sun — hogy lejárassa őket — címoldalon kürtölte szerzesztét az áldozat kényszerű menekülését az országból, mondván, mindenki tudja róla, mi történt. Egyik munkatársa jogos megbotránkozással jelentette ki: „Mr. Lairdnek még a saját siralmas színvonalát is sikerült alulmúlnia, újságját egy pöcegödör színvonalára süllyeszteni.” Így aztán műsorunk azonnal ráharapott az ügyre.

Felkértük a szabadúszó újságírót, aki felhívta figyelmünket az ügyre, hogy készítsen számunkra

riportot az esetről. Mint minden munkatársunkat, őt is alaposan lekádereztek, s a dolog megnyugtatónak tűnt. Amikor Mr. Laird megtagadta az interjút, mi szerencsétlen módon a szennylapok vajakáló taktikáját választva folytattuk a forgatást, hogy így leplezzük le a „házimunkáját végző bűnöst”. Mr. Laird autójához sietve nemcsak azt vágta újdonsült riporterünkhöz, hogy „Ki maga, hogy minket kritizáljon, egy olyan valaki, akit már elítélt a bíróság sajtóetikai vétség miatt?!” Az is kiderült, hogy külsősünk egykor üzleti kapcsolatban állt Murdoch Sky Television-ével és Sunjával, csak éppen elfelejtett bennünket erről tájékoztatni. Szerencsénkre Mr. Laird nem azt választotta, hogy újságjában a tolla hegyére tüzzön bennünket, hanem elfogadva, miszerint nem rendelkezünk valós információkkal képviselőnk előletről — mégis interjút adott. Ez lehet egy mércéje egy embernek, ahogy első és egyben utolsó rovatvezetőként önként vállalkozott arra, hogy a Hard Newsban adjon magyarázatot hibájukra.

Tizennégy műsorunkban mindössze két újságíró adott kameránk előtt interjút, olyan, általuk nyilvánosságra hozott esetek tisztázására, melyek kifogásokat váltottak ki.

Csaknem mindenki más elzárkózik, titkárnők, telefax- és telefonüzenetek mögé rejtőzik, esetleg rögzítetlen telefonbeszélgetésen vagy négyszemközt válaszol is. Egy esetben még azt is felajánlottuk valakinek, hogy előre megkapja a kérdést, majd három percen önállóan, közbevetés nélkül válaszolhat, s a felvételt megvágatlanul közöljük. Bár ilyen lehetőséget csak miniszterek szoktak kapni, de még ezzel sem élt a megkeresett.

A televíziózásban a tisztességet külön törvények vigyázzák, melyeket szigorúan alkalmaznak is, míg a sajtó, mint mindenki más, csupán az országos törvények szellemében kell hogy működjön.

Bár kritikánkat telefonon vagy telefaxon előre részletesen megadjuk, lemondás a válasz, illetve egy az utolsó pillanatban érkező kommuniké, azaz az igénnyel, hogy — legyen bár akármilyen nehézkes és szószátyár — teljes terjedelmében olvassuk be az adásban. Ha gondolván a műsoridőre és az érthetőségre, mégis megszerkesztve adjuk le, azonnal megkapjuk az újság ügyvédjétől, vagy valamelyik adminisztratív vezetőjétől — a műsorszórási panaszok vizsgálóbizottságával való fenyegetőzés kíséretében — a felszólítást a megfelelő válaszadás jogának biztosítására. Ekkor újabb stúdiómeghívót kapnak, amelyet mély csönd követ.

Az újságolvasók bár felismerték, mennyivel hatékonyabbak vagyunk a szorgalmas sajtótanácsnál, mégis, mint általában az egyszerű emberek, tartanak a sajtó mindenhatóságától, úgy érzik, annak kihívásához különös bátorság kell. A sajtó

maga túl nehéznek találva az elhangzottak tartalmi értékelését, inkább a műsorvezető megjelenésén és stílusán gúnyolódik. Mégis, a nézők fantasztikus módon leveleikben újra meg újra bátoritanak és támogatásukról biztosítanak bennünket.

Túlzás lenne azt állítani, hogy a Hard News valaha is a változások katalizátora lehet, mégha már elég irritáló is egyesek számára. A napokban viszont telefonált legádázabb ellenfelünk, Kelvin MacKenzie, a Sun főszerkesztője: „Eljött az idő, hogy kibújjunk a csigaházból és tizennégymillió olvasónk elé álljunk. Jöhetnek esetleg mi a következő sorozat első adásában?” (1989. augusztus 3.)

Ismerkedés egy újabb francia folyóirattal

Van szerencsénk bemutatni olvasóinknak egy francia kiadványt, melynek anyagaival a jövőben minden bizonnyal találkozni fogunk lapunkban. A LE SONDOSCOPE a CESEM-nek, a társadalmi-gazdasági és vezetési tudományok központjának havi összefoglaló kiadványa, melyet ez a CEVIPOF, a jelenkori francia politikai élet tanulmányi központja nevű nemzeti alapítvány közreműködésével ad ki.

A körülbelül 25-45 oldal terjedelmű, számítógéppel szerkesztett füzetek tetszetősek, jól áttekinthetők, még a táblázataikban sem számok garmada, hanem rövid, fél-, egymondatos magyarázatok találhatók. Tartalmukat illetően irigylésre méltóan gazdagok (mutatván a közvéleménykutatások szinte mindenre kiterjedő tematikáját), ugyanakkor szigorúan lényegretörőek, világosan fogalmazottak, akár belpolitikáról, akár szexuális kérdésekről, akár az európai egység esélyeiről legyen is szó. És valóban: itt jóformán minden terültre kerül, méghozzá nem ötletszerűen, hanem állandó rovatokba szedve, számonként visszavisszatérően.

A lap az *adott hónap „szondázásával”* nyit, s ezen belül is kitüntetett helyet ad a *belpolitikának*, ismertette az ország első számú vezetőinek és pártjainak pillanatnyi helyzetét a népszerűségi listán, a különféle politikai irányzatok törekvéseinek fogadtatását, s a helyi választások legutóbbi eredményeit.

Ezután következik a nagyobb horderejű *külpolitikai* események francia fogadtatása, amely olykor — események híján — akár el is maradhat. Nem úgy a *gazdasági és társadalmi élet* című alfejezet, melynek a közvéleményben tükröződő sok-

rétűségét csak érzékeltetni lehet néhány téma felsorolásával: tőzsde, sztrájkok, bérkérdések, szolgáltatások, a vállalkozók elvárásai a különféle bankokkal szemben, a köztisztviselők helyzete. Nem maradhat el a *társadalom* címszó sem, amelyben rendre helyet kap a köz véleménye olyan kérdésekben, mint az AIDS elleni küzdelem (s az ettől elválaszthatatlan véleményfeltárás a szexualitásról, homoszexualitásról), az abortusz, a család, a női egyenjogúság, a gyermeküket egyedül nevelő nők és férfiak gondoljai, az ifjúság, az emberi jogok, továbbá a művészetek kedveltsége a zenétől a műholdas televíziózáig, az ünnepek s végül a franciák félelmei például a tudománnyal vagy a repüléssel kapcsolatban. Ide tartozik egy amolyan „kiegészítő” alfejezet is, amelyben szerepelnek mindazok a közvélemény-kutatások, melyeket témájuknál fogva — nem lehetett besorolni.

A második nagy fejezet a *hónap közvélemény-kutatásai* címet viseli, és rendre közli az adott hónapban végzett vizsgálatokat, feltüntetve a kódszámot, a vizsgálat időpontját, a publikálás helyét, a kutatást végző intézmény (személy) nevét és a mintavétel adatait. Nézzük meg például a 88.12.02. kódszám alatt futó, 1988 decemberében, Louis Harris által 481 tizennyolc és annál idősebb férfi körében végzett, s a *Marie France*-ban megjelent vizsgálatot. Megtudhatjuk belőle, hogy a férfiak 40 százaléka attól féltékeny, ha a felesége vagy partnere tetszik a férfiaknak, 38 százaléka attól, ha mindent elmesél a legjobb barátjának, 23 százaléka pedig attól, ha a nő túlságosan önálló. 88.12.44-es kódszámú, a *Le Figaró*-ban megjelent közvélemény-kutatásból pedig megtudható, hogy a franciák 62 százaléka szerint Mihail Gorbacsov volt az 1988-as év embere, őt követte 33 százalékkal Lech Wałęsa, 21 százalékkal François Mitterrand, és 20 százalékkal II. János Pál.

Az elmúlt hónap közvélemény-kutatásai után hónapról hónapra, minden számban *témák szerinti csoportosításban* ismertetik a *politikai életről* (a választásokat megelőző szimulációkról, a politikai személyiségekről, a politikai pártokról, irányzatokról, az intézményekről és egyebekről) kialakult nézeteket. A második nagy egységben az *általános helyzetről* vallott vélemények szerepelnek (ide tartoznak a politikain kívül a gazdasági és társadalmi mutatók, a félelmek és törekvések rangsora, és egyéb, például kulturális mutatók): Harmadikként következnek a sorban a *nemzetközi politika témái*, nevezetesen a napi események, a Közös Piac, Európa, a nemzetközi kapcsolatok, a leszerelés, a terrorizmus, a fejlődő országok stb. vonatkozásában formálódó vélemények. Végül egy roppant szerteágazó, már-már enciklopédikus gazdagságú negyedik téma következik: a *franciaországi gazdasági, kulturális és társadalmi élet*.

E kérdéscsoport pontjai A-tól V-ig sorakoznak, s a sporttól a faji problémáig jóformán mindenről megkérdezik az állampolgárok véleményét.

Minden szám közvélemény-kutatási aktualitásokkal, hírekkel, bel- és külföldi sajtószemlével és bibliográfiával zárul.

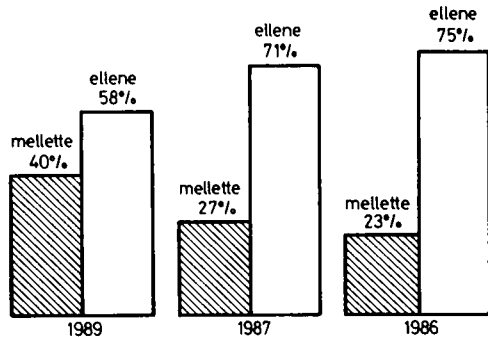
SUOMEN KUVALEHTI

Három évvel Csernobil után

Lassan már a lakosság fele támogatja az atomerőművek építését Finnországban

A csernobili katasztrófa annak idején a finnek véleményét egyértelműen az atomenergia ellen fordította. A *Taloustutkimus oy* (Gazdaságkutató Rt.) közvélemény-kutatást végzett a Suomen Kuvalehti részére, amely azt mutatja, hogy a három évvel ezelőtti események közel sem módosították a magatartásokat olyan tartósan, mint azt a szerencsétlenség után feltételezték.

A Taloustutkimus oy 970 finnt kérdezett meg; a minta az ország felnőtt lakosságát reprezentálja. A kérdezettek életkora: 15-69 év. A kérdés 1989. április 6-20. között zajlott 83 településen, ebből 35 város, 48 pedig falu.

A finnek többsége továbbra sem támogatja az atomenergiát, de ez az ellenzés kisebb mértékű és gyengébb, mint korábban volt. Minden nyolcadik állampolgár 1987 után megváltoztatta véleményét az atomenergiával kapcsolatban: az ellenzők támogatóvá váltak. Az atomenergiát, az erőművek további elterjedését ma már csak minden ötödik finn ellenzi egyértelműen (22 százalék), 11 százalékkal kevesebben, mint 1987 áprilisában, és 17 százalékkal kevesebben, mint 1986 nyarán. Tehát nő az atomenergiára voksolók aránya, jelenleg a

számuk nagyobb, mint a csernobili katasztrófát jóval megelőző kutatásoknál tapasztalták. Két éve még csak a válaszolók 27 százaléka helyeselte, 1989-ben ez már 40 százalék. Jól mutatja a felmérés azt is, hogy a finnek közül majd mindenkinek van véleménye e kérdésben. Száz válaszolóból csupán egy nem tudta megfogalmazni álláspontját.

Ön az atomenergia felhasználása és a további erőműépítés mellett vagy ellen van?	1989	1987	1986
	százalék		
Egyértelműen az atomenergia mellett	7	5	4
lnkább az atomenergia mellett	33	22	19
lnkább az atomenergia ellen	36	38	36
Egyértelműen az atomenergia ellen	22	33	39
Nem tud válaszolni	1	2	2

Hasonlóan a két évvel ezelőtti vizsgálathoz, az atomenergia felhasználását támogatók most is ipari előnyöket említettek elsősorban. Versenyképességét még azok sem vitatták, akik egyébként elutasítónan viszonyultak ehhez az energiaforráshoz. A válaszolóknak közel a fele azért támogatná, mert ezzel a korábbinál magasabb életszínvonalat lehetne biztosítani az embereknek. Az atomenergia elterjesztése mellett szóló érveként említették még például a következőket: így az energia mindig biztosított; biztonságos energia-önellátást tenne lehetővé; összevetették a jövőben feltétele-

Mi szól az atomerőmű mellett? (21 lehetőség közül lehetett választani)	1989
	százalék
Ipari érdek	59
Az energiaszükséglet biztosítása	57
A villamosenergia-szükséglet növekedése	57
A Finnországban működő erőművek tapasztalatai	54
Az atomenergia ára	49

zett árat az elektromos energia árával. Ugyanakkor az erőművek biztonságosságáról csak harmadrésük volt meggyőződve, és a támogatók 34 százaléka a környezetre károsnak vélte. A felmérés azt is jól tükrözi, hogy az atomenergia ártalmatlanságáról szóló bizonyítékok nem találtak visszhangra az állampolgárok körében.

A hazai atomerőművek biztonságát azonban senki sem vonta oly mértékben kétségbe, mint a külföldiekét. Csak 19 százalék gondolta úgy, hogy a Finnországban eddig végzett különféle kutatások az atomerőművekről való teljes lemondást támasztanak alá. A más országokban működőkhöz még azoknak sem volt bizalma, akik egyébként az atomenergia mellett vannak. Ez utóbbiaknak csupán 29 százalékka állította, hogy véleményét erősítik a külföldről származó vizsgálatok eredményei.

A válaszolók határozott többségének az a nézete, hogy Finnországban semmilyen körülmények között sem tárolhatnak atomhulladékot. Közel 60 százalékuk szerint az atomhulladék eltemetése az ország földjében már elegendő ok lenne az egész elutasítására. Ezzel szemben 43 százalék tekinti a hulladék Szovjetunióba szállítását az atomenergia melletti érvnek.

Mi az, ami leginkább elutasításra készíti az atomenergiával kapcsolatban?	1989
	százalék
A külföldi tapasztalatok	65
Az atomhulladékok eltemetése Finnországban	59
Az atomerőművek környezeti hatásai	57
Félelem az atomerőmű-szerencsétlenségtől	57
Az atomenergia biztonsága	51
A zöldek állásfoglalása	51

A felmérés azok elképzeléseit támasztja alá, akik szerint erről a kérdéstről svéd mintájú népszavazást kell tartani. A válaszolók 35 százaléka szerint az állampolgárok hivatottak eldönteni, hogy megépítsék-e az ország ötödik erőművét, vagy sem. Az egyértelmű ellenzők közül is azonban minden második a népszavazás híve. A feltétlen támogatók ellenben szívesebben hagynák ezt a kérdést az egyetemek és főiskolák szakértőire.

A politikusok energiapolitikai szakértelmében a lakosság nem hisz. Egy új atomerőműről szóló

Ki jogosult dönteni az ötödik atomerőmű megépítéséről?

	1989	1987
	százalék	
Népszavazás	35	40
Független szakértők	21	18
Erőműtársulások	14	12
Országgyűlés	13	17
Az erőmű környezetében élők	8	7
Kormány	7	4
Annak a településnek a tanácsa, ahol az erőmű megépülne	2	0
Nem tud válaszolni	3	3

döntés meghozatalában a válaszolók 13 százaléka tartotta a legmegfelelőbbnek az országgyűlést, és csupán 7 százaléka szerint lenne ez a kormány dolga. 1987-hez viszonyítva a kormány illetékeségébe vetett bizalom valamelyest megnőtt, ezzel szemben a parlamenté csökkent. A demokratikus rendszer működőképességéről árulkodik ez a tény: az állampolgárok sokkal inkább készek akár az erőműtársulat saját szakértőire átruházni a döntés jogát, mintsem hogy az országgyűlési képviselőkre bíznák azt.

Az állampolgárok maguk is meglehetősen fogytékossnak tartják ismereteiket az atomenergiáról és az erőművekről. A válaszolók 14 százaléka előtt világos nagy vonalakban vagy alapelveiben egy atomerőmű működési mechanizmusa. Az ellenzőknek pontosan a fele egyáltalán nem tud semmit az atomtechnikáról. A támogatók, legalábbis saját véleményük szerint, több ismerettel rendelkeznek, s ezt főként véleményüket alátámasztandó szerezték meg. Ez utóbbiak közül 43 százalék állította, hogy nagyjából tisztában van az erőművek üzemelésével.

A felsőfokú végzettségük inkább elfogadják az atomenergiát, mint az általános vagy középisikolát végzettek; a fiatalok is jobban támogatják, mint a felnőttek; s ezen belül erőteljesebben a férfiak és kevésbé a nők. A 15—24 évesek közül 11 százalék ellenzi, de 47 százalék kívánatosnak tartja újabbak építését. Most már csak idő kérdése, hogy mikor haladja meg az atomenergia támogatóinak száma az ellenzőkét. A férfilakosok többsége (56 százalék) kész akár most hozzáfogni az ország ötödik atomerőművének felépítéséhez, ám a nők világosan nemet mondanak (közülük csupán minden negyedik hajlandó ezt támogatni).

Csernobil óta csupán három év telt el. Már három esztendő. (1989. ápr. 28.)

SIRP_{ja} VASAR

Az újságírói etikáról — Észtországban

Hallgattam az újságíró-kongresszus felszólalásait, s gondolataim a múltba révedtek.

Mikor Moszkvában tanultam, szociológus is járt nálunk előadást tartani. Egy felmérésről beszélt, amelyben olyan embereket kérdeztek meg — indulás előtt és érkezés után —, akik életükben először utaztak külföldre, Nyugat-Németországba. A név nélküli kérdőívek összehasonlításából kiderül: az a körülmény, hogy a „saját kezükkel érinthették, a saját szemükkel láthatták” a dolgot, nem változtatta meg a *homo soveticus* világméretét; a helyi és a távolabbi bajokért továbbra is a külföldi imperialistákat és a revansistákat vádolták. A megkérdőzettek nagy része az ott látott bőséget (áruházakat, reklámokat, kirakatokat) gonosz szándékú patyomkin falunak tartotta, amivel a becsületes szovjet embereket csalogatják oda; meg voltak győződve arról, hogy magukat a nyugatnémeteket nem engedik be ezekbe az áruházakba, az árukon lévő árcédulák pedig csak a szemfényvesztést szolgálják.

A sztálini korszak és a pangás időszaka az újságírásra egyáltalán nem maradt hatás nélkül, hiszen a külföldi hírek annak az irigy embernek a szitkaira hasonlítottak, aki saját szerencsétlenségéért a nálánál boldogabbat és gazdagabbat okolja. Voltak olvasók, nézők és hallgatók, akik magukévá tették a propaganda által teremtett, feje tetejére állított struktúrát, a külföldet hazai szemmel látták, az ottani áruházakat Berjozkaboltnak tartották.

Tegyük hát fel a kérdést: mi volt ennek az acélos ideológiai monolitizmusnak az eredménye? Válaszunk: önelégültség és lemaradás a kultúrországoktól. Kérdezzünk tovább: ki a felelős e kollektív távképzet kialakításáért? Válaszunk: mi, újságírók is, akik megformáltuk a hatalom létezéséhez szükséges ellenségképet, s az ellenség portréját festve önarcképet alkottunk.

Mit tehetünk ezek után, hogy jóvátégyük bűnünket? Csak egyet: emelnünk kell saját etikai szintünket és műveltségünket, hogy ne terjesszünk tudatosan valótlanúságot vagy hazugságot butaságból, véletlenül.

Meg kell tanulnunk elválasztani a hazugságot az igazságtól, és ez még akkor is lehetséges valamennyire, ha nincs lehetőségünk a közvetlen ellenőrzésre.

Megpróbálom felidézni a hazugság paramétereit. A) A hazugság egyetlen, centralizált forrás-

ból származik, mivel nem tűri az összehasonlítást más hírekkel, melyek ugyanazt az eseményt más oldalról világítanák meg; a hazugság terjesztése érdekében izolálják a terjesztési területet más információs csatornáktól. B) A hazugság mindig a terjesztőjét dicséri, sohasem irányul ellene. C) A hazugság személytelen, homályos, az igazság konkrét, részletekben gazdag; az igazságot az írás alapján „látni”, „tapintani”, sőt „megszagolni” is lehet; a hazugságot csak szóról szóra bemagolni lehet, az igazság szabadon elmesélhető; a hazug-

ság késik, mivel csiszolni, jóváhagyni és cenzúrázni is kell. D) A hazugság ismétlődik, az igazság mindig új, önálló; a hazugság unalmas, az igazság érdekfeszítő.

Mindenki, aki a sajtón keresztül hazugságot kényszerít ki, árt a társadalomnak, bár néha ezzel a saját bőrét menti meg.

Igen, újságírói lelkiismeretünket több nemzedék becsapása és elvakítása terheli. Dolgozzunk ezután úgy, hogy az újságírás a társadalom valódi, öntisztító mechanizmusává váljon. (1989/19)

A teheráni rádió tudósítása szerint Khadhafi líbiai forradalmi vezetőnek sikerült megfejteni William Shakespeare eredeti származását. Khadhafi szerint az író, akit eddig tévesen angolnak tartottak, egészen bizonyos, hogy arab volt, Spir Sejk, Zubeir Sejk fia, aki arab népmeseköltőktől vette át például az Othello vagy a Rómeó és Júlia alakjait. (Kirche und Rundfunk)

Feszült figyelem kíséri a tömegkommunikációs világnagyságok vetélkedését, hiszen most dől el, ki lesz a jövő század vezető cégóriása. A küzdelem az amerikai AT&T és a nyugatnémet Siemens között folyik, akik a brit GPT-nél és az olasz Italtelnél szeretnék megszerezni az irányításhoz szükséges részvénymennyiséget. (Már csak ez a két vállalat van Európában, amelyeknél a külföldi tőke még nem tett szert vezető szerepre.) A versengést egyébként a francia Thomson is érdeklődéssel figyeli, amely a brit Plessey céget akarja megvásárolni (ebben a vállalatban mellékesen a Siemens is érdekelt). (Teleclippings)

A SAT 1 tévéadónak augusztus óta végre saját havi lapocskája van, terjedelmre egyelőre soványka, 14 oldal plusz borító. Vállalt célja: a műsor csúcspontjainak, terveinek, koncepciójának bemutatása, megismertetni a nézőket az adó technikájával, hatósugarával, piaci részesedésével, bevételével és kiadásaival, személyi ügyeivel és tájékoztatáspolitikájával. (Funkreport)

Új adóval bővült Ted Turner tévéhálózata: ez a TNT (Turner Network Television), amely immár a negyedik a sorban a TBS Superstation, a CNN és a CNN-Headline News mellett. Óriási hírverés előzte meg a beindítását, így már az első közvetítési napon 10 millió előfizető jelentkezett, s számuk egy hónapon belül 17 millióra nőtt. Turnernek tehát sikerült tovább terjeszkednie, pedig már eddig is 60 országban volt biztos piaca. Az új adó elsősorban szórakoztató műsorokat közvetít, mégpedig főleg a Metro-Goldwyn-Mayer archívumból. (Turner 1986-ban vette meg a Metrórt.) (Aktualnosci Radiowo-Telewizyjne)

1990 februárjában megjelenik a Jel–Kép
VÁLASZTÁSI KÜLÖNSZÁMA

A tartalomból:

Interjúk a hazai pártok képviselőivel és
a kommunikátorokkal – hogyan készülnek
a választásra

Játékszabályok. Rádió, televízió és választási
kampányok Nyugat-Európában

Hogyan választottunk 1985-ben?

Aktuális összefoglaló az eddigi előválasztási
vizsgálatokból

Választási körkép a nagyvilágból tudósítóink
segítségével

Gerő András: Korteskedés a dualizmus idején

Szerencsés Károly: Az 1947-es választások

Választásszociológiai tanulmányok

Heikki Jokinen

FIRKÁLOK A FALRA — TEHÁT VAGYOK

Az alábbiakban Heikki Jokinen: Kilroy kävi täällä — Kilroy járt itt (Otava, Helsinki, 1986) című könyvéből közlünk válogatást. A téma számunkra sem ismeretlen, hiszen érintőlegesen már nálunk is foglalkoztak a falfirkákkal. • Jokinen példatára azonban ezeknél jóval sokszínűbb, s fanyar humorával minden bizonnyal elszórakoztatja és elgondolkoztatja a kedves olvasót.

Dániel könyvében olvashatjuk, hogy egyszer Baltazár király lakomáján váratlanul megjelent egy emberi kéz, és a következő szavakat írta a falra: *Mené mené tekél úfárszin.* Ez a bibliai történet őrizte meg számunkra az egyik legősibb spontán falfeliratot.

A falra írás valóban nem valamiféle modern találmány. Az óorkutatóknak is igen nagy segítséget jelentenek ezek a feliratok (grafitti). Már i. e. 79-ből több mint tizenöt-ezer került elő Pompeji romjai alól.

A témakörök sem sokat változtak azóta. Hiszen Pompejiben vagy a helsinki véccé falain egyaránt találunk megjegyzéseket a szerelmeskedés és a bor élvezetéről.

A firkálást természetesen minden időben igyekeztek visszafogni. Rómában az istenek

képeit festették az illemhelyek falára, mivel ezeket senki sem merte a kézjegyével meggyalázní. Hasonló a helyzet napjainkban is. Emlékszem, hogy annak idején a tamperei egyetem földszinti kávézójának véccéjében tábla tiltotta a firkálást. Meg is jelent rögtön a kiegészítés: *És a véccészsére lehet?*

Az egyetlen szembetűnő változás az ókor óta, hogy manapság már tollat és sprayt használnak.

A graffiti azonban nem annyira egyértelmű jelenség, mint az első látásra tűnik. Az utóbbi időkben sokoldalúbbá vált, s például egy ifjúsági ház véccéjében már nem csupán a szomszéd kislány fizikai sajátosságait taglaló észrevételekkel találkozhatunk.

Még a világ fordulását is figyelemmel kísérhetjük a helsinki házak falaira vagy a

- Balázs Géza: Firkálások a gödöllői héven. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 18. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1983. (Voigt Vilmos elemző bevezetőjével.) Balázs Géza: Sátorfirkálások. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 34. Budapest, 1987.
- A történet i. e. 538-ra tehető, így kétségkívül ennél jóval régebbi feliratokat is ismerünk Egyiptomból már az i. e. harmadik évezredből. Az idézett szöveg (Dániel 5,25) fordítása: Megméréttél, könnyűnek találtattál, a perzsáknak adattál. (A szerk.)

gázóra szekrényére írt üzenetekből. Közép-Európában is egyre akadálytalanabban, szinte bárhol megjelenhet a graffitti. Felbukkanása a különböző ideológiai csoportok körében az 1968-as francia diáklázadás következménye. Akkor ugyanis olyan feliratok születtek, amelyek addig ismeretlenek voltak. Például: *Nektek is megvan a lehetőségetek a lopásra, vagy A szegyenkezés nagyon ellenforradalmi.*

Különösen az NSZK-ban s Nyugat-Berlinben, a graffitti fővárosában használják ki a különféle alternatív mozgalmak a város szürke betonházai kínálta lehetőségeket. A következő példák onnan valók: *Egyedül vagy?, Hisz ő is csak élni akar, Betonhalál, Na, hogy megy nekünk manapság?, Mindjárt összedől, Hideg, mint a jég.*

Az ilyen típusú feliratokkal Finnországban is lépten-nyomon találkozhatunk. Szokatlan volta miatt óriási felzúdulást keltett 1968-ban a helsinki Sziklatemplom oldalára írt szó: *Biafra.* Az ehhez hasonló graffitti nagyon nagy hatású, mert az egyhangú betonrengetegben élő fásult embert megállítja, és elgondolkozásra készíti vagy azért, mert érti a szöveget, vagy azért, mert nem tudja, miről van szó. Ide tartozik az is, amelyet a Rovaniemibe vezető 4-es út aluljárójára festettek fel: *Citta del mio core (Szívem városa).* Az olasz nyelvű szöveg mellett egyetlen arra járó sem mehet el közömbösen, akár tud olaszul, akár nem.

Magam is emlékszem arra, hogy hány és hány reggel olvastam az utcai transzformátor oldalán a lakonikus kérdést: *Boldog vagy?*

Az idő változása észrevehető a falakon is. Az elmúlt évtized heves, főként az ifjúságot érintő munkanélküliség-hisztériája idején lehetett például olvasni: *Munkát!* Néhány év múlva kiegészítették a *Nyugalmat!* követeléssel.

Az egyes országokban természetesen eltérőek a súlypontok, azzal együtt, hogy a graffitti nagyon is nemzetközi. Például a feministák mindenütt igen aktívak, így Finnországban is.

Angliában egy csoport a sovíniszta tartalmú út menti reklámok kiigazításával foglalkozik. Az egyik legsikerültebb egy Fiat autóreklámra íródott: Ha ez az autó egy nő

lenne, megcsipkedném a hátsó felét — *Ha ez a lány autó lenne, kifordítanálak az utamból!*. Vagy egy ékszerreklám: Nincs itt az ideje, hogy flörtölj végre a feleségeddel is? — *Nincs itt az ideje, hogy a feleségedet végre emberi lénynek tekintsd?*

Ausztráliában tevékenykedik az a fölöttebb aktív társaság, amely a cigarettareklámok kommentálására fordítja figyelmét. Egy luxuscigarettrét hirdető táblára került a következő vélemény: *Jobban értékelem a luxus hosszúságú életet.* A Marlborót ajánló lovasképre pedig: *A lovak 90 százaléka nem dohányzik.* A fényűző életet és a dohányzást összekapcsoló cigarettareklámon kérdezik: *A rák fényűzés?*

Portugáliában az 1974-es diktatúra idején kezdett el virágozni a graffitti. A feszült politikai légkör és az állandóan ismétlődő választások következtében Lisszabonban minden lehető helyet telefestettek jelmondatokkal, politikai képekkel. A végén már, hely hiányában, a pálmák és a kaktuszok levelére is kezdtek irogatni.

A graffitivel bármit ki lehet fejezni és szinte bárhol. Jellemző rá a nemzetköziség, hiszen hasonló vagy ugyanolyan szövegeket sok helyütt találhatunk. Bizonyos divatmegnyilvánulások gyorsan terjednek egyik országból vagy nyelvből a másikba.

Több kedvelt graffitti nagyon régi, közülük nem egy az 1700-as évekből való.

A graffitibe gyakran építenek be reklám-szövegeket, verseket, ismert filmek kiszólásait. Koppenhágában például egy elfoglalt ház falán Elmer Diktonius 1921-ből származó versét láttam: *Csak a szelíd madarak vágyakoznak. A többiek repülnek.*

S bár a graffitinek megvannak a maga sajátos jegyei, mégis rendkívül rugalmasnak mondható. A leghosszabb ismert alkotást a néhai Mao Ce-tung írta huszonkét évesen az iskola falára, értékelve egyik tanárát: négyezer írásjelből áll a szöveg.

Picasso szintén szeretett a falra rajzolni. Egy alkalommal, amikor a pénzére várt a bankban, karcogatott. Az igazgató ezt észrevette, kibontatta a falból azt a bizonyos részt, s mint valami freskót, hazavitte. Más talán büntetést kapott volna a közrend megsértéséért.

Nem vállalkozhatok arra, hogy a végére

járjak, miért is írkalunk a falra. Legalább annyi oka van, mint ahány firkaó. Néhanan a grafitivel kísérelnek meg kíválni a tömegeól, sokaknak ez egyfajta társadalmi cselekedet, másoknak egész egyszerűen csak jó szórakozás.

Ugyanakkor a grafitit jelként kell értelmeznünk. Nem feltétlenül a tartalom vagy az üzenet a lényeges, hanem inkább a létezése.

New Yorkban a feketék és a latinok művészi színvonalú falfeliratokkal irányították a lázongásokat. A városi földalatti is többnyire teljesen ki van dekorálva. Az első, egy témát feldolgozó mű 1974. július 4-ére virradó éjjel készült el. Az Egyesült Államok nemzeti ünnepének tiszteletére tizenegy kocs oldalára festették fel az ország zászlájának formálódását napjainkig. Természetesen a közlekedési vállalat visszafestette szürkére a járműveket. Mindenesetre ez mintaul szolgál, mert napjainkra — a szögesdróttal és kutyákkal védett raktárak ellenére — a firkaók makacsabbak lettek.

Az amerikai típusú grafiti nagy iramban terjed egész Európában. A legtöbb városban már festés- és irásémát készítenek a falfeliratokhoz. És az első egyszerűbb New York-i stílusú írományok már megjelentek a helyi helyiérdekű vasúton is.

Az biztos, hogy a grafiti egyre inkább elszaporodik majd Finnországban, hiszen természetes kitermelője a tompa, közönyös városi környezet és a szürke betonfal. És ezektől — sajnos — nem tudunk megszabadulni.

A névtelenség fokozódásával egyre nagyobb szükségünk lesz arra, hogy eljuttassuk üzenetünket létezésünkről. Ez a grafiti funkciója.

Ezért egyelőre mindenki firkaó néha a falra.

1945 júliusában Anglia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok vezetői csúcstalálkozóra gyűltek össze Potsdamban. Egyik nap Sztálin generalisszimusz a csak vezetők számára fenntartott luxuscécból kijövet kérdezett valamit a tolmácsoktól. Azok elképedve fordultak az amerikai küldöttséghez, előadva Szálin kérdését: „Ki az a Kilroy?”

■ ■

Ennek a könyvnek az anyaga több forrásból származik, finnországi és külföldi falfeliratokat egyaránt tartalmaz. A finnországi anyag közül néhányat a néprajz szakos diákok gyűjtéseiből vettem át.

A boldogság egy nagy fehér fal.

Miféle ország az ilyen, ahol még a nap is hétkor kel?

Ha egyszer olyan okos vagy, miért nem vagy gazdag?

A férfiak nem tudják, milyenek is a nők, mert egész idő alatt azon elmélkednek, hogy milyenek is kellene lenniük.

Az a nép, amelynek már évek óta az Alkonyi szél üzenete a kedvenc dala, meg is érdemli elnökéül Mauno Koivistót.

A pokol üres, mert minden ördög pont itt van.

King Kong bűneink miatt halt meg.

Engem nem lehet elképzelni, engem ki kell próbálni!

Nem iszom vizet, mert halak szerelmeskednek benne.

Miért mondják, hogy a kislányok cukorból és virágból készülnek, ha egyszer heringszaguk van?

A házasságban meg lehet osztani azokat a gondokat, amelyek miatt korábban még csak nem is szomorkodtunk.

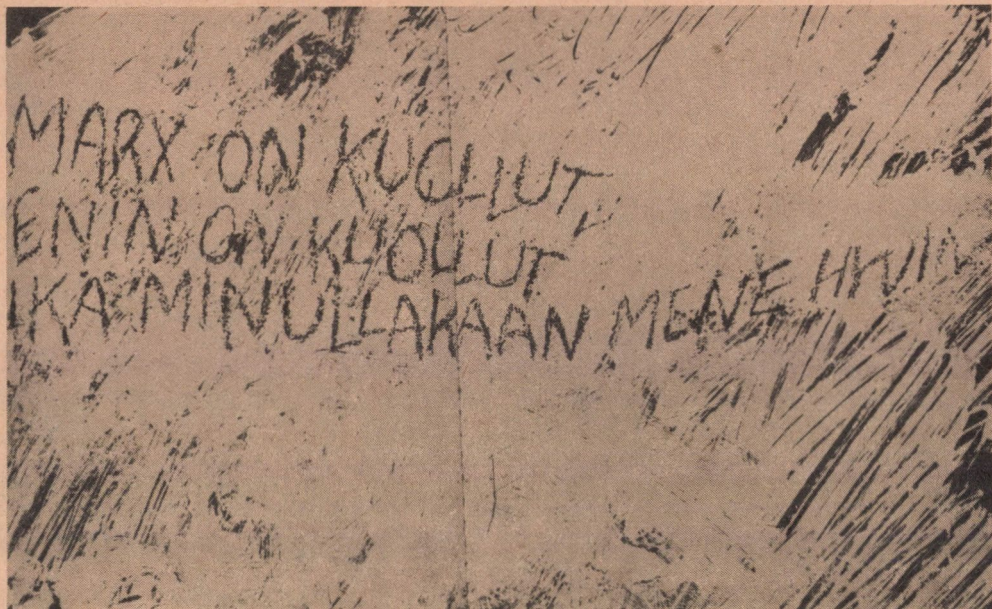
Az elidegenedés kellemes is lehet.

A nőnek jobb, ha szép, mint ha okos, mert egy férfinak még mindig könnyebb nézelődni, mint gondolkodni.

A moszkvai cirkusz vendégszereplése. Az állatok etetése tilos!

(Prága, 1968.)

Marx meghalt. Lenin meghalt. És nekem sem megy valami jól

Az ellenállás kiindulópontja az igazi élni-akarás.

A gépek sohasem pótolhatják az emberi osztobaságot.

Csak a döglött halak úsznak az árral.

Csupán a szorongás nem tesz boldoggá.

A Finn Kommunista Párt a munkásosztály fitymája. Amikor a lényeges dolgok történnek, mindig visszahúzódik.

A nudisták olyan emberek, akiknek a ruháján csak egy gomb van.

A sört nem vesszük, csupán béreljük.

Ha a hó sárga, ne edd meg!

Mi a különbség a közönyösség és az apátia között?

Nem tudom, de nem is érdekel.

A hit nem más, mint hogy az ember megpróbál beszélgetni az időjárással.

Takarékoskodj az energiával! Szeretkezz lassabban!

Ferenc Ferdinánd trónörökös él, az első világháború tévedés volt.

Amíg a vonat az állomáson tartózkodik, a vécét nem szabad használni!

Kivéve Seinäjokiban.

Jézus meghalt. De te sem élsz sokáig.

Jézus meghalt, de ne aggódj, Mária ismét terhes.

A klórunkban túl sok a víz.

Hurrá! Június 1-je van, ma veszi kezdetét a szabadban való szeretkezés!

Akadályozd meg a túlnépesedést! Legyél te is homokos!

Mi a különbség Isten és a Mikulás között?
Az, hogy a Mikulás létezik.

Készek vagyunk mindenre, de nem vagyunk felhasználhatók bármire.

Jézus segíts!

Segíts magadon te, Jézus elfáradt.

Ez már nem az a nosztalgia, ami utolért bennünket.

Aki ma homokba dugja a fejét, holnap a fogát csikorgatja.

A halál a természet törvénye, s arra szólít bennünket, hogy fogadjuk békésebben.

Gyere haza Oidipusz, minden meg van bocsátva!

Anyád

Csak a holttestemen keresztül.

Apád

Készülj fel, hogy az Úr színe elé kerülsz! Sötét ruha kötelező.

A nő férfi nélkül olyan, mint a hal bicikli nélkül.

Az Isten csak gyakorlásképpen teremtette a férfit.

Elvis nem halt meg, csak egy kis stichje van.

Akinek olyan erős egyénisége van, mint nekem, annak nincs is szüksége dezodorra.

Mielőtt találkozol a szép herceggel, rengeteg békát kell megcsókolnod.

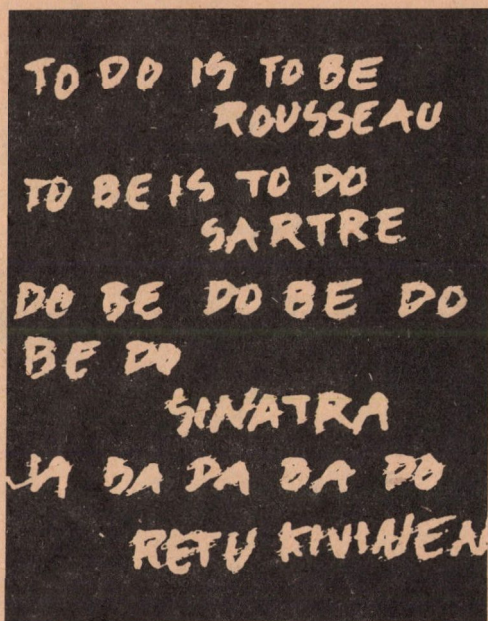
Együnk szart! 50 millió légy nem tévedhet.

Atomtámadás esetén:

1. tedd a kezed a füledre
2. tedd a fejed a lábad közé
3. csókold meg a hátsódat búcsúzóul.

A mértéktelen evés nem csillapítja a szereléméhséget.

Légy mindig becsületes! Akkor is, ha nincs szándékodban.

Sohasem felejttem el az arcokat. De a te esetekben kivételt teszek.

Ha a pornó segít a szexuális problémákon, miért nem csillapítja a szakácskönyv az éhséget?

Csak egy öreg portásnak van joga beinteni.

A férfiak olyanok, mint a vécék: szabadok, foglaltak vagy szar az egész.

Mindenki visszavágyik a természetbe, csak sétálni ne kelljen.

Épp amikor kezdtem megszokni a tegnapot, hát nem eljött a mai nap.

Soha ne halaszd holnapra, amit ma is elkerülhetsz!

Imádom a gyerekeket!

Főzve vagy sütvé?

Hidd, hogy általad elmozdulnak a hegyek! egy nagyon bevaló gyerek.

VALAMIN PIRAN. GODÓ!

Rögtön jövök. Godot.

Egy férfi akár egy nap alatt is messzire képes jutni a női ruhák tanulmányozásában, de élete végéig sem tanul meg öltözködni és nyakkendőt kötni.

A vacsorád a macskában van.

Mi a különbség a herpes és a szerelem között?

Az, hogy a herpes örökké tart.

A fiúk lányokkal közöszülnek, a férfiak nőkel.

A szex olyan, mint a havazás. Soha nem tudni hány centi lesz, és hogy meddig tart.

Mi nem nagyobb szeletet akarunk a tortából, az egészséget akarjuk!

Istenem, adj türelmet, de azonnal!

Sokan azt akarják, hogy magadat hibáztasd. Azonosítsd őket!

Gondosan moss kezet, mit lehet tudni, hol volt előtte a szappan!

Jézus meghalt, de 50 000 szociális gondozó állt a helyére.

Nem a fejeteket kell beállítani, a hiba a valóságban van.

Vezess óvatosan! Iskolások az úton!

Várd meg a tanárt.

Sattulában olyan egyedül vagyok, mióta meghalt a ló.

Nem is olyan régen még azt sem tudtam, hogy a mérnök mi fán terem. És tessék, mérnök lettem én is.

Mivel hiszek benne, látom is.

Csak biztos napokon szerelmeskedj! Amikor a férj úton van.

Egyél naponta egy almát és elkerülsz az orvost! Naponta egy fej hagyma és téged is elkerül mindenki.

Fogyassz!

Hallgass!

Halj meg!

Miért nem mentek pszichiáterhez, firkálók?
Mert 200 márka egy alkalom.

Ha rossz a hangulatom, néha arra gondolok, hogy leszámolok az egészszel, és megnő-sülök.

Nem tudom, hogy mit szeretnék, de azt tudom, hogyan kapom meg.

Az otthon ott van, ahol a tévé.

Elfelejtettetek élni!

A gyermektelenség öröklődik.

Adj vért! Jégkorongozz!

Az élet egy öröklődő betegség.

Az életben nincsenek győztesek, csak olyanok, akik megúszták a dolgot.

Képzeld el, hogy háború van, és senki nem vált fel a helyeden!

Az élet nem csupán ünnep, gyakran szökdelünk rózsaszirmokon is.

Ha bizonytalan vagy, motyogj!

Hippik, gondoskodjatok csuklólévédőről!

Jézus feltámad.

*Légy készen, fogd a sört!
Az asztalra üveget, mindenkinek!
Igyunk sört!*

A férfi nő nélkül olyan, mint a nyak fájdalom nélkül.

Szerencsével nem tudsz pénzt csinálni.

Ha nem tudod mit csinálj, állíts ki valakit magad helyett!

A szerelem nem halt meg, csak itthagyt bennünket, és mi ebbe halunk bele.

Add vissza a múltamat, a gyerekkoromat, a testemet, az életemet!

Vajon hisz-e Isten az emberekből?

Pantse szép fiú.

— Pantse kecses, mint a szarvas, de mindazonáltal. . .

— Pantse kedves volt.

— Átlagos.

— Savanyú a szőlő.

— Én is tudom. . .

— Na, idézem ismét: teljesen átlagos.

— Nekem nem is kell kipróbálnom. Kösz.

— Ne szidjátok Pantset, hiszen ő is csak ember. Hát ti?

— Pantse nagyon rendes embernek látszik.

— Pantse tud szeretni és szeretkezni.

— Én tudom!

— Pantse okos is.

— Szerintem Pantse embernek egy nagy szar.

(Tampere: egyetemi klub, női vécé, 1982)

Kezdők, használjátok mind a két kezeteket!
(felirat egy férfivécében)

Van-e a Földön értelmes élet?

Nincs, én éppen csak beugrottam ide.

Ha egészen idáig eltalálsz, akkor neked a tűzoltók között van a helyed.

(férfivécé mennyezetéről)

Hol található haverokat?

Melletted.

Nem haldoklunk, mi így élünk.

Gyere közelebb! Lehet, hogy a melletted álló cipője lyukas.

Mosolyogj! Rejtett kamera van a helyiségben.

(felirat egy férfivécé ajtajáról)

A nők a szexen keresztül akarnak szerelmet, a férfiak a szerelmen keresztül szexet.

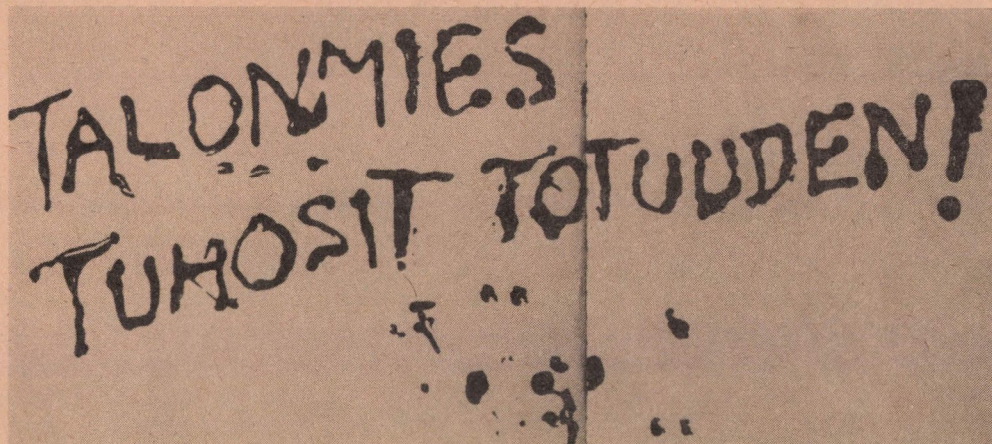
A tevé egy bizottsági munkára tervezett ló.

Spermabank éjszakára.

(felirat egy férfivécé falán lévő lyuk mellett)

A tiszta levegőnek fura szaga van.

Te házmester! Letörölted az igazságot!

Magányos vagyok és féltékeny azokra, akik
mernek firkálni.

A pillanat olyan, mint a hajó, elmegy kö-
nyörtelenül.

Kikötő szeretnék lenni, csendes, vágy nélkü-
li.

A kikötők sóvárognak a hajók után.

Miféle hajó, miféle kikötő?

A Vilken Sage

vilken Song

Georg Ots

A háború azért van, mert a férfiak féltéke-
nyek, hogy nem menstruálhatnak.

Akadályozd meg a levegő szennyeződését!
Ne lélegezz!

Az, hogy nyáron hosszabbak a nappalok,
mint télen, természetesen a hőtágulásból kö-
vetkezik.

Az a nő, aki azt gondolja, hogy a férfi szívé-
hez a hasán keresztül visz az út, nagyon is
túllőtt a célon.

Ha túl hosszú, vágd le a hegyét!
(kondomautomata)

Próbáltam megtalálni a családfámat, sajnos
a rokonságból még sokan fönnt ülnek.

A pesszimista az, aki a két rossz közül mind-
kettőt választja.

Nem kell ismerni az időjárás-jelentést ah-
hoz, hogy az ember tudja, merről fúj a szél.

Azt hittem lepke vagy, amelyik virágról vi-
rágra száll, de moly voltál és rongyról
rongyra jártál.

A szándékod olyan, mint a pohjanmaai vas-
út. Egyirányú és mocskos.

Egy napon a hajóm megérkezik, de amilyen
szerencsém van, akkor én éppen repülőn
ülök.

Szeretkezzünk! Elfáradt az ujjam.

Az idő a természet eszköze, megakadályoz-
za, hogy minden egyszerre történjen.

Nem az számít, hogy szegény vagy gazdag.
Csak elég pénz legyen.

Utálok a graffitit!
Utálok minden olasz ételt.

Magatokat pusztítsátok el!
(egy bontásra ítélt ház falán)

Semmi sem lehetetlen annak, akinek magá-
nak nem kell tennie semmit.

Az embereknek szükségük van a szerelemre és a fogyasztásra, de nem fordítva.

Valamennyiünkben egy rendőr szunnyad. Meg kell ölni!

Bűn és bűnhődés.

Ha boldog akarsz lenni, kösd fel azt, aki a markában tart!

Biszexuális vagyok. Ha nem kapom meg, megvásárolom.

Tilos megtiltani!

Nem akarunk atomfegyvereket!
a Holdra.

Istenem, baloldali intellektuelnek vélek!

Sokat lehet tanulni a gyerekektől. Például hogy van türelmük.

Az élet valahol máshol van.

Az első feleségünket a szüleink marják el, a másodikat a gyerekeink.

Világ milliomosai egyesüljete! Megfordul a szél.

Kerestük egymást a bérceken, s a hegyek között találkoztunk.

Marxista vagyok, Groucho híve.

Megbízunk egymásban, de az élet ezzel nem törődött.

Nekünk nincs időnk írni.

Hasztalan küzdöttünk a sorsunk ellen. Az időnk lejárt, mennünk kell.

Az utcakövek alatt homok van.

Hiszel-e a születés utáni életben?

Ki élhet?

A fű nem azért nő, hogy versenyezzen velünk.

A világ éhez.

Megesszük a gyerekeket?

Tarts távolságot!

A falfirkálás azoknak való, akik nem tudnak könyvet írni.

Csak az ostobáknak kell iskolába járni.
Akkor miért vagy itt?

Vesztegesd meg magad, légy boldog!

A falnak is füle van. De a ti fületek előtt is fal van.

Amennyiben az automata nem működik, forduljon a portáshoz!

Ha működik, forduljon a pincérnőkhöz!

(kondomautomata)

Az ember nem hülye vagy okos, hanem szabad vagy nem.

Sok káros dolog lehet kellemes, de a szex nem rontja a fogakat.

Nyissuk ki a gondozóintézetek, börtönök és más egyetemi karok kapuit!

Ne vígy engem a kísértésbe, rátalálok magamtól is!

Az ember előtt volt az erdő. Utána már csak a pusztaság.

Miért kerül ilyen sokba a szabad szerelem?

Gomboljátok ki az agyatókat is legalább olyan gyakran, mint a nadrágotokat!

A férfi legyen férfi: erős és gyerekes.

A művészet meghalt, s ezen már Godard sem segít.

Azok, akik úgy vezetnek mintha az övék lenne az országút, rendszerint nem a kocsi tulajdonosai.

Sohase fuss vonat és férfi után! Mindig jön a következő.

Légy barátságos a szomszédoddal! Sose lehet tudni, mikor romlik el a tévéd.

Ha csapzottan ébredsz reggel, vigyél máskor esernyőt magaddal az ágyba!

Tedd meg még ma! Lehet, hogy holnap már tilos lesz.

Elmegyek iskolába, de csak azért, hogy megkapjam az influenzát, amivel otthon maradhatok.

Felejtés el a kottát és játssz!

Hogy lehet tele szájjal énekelni?
Egyél előbb és aztán énekelj!

Bennem és a férjemben csak egy dolog közös, egy napon házasodtunk össze.

Szeretem azt és őt. Ebben a sorrendben.

Tégy ma valakit boldoggá! Ne nyisd ki a szádát!

Olvassák néha a hirdetőinket is!

A karácsony elhalasztva, József bevallott mindent.

Hány szarházi szerepel az álmaidban?

Miért mindig a horkolók alszanak el előbb?

Én ilyenek születtem. Mi a te mentséged?

A válasz az, hogy talán. De ez végleges.

Miért mennél pszichiáterhez, ha otthon ingyen is beszélhetsz a falnak?

A használata olyan, mintha gumikesztyűs kézzel turkálnál az orrodban.

Atyaisten, mekkora orrod lehet!

(kondomautomata)

Miért nem tesztet az asztalra egy rakás szart? Az legalább távoltartaná a legyeket az ételtől.

A tévé a szem rágógumija.

Miten saisi
ystäviä?

ET AINAKAAN
KIRJOTTAMALLA
VESKIN SEINÄÄN

Hol található barátokat?

Semmiképpen sem így, hogy a végé falára firkálsz

Szabadon akarunk élni mint a fa, és méltóságteljesen, mint az erdő.

Hurrá! Normalizáltak!

Bocsánat, hogy élek. Többet nem fordul elő.

A zenének hangosan kell szólnia, hogy ne halljuk, hogyan omlik össze a világ.

Az egyenjogúság csak mítosz. A nők jobbak.

Azokból a nőkből, akik egyenrangúak akarnak lenni a férfikkal, hiányzik az önbecsülés.

Mi különös van abban a férfiban, aki körbejár a világban, és Isten fiának mondja magát?

Anyu, mi az az orgazmus?

Nem tudom, kérdezd meg apádtól.

A bölcs férfikből jó férjek lesznek. De egy bölcs férfi nem nősul meg.

Elsőnek jött Ádám, mint a férfiak mindig.

Szürke jelen, sötét jövő.

Ne vedd annyira komolyan az életet, hiszen végül úgyis elveszíted.

JÚLIUS. (Vaasa: 1984 február, a hora rajzolva)

Mit használ az, ha azt mondják: írj a falra!

Nem lesz honvágyad külföldön, ha magaddal viszed Kalevi Sorsa fényképét.

Mindegyikünknek van valami hibája, csak rajtam nem látszik.

Soha ne üss meg egy földön fekvő embert, mert még talpra állhat!

Ügyelj Helsink-i tisztaságára! Egyél meg naponta egy galambot!

Mi heten voltunk testvérek. Így aztán a férjhezmenetelem előtt soha nem aludtam egyedül.

Csak a bemocskolódott embereknek kell mosakodniuk.

Segítség! A halam belefulladt a vízbe.

Pár kapcsolat még mindig jobb, mint a párkapcsolat.

A serdülőkor akkor kezdődik, amikor a szülők kezdenek nehezen kezelhetők lenni.

Korábban gyakran használtam kliséket, de most már úgy utálok, mint a pestist.

Az egyedüllét kettesben a legélvezetesebb.

Apám azt mondta, hogy nincs benne semmi haszon.

(kondomautomata)

Ha a munkavégzés olyan egészséges, miért nem a betegekkel csináltatják?

Ne kárhoztasd a sört! Egy nap te is öreg leszel és gyenge.

Gumicsónakot a hadsereg helyett!

Óvd a cipődet, járj a kezeden!

Soha ne egyél üres hassal!

Csak akkor iszom, ha egyedül vagyok, vagy mások társaságában.

A pénznek nincs szaga — csak illata.

Szállítsátok le a serdülőkort!

A dohányzás megrövidíti a cigarettádat.

Mosolyogj, és az egész világ idiótának tart!

Szerelem az első pillantásra. Ezen csak a második pillantás segít.

Szabadság, az egy szobor a New York-i kikötőben.

A várostervezők csukott szemmel végzik munkájukat.

Az élet nagyon drága, de az árban benne van a Nap körül megtett évi egyszeri utazás is.

A kutya olcsóbb, mint egy feleség. Kevesebbet eszik és már bundája is van.

Hol tanulták meg az anyukák mindazokat a dolgokat, amiktől úgy féltik a lányukat?

A tanárok olyanok, mint a kábítószer-kereskedők. Mindig csak az anyagon jár az eszük.

Eunuchok egyesüljtek! Nektek már úgyis semmi vesztenivalótok.

A feleségem egy angyal!

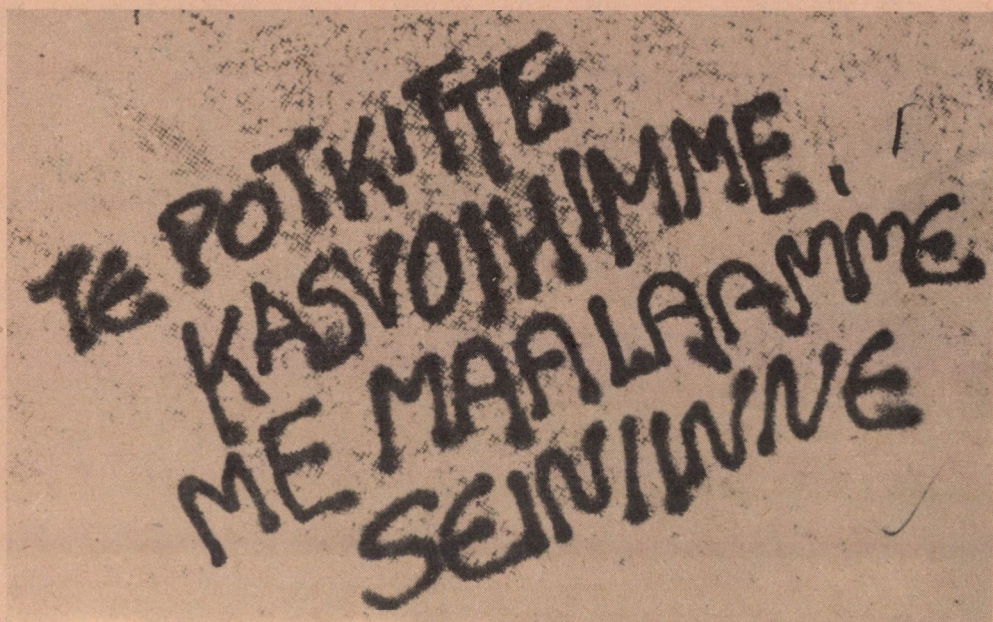
Az enyém még él.

Mennyi kondomot lehet készíteni egy autógumiból?

365-t, ha Goodyear márka.

Próbálj meg leszokni a dohányzásról, és észleled a különbséget.

Ti az arcunkba rúgtok, mi a falaitokra firkálunk

Jézus él.

Micsoda, elhalasztják a húsvétot?

Csajj fel homokosnak! Az olcsóbb!
(kondomautomata)

Ahogy kezdem megismerni a férfiakat, egyre jobban szeretem a kutyámat.

A haláloed még nem bizonyítja, hogy éltél.

Ha az iskola az életre készít fel, nem félek a haláltól.

Mondj igent az atomerőművekre, és sugárzó gyerekeid lesznek.

A részeges tényleg csak egy részét éli meg mindannak amit mások, de mindenből kettőt lát.

Ha Éva megelégedett volna a banánnal, most valamennyien a paradicsomban élhetnénk.

Van-e élet a halál előtt?

A Földet nem az elődeinktől örököltük, hanem a gyerekeinktől kaptuk kölcsön.

Miért járunk iskolába, ha az uzsonnát otthon is megehetjük?

A kutyaszart vissza a kutyákba, a kutyákat az autóba, az autókat pedig ki a városból.

Inkább nyolc óra az irodában, mint a teljes álmatlanság.

A szomszéd sírján a fű mindig szebben zöldell.

A béke melletti harc olyan, mint a szüzesség melletti szeretkezés.

A cölibátus öröklődik.

Egy dohányossal olyan csókolózni, mintha körbenyalnád a hamutartót.

A barátok jönnek, mennek, de az ellenségek csak szaporodnak.

A legrosszabb rágógumi, amit életemben ettem.

(kondomautomata)

Elvis él. És azt a szerencsétlent eltemették.

Az öngyilkosság az önkritika legszélsősége-sebb formája.

Itt járt Kilroy, de neki nem volt ceruzája.

Hazugság, nem is jártam itt.

Kilroy

Én voltam itt elsőnek.

Kilroy anyja

Itt voltam még Kilroy előtt.

— Hazugság, én építettem ezt a házat.

Kilroy

Már sokat tűnődtem azon, hogy ki a fene firkál a falra. Most már tudom.

Mi a különbség a nő és egy szemeteszsák között?

A szemeteszsákot legalább egy héten egyszer leviszed.

Orwell optimista volt.

Ne szavazz! Ez csak felbátorítja őket.

Ha Mauno Koivisto a válasz, akkor mi az ördög lehetett a kérdés?

Miért vagyok normálisabb, mint a többiek?

Nekem nincsenek előítéleteim, mindenkit gyűlölök.

Ha ebben a társadalomban valaki normális akar lenni, előbb elmebetegé kell válnia.

A politikai viccekben az a baj, hogy sírhátné kod van tőlük.

Nevettél már ma?

Most menj templomba, elkerülöd a karácsonyi tolongást!

*Jézus vakarstaa
hinua!
onpa pojalla humorin-
tajua*

Jézus szeret téged!

Van humorérzéke a fiúnak

Ateista voltam, mielőtt rájöttem, hogy én vagyok az Isten.

A szex sokkal jobb mint a logika, de sajnos nem tudom bizonyítani.

Csak a középszerűek sikeresek.

Te is skizofrén vagy? Na, akkor négyen vagyunk.

Amikor kicsi voltam, azt mondták, hogy bárkiből lehet elnök. Most látom csak, hogy így van.

Segítsd a rendőrség munkáját! Lődd le magad!

A dinoszauruszok kipusztultak, mert fejlődésük iránya téves volt: túl vastag páncél, kicsi agyvelő.

Az ész ellentéte nem az érzelem, hanem az ostobaság.

Minden idők legnagyobb műalkotása.

(berlini fal)

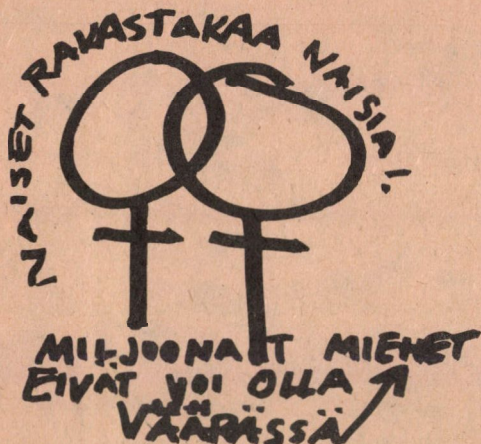
A szocializmus a népek ópiuma.

A legtöbb ember egyediként születik, de másolatként hal meg.

Egy biztos: biztonság bizonyosan nincsen.

Éljen mindenki! Ez a forradalom.

A politikusok is emberek, csak nem tudnak róla.

Nők szeressétek egymást!
Több millió férfi nem tévedhet

Csak semmi háborús játékot a tábornokok és a gyerekek kezébe!

Hol van Lee Harvey Oswald most, amikor a hazájának oly nagy szüksége lenne rá?

A neurotikusok légvárat építenek, s a pszichológusok laknak bennük. A pszichiáterek pedig behajtják a bért.

Az Isten nem halt meg, csak nem talál parolóhelyet.

A feledés szabaddá tesz.

A hibáiból tanul az ember. A mi politikusaink azonban soha nem hibáznak.

Előadás = az előadó fejéből átáramlik az információ a hallgató papírára anélkül, hogy bármelyikük is használta volna az eszét.

Jézus él.
Ó, a szerencsétlen.

Miért ne lehetnék kövér? Mindenkiből úgysem lehet balett-táncos.

Mi annyira elmaradottak vagyunk, hogy nálunk még a szívárvány is fekete-fehér.

Képzeld azt, hogy nyugalom van, mert mindenki odavan háborúzni.

Tartsd tisztán Finnországot! Maradj ágyban!

Az áradó folyót mindenki féktelennek tartja. Miért nem a medret, amely visszatartja?

Teljesen megbízunk egymásban. Te szeretsz engem, és én is szeretem magamat.

Ebben a pillanatban te vagy az egyetlen ember a hadseregben, aki tudja mit csinál.
(egy helyőrségi véce faláról)

Betongyerekeket szültetek, és most panaszkodtok, hogy kő van a kezükben.

Dzsingisz kán is csak békét akart.

A valóság az antialkoholista mozgalom alkotta illúzió.

Ha azt gondolod, hogy Oidipusznak problémái voltak, úgy emlékezz arra, hogy Ádám volt Éva anyja!

Ha nincs kitartásod álmodozni, nem lesz erőd harcolni sem.

Kerüld el a másnaposságot, maradj részeg!

Csak poroszkálj nyugodtan, így egészségesebben halsz meg!

VASTUSTA
INFLAATIOA,
VARASTA!

Fékezd meg az inflációt! Lopj!

Védjétek meg a Föld ózónrétegét!
(sprayfelirat)

A férfiak olyanok mint a golflabda: lyukról,
lyukra vándorolnak.

Dolgozni . . . ?

Hallgasd csak, ver-e még a szíved?

Nekünk nincs semmi lehetőségünk, de ezt
most alaposan kihasználjuk.

Tiltakozz a fegyverek ellen!

Aki azt szeretné, hogy a világ megmaradjon
olyannak, mint amilyen most, az nem akar
maradandót.

Aki utoljára nevet, az nem értette meg a
viccet.

Fordította: Szabó Ágnes

CONTENTS

EAST EUROPEAN PUBLICITY	
Karel Jakubovicz: Delicate equilibrium	5
Adam Michnik: Clown in trouble	21
Józef Tischner: The theology of liberation and the ethics of Solidarity	32
The social democratic alternative (interview with Jan Józef Lipski, historian of literature)	40
Not the silence of prisons and cemeteries . . . (interview with Leszek Moczulski)	45
Pál Tamás: Turning over the sand-clock. The Polish compromise of 1989	48

CLOSE-UP

Lajos Géza Nagy: The society split in two	52
Guy Lázár: There is always something turning up	65

FORUM

György Csepeli: Uneducated educator	73
Csaba Varga: Reflections about the half year old "Day Out"	84

WORKSHOP

"I got amongst the journalists from the street" — interview with Tibor Franka (Györgyi B. Király)	89
---	----

THE WORLD OUTSIDE

European panorama

SEMIOTIC CORNER

Mihály Hoppál: From the history of symbolism	104
--	-----

OUR PAST

Aladár Ritter: The events of stalinist era in the contemporary Hungarian press	115
--	-----

DOCUMENT

European Convention on Transfrontier Television	126
---	-----

PERISCOPE

About books, From periodicals

BROWSING

Heikki Jokinen: I am scribbling on the wall therefore I am	153
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ГЛАСНОСТЬ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

Карол Якубович: Деликатное равновесие	5
Адам Михник: Забота и клоун	21
Йозеф Тишнер: Теология освобождения и этика солидарности	32
Социал-демократическая альтернатива (Беседа с литературоведом Ян Йозеф Липски)	40
Не тишину тюрем и кладбищ! (Беседа с Лешеком Мочулски)	45
Пал Тамаш: Поворот песочных часов. Польский компромисс '89	48

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

Лайош Геца Надь: Раздвоившееся общество	52
Ги Лазар: Что-нибудь есть всегда	65

ФОРУМ

Дёрдь Чепели: Невоспитанный воспитатель: телевидение	73
Чаба Варга: Мысли о полугодовой телепередаче «Заключение дня»	84

МАСТЕРСКАЯ

«Я с улицы попал в ряды журналистов» (Беседа с Тибором Франка)	89
--	----

ПАНОРАМА

Европейская панорама	96
----------------------	----

СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛ

Михай Хоппал: Из истории формирования символов	104
--	-----

ПРОШЛОЕ

Аладар Риттер: События сталинской эры во венгерской печати того времени	115
---	-----

ДОКУМЕНТ

Европейское соглашение о телевещании пересекающем границы	126
---	-----

СМЕСЬ

О книгах — Из журналов	136
------------------------	-----

ДЛЯ ЧЕТЕНИЯ

Хейкки Йокинен: Надпись на стене	153
----------------------------------	-----

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel u. 10/A. 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.
HU ISSN 0209—584X

A MŰHELY SOROZAT LEGÚJABB KÖTETE

Faragó Klára–Vári Anna–Vecsenyi János

CSAK NE AZ ÉN KERTEMBE!

A huszadik század végén aggasztó kérdőjelek tűntek fel az ember természetátalakító munkájának mindeddig oly nagyra tartott eredményei körül. Visszafordíthatatlan következmények és kockázatok fenyegető árnyéka vetődik az ipari társadalmakra. Az emberi környezetet érintő beruházási döntések egyre gyakrabban váltanak ki konfliktusokat. A lakosság többnyire elfogadja a technika nyújtotta előnyöket és az ezekkel kapcsolatos problémák kompromisszumait – feltéve, ha ezek nem az ő életterét érintik. „Csak ne az én kertembe!” – mondhatnánk, némileg megfelelve az angolszász szakirodalomban használatos „Not in my backyard!” elnevezésű, tipikus attitűdnek. Az érdekellentétek fő oka a környezeti problémák komplexitása, több cél egyidejű jelenléte. Lehetséges-e egyáltalán a hatékony közös problémamegoldás?

Ez a könyv egy konkrét környezeti konfliktus természetrajzának bemutatásából indul ki, s végül olyan elméleti következtetésekig és módszertani javaslatokig jut el, melyek segítséget adhatnak a jövőben is minden bizonnyal felmerülő konfliktusok kezeléséhez.

49,— Ft

Kiadványaink megvásárolhatók a Magyar Közvéleménykutató Intézet könyvtárában is. (Budapest, Akadémia u. 17. 1054)

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlap-kézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:

V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.
V., Váci u. 10.
V., Szabadsajtó u. 6.
V., Felszabadulás tér 4.
V., József nádor tér 1.
XI., Skála Nagyáruház

Vidéken:

Debrecen, Kossuth L. tér.
Szeged, Kárász utca és Dugonics tér
Miskolc, Szemere utca és Széchenyi u. sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér

Emlékeztetőül: folyóiratunk évente négyszer — március, június, szeptember és december végén — jelenik meg.)